

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідectво про державну
реєстрацію – серія KB
№ 19320-9120 ПР
від 05.07.2012

Передплатний
індекс – 99881

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
49064, м. Дніпропетровськ,
вул. Орловська, 1-Б
тел.: (056) 371-51-47

ISSN 2078-3736

У номері

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ТРИБУНА ЗАРУБІЖНОГО ВЧЕНОГО

**1
2016**

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет». Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук (Постанова Президії ВАК України від 10.03.2010, № 1-05/2). Проведено перереєстрацію видання (Наказ МОН України № 261 від 06.03.2015, додаток № 13).

Головний редактор **М.В. Корнієнко**
Заступники головного редактора:
О.М. Джужа, О.В. Негодченко

Редакційна колегія не завжди
поділяє позицію автора

За точність викладеного
матеріалу відповідальність
покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення,
що не впливають на зміст
матеріалів, а також їх
перейменування вносяться
редакцією без узгодження
з автором

Рукописи не рецензуються
і не повертаються

Ухвалено до друку та поширення
через мережу Internet
Вченою радою Дніпропетровського
гуманітарного університету
(протокол № 5 від 25.01.2016 р.)

Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України;
Биргеу М.М. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Молдова);
Богатирьов І.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Бондаренко Н.Л. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Білорусь);
Вербенський М.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Гирько С. І. – доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація);
Джужа О.М. – доктор юридичних наук, професор;
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кисельов О.О. – кандидат юридичних наук, доцент;
Колпаков В.К. – доктор юридичних наук, професор;
Корнієнко М.В. – доктор юридичних наук, професор;
Макаренко Є.І. – кандидат юридичних наук, професор;
Макушев П.В. – кандидат юридичних наук, професор;
Мисливий В.А. – доктор юридичних наук, професор;
Негодченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Сергєвнн В.А. – доктор юридичних наук, професор
(Сполучені Штати Америки);
Хюльсхерстер Штефан – доктор юридичних наук,
професор (Федеративна Республіка Німеччина);
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, доцент;
Ярмиш О.Н. – доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук
України.

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АНДРІЄВСЬКА О. В.,
аспірант
(Інститут держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України)

УДК 342.76

**ФОРМАЛЬНІ ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕННЯ
ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ**

Стаття присвячена дослідженню питання формальних підстав обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Сформована власна дефініція формальних підстав обмеження прав та свобод, охарактеризовані всі формальні підстави встановлення обмеження прав та свобод людини і громадянина в Україні, а також проаналізовані акти чинного законодавства України, які визначають формальні підстави обмеження прав та свобод людини.

Ключові слова: обмеження прав та свобод людини і громадянина, конституційно-правові обмеження прав та свобод людини і громадянина в Україні, формальні підстави обмеження прав та свобод людини і громадянина.

Статья посвящена исследованию вопроса формальных оснований ограничений прав и свобод человека в Украине. Сформулирована собственная дефиниция формальных оснований ограничения прав и свобод, охарактеризованы все формальные основания установления ограничений прав и свобод человека и гражданина в Украине, а также проанализировано действующее законодательство Украины, которым определены формальные основания ограничения прав и свобод человека.

Ключевые слова: ограничения прав и свобод человека и гражданина, конституционно-правовые ограничения прав и свобод человека и гражданина в Украине, формальные основания ограничения прав и свобод человека и гражданина.

The article is devoted to problems of formal basis of grounds for restricting of human rights in Ukraine. The term of formal basis of restricting of human rights are defined, every formal basis of restricting of human rights are characterized, legislation of formal basis of restriction of human rights are analyzed.

Key words: restrictions of rights and freedoms, constitutional restrictions of rights and freedoms in Ukraine, formal basis of grounds for restricting of human rights.

Вступ. Актуальність теми обумовлена відсутністю в науці конституційного права комплексного дослідження питання підстав конституційно-правих обмеження прав та свобод людини і громадянина, а також виокремлення формальних підстав обмеження прав та свобод людини і громадянина.

Окремі спроби дослідження питання підстав конституційно-правових обмежень було об'єктом дослідження таких учених, як: А. Колодій, С. Магда, О. Нестеренко, О. Осинська,

П. Рабінович, А. Стрекалов, Ю. Тодика та ін. У зарубіжній літературі названі питання стали предметом уваги, зокрема, В. Агеєва, О. Жиліної, О. Должикова, С. Новожилова, А. Переверзева, О. Подмарева, Є. Рассолової.

Між іншим, встановлення будь-якого обмеження прав та свобод людини і громадянина потребує наявності відповідного закону, а також фактичних обставин, що зумовлюють встановлення таких обмежень. У зв'язку з цим, можна виділити формальні та матеріальні підстави конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження формальних підстав обмеження прав та свобод людини і громадянина в Україні, а саме: визначення поняття формальних підстав обмежень прав та свобод людини і громадянина в Україні, характеристика передбачених Основним Законом формальних підстав обмеження прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Результати дослідження. З аналізу норм Основного Закону вбачається, що конституційні права та свободи людини і громадянина можуть обмежуватися лише у випадках, визначених Конституцією України (ст. 64 Конституції України). Окрім того, Основним Законом (ст. ст. 33–36, 39, 42, 63) визначено, що обмеження прав людини може встановлюватися виключно на підставі закону, а ст. ст. 39, 63 – на підставі рішення суду.

Формальні підстави конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина в Україні можна визначити як методи, на підставі яких проводиться аналіз нормотворчої діяльності держави на предмет відповідності прийнятих нею нормативно-правових актів у сфері обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина формі, юридичній силі і порядку їх прийняття. Саме дотримання формальних критеріїв і свідчить про ефективність та стабільність конституційно-правового регулювання.

Оскільки метою введення норм щодо обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є встановлення рівноваги між правами людини та інтересами держави і суспільства в цілому, а також у випадку виникнення між ними протиріч та суперечностей. Саме наявність чітко визначеної конституційно-правової мети обмеження прав і свобод людини і громадянина зумовлює форму їх нормативного закріплення.

Враховуючи проголошений Україною пріоритет міжнародного права над національним та визнання найвищої соціальної цінності людини [1, с. 508], дослідження питання встановлених у міжнародних нормах підстав обмежень прав і свобод людини і громадянина становить значний науковий і практичний інтерес. Значення міжнародних стандартів щодо встановлення підстав обмеження прав і свобод людини і громадянина полягає в тому, щоб установити мінімальні вимоги до національного законодавця у сфері обмеження прав людини. При цьому кожна людина у разі обмеження гарантованих їй прав та інтересів, та використання всіх, встановлених національним законодавством засобів захисту, має право звернутися до міжнародних установ щодо встановлення оцінки встановлення державою тих чи інших обмежень.

Пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права було встановлено ще в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року (стаття X) [2]. Крім того, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства (стаття 9 Основного Закону). Зокрема, у відповідності до ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [3].

Аналіз вищевказаних положень свідчить про те, що до національного законодавства України відносяться лише міжнародні договори, що ратифіковані Верховною Радою України. При цьому, як встановлено ч. 2 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори»,

обов'язковою є ратифікація міжнародних договорів, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Крім того, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України (ч. 2 ст. 9 Основного Закону). Зазначена норма, в свою чергу, свідчить про те, що міжнародний договір не може суперечити Основному Закону. Вищевказана норма кореспондує нормі ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [4], що ратифікована Україною, у відповідності до якої учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права, як на виправдання для невиконання ним договору. З вищевказаної норми слідує, що встановлення будь-яких обмежень прав і свобод людини і громадянина, які суперечать ратифікованим Україною міжнародно-правовим договорам, не допускається.

Основними міжнародними стандартами у сфері обмеження прав і свобод людини і громадянина є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, якою встановлено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших, та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві (ч. 2 ст. 29) [5]. Недоліком цієї декларації було те, що вона, по-перше, не вказувала конкретні права людини, котрі могли бути обмежені, й ті, котрі обмеженню не підлягали, а по-друге, не мала загальнообов'язкового для держав характеру, що суттєво знижувало її регулятивну роль [1, с. 508].

Окремі положення щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина містяться в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, згідно з якою жодне з положень цієї конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в конвенції. Обмеження, дозволені згідно з цією конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей, ніж ті, для яких вони встановлені (статті 17 та 18) [6].

Положення щодо обмежень прав і свобод людини і громадянина містяться також у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16.12.1966, у відповідності до якого ніщо в цьому пакті не може тлумачитись як таке, що означає, що якась держава, група чи особа має право займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення яких-небудь прав чи свобод, визнаних у цьому пакті, або на обмеження їх у більшій мірі, ніж передбачається в цьому пакті. Ніякі обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих в якій-небудь державі-учасниці цього пакту на підставі закону, конвенцій, правил чи звичаїв, не допускаються під тим приводом, що в цьому пакті не визнаються такі права, або що в ньому вони визнаються в меншому обсязі (стаття 5), а також Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, згідно з яким від 26 грудня 1966 року у відповідності до ст. 4 держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом.

Значення міжнародних стандартів щодо встановлення підстав обмеження прав і свобод людини і громадянина полягає в тому, щоб встановити мінімальні вимоги до національного законодавця у сфері обмеження прав людини.

Основні положення щодо встановлення конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина знайшли своє відображення в і Основному Законі. Хоча Конституція України і не містить загальної норми щодо підстав встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина, з окремих норм Основного Закону все ж вбачаються особливості встановлення формальних обмежень окремих гарантованих конституційно-правових прав і свобод людини і громадянина.

У відповідності до ст. 34 Основного Закону здійснення цих прав (право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань) може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захи-

сту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. З даної норми вбачається, що єдиною формальною підставою для обмеження права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань є наявність закону, яким буде регламентуватись встановлення такого обмеження. Оскільки єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (стаття 75 Основного Закону), то саме остання наділена повноваженнями щодо встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина.

Між іншим, Конституцією України передбачено особливість встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина не на підставі закону, а в судовому порядку. Зокрема ч. 4 ст. 37 Основного Закону встановлено, що заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише у судовому порядку, а ч. 2 ст. 39 Конституції України визначено встановлення судом відповідно до закону обмеження щодо реалізації права збиратися мирно, без зброї і проводити мітинги, походи і демонстрації.

Аналіз вищевказаних норм Основного Закону дає підстави для висновку, що встановлення судом обмеження окремих прав і свобод людини і громадянина підтверджує індивідуальний підхід щодо кожного окремого випадку обмеження такого права, потребуючи дотримання досить тривалого процесу розгляду судом такої справи, що свідчить про наявність додаткової перешкоди обмеження встановлених Основним Законом прав. Крім того, винесене судом рішення у такій справі, маючи індивідуальний характер та стосуючись лише сторін справи, не дозволяє поширити його на невизначене коло осіб та на правовідносини, що не були предметом розгляду справи, а також на правовідносини, які на момент прийняття такого рішення ще взагалі не існували.

При цьому, незважаючи на те, що конституційно-правові обмеження мають загальний характер та поширюються на невизначене коло осіб, встановлення Основним Законом наявності у суду повноваження щодо обмеження окремих прав не може вважатись незаконним, оскільки права і свободи людини і громадянина будуть обмежені в силу наявності в Основному Законі можливості такого обмеження, а не рішення суду, яким лише перевіряється правомірність застосування закону в кожному конкретному випадку. При цьому, власне у суду відсутні правові підстави для обмеження прав і свобод людини і громадянина, оскільки в силу вимог законодавства він не наділений правом щодо прийняття законів. Однак у кожному конкретному випадку, застосовуючи норми законодавства щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина, суд приходять до висновку щодо наявності або відсутності правомірних підстав для застосування відносно особи встановлених Конституцією України обмежень. Отже, саме закон, а не рішення суду є формальною підставою обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні в силу нормативності, а не індивідуальності конституційно-правових обмежень.

Окрім встановлення законами Верховної Ради України обмежень прав і свобод людини і громадянина, окремими повноваженнями щодо встановлення останніх наділений також і Президент України. Це опосередковано впливає зі статті 64 Основного Закону, у відповідності до якої в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–63 Конституції України. Правовою основою введення надзвичайного стану згідно зі ст. 3 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» є Конституція України, цей Закон, інші закони України та Указ Президента України про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України [7], а правовою основою введення воєнного стану є Закон України «Про правовий режим воєнного стану», у відповідності до ст. 2 є Конституція України, цей Закон та Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України [8].

На нашу думку, надання Президенту України повноважень щодо встановлення указом обмежень прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного та воєнного стану є за-

конним та виправданим, оскільки в даному випадку глава держави шляхом прийняття указу керується нормами Основного Закону, законів України «Про правовий режим надзвичайного стану» та «Про правовий режим воєнного стану», таким чином не маючи можливості самостійно встановлювати підстави для обмеження прав та свобод людини і громадянина, та їх обсяг.

Досліджуючи питання формальних підстав встановлення конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина, слід дослідити також основні положення міжнародних нормативно-правових актів у цій сфері. Так, у відповідності до ст. 15 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1 листопада 1950 року під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом, а у відповідності до ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року під час надзвичайного становища в державі, коли життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.

Встановлені норми міжнародних нормативно-правових актів, на нашу думку, встановлюють не підстави обмеження прав і свобод людини і громадянина у разі введення надзвичайного чи воєнного стану, а можливість держави у конкретно визначених ситуаціях щодо правомірного відступлення від обов'язкового дотримання ратифікованих нею норм міжнародного права. При цьому вважаємо за необхідне наголосити на тому, що встановлені вищевказаними нормами міжнародних нормативно-правових актів положення щодо несуперечності іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом свідчать про неможливість їх виконання, оскільки інші міжнародно-правові акти (Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1996) виключають можливість встановлення обмеження прав і свобод людини і громадянина у разі введення надзвичайного і воєнного стану.

Висновки. Отже, формальні підстави обмеження прав і свобод людини і громадянина – це результати правомірності правотворчої і правозастосовної діяльності держави та міжнародних установ на предмет відповідності прийнятих ними нормативно-правових актів щодо їх форми, змісту та порядку прийняття, забезпечуючи стабільність та ефективність правового регулювання.

Основними вимогами, що ставляться до формальних підстав обмеження прав і свобод людини і громадянина, є: невизначене коло суб'єктів, щодо яких такі обмеження застосовуються, чіткість, стабільність, передбачуваність, доступність та їх відповідність, не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом порядку прийняття, а також міжнародним нормативно-правовим актам, ратифікованим Україною.

Список використаних джерел:

1. Стрекалов А.Є. Міжнародно-правові стандарти щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина / А.Є. Стрекалов // Актуальні проблеми права: теорія і практика / Східноукраїн. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ. – 2012. – № 25. – С. 507–513.
2. Загальна декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
3. Закон України «Про міжнародні договори» від 29 червня 2004 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>. Віденська Конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_118/page.

4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_118/page.
6. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану від 16 березня 2000 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.
7. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.

БАЙРАЧНА Л. К.,

кандидат філософських наук, доцент
кафедри конституційного права України
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 130.2

ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ ЯК ІМПЕРАТИВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Виходячи з визнання унікальності історичного процесу, який переживає держава, спираючись на попередні результати, отримані вітчизняними та зарубіжними вченими, проаналізовано процес затвердження легітимності влади, розкрито історичні та типологічні особливості процесів легітимації, виявлені основні моделі становлення демократичної легітимації влади як імперативу сталого розвитку держави.

Ключові слова: влада, конституційна стабільність, легітимність, процес легітимації, імператив розвитку держави.

Исходя из определения уникальности исторического процесса, который переживает государство, опираясь на предварительные результаты, полученные отечественными и зарубежными учеными, проанализирован процесс утверждения легитимности власти, раскрыты исторические и типологические особенности процессов легитимации, выявлены основные модели становления демократической легитимации власти как императива устойчивого развития государства.

Ключевые слова: власть, конституционная стабильность, легитимность, процесс легитимации, императив развития государства.

Based on determination of uniqueness of historical process that is going through state, based on preliminary results obtained by native and foreign scientists, analyzed approval process of government legitimacy, disclosed historical and typological features of processes of legitimation, identified main formation models of democratic legitimation of power as a sustainable imperative development of state.

Key words: power, constitutional stability, legitimacy of process of legitimation, an imperative of national development.

*Легітимність подібна чарівникові
який безперешкодно створює необхідний порядок за допомогою довіри.
К. Ясперс*

Вступ. Складність вивчення соціальної реальності полягає в складності самого об'єкта вивчення. Французький філософ Гастон Башляр часто повторював: «Просте – це не що інше, як спрощене» [3, с. 55]. При цьому він доводив, що наука може розвиватися тільки піддаючи сумніву прості ідеї. Мені здається, що подібний сумнів є необхідним і в соціально-правових науках, де ми занадто легко задовольняємося очевидними уявленнями, які черпаємо з повсякденного досвіду і доброго знання наукових традицій.

Категорії, які досліджуються в представленій роботі (конституційна стабільність, легітимність влади, кризи легітимності влади), є предметом дослідження не одне століття, але зміни життєвих реалій, нові тенденції, суперечності між універсальними цінностями і егоїстичними інтересами пануючої еліти, між ідеєю демократії і соціально-політичною практикою потребують подальшого вивчення даних явищ.

Постановка завдання. Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать про те, що у європейській і американській науці питання легітимності влади мають стійку дослідницьку традицію. В останні десятиліття в зарубіжній політико-правовій та філософській науці були опубліковані сотні робіт, присвячених даній темі. У них досить докладно розкриті її теоретичні, методологічні та історичні аспекти. Однак у сучасній правовій науці склався певний дефіцит робіт, присвячених питанням легітимності влади стосовно країн Східної Європи та України, особливо, що стосуються нинішнього, певною мірою унікального періоду їх розвитку. Унікальність цього процесу є загальновизнаним фактом. Фактично він передбачає глибокі перетворення і в політичній, і в економічній сфері, а якщо взяти до уваги характер попередньої економічної системи, то такому процесу немає історичних прецедентів. У роботі поставлена мета, виходячи з визнання унікальності історичного процесу, який переживає держава, спираючись на попередні результати, отримані вітчизняними та зарубіжними вченими, проаналізувати процес затвердження легітимності влади, розкрити історичні та типологічні особливості процесів легітимації, виявити основні моделі становлення демократичної легітимації влади як імперативу сталого розвитку держави.

Результати дослідження. Влада – багатовимірний, багатозначний політичний і правовий феномен, який виступає регулятором суспільного життя. Вона дозволяє організувати суспільне життя, яке не можливе без підкорення всіх учасників єдиній волі; забезпечує реалізацію спільних інтересів різних соціальних груп; підтримує цілісність і відносну стабільність суспільства.

Гасло «стабілізації» є, безперечно, одним із найбільш популярних у політичній риторикі України останніх років. Однак раціональне використання поняття «конституційної стабільності» в науковому аналізі сучасного політичного процесу не є можливим без попереднього ознайомлення з поширеними в західній науці трактуваннями даного терміну. Перерахуємо деякі з них:

а) насамперед, стабільність розуміється як відсутність у суспільстві реальної загрози нелегітимного насильства або наявність у держави можливостей, що дозволяють у кризовій ситуації впоратися з ним. Конкретизуючи дану трактовку, шотландський вчений Ф. Білі визначає конституційну стабільність, як здатність політичного організму до самозбереження в умовах, що загрожують «ідентичності» суспільної системи або самому її існуванню;

б) конституційна стабільність інтерпретується і як функціонування одного уряду протягом деякого тривалого періоду часу, що припускає, відповідно, його вміння успішно адаптуватися до мінливих реалій. Німецький політолог Е. Ціммерман визначає урядову стабільність саме як здатність політичних адміністраторів управляти все більш ефективно, не зважаючи на збільшення терміну перебування при владі. Він виділяє кілька закономірностей, пов'язаних із досягненням стабільності такого порядку:

– термін перебування при владі уряду обернений пропорційно числу партій у парламенті і прямо пропорційний кількості місць, зайнятих проурядовими партіями;

- однопартійний уряд має більше шансів затриматися при владі, ніж коаліційний;
- наявність фракцій у складі уряду знижує його шанси на збереження при владі;
- чим сильніша роздробленість сил у парламенті (включаючи опозицію), тим імовірніше недоторканність складу уряду;

- чим більше місць у парламенті мають опозиційні антисистемні сили, тим менша ймовірність тривалого існування уряду [11];

в) конституційна стабільність як відсутність структурних змін у політичній системі або як наявність здатності управляти ними. Іншими словами, в конституційно стабільній системі або політичний процес не призводить до радикальних змін, або якщо такі зміни все-таки спостерігаються, то вони підпорядковані стратегії, яка заздалегідь розроблена правлячою елітою;

г) розглянутий вище підхід близький інтерпретації стабільності, як балансу (рівноваги) політичних сил. Сама ідея балансу сил виникла ще до початку Нового часу у концепції суспільства як гігантського механізму, що складається з кількох автономних одиниць. Згодом ця ідея наклалася вже на існуюче консервативне розуміння суспільства, згідно з яким воно перебуває в стані «природної гармонії»;

д) стабільність інтерпретується також, як модель поведінки і громадський атрибут. У цьому випадку вона прирівнюється до того становища в суспільстві, при якому його члени обмежують себе соціально прийнятною поведінкою, розуміючи, що будь-які відхилення від цих норм загрожують дестабілізацією;

е) конституційна стабільність як наслідок легітимності влади. Різні групи вчених трактують легітимність по-різному, бачать неоднакові джерела легітимності влади. Сьогодні багато дослідників вважають за краще говорити вже не про легітимність, а про підтримку населенням даної політичної системи та її фундаментальних цінностей (Д. Заллера) [10]. Але навіть відволікаючись від труднощів інтерпретації самої легітимності, важко сперечатися з тим, що влада, яка нею володіє, може стабілізувати систему, тільки якщо вона при цьому ще й ефективно управляє країною.

Навіть короткий огляд підходів до розуміння конституційної стабільності дозволяє стверджувати, що це багатовимірне явище, вбирає в себе такі характеристики, як збереження системи правління, громадянського порядку, легітимності й надійності керування. Категорія стійкості (стабільності) виступає одночасно в якості характеристики, цілі та гарантії основ конституційного ладу.

Проблема конституційної стабільності значно ускладнюється в тому випадку, якщо мова йде не просто про підтримку в суспільно-політичній сфері балансу сил та інтересів, а й про збереження всіх основ демократичної системи. Якби метою була просто стабільна влада, то її можна було б досягти, надавши можливість одному елементу системи придушити всі інші. Демократія ж виключає таку ситуацію, коли який-небудь політичний інститут (партія, група і т. д.) знаходить абсолютну перевагу над опонентами. Учасники політичного процесу при демократії повинні володіти силою, яка буде достатня для захисту своїх інтересів, але недостатня для монополізації влади.

Таким чином, конституційна стабільність (порядок) є важливою умовою не тільки безпечного існування особистості і держави, але і їх прогресивного розвитку. Відсутність порядку збільшує у сфері політики можливість прояву чисто випадкових факторів і мотивів поведінки, знижує рівень захищеності особи, девальвує авторитет держави, вкрай негативно впливає на його стабільність і політичну лояльність громадян.

На наше глибоке переконання центральним, визначальним елементом конституційної стабільності і функціонування політичної влади є легітимність.

«Легітимність» (від латинського *legitimus* – законний) означає визнання суспільством законності, правомірності офіційної влади. Від осмислення змісту поняття «легітимність» залежить як теоретична картина соціальної реальності, так і характер практичних висновків і рекомендацій емпіричних досліджень, що стосуються, насамперед, умов можливості досягнення та існування згоди та інтеграції в суспільстві. З чого випливає висновок, що

вивчення і концептуалізація даного поняття має безперечне світоглядно-методологічне значення.

Серед науковців, дослідників соціально-правових процесів донині прийнято стверджувати, що вперше вводить термін «легітимність» і тематизує саму проблематику легітимності німецький мислитель Макс Вебер. Однак відомо, що ще до М. Вебера легітимність, як поняття і феномен, в самому кінці XIX століття було проаналізовано німецьким теоретиком права Г. Еллінеком, зокрема в його фундаментальній праці «Загальне вчення про державу», виданій у Росії в 1903 році [2]. Як відомо, Г. Еллінек зробив величезний вплив на творчість М. Вебера, який, у свою чергу, запозичивши ряд ідей і теоретичних підходів Г. Еллінека, переосмислив і розвинув їх у своїх роботах [6]. Зокрема це відноситься до теорії про значення природного права та ідеї легітимності. У Г. Еллінека «легітимність» означає правомірність у природно-правовому сенсі, тобто відповідність соціальної практики уявленням більшості її суб'єктів про її справедливість або розумність. Таким чином, природне право виступає критерієм оцінки легітимності будь-якого порядку. (Цікаво зазначити, що і в нинішній час таке значення визнається за природним правом, яке знайшло подальшу розробку в сучасній концепції прав людини [8, с. 4]). Легітимність по М. Веберу є визнання значущості певних соціальних відносин, які виступають, як можливість орієнтації індивідів на ці соціальні відносини, і необхідна умова, яка визначає соціальну поведінку індивідів. Іншими словами, легітимність є вид визнання, його якості, що забезпечує інтегративність, цілісність соціальної системи. В цілому можна вважати таке визначення поняття легітимності вихідним для подальшого його уточнення і плідного осмислення означеного М. Вебером феномена [1]. Розвиваючи теорію легітимності, М. Вебер виділив три основних типи легітимності: традиційний, раціонально-легальний і харизматичний.

До історично першого типу легітимності відноситься традиційний. Він характерний для монархічної форми правління, що володіє такими рисами: влада передається за відповідними канонами престолонаслідування; право успадкування престолу освячено стародавніми звичаями, що вказують, хто має право на владу, а хто зобов'язаний підкорятися йому; традиційні норми виступають джерелом відносин панування і слухняності, розглядаються як непорушні, непокоря їм веде до застосування каральних санкцій.

Другим типом легітимності влади є раціонально-легальний. На думку М. Вебера, в його основі лежить «царство закону» і вільне волевиявлення громадян. Держави з раціонально-легальним типом влади мають такі характеристики: підпорядкування суспільства не особистостям, а законам; наявність апарату управління, що складається з чиновників, які мають спеціальну освіту; дії органів влади по відношенню до всіх громадян засновані на юридичних нормах і раціональних правилах. Разом із тим норми можуть бути змінені відповідно до встановлених законом процедур.

Третій тип легітимності влади названий харизматичним (від грецького *harisma* – «божественний дар»). Під харизмою розуміють здатності індивіда, даровані йому природою, які виділяють його з натовпу. До харизматичних якостей відносять дар магії і пророцтва, видатну силу духу і слова. Ці унікальні, виняткові властивості дозволяють політичному лідерові бути пророком і вождем, і таким чином утримувати свою владу. Наприклад, Цезар, Наполеон, Ленін, Сталін, Гітлер, Мао Цзедун володіли особливими, властивими тільки їм якостями. Однак особистість є харизматичною не тільки завдяки природним даним, але і завдяки підтримці мас, які потребують такого типу лідера на певному етапі розвитку суспільства. Харизматичний тип легітимності влади існував у різні періоди історії. В даний час він характерний для держав з авторитарним і тоталітарним політичними режимами, що не мають реальних свобод і прав людини.

На наш погляд, легітимність влади не обмежується її трьома типами, які стали класичними. Так, наприклад, англійський дослідник Д. Хелд поряд з уже відомими нам типами легітимності пропонує говорити про такі її види, як:

– «згода під загрозою насильства», коли люди підтримують владу, побоюючись погроз з її боку аж до загрози їх безпеки;

- легітимність, заснована на апатії населення, що свідчить про його байдужість до стилю і форм правління, що склалися;
- прагматична (інструментальна) підтримка, при якій владі виказують довіру в обмін на дані нею обіцянки тих чи інших соціальних благ;
- нормативна підтримка, що припускає збіг політичних принципів, які поділяються населенням і владою;
- і нарешті, вища нормативна підтримка, що означає повний збіг такого роду принципів [9].

Деякі вчені виділяють також ідеологічний тип легітимності, який провокує підтримку влади з боку громадської думки в результаті активних агітаційно-пропагандистських заходів, що здійснюються правлячими колами.

Як нам здається, ідеологічна легітимність заслуговує особливої уваги, так як в історії класових держав завжди надавалося істотне, а нерідко першорядне значення ідеологічній підтримці існуючих політичних режимів. Ідеологічна легітимація влади – історична реальність, яку неможливо заперечувати, було б безглуздо ігнорувати прагнення влади до самоствердження за допомогою самовиправдання. Відомо, що монархи прагнули обґрунтувати своє право на панування, використовуючи релігійне марновірство та інші ідеологічні ілюзії і психологічні стереотипи. Інші володарі, як, наприклад, Катерина II, намагалися поставити на службу пануючої влади ідеї французьких просвітителів, а прусська монархія – філософію Гегеля. Таким чином, ідеологічна легітимність виростала з переконання про відповідність влади усталеним уявленням про справедливість, що закріплені в ідеологічних доктринах великих мислителів.

Про роль ідеологічної легітимності переконливо писав Токвіль в 30-х р.р. XIX ст. [7]. У політичних цілях, в образі думок і переконань щодо держави та управління він бачив джерело покори і згоди. Без такого загального переконання жодне суспільство не може процвітати, скажемо більше – існувати, бо без ідей, яких дотримуються всі, неможливі спільні дії, а без спільних дій можуть бути люди, але не може бути ніякого соціального організму. Для існування суспільства необхідно, щоб певні ідеї оволоділи умами всіх його громадян і згуртували їх.

Цивілізовані правлячі еліти в наш час досить добре засвоїли те, що писав Токвіль, а пізніше – неодноразово підкреслювали теоретики марксизму.

У даний час для забезпечення ідеологічної легітимності свого панування еліти використовують міць науково-технічних і інформаційних засобів, утворюючи і підтримуючи індустрію ідей.

Засоби масової інформації давно стали «четвертою владою». «Є сила, – писав Монтеस्क'є, – це відома століттю Макіавеллі; це преса, довгий час заборонена, але яка поступово набрала силу «четвертої влади. Саме завдяки їй проявляється рух ідей у сучасних народів. Функції преси подібні з функціями поліції: вона виражає потреби громадян, передає скарги, викриває зловживання, беззаконні дії, вона примушує до моральності всіх володарів влади, для чого їй достатньо поставити їх перед обличчям громадськості» [5, с. 65].

Описані типи легітимності влади, як правило, в реальному житті переплітаються і взаємно доповнюють один одного, а сучасні форми легітимації, по суті, виступають модифікацією вихідних форм, позначених М. Вебером. Це дозволяє стверджувати, що проблеми легітимності влади існували й існують у всіх, включаючи демократичну, системах: тільки в одних – більшою мірою, в інших – меншою. Наведені тенденції не здатні пояснити всю повноту проблеми легітимності влади, проте до певної міри дозволяють виділити її важливі аспекти. Як бачимо, легітимність зразка початку XXI століття навряд чи можна пояснити суто в класичних веберівських термінах. Мало того, як показують реалії, криза легітимності вже не спричиняє краху політичного режиму. Режим, який не є достатньо легітимним в очах свого населення, продовжує існувати і розвиватися за власними законами, що, на наш погляд, пояснюється простою відсутністю альтернативи чинній владі. Іншими словами, люди погоджуються на владу, яка їм не до вподоби лише тому, що не бачать іншого варіанта. Та-

кий невтішний висновок означає лише те, що взаємозв'язок між державою і громадянами, який визначався легітимністю, поступово руйнується.

Ми поки що не можемо стверджувати, до чого може призвести такий процес, але проблема відчуження влади від населення і замкнення їх обох на собі є прикметою нашого часу.

Таким чином, як **висновок**, зазначимо: пошук шляхів подолання кризи легітимності і створення стійкої і стабільної політичної системи, яка розвивається – одна з центральних проблем сучасної соціально-правової науки. Політичні процеси, що протікають в Україні та інших країнах, дають нам привід говорити про те, що криза легітимності влади і сучасного політичного порядку стає однією з найбільш актуальних проблем практичної і теоретичної науки.

Дана робота дозволила зробити лише невеликий екскурс у проблему співвідношення понять влада – конституційна стабільність – легітимність, багато аспектів цього багатопланового співвідношення залишилися за рамками даного дослідження або отримали фрагментарне відображення, але навіть розглянуте дозволяє зробити висновок про необхідність створення сучасної теорії легітимності, яка дозволить вичерпно аналізувати процеси, які відбуваються як на пострадянському просторі, так і в сучасному світі в цілому.

І незважаючи на те, що до початку ХХІ століття людство накопичило певний теоретичний і практичний досвід вирішення проблем забезпечення конституційної стабільності, Україні необхідно виробити свій варіант вирішення цих завдань, причому такий, який не тільки відповідає перехідному етапу, який вона переживає, але одночасно спрямований у перспективу.

Список використаних джерел:

1. Вебер М. Избранные произведения / М.Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек. – С.-Пб.: Общественная польза, 1903. – 532 с.
3. Кузнецов В.Н. Французская буржуазная философия 20 в. / В.Н. Кузнецов. – М., 1970. – 342 с.
4. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монография / С.И. Максимов. – Харьков: Право, 2002. – 328 с. – 219 с.
5. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье. – М., 1955. – 78 с.
6. Ожиганов Э.Н. Политическая теория Макса Вебера: Критический анализ / Э.Н. Ожиганов. – Рига: Зинатне, 1986. – С. 50–52.
7. Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль. – М., 2000. – 142 с.
8. Хабермас Ю. К легитимации через права человека / Ю. Хабермас. – Киев, 1999. – 254 с.
9. Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э., Перратон Д. Глобальные трансформации. Политика, экономика и культура / Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Э. Макгрю, Д. Перратон. – М.: Праксис, 2004. – 576 с.
10. Zaller J. The Nature and origins of mass opinion / J. Zaller. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 453 с.
11. Zimmerman E. Government Stability in Six European Countries During World Economic Crisis of 1930 s: Some Preliminary Considerations / E. Zimmerman. European Journal of Political Research, 1987. – Vol. 15. – № 1.

БІЛЕЦЬКА А. М.,здобувач кафедри організації судових
та правоохоронних органів
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.962

**ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРИНЦИПУ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СУДДІВ**

У статті досліджується принцип спеціалізації суддів, який є однією з основних гарантій якісного, професійного вирішення судових справ. Акцентовується увага на недостатню реалізацію зазначеного принципу, оскільки на сьогодні більш вагоме значення приділяється спеціалізації судів, тобто побудові та структурі судової системи.

Ключові слова: *принципи судової влади, спеціалізація суддів, спеціалізація судів.*

В статье исследуется принцип специализации судей, который является одной из основных гарантий качественного, профессионального решения судебных дел. Акцентируется внимание на недостаточную реализацию указанного принципа, поскольку на сегодня более весомое значение уделяется специализации судов, то есть построению и структуре судебной системы.

Ключевые слова: *принципы судебной власти, специализация судей, специализация судов.*

The principle of specialization of judges, which is one of fundamental guarantees of quality, professional decisions of court cases is considered in article. Attention is focused on insufficient implementation of this principle because for today greater importance is given to specialization of courts, ie to building and to structure of judicial system.

Key words: *principles of judiciary, specialization of judges, specialization of courts.*

Вступ. Одним із основних завдань реформування та вдосконалення судової системи в Україні є визначення пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини. Серед напрямків реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів необхідно виділити підвищення професійного рівня суддів та ефективності правосуддя й оптимізації повноважень судів різних юрисдикцій. На наш погляд, реалізація зазначених напрямків не можлива без застосування та вдосконалення принципу спеціалізації суддів.

Проблема спеціалізації суддів була предметом дослідження багатьох науковців. Слід відзначити наукові праці В.Б. Авер'янова, В.Ф. Бойка, В.Д. Бринцева, О.В. Бурак, В.В. Городовенка, Ю.М. Грошевого, В.В. Долежана, М.І. Козюбри, В.В. Костицького, В.В. Кривенка, Р.О. Куйбіди, В.Т. Маляренка, І.Є. Марочкіна, М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, Л.М. Москвич, В.Т. Нора, М.В. Онішука, В.В. Онопенка А.Й. Осетинського, Д.М. Притики,

А.О. Селіванова, Н.М. Селізнєвої, В.В. Сердюка, Н.В. Сибільової, Е.Є. Сілантьєвої, М.І. Сірого, В.С. Стефанюка, І.Б. Факас, М.І. Хавронюка, М.М. Хамник, А.В. Хегая, В.І. Шишкіна, О.В. Щербанюк. У той же час питання спеціалізації суддів розглядались багатьма вченими, як складовий елемент принципу спеціалізації судової системи, та не отримали достатнього наукового опрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз і характеристика правових та організаційних форм реалізації принципу спеціалізації суддів, а також встановлення співвідношення принципів спеціалізації суддів та спеціалізації судів.

Результати дослідження. Згідно зі ст. 125 Конституції України та ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» принцип спеціалізації є одним із принципів, за яким будується система судів загальної юрисдикції в Україні. Однак Конституція України не розкриває сутності зазначеного принципу, що призвело до різних підходів його тлумачень.

Традиційно в Україні реалізація принципу спеціалізації судочинства обмежувалася лише існуванням, крім системи так званих «загальних» судів, ще й господарських та адміністративних судів [1, с. 13]. Тобто, при дослідженні спеціалізації судочинства науковцями приділялась основна увага спеціалізації судів, а питання щодо спеціалізації суддів не знайшли значного відображення в наукових дослідженнях. У той же час принцип спеціалізації необхідно розглядати дещо ширше, а саме, з розмежуванням принципу спеціалізації судів і спеціалізації суддів, та врахуванням специфіки організації роботи суду.

Така позиція підтверджується нормами Концептуальних положень реформування організації діяльності судів загальної юрисдикції, затверджених наказом Державної судової адміністрації України № 576 від 7 листопада 2003 р., якою передбачено запровадження спеціалізацій: а) за сферою діяльності: процесуальна – сфера діяльності суддів; непроцесуальна, організаційна – діяльність апарату суду; б) за характером інформації – поділ усіх судових справ і звернень на категорії, й окреслення ліній її проходження в суді; в) спеціалізація підрозділів суду із забезпечення проходження судових справ по стадіях; г) спеціалізація суддів із розгляду певних категорій судових справ; д) спеціалізація управління – визначення рівнів компетенції посадових осіб по вирішенню поточних питань діяльності суду [2].

Н.В. Сибільова вказує, що спеціалізація, як принцип побудови судової системи, означає, що конкретний суд, як елемент цієї системи, наділений повноваженнями розглядати і вирішувати судові справи, що впливають із певного виду правовідносин. Спеціалізація, як принцип організації роботи певної судової установи, означає, що в ній визначаються конкретні судді, які спеціалізуються на розгляді судових справ, що також впливають із певного виду правовідносин (так звана внутрішня спеціалізація) [10].

І.В. Назаров підтримує точку зору про виокремлення внутрішньої спеціалізації судів (спеціалізації суддів) та зазначає, що така спеціалізація необхідна для судів, що мають широку юрисдикцію, розглядають велику кількість справ і включають достатню кількість суддів і штат суду. Для підвищення якості правосуддя та скорочення строків розгляду справ спеціалізація суддів просто необхідна [3, с. 135].

Законодавець деталізує зазначений принцип у ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де зазначається, що суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. В той же час законодавець окремо виділяє принцип спеціалізації суддів, вказуючи, що у судах загальної юрисдикції за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів із розгляду конкретних категорій справ [9]. Крім того, поряд з диспозитивністю запровадження спеціалізації суддів закон передбачає й імперативні норми, за якими у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх та слідчого судді, який здійснює повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, передбаченому процесуальним законодавством.

Проблеми щодо розгляду таких категорій справ, як злочини, вчинені неповнолітніми, є не новими. Так, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні уста-

нови для дітей» № 20/95-ВР від 24 січня 1995 р. у ч. 2 ст. 6 зазначає, що справи за участю неповнолітніх розглядаються спеціально уповноваженими на те суддями (складом суддів) за участю представників служб у справах дітей [7].

У листі Верховного Суду України від 1 грудня 2003 р. «Про запровадження спеціалізації суддів по розгляду справ щодо злочинів, учинених неповнолітніми» зазначається, що у зв'язку з недосвідченістю суддів, які розглядають кримінальні справи про злочини, вчинені неповнолітніми, та недосконалим володінням специфікою розгляду справ цієї категорії кількість помилок та порушень закону, які допускають органи досудового слідства та місцеві суди при розгляді справ про злочини неповнолітніх, не зменшується, таким чином, важливим і нагальним є введення спеціалізації суддів щодо розгляду кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми [6].

Пленум Верховного Суду України в п. 23 своєї постанови від 16 квітня 2004 р., № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» підкреслює необхідність створення спеціалізації суддів щодо розгляду кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми, вказуючи, що, зважаючи на істотні особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх, рекомендувати головам місцевих та апеляційних судів відповідно запроваджувати спеціалізацію суддів із розгляду справ цієї категорії, а також забезпечувати таких суддів необхідною методичною літературою, проводити з ними постійні заняття з метою вдосконалення професійного рівня і набуття знань у галузі дитячої та юнацької психології [8].

У зв'язку з ефективними показниками запровадження спеціалізації суддів щодо розгляду кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми, зазначену спеціалізацію було закріплено на законодавчому рівні. Так, Кримінальний процесуальний кодекс України в 2012 р. ввів посаду судді, уповноваженого здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Він вирішує питання щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень (ч. 10 ст. 31).

Судді (суддя), уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. Кількість суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду. Суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. У разі відсутності в суді суддів із необхідним стажем роботи суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді. Судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції, проте здійснення ними таких повноважень ураховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення [9].

Іншою обов'язковою формою спеціалізації суддів є слідчий суддя, який здійснює повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, передбаченому процесуальним законодавством. У Кримінальному процесуальному кодексі України відсутня окрема стаття, яка б містила норми про статус слідчого судді, як суб'єкта кримінального провадження. У законі у визначенні терміну «слідчий суддя» окреслено лише спрямованість його діяльності через вказівку на повноваження (права, які є одночасно й обов'язками): «суддя.., до повноважень якого належить здійснення у порядку, визначеному цим Кодексом, судового контролю за дотриманням

прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні...» (п. 18 ст. 3 КПК України) [4, с. 145–153].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 5 ст. 21 встановлює організаційний бік правового статусу слідчого судді, зазначаючи, що з числа суддів місцевого загального суду обираються слідчі судді (суддя), які здійснюють повноваження з судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, передбаченому процесуальним законом. Кількість слідчих суддів визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду. Слідчі судді (суддя) обираються зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. До обрання слідчого судді відповідного суду його повноваження здійснює найстарший за віком суддя цього суду. Слідчий суддя не звільняється від виконання обов'язків судді першої інстанції, проте здійснення ним повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні враховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення [9].

Закон передбачає обов'язкову наявність у місцевих, апеляційних та вищих спеціалізованих судах лише дві зазначені вище форми спеціалізації суддів. Всі інші форми внутрішньої спеціалізації суд має право вирішувати на власний розсуд шляхом прийняття рішення на зборах суддів відповідного суду. Це право судді реалізують шляхом утворення спеціальних судових палат, колегій і складів.

Так, наприклад, у Харківському апеляційному господарському суді з 1 червня 2014 року запровадили спеціалізацію у формі створення трьох судових палат:

- першої судової палати, яка розглядає спори, що виникають із законодавства про зовнішньоекономічну діяльність та іноземне інвестування;
- другої судової палати, яка розглядає справи про банкрутство;
- третьої судової палати, яка розглядає справи про інтелектуальну власність.

Усі інші справи, за виключенням вказаних спеціалізацій, які надходять до Харківського апеляційного господарського суду, розподіляються між суддями всіх судових палат відповідно до принципу черговості згідно з вимогами статті 2-1 Господарського процесуального кодексу України та Положення про автоматизовану систему розподілу справ.

Дещо по іншому реалізується принцип спеціалізації суддів у Верховному Суді України, так у ч. 3 ст. 39 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що у Верховному Суді України обов'язково діють чотири палати, а саме: а) судова палата в адміністративних справах, б) судова палата у господарських справах, в) судова палата у кримінальних справах, г) судова палата у цивільних справах. Тобто, кількість та юрисдикція судових палат визначається не на власний розсуд зборів суддів, а безпосередньо закріплюється на законодавчому рівні. Однак слід зазначити, що такий порядок був не завжди, з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 році перегляд справ у Верховному Суді України відбувався за участю всіх суддів, що повністю виключало принцип спеціалізації суддів. Як показала практика, зазначена процедура виявилась неефективною, у зв'язку з чим Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20 жовтня 2011 р. були внесені зміни, відповідно до яких було утворено 4 судові палати [5].

Висновки. Підсумовуючи, можна вказати, що принцип спеціалізації суддів є однією з основних гарантій якісного, професійного вирішення судових справ. У той же час цей принцип не реалізується повною мірою та носить обмежений характер, оскільки на сьогодні більш вагоме значення приділяється спеціалізації судів, тобто побудові та структурі судової системи. Однак, як було вище зазначено, спеціалізація судової системи – це й спеціалізація судів й спеціалізація суддів, які хоч і є взаємопов'язаними, однак мають різну правову природу. З метою підвищення професійного рівня суддів та ефективності правосуддя й оптимізації повноважень судів різних юрисдикцій, на наш погляд, недостатньо створення спеціалізованих судів. Варто розвивати та звужувати спеціалізацію суддів. Важливим є за-

провадження нових напрямків та форм спеціалізації суддів, а саме, за складністю справ та за предметом розгляду. Звуження спеціалізації суддів повинно стати ефективним механізмом прискорення судового розгляду без впливу на його якість, а це, у свою чергу, сприятиме особам отримання якісних результатів правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Городовенко В.В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя [Текст] / В.В. Городовенко // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – 1. – С. 12–15.
2. Концептуальні положення реформування організації діяльності судів загальної юрисдикції: наказ ДСА України від 07.11.2003 р., № 576. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_15/pg_ibgo00.htm. – Заголовок з екрана.
3. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія. – Х.: вид. «ФІНН», 2011. – 432 с.
4. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні: процесуальний статус та процесуальні функції [Текст] / В.О. Попелюшко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 145–153.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України: Закон України від 20.10.2011 р. № 3932-VI [Текст] // Офіц. вісн. України. – 2011 р. – № 89. – Ст. 3226.
6. Про запровадження спеціалізації суддів по розгляду справ щодо злочинів, вчинених неповнолітніми: лист Верхов. Суду України від 01.12.2003 р. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/D3F60C3B84886101C22576E80031C0F1?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=D3F60C3B84886101C22576E80031C0F1&Count=500&>. – Заголовок з екрана.
7. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України № 20/95-ВР від 24.01.1995 р. [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.
8. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: пост. Пленуму Верхов. Суду України від 16.04.2004 р., № 5 [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 5. – С. 4–8.
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI [Текст] // Вісн. Верхов. Ради України. – 2010. – № 142. – Ст. 1125.
10. Сибільова Н.В. Порядок організації та діяльності судової влади. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm> – Заголовок з екрана.

ДЕМ'ЯНЕНКО І. В.,
здобувач кафедри організації судових
та правоохоронних органів
(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.139 (477)

ПРОБЛЕМИ НАВАНТАЖЕННЯ НА МІСЦЕВІ ЗАГАЛЬНІ СУДИ ЯК ОСНОВНУ ЛАНКУ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Автором у науковій статті досліджуються проблеми організації і діяльності місцевих загальних судів. Розглядаються показники навантаження на ці суди і суддів, які в них працюють. Формулюється висновок щодо того, що місцеві загальні суди є основною ланкою в судовій системі України.

Ключові слова: *судоустрій, судова система, місцевий загальний суд, суддя, навантаження на суддів.*

Автором в научной статье исследуются проблемы организации и деятельности местных общих судов. Рассматриваются показатели нагрузки на эти суды и судей, которые в них работают. Формулируется вывод о том, что местные общие суды являются основным звеном в судебной системе Украины.

Ключевые слова: *судоустройство, судебная система, местный общий суд, судья, нагрузка на судей.*

The author in scientific article investigates problems of organization and activity of local general courts. Indicators of load of these courts and judges which in them work are considered. The conclusion that local general courts are main link in judicial system of Ukraine is formulated.

Key words: *organization of judicial, judicial system, local general court, judge, load of judges.*

Вступ. Актуальність теми дослідження визначається тим, що місцеві загальні суди займають основне місце в судовій системі України, вони несуть основний тягар з розгляду й вирішення юридично значущих справ, у чому полягає основне призначення судової влади. В умовах реалізації судової реформи, яка триває на часі, проблеми організації та діяльності місцевих загальних судів потребують першочергової уваги як з боку законодавців, так і теоретиків і практиків у галузі права.

Проблеми організації та діяльності місцевих загальних судів були предметом наукових досліджень таких учених, як І.С. Марочкін, Л.М. Москвич, І.В. Назаров, О.М. Овчаренко, С.В. Прилуцький, С.Г. Штогун та інших дослідників. Разом із тим на сучасному етапі судової реформи ці питання не були предметом самостійних наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою цієї наукової статті є обґрунтування статусу місцевих загальних судів як основної ланки у судовій системі України на підставі правових і теоретичних основ їх функціонування, а також конкретних показників роботи цих судів.

Результати дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» місцевими загальними судами є районні, районні у містах, міжрайонні, міські та міськрайонні суди. Фахівці зазначають, що місцеві суди складають першу ланку (рівень) у системі судів загальної юрисдикції. Їх також заведено йменувати основною ланкою судової

системи, оскільки вони становлять переважну більшість усіх судових органів, а також як суди першої інстанції розглядають майже всі (за незначним винятком) судові справи і є максимально наближеними до населення [1, с. 11].

Місцеві суди є судами першої інстанції і розглядають справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності. Процесуальним законом визначається не лише підсудність окремих категорій справ місцевим судам, а також і порядок їх розгляду. Згідно з ч. 2 ст. 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, передбачених процесуальним законом. З огляду на те, що місцеві загальні суди загальної юрисдикції розглядають фактично всі інші види судових справ, крім тих, які розглядаються Конституційним Судом України та спеціалізованими судами, правові спори по яких регулюються різноманітними галузями права, деякі вчені пропонують називати їх «міжгалузевими» судами [2, с. 36]. Отже, вони мають найширшу підсудність і несуть основний тягар виконання функцій судової влади на території України.

Як зазначають дослідники, місцеві загальні суди, як суди першої інстанції, вирішують нині 90% цивільних та кримінальних справ [3, с. 69]. Дане положення вимагає підтвердження, яке можна здійснити на основі даних судової статистики. Так, за останні роки кількість справ і матеріалів, які надходили на розгляд до місцевих загальних судів, була різною. Приміром, у 2011 р. зберігалася тенденція до збільшення кількості справ і матеріалів, які надходили на розгляд до місцевих загальних судів, що було зумовлено значною кількістю спорів із приводу реалізації публічної політики у сферах зайнятості населення та соціального захисту громадян, зокрема спорів щодо соціального захисту; соціального захисту та зайнятості інвалідів; соціальних послуг. Так, протягом 2011 р. до місцевих загальних судів надійшло 7 млн. 415 тис. справ і матеріалів, що на 15,6% більше, ніж у попередньому звітному періоді (6 млн. 413 тис.). У структурі справ і матеріалів, що надійшли у 2011 р. до місцевих загальних судів, переважали ті, які розглядаються в порядку адміністративного судочинства (їх частка становила відповідно 46,5%) [4]. У 2012 р. кількість справ і матеріалів, що надійшли на розгляд до місцевих загальних судів, значно зменшилась, що було зумовлено значним зменшенням надходження справ зі спорів із приводу реалізації публічної політики у сферах зайнятості населення та соціального захисту громадян, що розглядалися судами упродовж 2012 р. у порядку адміністративного судочинства. Так, упродовж звітнього періоду до судів першої інстанції надійшло майже 3 млн. 687 тис. справ і матеріалів, що на 50,3% менше, ніж у попередньому звітному періоді (7 млн. 415 тис.) [5]. Упродовж 2013 р. на розгляді місцевих судів перебувало понад 3 млн. 919 тис. справ і матеріалів (із них надійшло у 2013 р. понад 3 млн. 577 тис., що менше на 109,5 тис. або майже на 3%, ніж у 2012 р.). Така тенденція у 2013 р., як і в попередні періоди, зумовлена значним зменшенням надходження справ, що розглядаються у порядку адміністративного судочинства, – справ зі спорів із приводу реалізації публічної політики у сферах зайнятості населення та соціального захисту громадян [6]. У 2014 р. на розгляді місцевих загальних судів (місцеві суди) перебувало понад 3 млн. 206 тис. справ і матеріалів (із них надійшло у 2014 році 2 млн. 924 тис., що менше на 653,5 тис., або на 18,3%, порівняно з 2013 роком). Проте слід враховувати, що дані за 2014 р. наводяться без урахування даних судів АРК, м. Севастополя, Антрацитівського міськрайонного, Станично-Луганського районного, Кам'янобрідського районного судів Луганської області, 33 місцевих судів Донецької області, а дані щодо 16 місцевих судів Луганської області вказані станом на 30.06.2014 [7].

Для порівняння доцільно навести дані щодо надходження справ і матеріалів на розгляд апеляційних судів. Так, у 2011 р. та 2012 р. кількість справ і матеріалів, що надходили до апеляційних судів із розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, дещо зменшується. У 2011 р. до апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим (далі – апеляційні суди) надійшло 441,8 тис. справ і матеріалів, що на 8,3% менше, ніж у 2010 році (481,7 тис.) [4]. У 2012 р. до апеляційних судів для перегляду в апеляційному порядку надійшло майже 330 тис. справ за апеляційними скаргами, що на 25,3% менше, ніж у 2011 р. [5] У 2013 р. у провадженні апеля-

ційних судів знаходилось 363,7 тис. справ і матеріалів (із них надійшло у 2013 р. 340,1 тис., що майже на 8 тис. або на 2,4% більше показника 2012 р.) [6]. У 2014 р. у провадженні апеляційних судів знаходилось 305,9 тис. справ і матеріалів (із них надійшло у 2014 році 285,5 тис., що на 54,6 тис., або на 16,1% менше показника 2013 року), розглянуто 284,1 тис. справ і матеріалів, залишилися нерозглянутими 21,8 тис. або 7,1% справ [7].

Важливим показником, що наочно ілюструє роль місцевих загальних судів у судовій системі України, а також проблеми, які виникають перед суддями, які там працюють, є рівень навантаження на суддів. Так, середньомісячне надходження на одного суддю місцевого загального суду у 2011 р. становило 139,6 справ і матеріалів, що на 15,3% більше порівняно з аналогічним періодом 2010 року (121,1) [4]. Разом зі зміною кількості надходження справ та матеріалів у наступні роки змінилось і навантаження на суддів. Так, середньомісячне надходження на одного суддю місцевого загального суду в 2012 р. становило 69,3 справ і матеріалів, що на 50,4% менше порівняно з аналогічним періодом 2011 р. [5]. У 2013 р. середньомісячне надходження справ і матеріалів на суддю місцевого суду (відповідно до штатної чисельності суддів) становило 67,2, тобто навантаження в судах першої інстанції зменшилося на 3% порівняно з 2012 р. [6]. У 2014 р. середньомісячне надходження на суддю місцевого суду (відповідно до штатної чисельності суддів) становить 58,5 справ і матеріалів, тобто навантаження в судах першої інстанції зменшилося на 12,9% порівняно з 2013 роком (67,2 справ і матеріалів) [7].

При цьому під впливом інших негативних факторів, зокрема значної штатної неуккомплектованості, яка спостерігається в даний час на рівні місцевих загальних судів, передусім у сільських районах, проблема надмірного навантаження на ці суди особливо загострюється. В таких умовах надзвичайно важко втілювати на практиці внутрішню спеціалізацію місцевого загального суду та реалізувати інші принципи судової влади, що, в свою чергу, негативно позначається на забезпеченні прав особи у відповідних видах судочинства, які здійснюються у місцевих загальних судах.

Наведені показники, навіть з урахуванням їх поступового зменшення, не йдуть у порівняння з цифрами, що ілюструють роботу судів вищих інстанцій. Так, навантаження в апеляційних судах у 2011 р. порівняно з 2010 р. зменшилось на 21,6%, тобто щомісячно у 2011 р. на кожного суддю апеляційного суду надходило в середньому 23,4 справ і матеріалів (у 2010 р. – 29,8) [4]. У 2012 р. навантаження в апеляційних судах порівняно з 2011 р. зменшилось на 25,6%, тобто щомісячно у 2012 р. на кожного суддю апеляційного суду надходило в середньому 17,6 справ і матеріалів [5]. У 2013 р. середньомісячне надходження справ і матеріалів на суддю апеляційного суду становило 18, або на 2,3% більше порівняно з 2012 р., що було викликано великою кількістю клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій [6]. У 2014 р. середньомісячне надходження на суддю апеляційного суду знову зменшилося та становить 16,2 справ і матеріалів, що на 11% менше порівняно з 2013 роком (18,2 справ і матеріалів) [7].

Узагальнюючи дані показники, можна зробити висновок, що місцеві загальні суди розглядають абсолютну більшість справ, і рівень навантаження на суддів цих судів є найвищим у судовій системі України, що можна сприймати як «загальне правило». Порівняльний аналіз показує, що апеляційні загальні суди розглядають приблизно у 10 разів менше справ, ніж місцеві (в окремі роки розрив показників їх роботи становив і 15 разів), а рівень навантаження на суддів цих судів у 3–5 разів менший, ніж на суддів місцевих судів. Зауважимо при цьому, що таке порівняння не має на меті принизити роль апеляційних судів у здійсненні функцій судової влади, адже їхнє призначення інше, ніж місцевих судів. Якщо останні, як суди першої інстанції, розглядають і вирішують справу по суті, то другі, як суди вищої інстанції, перевіряють правильність застосування нижчим судом закону, а також повноту і об'єктивність установлення фактичних обставин справи, виправляючи помилки суддів нижчої інстанції та гарантуючи високу якість судочинства з огляду на більший досвід, авторитет і компетентність суддів, які там працюють [8, с. 40]. Очевидно, що предметом розгляду судів апеляційної інстанції є лише певний відсоток рішень місцевих судів як судів першої інстанції, які оскаржуються. Водночас, у своїй більшості справи, які розглядаються апеляційними судами, є апіорі більш складними, ніж ті, що вирішуються судами першої інстанції, оскільки сам факт їх оскарження свідчить про спір-

ний характер предмета розгляду. Отже, вирішення таких справ потребує більше часу і зусиль суддів, що, в свою чергу, тягне за собою необхідність зменшення навантаження на апеляційні суди. З іншого боку, слід враховувати, що розгляд справ у судах апеляційної інстанції завжди здійснюється колегіально, що веде до фактичного збільшення навантаження на суддю цього суду (наприклад, якщо справу розглядає колегія у складі 3 суддів, то фактично кожен із них задіяний у її розгляді в повному обсязі, проте статистика відображає це як 1/3 справи на суддю).

Таким чином, менша кількість справ і менший показник навантаження на суддів апеляційного суду є цілком закономірним і логічно обґрунтованим. Проте це все ж не повинно призводити до такого розриву у показниках навантаження на суддів цих ланок судової системи, як той, що був показаний вище. Очевидно, що показники навантаження на всіх суддів у судовій системі України повинні бути приблизно рівними. При цьому за основу необхідно взяти показники навантаження саме на суддів місцевих судів, а до суддів судів вищого рівня доцільно застосовувати певні коефіцієнти зменшення навантаження, розроблені з урахуванням складності і тривалості справ, які вони розглядають і вирішують.

При цьому необхідно враховувати, що законодавець передбачає таку компенсацію складності роботи суддів вищих судів при визначенні розмірів суддівської винагороди. Так, відповідно до частин 3–4 ст. 133 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», посадовий оклад судді місцевого суду встановлюється в розмірі 10 мінімальних заробітних плат. Посадові оклади інших суддів встановлюються пропорційно до посадового окладу судді місцевого суду з коефіцієнтом: 1) судді апеляційного суду – 1,1; 2) судді вищого спеціалізованого суду – 1,2; 3) судді Верховного Суду України, судді Конституційного Суду України – 1,3.

Підвищений рівень посадових окладів суддів вищих судів зумовлений, передусім, складністю і відповідальністю справ, які вони вирішують, і покликаний компенсувати додаткові зусилля з їхнього боку на розгляд таких справ. У таких умовах невідповідність показників їх навантаження і навантаження на суддів місцевих судів виглядає ще більш несправедливим, адже з точки зору показників навантаження на суддів підвищений розмір посадових окладів мав би встановлюватися саме для суддів місцевих судів, і, припускаючи, що за основу визначення суддівської винагороди бралось б саме навантаження на суддів, то судді місцевих судів повинні були отримувати посадовий оклад щонайменше у 3 рази більший, ніж судді апеляційних судів. У цьому контексті вважаємо, що для збалансування діяльності судової системи України показники навантаження на суддів, складність справ, які вони розглядають, а також рівень суддівської винагороди повинні корелюватися між собою.

Одним зі шляхів зменшення навантаження на суддів місцевих судів, який є найбільш простим і зрозумілим, є збільшення кількісного складу цих судів. Визначаючи кількісний склад місцевого загального суду, необхідно виходити із критеріїв, сформульованих у ч. 4 ст. 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої кількість суддів у суді визначає Державна судова адміністрація України за погодженням з Радою суддів України з урахуванням судового навантаження та в межах видатків, передбачених у Державному бюджеті України на утримання судів та оплату праці суддів. Слід звернути увагу, що у зазначених законодавчих положеннях не отримали повного втілення передбачені у Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів пропозиції щодо того, що кількість посад суддів у місцевих судах доцільно визначати на основі розрахунку середньої кількості судових справ, яка припадає на відповідну територію, поділеної на норматив навантаження на одного суддю, який, у свою чергу, має залежати від кількості судових справ, правильному вирішенню яких суддя може приділити достатню увагу [9].

При цьому треба враховувати, що навантаження на суддів місцевих загальних судів суттєво різниться як між окремими судами, так і в розрізі регіонів. Приміром, традиційно найвище навантаження спостерігається щодо суддів місцевих загальних судів Дніпропетровської області (86,5 справ у 2012 р., 83,8 – у 2013 р., 71,7 – у 2014 р.), м. Києва (74,4 у 2013 р., 76,3 – у 2014 р.); найменше – у місцевих судах Кіровоградської (49,4 у 2014 р.) та Сумської (50 у 2014 р.) областей [4-7]. Це означає, що ДСА, а також система підготовки кандидатів на посаду судді, не досить оперативно реагують на зміни в обсязі роботи місцевих загальних судів, що

призводить до неспіврозмірного навантаження на їх працівників. Разом із тим не можна не враховувати і деякі «надзвичайні» фактори, якими останнім часом виступають проведення антитерористичної операції на сході держави, тимчасова окупація окремих територій України, переміщення внутрішніх переселенців із цих регіонів у інші тощо. Найбільш показовим у цьому відношенні є приклад Донецької області, у якій традиційно спостерігався один із найвищих рівнів навантаження на суддів місцевих судів (83,7 справ у 2012 р., 81 – у 2013 р.), проте у 2014 р. він зменшився до одного із найнижчих в Україні – 46,8, як і в сусідній Луганській області (33) [5–7].

Також зменшенню навантаження на суддів місцевих загальних судів можуть сприяти зміни визначеної законом системи судоустрою України. Це, зокрема, пов'язано зі створенням дворівневої системи місцевих судів, або ж із запровадженням інституту мирових судів. Зауважимо, що ще у Концепції судово-правової реформи в Україні від 28.04.92 передбачалося, що до системи загальних судів входять районні (міські), міжрайонні (окружні), обласні суди та Верховний Суд України. В районному (міському) суді одноособово розглядаються адміністративні, цивільні та більшість кримінальних справ. Міжрайонні (окружні) суди розглядають цивільні та кримінальні справи, які не віднесені до одноособового розгляду. Ці суди здійснюють правосуддя колегіально у складі трьох професійних суддів [10]. Проте, як зазначають дослідники, досвід функціонування в Україні міжрайонних (окружних) судів, які були створені в червні 1992 р. для розгляду справ по першій інстанції у колегіальному складі професійних суддів різних районних судів, виявився невдалим, і вони фактично самоліквідувалися із-за своєї недоцільності [2, с. 32]. Не вбачається виправданням запровадження подібної моделі і в сучасних умовах. Стосовно мирових судів, не заперечуючи важливості даних питань, наголосимо, що з огляду на теоретичну складність вказаних питань вони заслуговують окремого дослідження, яке не може бути проведене в межах даної наукової статті.

Висновки. Підбиваючи підсумок, необхідно констатувати, що як у абсолютних показниках щодо загальної кількості розглянутих справ і матеріалів, так і відносно рівня середньомісячного навантаження на суддів місцеві загальні суди і судді, які у них працюють, несуть основний тягар роботи судової системи України. Це дозволяє визначити їх як основну, базову ланку судоустрою нашої держави. Підвищенню ефективності судової системи України сприятиме збалансування навантаження на суддів різних ланок судової системи, приведення рівня кількості суддів у судах, а також суддівської винагороди у відповідність із навантаженням на суддів.

Список використаних джерел:

1. Бахрах Д. Нужна специализация судей, а не судов / Д. Бахрах // Российская юстиция. – 2003. – № 2. – С. 10–13.
2. Штогун С. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / С. Штогун. – Х., 2004. – 204 с.
3. Руденко М. Новий судоустрій України / М. Руденко // Вісник прокуратури. – 2002. – № 4 (16). – С. 67–72.
4. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим у 2011 році. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html. – Заголовок з екрана.
5. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим у 2012 році. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html. – Заголовок з екрана.
6. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим у 2013 році. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html. – Заголовок з екрана.

7. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва за 2014 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/аналіз%20даних%20судової%20статистики%20щодо%20розгляду%20справ%20за%202014%20рік.doc>.

8. Лапкін А. Організація судових та правоохоронних органів України: навч. посіб. у схемах / А. Лапкін. – 4-те вид., змін. і допов. – Х. : Право, 2015. – 166 с.

9. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: схвалена Указом Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 // Уряд. кур'єр (Орієнтир). – 2006. – № 95. – С. 1–8.

10. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.

НЕСТЕРОВИЧ В. Ф.,

доктор юридичних наук,

професор кафедри

загальноюридичних дисциплін

(Луганський державний університет

внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка)

УДК 342.572

ПОСТМОДЕРНІ НОРМАТИВНІ ПІДХОДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ВПЛИВУ ГРОМАДСЬКОСТІ НА ПРИЙНЯТТЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

У статті розкрито постмодерні нормативні підходи конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Вказано, що чинне конституційне законодавство не встигає за швидким утвердженням нових форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, які здебільшого засновуються на використанні електронних інструментів. Зроблено висновки, що становлення постмодерних нормативних підходів конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів здійснюється в умовах посилення глобалізаційних, інтеграційних і міграційних процесів, активного проникнення інформаційно-телекомунікаційної сфери до процесу прийняття нормативно-правових актів та збільшення його прозорості й відкритості.

Ключові слова: *постмодерні нормативні підходи, конституційно-правові засади, вплив, громадськість, нормативно-правові акти.*

В статье раскрыты постмодернистские нормативные подходы конституционно-правовых основ влияния общественности на принятие нормативно-правовых актов. Указано, что действующее конституционное законодательство не успевает за быстрым утверждением новых форм влияния общественности на принятие нормативно-правовых актов, которые основаны на использовании электронных инструментов. Сделан вывод, что становление постмодернистских нормативных подходов конституционно-правовых основ влияния общественности на принятие нормативно-правовых актов осуществляется в условиях усиления глобализационных, интеграционных и миграционных процессов, активного проникновения информационно-телекоммуникационной сферы в процесс принятия нормативно-правовых актов и увеличения его прозрачности и открытости.

Ключевые слова: *постмодернистские нормативные подходы, конституционно-правовые основы, влияние, общественность, нормативно-правовые акты.*

In the article the postmodern regulatory approaches constitutional and legal principles of public influence on the adoption of regulations. Indicated that the current constitutional legislation does not keep up with the rapid approval of new forms of public influence on the adoption of regulations that are largely based on the use of electronic tools. It is concluded that the formation of post-modern regulatory approaches constitutional and legal principles of public influence on the adoption of regulations made in terms of strengthening globalization, integration and migration processes, active penetration of information and telecommunication spheres in the decision of regulations and increased transparency and openness.

Key words: *postmodern regulatory approaches, constitutional and legal principles, influence, public, regulations.*

Вступ. Виклики XXI століття, детерміновані насамперед ускладненням системи урядування та стрімким проривом у розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, наочно свідчать про необхідність вироблення сучасних і дієвих нормативних підходів конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Постановка питання саме під таким кутом зору обумовлюється насамперед тим, що чинне конституційне законодавство досить часто не встигає за швидким утвердженням нових форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, які здебільшого засновуються на використанні електронних інструментів. Слушною в цьому разі є думка американського вченого Р. Даля, що в сучасній демократії «громадяни не здатні здолати межі своєї свідомості шляхом простої участі в дискусіях один з одним, тоді як технологія дає їм можливість стежити за дискусією та голосувати з проблем, що обговорюються» [1, с. 515].

Постановка завдання. Водночас, незважаючи на наявну актуальність проблеми постмодерних нормативних підходів конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, цей науковий напрям не отримав належне відображення на рівні ґрунтовних наукових праць вітчизняних учених-правників. Це у свою чергу підштовхує до його вивчення й теоретичної розробки. У зв'язку із цим метою статті є дослідження постмодерних нормативних підходів конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. У цьому аспекті значну допомогу надали праці таких зарубіжних авторів, як Р. Даль, М. Даул, Г. Краух, В.М. Руденко, Ф. Ла Ру, а також відповідні нормативно-правові акти й аналітичні доповіді.

Результати дослідження. Розширення можливостей реалізації прав громадян для того, щоб відігравати роль у прийнятті нормативно-правових актів не лише через обраних представників до органів публічної влади, а й через різноманітні конституційно-правові форми впливу, дає змогу враховувати думку й інтереси різноманітних суспільних груп під час прийняття нормативно-правових актів та наближає громадян до процесу вирішення державних і суспільних справ. М. Даул слушно вказує: «Демократія – це більше ніж відвідування виборчих дільниць кожні декілька років. Для ефективного функціонування вона потребує вільних потоків інформації, взаємодії між громадянським суспільством та органами публічної влади, поваги до кожного громадянина, а також механізмів, що уможливають консультування в процесі прийняття рішень. Кожне суспільство має виробити найбільш ефективні механізми, що підходять саме йому, поважаючи непорушну сутність демократичних принципів» [2, с. 4].

З огляду на виклики сьогодення ключова роль у подальшому вдосконаленні конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів належить електронним інструментам такого впливу. Так, на думку родоначальника комп'ютерної демократії, німецького вченого Г. Крауха, теорія електронного впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів дає змогу вирішити проблеми сучасного урядування на більш високому рівні, ніж інші теорії. Головним аргументом цього є те, що однаковий доступ людей до інформаційно-комунікаційних технологій створює необмежені можливості

для розвитку сучасної демократії загалом [3, с. 222] та конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів зокрема. У зв'язку із цим російський учений В.М. Руденко стверджує: «У сучасних концепціях демократії велике значення надається становленню нового суб'єкта прямого народовладдя – так званої діджитальної (цифрової) публіки. Нові технологічні досягнення не лише роблять можливою участь окремих, найчастіше відчужених один від одного, громадян у голосуванні, а й створюють основу для їх самоорганізації, що не вимагає безпосереднього спілкування» [4, с. 22].

З огляду на наведені наукові позиції набувають нового сенсу також фундаментальні права людини, які лежать в основі здійснення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Зокрема, право людини шукати, отримувати й розповсюджувати інформацію та свої погляди будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів, визначене в статті 19 Загальної декларації прав людини 1948 р. [5], реалізується третинною населення планети, за даними ООН, завдяки доступу до світової мережі Інтернет [6, с. 123]. Колосальний і нині не до кінця вичерпаний потенціал Інтернету щодо отримання, вивчення й поширення необхідної інформації в текстових та аудіовізуальних формах суттєво розширюють спектри впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Можливість спілкуватись через комп'ютерні мережі дає змогу досить швидко згуртувати й об'єднати зусилля розрізнених громадян, перетворюючи їх на потужну та впливову громадську силу, здатну консолідовано підходити до вирішення певної нормативної проблеми.

Більше того, у Доповіді Спеціального доповідача ООН із питань захисту права на свободу думок та їх вільне вираження Ф. Ла Ру, проголошеній 3 червня 2011 р. на 17-й сесії Ради ООН із прав людини, наголошується на необхідності визнання права вільного доступу до Інтернету базовим правом людини, як і права на життя, свободу віросповідання, вільне пересування тощо. Схожу тональність можна простежити також у Спільному посланні Генерального секретаря ООН, Верховного комісара ООН із прав людини, Генерального директора ЮНЕСКО до всіх країн і народів, у якому сформульовано стратегічне завдання ООН: «Перетворення Інтернету на глобальний суспільний ресурс, який дає змогу почути голос кожної людини». 27 травня 2011 р. відбулася зустріч «Групи восьми», у ході якої було прийнято Довільську декларацію «Незмінна відданість свободі й демократії», якою Інтернет проголошено інструментом просування прав людини та демократії в усьому світі [6, с. 123–124].

Отже, завдяки дослідженню співвідношення розвитку Інтернету та утвердження конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових можна зробити висновок, що комп'ютерні мережі є потужним інструментом зміцнення й подальшого вдосконалення сучасної демократії. Сутнісною рисою інформаційного суспільства є те, що нові інформаційно-комунікаційні технології дають змогу суттєво розширити права громадян шляхом надання їм більшого доступу до різної ї інформації. Крім того, комп'ютерні мережі дозволяють значно посилити ступінь впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів та здійснення контролю за їх виконанням, активно використовуючи при цьому інформацію з метою захисту своїх прав, свобод і законних інтересів, а не лише пасивно її споживаючи. Тому цілком закономірно, що провідні країни західної демократії починають переглядати чинне конституційне законодавство з метою посилення конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів.

Зокрема, у США суттєво переглянуто засади взаємодії органів публічної влади та громадськості з метою їх удосконалення. Уряд, як вказується в Меморандумі Президента США для глав виконавчих департаментів та агентств «Прозорість і відкритий уряд» від 21 січня 2009 р., має бути здатним до участі в ньому громадян. Залучення громадськості підвищує ефективність уряду та покращує якість його рішень. Знання широко розійшлися у суспільстві, тому посадові особи отримати вигоду з наявності доступу до цих дисперсних знань. Виконавчі департаменти й агентства повинні надати американцям більш широкі можливості для участі в розробці політики та забезпечити їх уряд перевагами колективного громадського досвіду й інформації, а також запитати громадську думку про те, як можна розширити та покращити можливості для участі громадськості в управлінні державою. Виконавчі депар-

таменти й агентства повинні використовувати інноваційні інструменти, методи та системи для взаємодії на всіх рівнях влади з некомерційними організаціями, підприємствами й окремими особами в приватному секторі. Потрібен зворотній зв'язок із громадськістю, щоб оцінити й підвищити рівень співпраці та визначити нові можливості для її поглиблення [7]. У 2011 р. було запроваджено спеціальну громадську інтернет-платформу «We the People», яка дає можливість кожному створити петицію на сайті Білого дому з того чи іншого питання державної політики США [8].

У Франції одним з основних напрямів проведення конституційної реформи в липні 2008 р. стало наділення громадян низкою нових політичних прав, які посилюють їх вплив на органи публічної влади загалом та під час прийняття нормативно-правових актів зокрема. Згідно з внесеними змінами до Конституції Франції 1958 р. було запроваджено інститут народної законодавчої ініціативи (стаття 11); передбачено можливість громадян брати участь у контролі за конституційністю законів у порядку заперечення проти позовів (стаття 61-1); засновано принципово нову посаду – «Захисник прав» (Розділ XI-bis) і закріплено право на звернення з петицією до Економічної, соціальної та екологічної ради (стаття 69) [9].

Не відстають від удосконалення конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правих актів також країни «молодого демократії». Так, в Угорщині у 2010 р. парламентом було прийнято спеціальний закон «Про участь громадськості в розробці законодавства» (Act CXXXI of 2010 «On Public Participation in Developing Legislation»). У преамбулі цього закону наголошується: «Відповідно до положень Конституції про співпрацю Уряду із зацікавленими організаціями громадянського суспільства у виконанні своїх повноважень і з метою сприяння залученню найбільш широкого кола соціальних верств у розробці законодавства в частині ефективного урядування, тим самим закладаючи основи для широкого розвитку законодавства, щоб слугувати суспільному благу, таким чином поліпшивши якість і легітимність законодавства, які разом складають незамінні передумови гарної держави, Національні Збори приймають цей закон» [10].

Трохи іншим шляхом пішли в Молдові під час удосконалення конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, де в грудні 2008 р. парламентом було ухвалено Закон Молдови «Про прозорість процесу прийняття рішень». Основними етапами забезпечення прозорості процесу розробки рішень, відповідно до статті 8 цього закону, є такі: інформування громадськості про ініціювання розробки рішення; надання проекту рішення й супутніх матеріалів у розпорядження заінтересованих сторін; проведення консультацій із громадянами та їх об'єднаннями, іншими зацікавленими сторонами; розгляд рекомендацій громадян та їх об'єднань, інших зацікавлених сторін у процесі розробки проектів рішень; інформування громадськості про прийняті рішення [11].

Ще більші заходи щодо посилення правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів проводяться на наднаціональному рівні. Це зумовлюється тим, що на рівні владних інституцій Європейського Союзу громадськість має значно менший ступінь впливу на прийняття нормативно-правових актів порівняно з національним і локальним рівнями. Зокрема, за даними Доповіді про стан демократії участі в Європейському Союзі (далі – ЄС), більшість опитаних респондентів вважають, що громадськість в особі неурядових організацій найбільше впливає на прийняття рішень на місцевому рівні (75%), трохи менше – на національному рівні (70%), ще меншою мірою здійснюється вплив на рівні владних інституцій ЄС (53%). Цікаво, що у 8 державах – членах ЄС більше 80% громадян вказують на високий ступінь впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів на національному й локальному рівнях. Найвищим є ступінь впливу громадськості у Швеції (88%) та Фінляндії (87%) [12, с. 4].

У зв'язку із цим цілком зрозумілою є тональність офіційних документів органів влади ЄС. Так, згідно із численними директивами Європейської комісії будь-яка успішна політика взаємодії з громадськістю має зосередитись на потребах громадян, надаючи їм відповідні інструменти – форуми й майданчики для громадського обговорення та канали громадського зв'язку, що забезпечить кожному доступ до інформації, надасть певності,

що його голос почують. У такому контексті головними завданнями політики взаємодії з громадськістю є такі:

- покращення громадської освіти – кожен у будь-якому віці повинен уміти користуватись Інтернетом, щоб мати повнішу інформацію про події, беручи в такий спосіб участь у громадських дискусіях у режимі реального часу;
- розширення можливостей громадського спілкування – збільшення форумів та створення нових майданчиків для громадської дискусії із загальноєвропейських проблем;
- посилення взаємодії з громадськістю – ліквідація розриву між Європейським Союзом і його громадянами вимагає створення й зміцнення зв'язків між населенням та органами публічної влади всіх рівнів [12, с. 397].

Щоб подолати наявний розрив між Європейським Союзом і громадськістю, у лютому 2006 р. Європейська Комісія запропонувала Білу книгу з Європейської комунікаційної політики (White Paper on a European communication policy), виконання якої дало змогу суттєво вдосконалити правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів шляхом створення Європейської громадської сфери (European public sphere) та запровадження кардинально нового підходу – рішучої відмови від однобічного зв'язку з громадськістю до посилення діалогу з нею. Головною метою прийняття Білої книги є надання громадськості можливості постійно взаємодіяти з органами публічної влади ЄС з актуальних питань, які повинні не просто поширювати інформацію (згідно з Договором про Європейський Союз і Хартією основних прав громадян ЄС), а й створювати всі умови та засновувати спеціальні структури, щоб громадську думку було враховано під час розроблення того чи іншого напряму політики ЄС. Основоположними принципами Європейської комунікаційної політики визначено «включення», «різноманітність» та «участь» громадськості в процесі розробки нормативно-правових актів на рівні ЄС [13].

Наведені напрями вдосконалення співпраці органів публічної влади та громадськості є особливо актуальними в контексті підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом – унікального двостороннього документа, який не лише закладає якісно нову правову основу для подальших взаємин між Україною та ЄС, а й слугує стратегічним орієнтиром для проведення системних політико-правових і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил Європейського Союзу. Більше того, згідно з офіційною позицією Міністерства закордонних справ України наша держава розглядає Угоду про асоціацію як важливий крок на шляху наближення в перспективі до наступного етапу – підготовки до повноправного вступу в ЄС [14].

З огляду на це в офіційних доповідях загальнонаціональних органів державної влади України слушно вказується, що нині пріоритетним напрямом є посилення «суб'єктності» консультацій із громадськістю, громадського контролю й оцінки публічної політики для підвищення ефективності та якості нормативно-правових актів на національному, регіональному й місцевому рівнях. Активніше мають залучатися інструментарій зворотного зв'язку, звернень до депутатів, органів публічної влади, громадських обговорень; спільні органи та робочі групи з представників органів публічної влади й громадського сектора; механізми громадського контролю, експертизи та моніторингу щодо дотримання чинного законодавства [15, с. 130].

Висновки. Таким чином, постмодерні нормативні підходи конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів перебувають сьогодні на початковому етапі свого становлення та досі не отримали остаточне оформлення. Ключовим напрямом проведення наукових розвідок новітнього етапу дослідження окресленої проблеми має стати подальше теоретико-методологічне обґрунтування конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів з огляду на виклики сьогодення: посилення глобалізаційних, інтеграційних і міграційних процесів, активне проникнення інформаційно-телекомунікаційної сфери до процесу прийняття нормативно-правових актів та збільшення його прозорості й відкритості.

Список використаних джерел:

1. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль ; пер. с англ. под ред. М.В. Ильина. – М. : РОССПЭН, 2003. – 576 с.
2. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні : [посібник]. – К. : Ленвіт, 2012. – 64 с.
3. Скакун О.Ф. Теория государства и права : [учебник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
4. Руденко В.Н. Конституционно-правовые проблемы прямой демократии в современном обществе : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / В.Н. Руденко ; Уральская гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 2003. – 46 с.
5. Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. № 217A(III) // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
6. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні / Омбудсман України. – К., 2011. – 370 с.
7. Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies of January 21, 2009 «Transparency and Open Government» // Federal Register. – 2009. – Vol. 74. – № 15. – P. 4685–4686.
8. We the People is Two Years Old // Web-site of the We the People [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.whitehouse.gov>.
9. Конституция Франции 1958 г. // Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Соединенные Штаты Америки, Япония, Бразилия : [учеб. пособие] / сост. В.В. Маклаков. – 7-е изд. – М. : Wolters Kluwer Russia, 2010. – С. 79–136.
10. On Public Participation in Developing Legislation: Act CXXXI of 2010 // Website of the Regulate Lobbying [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.regatelobbying.com/images/Hungary_New_2011_act_on_public_docx.
11. О прозрачности процесса принятия решений : Закон Республики Молдова от 13 ноября 2008 г. № 239 // Monitorul Oficial. – 2009. – № 215–217. – Ст. 798.
12. Europeans' Engagement in Participatory Democracy: Flash Eurobarometer Report / Conducted by TNS Political & Social at the request of the European Commission, Directorate-General for Communication. – Brussels, 2013. – 63 p.
13. White Paper on a European communication policy (COM(2006)35 final) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com2006_35_en.pdf.
14. Угода про асоціацію між Україною та ЄС // Сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association>.
15. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 р.: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.

ПОДКОВЕНКО Т. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 342.7

СТАНДАРТИ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ ВІДПОВІДНО ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

У статті здійснено аналіз стандартів справедливого суду відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Визначено, що право на справедливий суд посідає одне з найважливіших місць серед інших загальноновизнаних прав людини, оскільки як основний принцип захисту прав людини його зміст полягає в тому, що будь-яке порушене право може бути відновлене за допомогою певної процедури. Сучасна політико-правова ситуація в нашому суспільстві підтверджує актуальність порушеного питання та доводить необхідність підвищення національних стандартів здійснення правосуддя.

Ключові слова: право, права людини, гарантії прав людини, справедливість, справедливий суд, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

В статье осуществлен анализ стандартов справедливого суда в соответствии с Конвенцией о защите прав человека и основных свобод. Определено, что право на справедливый суд занимает одно из важнейших мест среди других общепризнанных прав человека, поскольку в качестве основного принципа защиты прав человека его смысл заключается в том, что любое нарушенное право может быть восстановлено с помощью определенной процедуры. Современная политико-правовая ситуация в нашем обществе подтверждает актуальность поднятого вопроса и доказывает необходимость повышения национальных стандартов правосудия.

Ключевые слова: право, права человека, гарантии прав человека, справедливость, справедливый суд, Конвенция о защите прав человека и основополагающих свобод.

The article investigates the issue of the fair trial standards in accordance with the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial is one of the most important human rights among other universally accepted human rights. As a basic principle for protection of human rights its content is to regain of violated right using certain procedure. Modern political and legal situation in our society confirms the relevance of the questions raised in the article and proves the need to improve the national standards of justice.

Key words: right, human rights, safeguard for existing human rights, justice, fair trial, European Convention on Human Rights.

Вступ. Право на справедливий суд посідає одне з найважливіших місць серед інших загальноновизнаних прав людини, оскільки як основний принцип захисту прав людини його зміст полягає в тому, що будь-яке порушене право може бути відновлене за допомогою певної про-

цедури. Відсутність у державі такої ефективної процедури захисту й відновлення порушеного права означає, що будь-які інші права, закріплені в національному законодавстві, є просто декларативними положеннями, юридичною фікцією. Вказані обставини зумовлюють необхідність підвищеної уваги до вивчення права на справедливий суд та проблем його реалізації.

Актуальність теми дослідження підтверджується декількома чинниками. По-перше, у системі захисту прав і свобод людини правосуддя визначається як найбільш надійний та ефективний засіб. Реалізацію права на справедливий суд можна розглядати водночас як дієву гарантію захисту будь-якого іншого порушеного права. По-друге, взяття державою на себе міжнародних зобов'язань у галузі захисту прав людини передбачає не лише закріплення цього права в національному законодавстві, а й здійснення активної діяльності щодо усунення перешкод на шляху реалізації права на справедливий суд. По-третє, практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) підтверджує, що проблема реалізації права на справедливий суд як загальновизнаної міжнародно-правової норми існує для багатьох держав. По-четверте, ефективність і дієвість міжнародних механізмів захисту прав людини передбачає як необхідну умову забезпечення здійснення справедливого правосуддя в національних судових органах, оскільки міжнародні механізми є допоміжними й вторинними щодо національної системи судочинства.

Різним аспектам реалізації права на справедливий суд приділили увагу вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як С. Афанасьєв, В. Бігун, А. Бучик, К. Ветвицька, І. Гриценко, Ю. Зайцев, І. Іванець, І. Коваль, В. Колесниченко, В. Мармазов, Ю. Матат, В. Паліюк, М. Погорецький, О. Рябченко, Е. Трегубов, Т. Фулей, С. Шевчук та інші. Однак, незважаючи на значний інтерес сучасних науковців і практиків до цього питання, відзначаємо подальшу актуальність дослідження цієї проблеми та необхідність подальшого більш ефективного реформування системи вітчизняного правосуддя на засадах загальновизнаних загальнолюдських цінностей демократичного суспільства.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз змісту права на справедливий суд як міжнародно-правової норми та його впливу й взаємодії з національною правовою системою України, що включає теоретичні, правові та прикладні аспекти. Теоретичні аспекти пов'язані з встановленням змісту цього права, правові стосуються юридичного закріплення досліджуваних норм, а прикладні спрямовуються на вивчення й аналіз практики використання та застосування цих міжнародно-правових норм у внутрішньодержавній сфері.

Результати дослідження. Загальна сукупність прав і свобод людини – це складна система, далека від статичності, простого переліку їх наявності. Процес її появи не можна змалювати за допомогою безтурботного, чітко вивіреного ходу історії, коли одна епоха відносин логічно змінює іншу, а люди, усвідомлюючи необхідність руху від несвободи до свободи, доходять висновку про доцільність єдиних юридичних констант для суспільства й конкретної особистості.

Сучасні правові гарантії стали нині для громадян деяких держав цілком звичними, пройшовши у своєму складному розвитку етапи тривалої гострої боротьби, несприйняття, а іноді й краху ідеалів, надій, ілюзій. Донедавна вважалося, що держава залежно від заслуг перед нею може «обдарувати» тих чи інших учасників відносин різноманітними свободами, пільгами й привілеями. Держава в особі благодійниці виступала основним джерелом прав людини, їх кількості та якісного змісту. Однак раптом це, здавалося б, непохитне переконання змінилося на протилежне: людині а ргіогі, тобто за фактом її народження, належить безліч природних прав, серед яких право на життя, свободу думки й совісті, недоторканність особи та власності, однакове застосування закону до всіх учасників суспільних і правових відносин. Проте за цим «раптом» стояла напружена й тривала робота різних, часом антагоністично налаштованих, протидіючих соціальних сил. Саме таке протистояння зумовило ідею створення правової держави та остаточно сформувало доктрину панування (верховенства) права, а також ідею поділу влади й захисту порушеного права судом.

Безумовно, концепт прав і свобод людини із часом видозмінювався, модернізувався, поступово вдосконалюючись за рахунок виключення одних ціннісних положень, які втра-

тили початкове призначення, і введення нових значимих орієнтирів, що створювались під впливом різних уявлень про навколишню дійсність, світоглядних, філософських, теологічних та інших поглядів. Однак мінімальний перелік прав і свобод, якими могла скористатись людина, залишався майже незмінним, оскільки був не довільним, а похідним від природи, властивий всім людям незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового стану й тих чи інших переконань. Однак визнана система прав і свобод людини водночас викликала проблему пошуку створення ефективних засобів і механізмів їх захисту, гарантування того правового простору, який необхідний кожному, щоб бути Людиною та реалізовувати свій потенціал.

Ефективне функціонування системи правосуддя будь-якої демократичної держави визначається насамперед реальними можливостями реалізації її громадянами права на справедливий суд. Це право, за твердженням І. Гриценка, зумовлюється як інституційними аспектами побудови судової системи, так і особливостями здійснення окремих судових процедур [3, с. 4].

Як зазначає С. Бігун, правосуддя являє собою зв'язок справедливості, права та суду. А суд і право виступають знаряддями досягнення справедливості. Також учений розглядає справедливість як мету правосуддя, наголосивши на тому, що таке розуміння поширене на практиці, наприклад, коли будь-яке рішення суду чи інший результат судової діяльності оцінюється з позицій відповідності справедливості та її критеріїв [1].

Право на справедливий суд передбачене в низці міжнародно-правових актів, які визнано й ратифіковано Україною. Зокрема, положенням статті 10 Загальної декларації прав людини 1948 р. проголошується право кожної людини на те, щоб її справу було розглянуто прилюдно та з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом [4]. Пунктом 1 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (далі – МПГПП) визначається право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [7]. Статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) проголошується право на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом, встановленим законом [6].

Стандарти справедливого судового розгляду, передбачені статтею 14 МПГПП та статтею 6 ЄКПЛ, характеризуються складним і взаємопов'язаним характером, спрямованим на забезпечення належного здійснення правосуддя. Загальне право на справедливий та відкритий судовий розгляд перед компетентним, незалежним і безстороннім судом, передбачене пунктом 1 статті 14 МПГПП та пунктом 1 статті 6 ЄКПЛ, безпосередньо застосовується в кримінальних і цивільних процесах. Пункти 2–7 статті 14 МПГПП та пункти 2–3 статті 6 ЄКПЛ безпосередньо застосовуються до кримінальних процесів, хоча в багатьох випадках вони паралельно передбачають гарантії для цивільних процесів (наприклад, право на отримання правової допомоги).

З позиції сфери застосування права на справедливий судовий розгляд необхідно враховувати певні моменти. По-перше, Комітет із прав людини та ЄСПЛ використовують різні підходи до рівня розсуду, який можна надавати державам у дотриманні норм справедливого судового розгляду в межах положень МПГПП та ЄКПЛ. Якщо ЄСПЛ надає державам деякі межі розсуду у визначенні повного змісту й практичного застосування прав і гарантій, то Комітет із прав людини дотримується більш суворого підходу. Зауваження загального порядку № 32 про права на справедливий судовий розгляд свідчать: «У статті 14 містяться гарантії, яких держави-учасниці зобов'язані дотримуватись незалежно від їх юридичних традицій і національного права. Хоча вони повинні повідомляти, яким чином ці гарантії інтерпретуються в їх відповідних правових системах, Комітет зазначає, що основний зміст встановлюваних Пактом гарантій не може визначатись лише з огляду на положення національного права» [8, с. 21].

По-друге, важливим є питання взаємозв'язку між гарантіями права на справедливий суд та іншими правами, передбаченими МПГПП, а також ЄКПЛ та її протоколами. Процесуальні гарантії, що містяться в положеннях МПГПП та ЄКПЛ про стандарти справедливого судового розгляду, нерідко відіграють важливу роль у реалізації матеріальних гарантій, які

іноді необхідно брати до уваги в ході судового розгляду кримінальних і цивільних справ. Стандарти справедливого судового розгляду співвідносяться з реалізацією права на ефективні засоби правового захисту (пункт 3 статті 2 МПГПП та стаття 13 ЄКПЛ).

Як бачимо, право на справедливий суд є комплексним поняттям і відображає різні сторони його процесуального забезпечення. Науковці визначають, що справедливий суд – це судові процедури, які дозволяють встановити істину без упереджень, залякування чи політичного тиску.

М. Ентіним запропоновано визначати систему таких структурних елементів права на справедливий суд, як органічні, інституційні, процесуальні та спеціальні. На думку автора, за допомогою органічних елементів забезпечується ефективне користування зазначеним правом через доступ до правосуддя й виконання судових рішень.

Інституційні елементи права на справедливий суд – це критерії, яким має відповідати як судова система держави в цілому, так і кожен судовий орган (створення суду й формування складу суду на підставі закону, достатня тривалість повноважень суддів та їх незмінність протягом строку повноважень, незалежність і безсторонність).

Процесуальні елементи права на справедливий суд спрямовуються на забезпечення реальної участі особи або законного представника в процесі розгляду справи, змагальності судового процесу, рівності сторін на всіх етапах судового розгляду та дотримання розумних строків розгляду.

Як спеціальні елементи М. Ентін визначає додаткові гарантії, визначені в пунктах 2 і 3 ЄКПЛ. Положення цих пунктів спрямовуються на забезпечення дотримання універсальних вимог справедливого правосуддя з огляду на особливості кримінального процесу [5, с. 86–87].

Таким чином, право на справедливий суд є досить комплексним поняттям та включає дотримання комплексу взаємопов'язаних елементів. Основними постулатами, які складають зміст права на справедливий суд, можна визначити такі:

1) право на доступ до судочинства, що полягає в реальній можливості доступу до національних судових інстанцій та участі в розгляді справи зрозумілою й доступною для особи мовою спілкування;

2) незалежний і неупереджений суд (із суб'єктивної та об'єктивної позицій), створений на підставі закону, що використовує у своїй діяльності законні повноваження для розгляду відповідної категорії справ;

3) принцип рівності можливостей, що відображає справедливий баланс, гарантію відсутності будь-яких обмежень чи привілеїв, стоїть на захисті рівності процесуальних можливостей;

4) дотримання розумних строків судового розгляду, що також передбачають виконання приписів судового акта, та скорочення періоду правової невизначеності для особи, яка звернулася за захистом порушеного права;

5) публічність розгляду справи, що передбачає відкритість судового процесу для учасників судового розгляду й громадськості;

6) принцип презумпції невинуватості, який полягає в тому, що щодо особи, яка підозрюється в скоєнні злочину або правопорушення, припускається невинуватість доти, доки її вину не буде доведено в порядку, передбаченому законодавством, і встановлено вироком суду, що набрав законної сили;

7) процедурні гарантії учасників правовідносин, недопустимість скасування чи обмеження судового контролю в певних сферах або щодо певних категорій справ [2].

Право на розгляд справи означає право особи звернутися до суду та право на те, що її справу буде розглянуто й вирішено судом. При цьому особі має забезпечуватись можливість реалізувати вказані права без будь-яких перешкод чи ускладнень. Здатність особи безперешкодно отримати судовий захист є змістом поняття доступу до правосуддя.

У статті 6 ЄКПЛ передбачається право кожної людини на те, що розгляд її справи відбуватиметься публічно. Публічний характер розгляду справи спрямовується на захист особи від таємного, не підконтрольного суспільству здійснення правосуддя. Публічність судового

розгляду є важливим чинником, спрямованим на зміцнення довіри суспільства до діяльності судової системи.

Справедливість судового розгляду передбачає також розумні строки розгляду справи. Аналіз практики ЄСПЛ показує, що під час визначення розумності строку розгляду справи мають враховуватись такі критерії, як значимість справи для заявника, рівень складності справи, поведінковий аспект сторін у справі, кількість стадій судочинства, а також особливості політичної й соціальної ситуації в державі тощо. Причому розумність строків стосується також строків виконання судового рішення [9].

Статтею 6 ЄКПЛ передбачається право кожного на розгляд справи судом, встановленим законом. Причому термін «суд» практикою ЄСПЛ тлумачиться досить широко. Аналіз рішень ЄСПЛ підтверджує, що під поняттям «суд», крім судових органів, можуть розумітись арбітражні, професійні дисциплінарні органи, органи, які займаються земельними питаннями, органи дозвільної системи тощо [9].

Важливим аспектом в утвердженні права на справедливий суд є встановлення дотримання принципу незалежності й безсторонності суду під час розгляду справи. Незалежність суду передбачає насамперед його здатність до розгляду справи та ухвалення рішення в справі без впливу волі будь-якої зі сторін чи органів державної влади. Адже одним із важливих атрибутів сучасного демократичного суспільства є довіра до суду.

Таким чином, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. стала одним із перших та основоположних документів у галузі захисту прав людини, заснованих на принципах забезпечення об'єктивних стандартів і надання індивідам захисту проти зловживань державною владою. Весь правовий режим ЄКПЛ засновується на прийнятті державами-учасниками зобов'язання щодо забезпечення кожному громадянину прийнятих ЄКПЛ стандартів у галузі захисту прав людини. Закріплена ЄКПЛ обов'язкова юрисдикція Європейського суду з прав людини є однією з її основних переваг перед іншими документами, чинними в цій сфері.

Визначені стандарти права на справедливий суд вирізняються складним і взаємопов'язаним характером, спрямованим на забезпечення належного здійснення правосуддя, забезпечення через його реалізацію дієвого й ефективного захисту прав та свобод людини.

Висновки. Таким чином, удосконалення законодавства в галузі прав людини на основі європейського досвіду є необхідним для інтеграції України в єдиний європейський правовий простір. З метою наближення вітчизняних стандартів у цій галузі до європейських українське суспільство потребує здійснення правових реформ для підвищення рівня захищеності прав особистості з огляду на специфіку вітчизняної правової системи.

Ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зумовлює виконання державою особливого обов'язку щодо дотримання зобов'язань за цим міжнародно-правовим документом, зокрема й щодо реального втілення принципу верховенства права, гарантування прав та основних свобод людини. Це передбачає визнання прав і свобод людини як основоположних, фундаментальних правових цінностей.

Вважаємо, що для вдосконалення стану дотримання права на справедливий суд в Україні необхідно здійснювати такі заходи:

- удосконалювати національне законодавство відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів і практики Європейського суду з прав людини;
- проводити семінари, тренінги для суддів із метою ознайомлення їх із нововведеннями та станом дотримання права на справедливий суд, а також із метою глибшого ознайомлення із суттю порушення цього права;
- проводити різнопланові акції серед громадян щодо поглиблення їх знань щодо прав людини, зокрема й цього права;
- аналізувати ефективність роботи судів національної системи, вчасно виявляти недоліки та повідомляти про них із метою уникнення загострення проблеми;
- періодично проводити моніторинг відвідувачів судів щодо якісної зміни діяльності суду, при цьому залучаючи засоби масової інформації та громадські обговорення;

– необхідно відслідковувати практику Європейського суду з прав людини, проводити її аналіз із метою недопущення прийняття нормативних актів, що суперечать цій практиці, та для своєчасного внесення необхідних змін до чинного законодавства.

Для успішного проведення судової реформи в Україні, яка відповідатиме європейським стандартам, доцільно врахувати висновки Венеціанської комісії щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р. Наступним надзвичайно важливим кроком є подолання корупції, і не лише в системі здійснення судочинства. Важливим аспектом є гарантування незалежності судової гілки влади, представники якої повинні мати не лише серйозні права, а й обов'язки. Судді мають бути незалежними, насамперед від політиків. Суддя має бути носієм і втілювачем справедливості, зокрема, здійснювати правосуддя та своєю діяльністю забезпечувати громадянам право на справедливий суд.

Таким чином, право на справедливий суд є комплексним поняттям, структурні елементи якого є взаємопов'язаними та взаємовизначальними. Незважаючи на демократичність положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, дієвість Європейського суду з прав людини в захисті порушених прав, комплекс прийнятих прогресивних законів, якими збагатилось національне законодавство, залишається багато проблем щодо реалізації права на справедливий суд. Вітчизняне законодавство досі потребує реального забезпечення чіткості, прозорості й доступності правосуддя з огляду на європейські та міжнародні стандарти щодо захисту прав людини. Права людини мають складати пріоритет у здійсненні правосуддя. Судова система повинна реально забезпечувати реалізацію принципу верховенства права, пріоритету прав і свобод людини, безперешкодність, доступність і прозорість права на судовий захист. Лише за таких умов право на справедливий суд стане реальністю для українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя») / В. Бігун // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія «Юридична». – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2009. – Вип. 48. – С. 21–27. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/442>.
2. Бучик А. Стандарти справедливого суду в розрізі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / А. Бучик // Віче. – 2015. – № 22. – С. 2–5.
3. Гриценко І. Право на справедливий суд / І. Гриценко, М. Погорецький // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 91. – С. 4–7.
4. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза / М. Энтин // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 3(44). – С. 85–97.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
8. Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/ru/odihr/100894?download=true>.
9. Трегубов Е. Право на справедливий суд у практиці Європейського Суду з прав людини / Е. Трегубов // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 358–363. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journal/FP/2010-1/10telzpl.pdf>.

СЛОБОДЯНИК Т. М.,

старший викладач

кафедри галузевих юридичних наук

*(Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського)***УДК 342.553**

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ДЖЕРЕЛА МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Муніципально-правова відповідальність являє собою окремий вид юридичної відповідальності, що має політико-правовий характер, настає за скоєння муніципально-правового деликту та полягає у несприятливих наслідках для суб'єкта вчинення правопорушення.

Ключові слова: муніципально-правова відповідальність, місцеве самоврядування, юридична відповідальність.

Муниципально-правовая ответственность представляет собой отдельный вид юридической ответственности, имеет политико-правовой характер, наступает за совершение муниципально-правового деликта и заключается в неблагоприятных последствиях для субъекта совершения правонарушения.

Ключевые слова: муниципально-правовая ответственность, местное самоуправление, юридическая ответственность.

Municipal and legal liability is a separate type of legal liability, which has political and legal nature, following municipal commission of tort law and is subject to adverse effects of offense.

Key words: municipal and legal liability, local government, legal liability.

Вступ. Одним із ключових принципів, на яких має здійснюватися місцеве самоврядування в Україні, є принцип підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів і посадових осіб. Хоча цей принцип і є законодавчо закріпленим у національних і міжнародних нормативно-правових актах, ратифікованих Верховною Радою України, все таки питання відповідальності, зокрема муніципально-правової, потребує детальної уваги.

Муніципально-правовій відповідальності відведено одне із центральних місць у теорії місцевого самоврядування. Будь-який процес, діяльність суб'єктів місцевого самоврядування у муніципально-правових відносинах мають значну ймовірність перетворитися в антизаконні, антигуманні за умови відсутності відповідальності за протиправну поведінку.

Муніципально-правова відповідальність слугує своєрідним регулятором, гарантією того, що органи місцевого самоврядування, їх посадові особи діятимуть саме в інтересах територіальної громади, яка їх вибрала, у повному обсязі виконуватимуть свої обов'язки, вирішуватимуть питання місцевого значення на належному рівні.

Доречно зауважити, що сама філософія і практика місцевого самоврядування ґрунтується на ідеях відповідальної муніципальної влади. Продумане й ефективне здійснення цієї влади передбачає прояв ініціативи, творчості, самостійних дій з боку кожного учасника муніципального процесу, який може здійснюватися лише в умовах справжнього самоврядування та свободи вибору оптимальних варіантів рішень і використання засобів їх реалізації.

Постановка завдання. Муніципально-правова відповідальність, як і будь-яка інша юридична категорія, об'єктивно потребує детермінації, свого дефінітивного визначення.

Слід зауважити, що нині в юридичній науці відсутня єдність щодо виокремлення муніципально-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності. На наш погляд, норми муніципального права повинні мати особливий специфічний правовий захист, а саме – муніципально-правову відповідальність.

Результати дослідження. У зв'язку з цим слушною є думка С.А. Авакяна про те, що наявність заходів відповідальності – така ж невід'ємна ознака галузі, як і суспільні відносини, які вона регулює [5, с. 9]. Аналогічної точки зору дотримується Ж.І. Овсепян, зауважуючи, що інститут відповідальності – серцевина будь-якої галузі права, складова всіх інших інститутів – присутній у кожному інституті та нормі відповідної галузі, є інтеграційною засадою галузі і правової системи держави в цілому [7, с. 24].

З огляду на наведене доцільно зазначити, що муніципальне право України є окремою галуззю національної системи права, що має свій предмет і методи правового регулювання, соціальне призначення і функції, а також власний своєрідний засіб забезпечення реалізації норм цієї галузі – муніципально-правову відповідальність, що є окремим видом юридичної відповідальності. Виокремлення муніципально-правової відповідальності в окремий вид юридичної відповідальності пов'язано з тим, що вона відрізняється за своєю правовою природою та ознаками від інших видів юридичної відповідальності, оскільки реалізується в системі муніципально-правових відносин.

Крім того, визначним і основоположним підґрунтям виокремлення муніципально-правової відповідальності в окремий вид юридичної відповідальності є те, що переважна більшість санкцій муніципально-правової відповідальності закріплена саме нормами муніципального права України, а не будь-якої іншої галузі.

Проте на сьогодні в науці муніципального права немає єдиного загальновизнаного визначення муніципально-правової відповідальності, переліку суб'єктів цієї відповідальності, її підстав і відповідних санкцій. Множинність сприймання муніципально-правової відповідальності обумовлена відмінністю у методологічних підходах у дослідженні цього правового явища та відсутністю нормативно-правового закріплення цієї відповідальності у чинному законодавстві України.

Доцільно зауважити, що сама галузь муніципального права України перебуває на стадії свого формування, на етапі становлення знаходиться профільне законодавство, у тому числі й у сфері муніципально-правової відповідальності. Нині до системи джерел інституту муніципально-правової відповідальності найперше, звичайно, слід віднести Конституцію України [1] та закони України, що вносять зміни і доповнення до неї [2–4].

На другому місці в ієрархії джерел інституту муніципально-правової відповідальності знаходяться акти Конституційного Суду України. Для прикладу наведемо Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009 «У справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування)» [10].

До системи джерел інституту муніципально-правової відповідальності також належать міжнародні нормативно-правові акти, що ратифіковані Верховною Радою України, та які регламентують питання реалізації права на місцеве самоврядування і окремі аспекти відповідальності суб'єктів місцевого самоврядування (Всесвітня декларація місцевого самоврядування (23–26 вересня 1985 р., м. Ріо-де-Жанейро), Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року, Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (Мадрид, 21 травня 1980 року тощо).

Четверте місце в ієрархії джерел інституту муніципально-правової відповідальності посідають закони України (наприклад, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР, Закон України «Про добровільне об'єднання те-

риторіальних громад» від 5 лютого 2015 року № 157-VIII, Закон України «Про благоустрій населених пунктів» від 6 вересня 2005 року № 2807-IV тощо).

П'яте місце в системі джерел інституту муніципально-правової відповідальності посідають підзаконні нормативно-правові акти, прийняті як органами державної влади, так і органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, та які регламентують ті чи інші аспекти притягнення до муніципально-правової відповідальності, наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування» від 26 жовтня 2001 року № 1440 або постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державну реєстрацію статутів територіальних громад» від 27 липня 1998 року № 1150.

Особливе місце в системі джерел інституту муніципально-правової відповідальності посідають рішення Європейського суду з прав людини. Адже відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV національні суди при розгляді справ мають застосовувати практику Європейського суду з прав людини, як джерело права. У зв'язку з цим привертає увагу Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рисовський проти України» (заява № 29979/04) від 20 жовтня 2011 року, за яким держава-відповідач має виплатити заявнику 8 000 (вісім тисяч) євро відшкодування моральної шкоди [9]. Підставою для винесення такого рішення є, у тому числі, незаконні дії Зубрянської сільської ради, яка відмовилася відвести господарству заявника в натурі земельну ділянку, на яку він мав право згідно з Державним актом на право користування землею.

Варто зазначити, що найбільш повно з'ясувати суть і зміст муніципально-правової відповідальності можна через аналіз притаманних їй ознак, що дозволяє визначити її ознаки та умовно класифікувати їх на:

- загальні ознаки, що характеризують відповідальність як соціально-політичний феномен, її місце і значення в суспільстві, співвідношення та взаємозв'язки з іншими видами відповідальності, тобто такі ознаки, що характеризують явище в цілому, його основне призначення, не вдаючись до детальної характеристики;

- ознаки, що вказують на специфічні риси, притаманні саме муніципально-правовій відповідальності, визначають її зміст, сутність і форми.

До загальних ознак муніципально-правової відповідальності доцільно віднести такі:

- 1) муніципально-правова відповідальність пов'язана із засудженням протиправної поведінки правопорушника певною верствою населення – територіальною громадою, органом місцевого самоврядування, їх посадовою особою або державою в особі компетентних органів (наприклад, Верховною Радою України);

- 2) переважно настає лише за вчинення муніципально-правового делікту, що проявляється в діях або бездіяльності, та завдає шкоди інтересам територіальної громади;

- 3) спирається на публічно-правовий примус, який є специфічним впливом компетентних державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб і територіальних громад;

- 4) виражається у настанні негативних юридичних наслідків для суб'єкта вчинення муніципально-правового делікту, що мають особистий, майновий або організаційний характер, тобто виникає додатковий обов'язок зазнати певних утрат відповідно до санкції муніципально-правової норми;

- 5) вид і міра муніципально-правової відповідальності, які можуть бути застосовані до правопорушника, чітко встановлюються санкцією муніципально-правової норми;

- 6) притягнення до муніципально-правової відповідальності здійснюється з обов'язковим дотриманням певного процедурно-процесуального порядку. За умови його порушення притягнення до муніципально-правової відповідальності є неможливим.

Зазначимо, що специфіка муніципально-правової відповідальності відображається у складових елементах муніципально-правових деліктів, а саме – в об'єкті посягання, суб'єк-

ті вчинення муніципально-правового правопорушення, об'єктивній стороні та суб'єктивній стороні делікту.

З огляду на наведене можна виокремити такі специфічні властивості муніципально-правової відповідальності:

1. Суб'єктом притягнення до муніципально-правової відповідальності, як правило, є орган місцевого самоврядування або посадова особа місцевого самоврядування. Проте іноді таким суб'єктом може бути і територіальна громада та окремі її члени.

2. Муніципально-правова відповідальність спрямована на захист прав та інтересів територіальної громади, які вона реалізує як безпосередньо (через форми прямої демократії в системі місцевого самоврядування), так і через органи місцевого самоврядування та посадових осіб, які вона обирає.

3. Муніципально-правова відповідальність забезпечує відповідність муніципально-правових відносин нормам об'єктивного права. При цьому муніципально-правові відносини – це суспільні відносини, що врегульовані нормами муніципального права. Доречно наголосити, що вказані правовідносини мають: а) локальний характер, тобто виникають, змінюються та припиняються в адміністративно-територіальних одиницях, що є територіальною основою місцевого самоврядування в Україні; б) комплексний характер, оскільки пов'язані з реалізацією органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами своїх повноважень у сферах соціально-економічного і культурного розвитку, бюджету, фінансів і цін, управління комунальною власністю, житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку, будівництва, освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту тощо. Як наслідок, своєрідною ознакою муніципально-правової відповідальності є її локальний, місцевий і комплексний характер.

4. Муніципально-правова відповідальність є засобом реалізації народовладдя у системі місцевого самоврядування, що, очевидно, є відмінною ознакою цієї відповідальності серед інших видів юридичної відповідальності. Адже окремі її форми, наприклад, відкликання депутата місцевої ради виборцями, дострокове припинення повноважень місцевої ради, органу самоорганізації населення та сільських, селищних, міських голів шляхом проведення місцевого референдуму реалізуються через інститути безпосередньої демократії (вибори, референдуми, загальні збори тощо).

5. Муніципально-правова відповідальність володіє своєрідним спектром санкцій, що передбачені нормами муніципального права. При цьому характерною особливістю муніципально-правової відповідальності є те, що її санкції можуть встановлюватися як державою (в особі компетентних органів), так і органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, територіальною громадою, як приклад, на місцевому референдумі.

6. Муніципально-правова відповідальність має не лише правовий, а й політичний характер. Як наслідок, для муніципально-правової відповідальності особливістю є своєрідність суб'єктивної сторони муніципально-правового делікту, отже, притягнення до муніципально-правової відповідальності може здійснюватися і без вини суб'єкта муніципально-правового делікту.

7. Для муніципально-правової відповідальності характерною є специфічна система суб'єктів, які уповноважені на вирішення питань щодо притягнення до цього виду відповідальності. Такими суб'єктами можуть бути органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи, територіальні громади або їх частина. Доречно зазначити, що з усієї системи державних органів право безпосереднього вирішення питань про притягнення до муніципально-правової відповідальності мають лише Верховна Рада України, Президент України та органи судової влади.

Беручи до уваги наведені ознаки муніципально-правової відповідальності, варто перейти до формування самої дефініції цього виду юридичної відповідальності, хоч це досить складне завдання, оскільки:

1) відсутня єдність поглядів серед учених щодо самої категорії «юридична відповідальність»;

2) немає одностайності щодо інституту муніципально-правової відповідальності, його місця в правовій системі та видової приналежності (окремий вид юридичної відповідальності чи підвид конституційно-правової відповідальності);

3) інститут муніципально-правової відповідальності, як і саме муніципальне право та всі його елементи, нині перебуває на стадії свого становлення, однак спостерігаються тенденції до його перспективного динамічного розвитку.

На думку автора, муніципально-правова відповідальність – окремий вид юридичної відповідальності. Аналогічну думку висловлює і І.О. Алексєєв у дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Муніципально-правова відповідальність: проблеми теорії і практики» [6]. Але, на жаль, продемонструвати аналогічну єдність з точкою зору І.О. Алексєєва у понятійно-категоріальному апараті стосовно муніципально-правової відповідальності не можемо.

Зокрема, І.О. Алексєєв зауважує, що в основу юридичної відповідальності у сфері місцевого самоврядування покладено концепцію двохаспектної відповідальності, яка проявляється і в законодавчому регулюванні цієї галузі права, і тому розглядати її треба з позицій широкого, двохаспектного розуміння юридичної відповідальності в діалектичній єдності позитивного і негативного аспектів [6, с. 57]. Далі автор, виходячи з двохаспектності юридичної відповідальності в системі місцевого самоврядування (з якою категорично не можна погодитися), доходить аналогічного висновку щодо двохаспектності муніципально-правової відповідальності. Зокрема, у висновках до підрозділу 1.1. пропонується, що, зважаючи на специфіку системи юридичної відповідальності суб'єктів правовідносин, пов'язаних із здійсненням місцевого самоврядування, слід увести до наукового обігу поняття муніципально-правової відповідальності, як самостійного інституту муніципального права і одночасно галузевого виду юридичної відповідальності взагалі. У іншому значенні вона є правовим відношенням, у якому на суб'єкт (населення, орган або посадових осіб) покладається правовий обов'язок виконувати умови діяльності щодо досягнення певних результатів, а у разі порушення цих умов зазнавати визначені правові наслідки негативного характеру. При цьому позитивна муніципально-правова відповідальність є загальною, а негативна – конкретним правовідношенням. Цей вид відповідальності охоплює стосунки відповідальності суб'єктів правовідносин, пов'язаних із здійсненням місцевого самоврядування, перед населенням, державою, фізичними і юридичними особами [6, с. 57–58].

Погодитися із наявністю позитивної муніципально-правової відповідальності важко, оскільки у значній частині міркувань про правову позитивну відповідальність правові явища теоретично поєднуються з такими категоріями правосвідомості і моралі, як «усвідомлення необхідності правомірної поведінки», «сумлінне ставлення до своїх обов'язків», «почуття відповідальності» тощо. У зв'язку з цим прихильники ідеї позитивної юридичної відповідальності висловлювали припущення про її важливе виховне значення. Однак цей оптимістичний прогноз на практиці не дав помітних результатів [8, с. 638].

Висновки. З огляду на наведене, доходимо висновку, що слід підтримати ретроспективне розуміння муніципально-правової відповідальності та заперечити проти її поділу на будь-які аспекти: відповідальність, і насамперед, юридична, є категорією, цілісну тканину якої досить небезпечно руйнувати. При розмежуванні муніципально-правової відповідальності на «позитивний» і «негативний» (ретроспективний) аспекти випадають деякі з базових елементів. Адже за умови «позитивної» муніципально-правової відповідальності порушення ще немає, а відповідальність вже існує. Як наслідок, інститут муніципально-правової відповідальності втрачає свій потенціал і призначення як ефективний регулятор очікуваної поведінки.

Беручи до уваги наведені вище методологічні підходи до розуміння муніципально-правової відповідальності, понятійно-категоріальний апарат, розроблений наукою муніципального права, вважаємо, що муніципально-правова відповідальність являє собою окремий вид юридичної відповідальності, що має політико-правовий характер, настає за скоєння муніципально-правового делікту та полягає у несприятливих наслідках для суб'єкта вчинення правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Юрінком, 1996. – 80 с.
2. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
3. Закон України «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 1 лютого 2011 року № 2952-VI // Голос України. – 2011. – 4 лютого.
4. Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 року № 742-VII // Голос України. – 2014. – 1 березня.
5. Авакьян С.А. Актуальные проблемы конституционно-правовой ответственности // Конституционно-правовая ответственность: Проблемы России, опыт зарубежных стран: научное издание /С.А. Авакьян. – М.: изд-во МГУ, 2001. – С. 9–32.
6. Алексеев И.А. Муниципально-правовая ответственность: проблемы теории и практики [Текст]: дис. докт. юрид. наук: 12.00.02 / И.А. Алексеев. – Ставрополь, 2007. – 520 с.
7. Овсепян Ж.И. Юридическая ответственность и государственное принуждение / Ж.И. Овсепян. – Ростов-на-Дону: Эверест, 2005. – 276 с.
8. Проблемы теории государства и права: учебное пособие; под ред. М.Н. Марченко. – М.: Юрист, 2001. – 656 с.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рисовський проти України» (за-ява № 29979/04) від 20 жовтня 2011 року // Офіційний вісник України. – 2013. – № 12. – Ст. 488.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування) від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 32. – Ст. 1084.

ТОРЯНИК В. М.,

доктор політичних наук, завідувач
кафедри загально-правових дисциплін
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

СІТАЛО А. І.,

студент юридичного факультету
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

УДК 340.1

ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ А. ШОПЕНГАУЕРА НА ДЕЯКІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Висвітлені основні аспекти наукової спадщини філософсько-правового вчення А. Шопенгауера та досліджені його філософські підходи до визначення держави, власності, законодавства як понять теорії держави та права.

Ключові слова: *А. Шопенгауер, філософія права, держава, законодавство, власність, право.*

Освещены основные аспекты научного наследия философско-правового учения А. Шопенгауэра и исследованы его философские подходы к определению государства, собственности, законодательства как понятий теории государства и права.

Ключевые слова: *А. Шопенгауэр, философия права, государство, законодательство, собственность, право.*

The basic aspects of scientific heritage of philosophical and legal doctrine of Schopenhauer, and studied his philosophical approaches to definition of state property law concepts like theory of state and law.

Key words: *A. Schopenhauer, philosophy of law, state law, property law.*

Вступ. В Україні сьогодні після відомої втрати за радянські часи традицій філософсько-правового вчення спостерігається значне підвищення інтересу до філософії права з боку як філософів, так і юристів, поновилося подальше дослідження філософсько-правової спадщини вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема П. Юркевича, І. Франка, Б. Костянівського, І. Канта, Д. Вільгельма, Ф. Гегеля, А. Шопенгауера, Ж. Марітена та інших.

Так, дослідженням спадщини філософсько-правового вчення А. Шопенгауера займалися такі науковці, як В. Васильєв, А. Троцак, І. Андреев, П. Гардінер.

При цьому питання філософських поглядів на державу, власність, законодавство, як на поняття теорії держави і права, в цих дослідженнях залишаються недостатньо висвітлені, що обумовлює актуальність представленої роботи.

Постановка завдання. Мета – висвітлити основні аспекти наукової спадщини філософсько-правового вчення А. Шопенгауера та дослідити його філософські підходи до визначення держави, власності, законодавства, як понять теорії держави та права.

Результати дослідження. Починаючи висвітлення основних аспектів наукової спадщини філософсько-правового вчення А. Шопенгауера (1788–1860 р.р.), насамперед, зазначимо, що вчений був яскравим представником німецької некласичної філософії.

До основних наукових праць А. Шопенгауера відносять: «Світ, як воля та уявлення» (1818 р.); «Про зір та кольори» (1816 р.); «Про свободу волі» (1839 р.); «Про основу моралі» (1840 р.); «Дві основні проблеми етики» (1841 р.).

У своїх дослідженнях учений розглядав світ у двох аспектах: як волю та уявлення. Увесь існуючий для пізнання світ, на думку науковця, є об'єктом по відношенню до суб'єкта. Крім цього, уявлення світу здійснюється у формах простору і часу. А. Шопенгауер робить висновок, що людина – це не просто «тіло серед інших предметів, а і прояв волі, де воля – це формування уявлення про світ».

На думку філософа, держава виникла на основі суспільного договору [1, с. 618; 2, с. 141]. Передумовою цього договору було те, що один індивід переносив страждання від несправедливого діяння іншого індивіда, а спільний для всіх людей розум розкрив перед індивідами джерело цих страждань та змусив їх подумати про засоби щодо зменшення цих страждань або усунення їх зовсім. Розум зрозумів, що як для зменшення страждань, так і для рівномірного їх розподілу кращий і єдиний засіб – відгородити всіх від болі перенесення несправедливості, з тим, щоб усі відмовилися від задоволення заподіяння несправедливості. І цей засіб, котрий завдяки розуму діє методично, є державний договір, або закон.

На думку Шопенгауера, таке походження є єдиновірним та відповідає природі речей. І не одна держава не могла мати іншого джерела, тому що тільки цей засіб виникнення, тільки ця ціль робить його державою.

Шопенгауер міркував, що монархія є єдино правильним способом правління в державі [2, с. 141].

На думку філософа, велика цінність і основна ідея королівської влади зводиться до такого: так як людина залишається людиною, тобто їй притаманний егоїзм, то одна людина серед інших людей повинна бути поставлена так високо, їй повинно бути забезпечено стільки влади, багатства, безпеки, що для себе не залишається уже більше нічого бажати. Внаслідок цього притаманний людині егоїзм зникає. Тоді людина може робити справедливість загальним благом.

Щодо права власності, у Шопенгауера виникає таке питання: «Яким чином виникає воля усунути інших від користування річчю?» [2, с. 318]. Саме це виявлення попередньо необхідно правомірно обґрунтувати. Шопенгауер міркує, що не може бути ніякого правомірного заволодіння річчю, а лише може бути правомірне освоєння, привласнення речі шляхом прикладення до неї спочатку особистих зусиль. Там, де річ за допомогою якої-небудь праці обробляється, удосконалюється – там посягання на цю річ очевидно лишає іншого права на неї. І навпаки, одне лише користування річчю без усякої її обробки або охорони від пошкоджень не дає права на виключне володіння нею.

Для будь-якої речі, котра не піддається ніякій обробці або удосконаленню, не існує нормального обґрунтованого права на виключне володіння нею, окрім добровільної уступки з боку всіх інших, наприклад, у вигляді винагороди за інші послуги [3, с. 319].

Право власності, на думку філософа, виникає тільки через обробку речей [1, с. 619]. Власність – це прибуток від праці, і не що інше, як втілення праці [3, с. 319].

Крім цього, А. Шопенгауер вважав, що мораль має своїм винятковим предметом справедливості і несправедливості діяння, і якщо вона в змозі точно визначати межі поведінки для того, хто зважиться не здійснювати неправди, то, навпаки, державне право (вчення про законодавство) стосується тільки перенесення несправедливості, і ніколи б не стали цікавитися несправедливими діями, якби не їхній необхідний корелат – перенесення несправедливості, на яке спрямовано увагу права, бо це його ворог, із яким воно бореться. І якби можна було собі уявити такий несправедливий вчинок, із яким не пов'язане порушення чужого права, то держава, залишаючись послідовною, зовсім не стала б його забороняти [5, с. 316].

Так як предметом моралі і єдино реальним її змістом є воля, помисли, то для нього характерна тверда рішучість на несправедливий вчинок, яку затримує і паралізує тільки зовнішня сила.

Держава зовсім не цікавиться волею і помислом як такими: для нього важливе тільки діяння (як замах або як факт), внаслідок його корелата – страждання іншої сторони;

для нього, отже, єдино реальним є факт, подія, тоді як намір і помисли розглядаються їм лише настільки, наскільки вони усвідомлюють характер діяння. Тому держава нікому не заборонить носити проти іншого в думках убивство й отруту, якщо тільки воно впевнене, що страх сокири або колеса буде постійно стримувати здійснення таких помислів [5, с. 317].

Державне право (законодавство) зовсім не переслідує божевільну мету винищити схильність до несправедливих діянь, пише філософ, просто всякому можливному мотиву до скоєння неправди воно завжди прагне протиставити, у вигляді неминучого покарання, інший, більш сильний мотив до відмови від неї; згідно з цим Кримінальний кодекс являє собою по можливості найбільш повний список «противомотивів» до всіх злочинних діянь. Для цієї мети державне право, або законодавство, запозичує з етики ту главу, яка є вченням про право, і яка разом із внутрішнім змістом правди і неправди визначає також і точну межу між обома, – але законодавство запозичує цю главу виключно для того, щоб скористатися її зворотним боком, і всі межі, які мораль забороняє переступати, якщо не бажаєш заподіювати неправди, воно розглядає з іншого боку, як кордони, порушення яких іншими не може бути дозволено, якщо не бажаєш терпіти неправди.

Звідси видно, що подібно до того, як історика дуже дотепно прозвали перевернутим пророком, так правознавець – це перевернутий мораліст, і від того правознавство у власному розумінні, тобто вчення про права, які ми можемо вимагати, є перевернутою етикою, – у тій главі її, де вона вчить про непорушні права [4, с. 325].

Законодавство запозичує своє чисте вчення про право, як було зазначено вище, або вчення про сутність і межі правого і неправого, з етики [4, с. 325], щоб скористатися її зворотним боком для своїх цілей, і відповідно до цього встановити позитивні закони і засіб їх підтримки, тобто державу. Позитивне законодавство являє собою, таким чином, чисто моральне вчення про право, застосоване зі зворотного боку. Застосування це може відбуватися з урахуванням специфічних відносин і умов відомого народу. Але тільки в тому випадку, якщо позитивне законодавство в істотному цілком визначається вказівками чистого вчення про право, тільки тоді встановлене законодавство є власне позитивним правом, а держава – правомірним союзом, державою в справжньому сенсі слова. В іншому ж випадку позитивне законодавство є організацією позитивної неправди й саме являє собою офіційно визнану насильницьку неправду. Такий характер має всяка деспотія, державний лад більшості мусульманських країн; сюди ж відносяться інші сторони багатьох законодавств, наприклад, кріпосне право, панщина і т. п. [4, с. 326].

Чисте вчення про право, або природне право, краще сказати – моральне право, лежить в основі всякого правомірного законодавства (хоча завжди своїм зворотним боком), так само як чиста математика лежить в основі кожної з прикладних галузей. Найважливіші пункти (принципи) чистого вчення про право, як їх філософія, повинна передати законодавству рамки зазначеної мети наступні:

- 1) пояснення справжнього внутрішнього сенсу походження понять неправого і права та їх застосування та місця в моралі;
- 2) виведення права власності;
- 3) виведення моральної сили договорів, так як вона є моральною основою державного договору;
- 4) пояснення виникнення і цілі держави, відносини цієї мети до моралі і пояснення результату такого ставлення – доцільного перенесення морального вчення про право (з його зворотного боку) на законодавство;
- 5) виведення права покарання.

Решта змісту вчення про право – це лише додаток названих принципів, найближчим визначенням меж права і неправого для всіх можливих життєвих відносин, які тому з'єднуються і розподіляються під відомими точками зору і рубриками. У цих приватних теоріях всі підручники чистого права загалом сходяться між собою, але вони можуть відрізнятись тільки в принципах, бо принципи завжди подібні з якоюсь філософською системою [4, с. 327].

В основі кримінального права повинен, на думку Шопенгауера, лежати той принцип, що карається власне не людина, а тільки вчинок – для того, щоб останній не здійснився ще раз. Злочинець – це лише матеріал, на якому карається вчинок, для того щоб закон, в результаті якого настає покарання, зберіг свою страхітливую силу. Це і потрібно розуміти під висловом: «він піддався дії закону» [5, с. 180].

Пенітенціарна система прагне покарати не так вчинок, скільки людину, для того щоб вона виправилася. Цим вона усуває справжню мету покаранню – залякування перед вчинком – для того, щоб досягти дуже проблематичну мету виправлення. Але взагалі ніколи не можна одним засобом прагнути до досягнення двох різних цілей; тим більше треба сказати це про ті випадки, коли обидві мети в тому чи іншому сенсі протилежні. Виховання, це – благодіяння; покарання, це – страждання: пенітенціарна система хоче одночасно здійснити і те, і інше [5, с. 182].

Висновки. Таким чином, необхідно вказати, що основні аспекти спадщини філософсько-правового вчення А. Шопенгауера залишаються актуальними й нині, їх доцільно було враховувати при подальшому удосконаленні чинного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Шопенгауэр Артур. Собр. соч. в 4-х томах. – Т. 2. – Мир как воля и представление. – Т. П. – Дополнения к первому тому / Пер. и ред. Ю.И. Айхенвальда. – М.: И.И. Кушнareв и Ко, 1903. – 673 с.
2. Шопенгауэр Артур. Избранные произведения / Сост., авт. вступ. ст. и примеч. И.С. Нарский. – М.: Просвещение. – 1992. – 479 с.
3. Шопенгауэр Артур // Собр. соч. в 5-ти томах. – Т. 1. – Мир как воля и представление // Т. I. / Сост., авт. вступ. ст. и примеч. А.А. Чанышева // Пер. с нем. Ю.И. Айхенвальда под ред. Ю.Н. Попова. – М.: Московский клуб, 1992. – 395 с.
4. Шопенгауэр Артур // Собр. соч. в 4-х томах. – Т. 1. – Мир как воля и представление // Т. I. / Пер. и ред. Ю.И. Айхенвальда. – М.: И.И. Кушнareв и Ко, 1901. – 552 с.
5. Шопенгауэр Артур. Свобода воли и нравственность / Общ. ред., сост., вступ. ст. А.А. Гусейнова и А.П. Скрипника. – М.: Республика, 1992. – 448 с.

ЦИВІЛІСТИКА

ВАЛІГУРА К. Ю.,

аспірант кафедри цивільного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.1

**«МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬСТВА»
ЯК ОЦІНОЧНА КАТЕГОРІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ЇЇ ВПЛИВ
НА ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

У науковій статті автором досліджується ряд аспектів, пов'язаних із існуванням моральних засад суспільства в цивільному праві. Однією із найсучасніших дискусій в юриспруденції є аналіз поняття «моральні засади суспільства». Робота починається з аналізу позицій дослідників, представлених у науковій літературі. Надалі йдеться про аналіз відповідної нормативно-правової бази. Це дослідження показує, що «норми моралі» виступають, як оціночні категорії в механізмі правового регулювання цивільних відносин.

Ключові слова: мораль, моральні засади суспільства, норми моралі.

В научной статье автором исследуется ряд аспектов, связанных с существованием моральных основ общества в гражданском праве. Одной из современных дискуссий в юриспруденции является анализ понятия «моральные основы общества». Работа начинается с анализа позиций исследователей, представленных в научной литературе. Далее речь идет об анализе соответствующей нормативно-правовой базы. Это исследование показывает, что «нормы морали» выступают, как оценочные категории в механизме правового регулирования гражданских отношений.

Ключевые слова: мораль, нравственные принципы общества, нормы морали.

In this article author is investigates a number of aspects related to existence of moral principles in a civil law. One of most significant current discussions in science of law is analysis «society moral principles» concept. This paper begins with analysis of relevant publications. It will then go on to analyze a corresponding regulations. This study has shown that «norms of moral» is evaluation category in mechanism of legal adjusting of civil relations.

Key words: moral, moral principles of society, norms of moral.

Вступ. Проблема взаємодії моралі і права бере початок з античності, стає предметом філософських і правових роздумів сучасних учених: С.С. Алексєєва, Р.Г. Апресяна, В.А. Бачиніна, А.А. Гусєйнова, А.М. Єрмоленко, В.А. Малахова, В.С. Нерсєсянца.

Право, в тому числі й цивільне, теж являє собою певну ідеалізацію, тобто узагальнене уявлення про належну поведінку, і в цьому полягає його відносна єдність із мораллю. Проте в цілому вони являють собою дві незалежні один від одного інстанції. Так, згідно з І. Кантом, основна відмінність між правовим і моральним регулюванням полягає в тому, що право бере до уваги тільки зовнішні властивості людських вчинків, а мораль враховує їх внутріш-

ню мотивацію: «Одна лиш відповідність чи невідповідність вчинку закону безвідносно до його мотиву називають легальністю; то відповідність, в якому ідея боргу, заснована на законі, є в той же час мотивом вчинку, називається моральністю вчинку».

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні впливу моральних норм в якості додаткового регулятора суспільних відносин.

Результати дослідження. Перш за все, специфіка цивільно-правової галузі полягає в верховенстві диспозитивності. Правове регулювання в галузі цивільного права засноване на принципі «дозволено все, що прямо не заборонено законом». Багато дослідників бачать у цьому причину численного використання оціночних категорій у цивільному законодавстві. Однак, з цим не можна погодитися. Оціночні категорії відомі всім правовим системам. Їх зміст у різні періоди часу зазнає змін, але на всіх етапах розвитку суспільства вони залишалися невід'ємною частиною правової культури.

Включення окремих оціночних категорій у текст законів здійснюється в рамках загальної моралізації українського законодавства. Ступінь взаємодії права і моралі при застосуванні норм різних галузей права неоднаковий. Це пов'язано з тим, що неоднорідні дії і суспільні відносини вимагають різних способів і методів регулювання: до одних підходять методи правового, до інших – морального регулювання, треті піддаються як до того, так і іншого способу опосередкування, четверті можуть не входити ні в сферу правового, ні в сферу морального регулювання. Люди здійснюють ряд дій, які знаходяться у сфері правового регулювання, але є морально індиферентними. До них, наприклад, відносяться дії, регульовані техніко-юридичними нормами.

Об'єктивною передумовою закріплення оціночних категорій у цивільному законодавстві є необхідність відображення явищ морального та етичного характерів. Цивільне право і мораль мають певні точки дотику. Оновлене цивільне законодавство зуміло втілити новий дух, який Л.В. Щенникова позначила «духом моральності».

Частина моральних ідей і норм може піддаватися юридизації, тобто отримувати пряме закріплення і розвиток в юридичних текстах. Крім того, джерела права можуть містити і загальні відсилання до етичних категорій без деталізації їх змісту, щоб компенсувати сувору формалізацію права тією гнучкістю, яка властива моральним оцінками.

Мораль завжди концентровано відображає найвищі цінності суспільства, які в наш час знайшли своє нормативне закріплення в ст. 3 Конституції України: найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Відповідно й цивільне право ґрунтується на загальнолюдських моральних цінностях, пронизане ідеєю верховенства права, що відповідає природним правам фізичної особи та вищій справедливості.

Моральність, як найширше поняття, як ідея відповідності добру і справедливості, не визначає конкретного правила поведінки, її приписи виражені у більш загальній формі, але вона формує тип поведінки, що має відповідати найвищим людським чеснотам, ідеалам людської свідомості, а отже, стає принципом цивільного права, бо є тим «робочим механізмом», за допомогою якого, за висловом професора Н.С. Кузнецової, визначаються межі можливої та належної поведінки учасників цивільно-правових відносин [1]. Використовуючи цей «робочий механізм», законодавець конкретизує моральні ідеї в категоріях прав та обов'язків, тобто формулює моделі цивільно-правових норм.

Законодавство України містить певні юридичні конструкції, склад яких побудовано за допомогою додаткових оцінних критеріїв, таких як «порушення моральності», «моральні засади суспільства», «порушення публічного порядку», «суперечність інтересам суспільства і держави» та інші.

С.О. Погрібний зазначає, що правильне розуміння сутності і змісту звичаю та моральних засад суспільства, як соціальних регуляторів цивільних відносин в Україні, є запорукою правильного розуміння і застосування багатьох положень цивільного законодавства України [2].

Намагаючись хоча б при близькому розгляді позначити грань між правом і законом, учені нерідко звертаються до різних моральних категорій – справедливості, добра, гуман-

ності, зла та ін. Право при цьому визначається як «нормативно закріплена справедливість». Іноді також використовується така категорія, як правовий ідеал, котрий визначається, як «породження індивідуальної, суспільної, наукової свідомості про розумний устрій співжиття на принципах добра, справедливості, гуманізму і збереження природного середовища».

С.А. Ємельянов, посиляючись на відомий вислів римлян про те, що «справедливість і благо є закон законів», обґрунтував висновок, що правовий ідеал і складає зміст правових законів, що це і є ніщо інше, як «закон законів». Отже, всі інші закони, що не містять у собі правового ідеалу, не узгоджуються з принципами добра, справедливості і їм подібними, не є правовими.

Зазначимо, що нині існує чимало авторських визначень категорії «мораль», проте сконцентруємо свою увагу лише на деяких із них.

Так, О.Ф. Скакун під мораллю розуміє систему норм і принципів, що виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один із одним і суспільством (класом, соціальною групою, державою), і спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до понять добра і зла, і підтримуються особистим переконанням, традиціями, вихованням, силою громадської думки [3].

На погляд В.М. Сирих, мораль являє собою правила поведінки, засновані на уявленні суспільства чи окремих груп про добро і зло, погане чи добре, чесне і безчесне, акцентуючи увагу й на інших етичних вимогах і принципах [4].

С.А. Комаров тлумачить мораль, як погляди, уявлення і правила, що виникають як безпосереднє відображення умов суспільного життя у свідомості людей у вигляді справедливості та несправедливості, добра та зла, схвального та ганебного, честі, совісті, обов'язку та гідності [5]. Мораль являє собою певну сукупність життєвих принципів, які історично склалися та розвиваються, поглядів, оцінок, переконань і заснованих на них нормах поведінки, які визначають та регулюють відносини між людьми, ставлення до суспільства, держави, сім'ї, колективу, класу, оточення [6].

З наведеного можна зробити висновок, що більшість учених під поняттям «мораль» розуміють, по-перше, сукупність норм і принципів, які встановлювались протягом тривалого часу (десятками, сотнями, тисячами років); по-друге, уявлення у свідомості певної соціальної групи про фундаментальні духовні цінності (справедливість, совість, обов'язок і т. ін.).

У науковій літературі зазначається, що саме «без моральності, моралі, етики право є немислимим» [6]. Слід також погодитися з думкою російського правника С.А. Комарова в тому, що «характерною рисою права повинна бути її моральна обґрунтованість; мораль є ціннісним критерієм права» [5].

Відповідно до ст. 11 Цивільного кодексу України «Цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки». Відповідно, у разі вчинення дій, які не врегульовані нормами цивільного законодавства, перед судом може постати завдання оцінки таких дій.

Виходячи з формулювання ст. 11 ЦК України, можна зробити висновок, що такі дії повинні відповідати загальним засадам цивільного законодавства України, які закріплені в ст. 3 ЦК України.

Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 13 ЦК України при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Відповідно до ст. 26 ЦК України фізична особа здатна мати цивільні права, що не встановлені Конституцією України, цим Кодексом, іншим законом, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства.

Частина 3 ст. 289 ЦК України передбачає, що у разі жорстокої, аморальної поведінки фізичної особи щодо іншої особи, яка є в безпорадному стані, застосовуються заходи, встановлені цим кодексом та іншим законом.

Про «моральні засади суспільства» як оціночний механізм поведінки особи йдеться в ст. ст. 300, 319, 1242 ЦК України, ст. ст. 3, 7, 9, 11, 56, 97, 111, 151, 155 Сімейного кодексу України (далі – СК України), а в ст. 442 ЦК України законодавець також вказує на «мораль-

ність суспільства» (ст. 212 СК України), ст. 1151 ЦК України – «моральне заохочення», «моральне виховання» – ст. 168, 170, 256-3, 256-7 СК України.

Застосовувати в законі такий прийом, як посилення на моральні засади суспільства, треба вкрай обережно. Як зазначалось у літературі, «з огляду на розбіжності, які існують у різні часи і в різних місцях між тим, що люди вважають за добре чи зле, за справедливе чи несправедливе, ніхто не візьметься визначити елемент, спільний для змісту різних моральних порядків» [7].

Незважаючи на неодноразове застосування у ЦК, безумовно, складної за самим своїм визначенням категорії «моральні засади суспільства», аналіз результатів узагальнення судової практики не дає змоги виявити її особливості. Наприклад, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» знаходимо лише вказівку: «судам необхідно враховувати, що зміст правочину не повинен суперечити моральним засадам суспільства» [8]. Суперечність рішення третейського суду моральним засадам суспільства вбачається підставою для відмови у видачі виконавчого листа, відповідно до узагальнення Верховним Судом України практики застосування судами Закону України «Про третейські суди» від 11 лютого 2009 р. [9].

У коментарі до Цивільного кодексу України за редакцією М. Харитонова зазначається, що «моральні засади суспільства» є оціночною категорією, що походить від часів звичаєвого права. Крім того, автори підкреслюють, що ця категорія охоплює як народні звичаї, догмати релігії, які є домінуючими у певному суспільстві, так і його офіційну ідеологію, відображену в Конституції України та інших її законодавчих актах [10]. Однак, на нашу думку, вищевикладене визначення моральних засад суспільства є досить дискусійним, оскільки реалізація даної категорії ускладнена відсутністю легітимного визначення поняття народного звичаю та неможливістю визнання державою будь-якої ідеології як обов'язкової (ст. 15 Конституції України).

Відповідно до науково-практичного коментаря до Цивільного кодексу України за редакцією О.В. Дзери зазначається, що необхідно уникати розширеного тлумачення поняття «моральні засади суспільства», адже це може призвести до довільного визнання недійсним правочину, в якому поведінка його учасників не містить ознак істотної суспільної небезпеки. За таких обставин правочин, який суперечить моральним засадам суспільства, має вважатися не чинним, якщо ці моральні засади у прямій чи загальній формі знайшли своє нормативне закріплення, наприклад, як це передбачено у Конституції України, Законі України «Про захист суспільної моралі» [11].

С.С. Алексєєв вказував також, що існують певні види цивільних правовідносин, регулювання яких є байдужим у сенсі моральності внаслідок того, що вони не потребують моральної оцінки. Так, на його думку, значна кількість юридичних норм, які регламентують господарські, організаційно-технічні операції, дії з обліку, оформлення документації та інші, самі по собі позбавлені будь-якого морального змісту [12].

На думку Є.О. Харитонова та Н.О. Саніахметової, моральні засади суспільства – догми релігії, що домінує в даному суспільстві, прийняті в ньому гуманітарні цінності тощо [13]. Таким чином, українські цивілісти виводять підхід до визначення категорії моральних засад суспільства через основні духовні цінності соціуму.

Деякі фахівці ототожнюють терміни «моральні засади» та «моральність» і прирівнюють їх до поняття «суспільна мораль» [14]. Законодавче визначення останнього закріплене у ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.

Разом із тим С.І. Шимон звертає увагу на те, що поняття «суспільна мораль» у контексті згаданого закону та «моральні засади суспільства» в розумінні положень цивільного законодавства не є тотожними. Суспільна мораль певною мірою відбиває основну ідеологію суспільства, його цивілізаційні цінності на певній стадії розвитку. Її основи відображено в конституційних засадах суспільного ладу [15].

Як визначено у згаданому законі, «суспільна мораль – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися в суспільстві на основі традиційних культурних та духовних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов’язок, справедливість» [16].

Слід погодитися з думкою, висловленою в літературі, що законодавець, бажаючи уникнути питання про зміст моральності, додав слово «основи» до терміна «моральність», тобто він мав на увазі не всяку моральну норму, а ту, котра існує в суспільстві об’єктивно, яка загальновідома й, можливо, загальновизнана, у результаті чого факт її існування в такій якості не стає самостійним предметом спору між зацікавленими особами [17]. При цьому для виявлення серед моральних норм тих, що характеризуються такими якостями, необхідно виходити зі взаємної забезпеченості правових і моральних норм, що не виключає випадки їх взаємної суперечності; твердження, що право завжди закріплює найважливіші моральні норми. У разі, якщо моральна норма суперечить правовій, то вона не може розглядатися, як «основа моральності». Припущення про те, що «основи моральності» охоплені правом, дозволяє відповісти на запитання, яку моральну норму можна вважати об’єктивно існуючою, загальновідомою й загальновизнаною. Якщо моральна норма закріплена правом, відповідно вона об’єктивно існує у вигляді, доступному для сприйняття громадськістю. Також презюмується, що дана норма загальновідома (і на неї також поширюється правовий принцип, що її незнання не звільняє від відповідальності); той факт, що вона закріплена правом, передбачає її загальне визнання.

Щодо впливу норм моралі на правореалізаційну діяльність, то О.Ф. Скакун зазначає, що норми права оцінюються громадянином, який їх реалізує, з погляду моралі. Норми права тлумачаться посадовою особою, яка здійснює правозастосовну діяльність відповідно до норм моралі, що панують у суспільстві. Так, обґрунтоване й законне судове рішення справи про наклеп, образу, хуліганство, сексуальні злочини багато в чому залежить від обліку моральних норм, що діють у суспільстві. Прийняття правозастосовного акта, як і весь правозастосовний процес, здійснюється з урахуванням норм моралі [3].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що мораль (моральні засади) виступають в якості додаткового регулятора суспільних відносин та одночасно оціночним механізмом юридично вагомих дій. В одних випадках пряме регулювання таких дій не передбачене чинним українським законодавством, а тому вони потребують не тільки врегулювання, але й оцінки з точки зору суспільства та держави. В інших випадках законодавець для оцінки юридично значимих дій, які формально відповідають вимогам закону, впроваджує додатковий їх оціночний критерій – «моральність, моральні засади» та ін., які дозволять суду провести переоцінку вчинених дій або визначити межі здійснення відповідних суб’єктивних прав.

Список використаних джерел:

1. Кузнецова Н.С. Основні завдання Книги першої проекту Цивільного кодексу України. Кодифікація приватного (цивільного) права України / [За ред. А.С. Довгєрта]. – К. : Український центр правових студій, 2000. – с. 336. – 123 с.
2. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України [Текст]: дис. ... д-ра юрид.наук: 12.00.03 / С.О. Погрібний. – К, 2009. – с. 412. – С. 209–217.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник [пер. з рос.] / О.Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2006. – с. 656. – 265 с.
4. Сырых В.М. Основы правоведения: учеб. пособие / В.М. Сырых. – М.: Былина, 1996. – с. 160. – 96 с.
5. Комаров С.А. Общая теория государства и права: учебник / С.А. Комаров. – М.: ЮРАЙТ, 1998. – с. 411 – 48 с.
6. Теория государства и права. Курс лекций / [под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько]. – М.: Юрист, 1997. – с. 672. – 292 с.
7. Кельзен Г. Чисте правознавство [Текст] : монографія 1 Тане Кельзен [пер. з нім. О. Мокровольського]. – К. : Юніверс , 2004. – с. 496. – 79 с.

8. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.

9. Практика застосування судами Закону України «Про третейські суди» / Верховний Суд // Узагальнення судової практики від 11 лютого 2009 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n_005700-09.

10. Цивільний кодекс України: коментар / За заг. ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. – Одеса: Юридична література. – 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/2010-12-27-04-58-59/256-npk-tsivilnij-kodeks-ukrayini-eo-haritonov/6850-pravochini.html>.

11. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. – 3-є вид., перероб. і доп. / За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – Т. I. – с. 832. – С. 347–348.

12. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе. – М.: Юридическая литература, 1971. – 206 с.

13. Харитонов Е.О. Гражданское право Украины [Текст]: Ученик І Е.О. Харитонов, Н.А. Саниахметова. – Х. : ООО «Одиссей», 2004. – с. 960. – 45 с.

14. Махінчук В.М. Моральні засади суспільства, як один із чинників цивільного законодавства та критеріїв визначення меж здійснення особистих немайнових прав [Текст] / В.М. Махінчук // Еволюція цивільного законодавства : проблеми теорії та практики : зб. наук, праць : за матер. міжнар. наук.-практ. конф. 29–30 квітня 2004 р., м. Харків. – К., 2004. – 261 с.

15. Шимон С.І. Цивільне право України. Загальна частина [Текст]: підручник І С.М. Бервено, В.А. Васильєва, М.К. Галянтич [та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданника // 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінкомінтер, 2010. – с. 976. – 83 с.

16. Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. № 1296-І V – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>.

17. Кушнерук Е.С. Недействительность сделок по ст. 169 Гражданского кодекса РФ: составы недействительных сделок и их правовые последствия [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Е.С. Кушнерук. – Волгоград, 2002. – с. 185. – 107 с.

ДРОГОЗЮК К. Б.,аспірант кафедри цивільного процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.942/943 (477+44)

**СУЧАСНІ ДЖЕРЕЛА ДОКАЗУВАННЯ
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ**

Автор статті пропонує визначення електронних документів, описує їх використання як докази, висвітлює проблеми визначення оригіналу електронного документа. У статті також порушується питання відмінності оригіналу від копії та ознаки, якими повинен бути наділений електронний документ.

Ключові слова: електронний документ, засоби доказування, доведення, цивільний процес, Україна, Франція.

Автор статті пропонує визначення електронних документів, описує їх використання як докази, висвітлює проблеми визначення оригіналу електронного документа. В статті також піднімається питання відмінності оригіналу від копії та ознаки, якими повинен бути наділений електронний документ.

Ключевые слова: электронный документ, средства доказывания, доказывание, гражданский процесс, Украина, Франция.

Author of article offers a definition of electronic documents, describes their use as proofs, illuminates problem of determining of original electronic document. In article are also raised questions of difference between original document from copies and characteristics, which should be provided with an electronic document.

Key words: electronic document, means of proof, evidence, civil litigation, Ukraine, France.

Вступ. Широке використання державними органами сучасних інформаційних технологій у своїй діяльності є одним із показників розвитку суспільства і держави. Тому початок формування практики застосування електронних документів в якості доказів у судах є дуже важливим етапом розвитку всієї правової системи нашої держави.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій в останні десятиліття призвів до широкого використання електронних документів як у цивільному обороті, так і в повсякденному житті, у побуті. Ця обставина робить особливо актуальним питання про використання електронних документів у якості судових доказів, у тому числі в цивільному судочинстві.

Проблемою визначення значення електронного документа для доказування в цивільному процесі займалися багато вчених-процесуалістів. Істотний внесок у вивчення цієї складної проблематики внесли такі вчені, як А.Т. Боннер, Е.М. Мурадян, І.М. Лук'янова, А.П. Вершинін, І.Г. Медведєв, П.П. Зайцев, Т.Ю. Кулик, Н.Н. Лебедева, В.В. Азаров, А.Н. Балашов, В.В. Пихатим, С.В. Ворожбит, Н.Ю. Голубєва.

Постановка завдання. Все більше постає питання щодо більш докладного дослідження правової природи електронних документів, як нових засобів доказування і, відповідно, специфіки їх використання в цивільному судочинстві в майбутньому.

Проблеми у використанні електронних документів мають не тільки внутрішньодержавний, але і міждержавний характер, тому участь України в зовнішньоторговельному обо-

рогі веде до необхідності враховувати нові умови створення і функціонування нетрадиційного документа.

Слід сказати, що сучасні етапи розвитку інформаційних технологій не могли не позначитися як на діяльності судової системи в цілому, так і на змагальному судовому процесі з конкретної справи зокрема.

Результати дослідження. В останні два десятиліття інформаційні технології радикально змінили способи фіксації і передачі інформації. Повсякденне використання нових засобів і способів зберігання і передачі інформації дозволило перейти на новий етап розвитку суспільства. Комп'ютерні технології та Інтернет стали основою для соціальних змін, що стали широко відомими як «інформаційний вік», «електронне століття» або «мультимедійна революція».

Глобальний характер мережі Інтернет вплинув не тільки на сферу бізнесу, але й не меншою мірою на систему державного управління. У більшості сучасних держав ефективно діють системи «електронного уряду» (e-government), здійснюються спроби введення «електронного правосуддя» (e-justice).

В Україні 16 червня 2015 запрацював сайт електронних державних послуг iGov.org.ua. На сайті можна замовити довідку про несудимість для пред'явлення в МРЕВ, оформити заявку на отримання субсидії, довідки про доходи, а також заповнити документи на закордонний паспорт. Інститут «електронного правосуддя» також розвивається, а саме, у вересні 2015 в Київському районному суді міста Одеса відбулася презентація інноваційного проекту «Електронний суд», основний принцип якого полягає в налагодженні процесу оперативного обміну інформацією в електронному вигляді між судовими установами, учасниками судового процесу, а також іншими держструктурами з метою забезпечення справедливого та неупередженого правосуддя в Україні. Це означає, що громадянам не потрібно буде їхати до суду, щоб подати позовну заяву, вони зможуть зробити це вдома, направивши документи в електронному вигляді. Документи можуть бути подані користувачем до суду і надіслані йому судом в електронному вигляді тільки після реєстрації в системі, розміщеній на офіційному веб-порталі судової влади України.

Перегляд документів, які надходять до суду в електронному вигляді, здійснюється відповідальним за прийом документів, який, виходячи з їх змісту, повинен переконатися, що вони доступні для прочитання, адресовані суду, перевірити відповідність ЕЦП (електронний цифровий підпис) і правильність оформлення документів. Для закладу відповідної обліково-реєстраційної картки формується справа в електронному вигляді, в яку переносяться документи, отримані електронною поштою.

Тому розвиток електронного документообігу та інституту електронного цифрового підпису відіграє велику роль у нашій країні. Україна зробила серйозні кроки у використанні інформаційних технологій. В Україні використані ЕЦП регулюються ЗУ «Про електронний цифровий підпис», виданий ще 22 травня 2003 року. Він координує відносини, що з'являються внаслідок застосування ЕЦП.

Однак його дія не поширюється на відносини, що виникають при використанні інших видів електронного підпису, в тому числі переведеного в цифрову форму зображення власноручного підпису. Під електронним підписом розуміються дані в електронній формі, додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для ідентифікації підписанта цих даних. У той же час електронний цифровий підпис – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається та перевіряється за допомогою складної системи криптографічного кодування, яка проходить попередню сертифікацію.

Система функціонування ЕЦП в Україні складається з центрального засвідчувального органу, який видає дозволи центрам сертифікації ключів (ЦСК) і забезпечує доступ до електронних каталогів, контролюючого органу та центрів сертифікації ключів, які видають ЕЦП кінцевому споживачеві.

Є безліч позитивних моментів у введенні повсюдного електронного документообігу та ЦП, основні з них – це: доступність інформації, прозорість руху документів, відсутність необхідності роздруковувати і зберігати паперові копії; прискорення обробки документів; посилення виконавської дисципліни завдяки глобальній автоматизації процесу. Але існують і аргументи «проти», а саме: психологічний бар'єр, який виникає внаслідок відходу від класичних паперових процедур; юридичні розбіжності, пов'язані з тимчасовим паралельним існуванням паперового та електронного документообігів; ймовірність зниження якості документів із точки зору їх викладу.

В останні роки широкого поширення набувають електронні засоби обміну інформацією. Пов'язано це, в першу чергу, з постійно удосконалюючими засобами зв'язку. Один із найбільш значущих позитивних результатів їх використання у взаємодії суб'єктів цивільного права – велика економія часу, що дозволяє одночасно скоротити витрати і розширити число потенційних контрагентів. У зв'язку з цим широке поширення набуває електронна комерція.

Традиційною перешкодою на шляху розвитку електронної комерції вважається проблематичність подання електронного документа як доказу. Можна вказати такі аспекти проблеми: законодавством чітко не встановлено порядок збору та забезпечення доказів у електронній формі, а також спосіб їх подання та дослідження; складна процедура встановлення особи, відповідальної за розміщення інформації, що вчинила правопорушення.

Основні труднощі полягають у зборі і забезпеченні доказів. Це пояснюється тим, що комп'ютерна інформація легко змінюється її творцем. У зв'язку з цим важливо зафіксувати докази до початку судового розгляду справи.

Один із способів вирішення проблеми оформлення доказів полягає в досудовому забезпеченні доступних в Інтернеті відомостей нотаріусами [5, с. 71].

Доказова сила електронного документа багато в чому залежить від можливості вивчити його в процесі оцінки доказів. Діючі процесуальні норми недостатньо чітко регламентують дослідження електронних документів в якості доказів. Очевидно, що при цьому не повинні порушуватися принципи оцінки доказів: всебічність, повнота, об'єктивність, безпосередність.

У той же час видається складним безпосереднє вивчення електронного документа на магнітному носії за відсутності необхідних технічних засобів. Тим часом вимога про перетворення електронного документа у форму, придатну для сприйняття людиною, є основною умовою розгляду електронного документа як доказу [5, с. 72].

Українське законодавство не містить положень, на основі яких можна визначити, що є оригіналом, а що копією документа, отриманого за допомогою електронного зв'язку.

Ситуація ускладнюється тим, що інформація, яку користувач спостерігає на екрані, не є ідентичною тій, яка розміщена на інформаційному ресурсі (там вона являє собою ряд комп'ютерних файлів, кодованих мовою HTML) [6, с. 117].

Існує також проблема відсутності у суду відповідних технічних можливостей. Так, у переважній більшості випадків суд заслуховує пояснення сторін і свідків, і знайомиться з письмовими доказами, представленими на паперових носіях (наприклад, скрін-шоти сторінок в Інтернеті, роздруківки лок-файлів), тобто використовуються класичні способи отримання та дослідження доказів. Безпосередньо суд не перевіряє фактичне розміщення в Інтернеті певної інформації та її приналежність відповідачам [6, с. 118].

Відсутність у суду технічних можливостей самостійного візуального спостереження інформації на сайтах мережі Інтернет по суті укладає правильну оцінку достовірності таких доказів.

З огляду на те, що не існує законодавчо врегульованого порядку фіксації факту і змісту поширеної масової інформації по Інтернету, виникає багато труднощів.

На даний час для забезпечення більшої доказової сили роздруківок сторінок сайтів використовується практика посвідчення таких доказів нотаріусом, який самостійно входить в сервер відповідача, реєструється там в якості користувача і зіставляє відомості, які там містяться, з представленими [6, с. 119].

Розмежування цих понять має важливе значення. Перш за все, від цього залежить доказова сила документа. Відсутність у законі точно сформульованого підходу до визначення понять «оригінал» і «копія» електронного документа може призвести до зловживань з боку суб'єктів права, коли один і той же документ кратного використання вживається кілька разів. Тільки чітке визначення всіх аспектів правового режиму електронного документа допоможе забезпечити і захистити законні інтереси суб'єктів електронної комерції, і тим самим буде сприяти її розвитку.

Так, Т.Ю. Кулик пропонує один із наступних варіантів вирішення цієї проблеми:

- 1) передбачити можливість існування першотвору електронного документа на обох носіях;
- 2) законодавчо закріпити можливість подання електронного документа як на магнітному, так і на паперовому носіях;
- 3) ввести як критерій справжності такі підстави, які дозволяли б вважати оригіналом обидві форми вираження електронного документа.

Для того щоб бути доказом, електронний документ повинен відповідати ряду умов. Перш за все, на нього поширюються вимоги, що пред'являються до всіх доказів: належність та допустимість. Він повинен містити відомості про обставини, які підлягають встановленню у справі. Електронний документ також повинен бути отриманий з дотриманням вимог закону [5, с. 73–74].

Таким чином, Т.Ю. Кулік включає два етапи у вирішення проблеми доказових можливостей електронного документа:

- 1) перший передбачає законодавче закріплення доказових можливостей електронного документа;
- 2) другий включає врегулювання самими сторонами можливих розбіжностей вже при укладенні договору за допомогою включення відповідних умов у його текст [5, с. 75].

Використання інформаційних технологій неминуче впливає на фактичну діяльність суду та інших учасників процесу з розгляду і вирішення конкретної юридичної справи, в тому числі на діяльність по доведенню.

Е.М. Мурадян ще багато років тому висловлювала зауваження про те, що в машинному документі відсутні підпис та печатка, без яких звичайний документ втрачає юридичну значимість, не втрачає актуальності донині, з тим лише застереженням, що печатка є обов'язковим реквізитом аж ніяк не будь-якого документа, навіть офіційного.

Одним із способів встановлення достовірності походження електронного документа є електронний цифровий підпис. Під електронним цифровим підписом розуміється реквізит електронного документа, призначений для захисту даного електронного документа від підробки, отриманий в результаті криптографічного перетворення інформації з використанням закритого ключа електронного цифрового підпису, що дозволяє ідентифікувати власника сертифіката ключа підпису, а також встановити відсутність спотворення інформації в електронному документі [7].

Стаття 5 ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» встановлює, що електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа».

Юридична сила електронного документа не може заперечуватися тільки тому, що він має електронну форму. Допустимість електронного документа як доказу також не може заперечуватися на підставі того, що він має електронну форму.

Оригіналом електронного документа можна вважати електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним цифровим підписом автора. При відправці електронного документа кільком адресатам, або його зберігання на кількох електронних носіях інформації, кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа. Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен із документів є оригіналом і має однакову юридичну силу.

Закріпити дію документа можна за допомогою електронно-цифрового підпису, який володіє тими ж самими можливостями, що і звичайна паперова.

Згідно зі ст. 6 ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний підпис – це обов'язковий реквізит електронного документа. Накладенням необхідних електронних підписів завершується створення електронного документа.

Для того щоб стати власником ЕЦП, необхідно звернутися в акредитований центр сертифікації ключів (АЦСК). Таких центрів в Україні на сьогодні кілька десятків. Свою діяльність АЦСК здійснює на підставі відповідної ліцензії та свідоцтва. Діяльність АЦСК, як комерційної структури, контролює Центральний засвідчувальний орган – державна організація, що регулює відносини у сфері використання ЕЦП.

ЗУ «Про електронний цифровий підпис» передбачено обов'язок підписанта зберігати в таємниці свій електронний ключ. Це означає, що власник ключа ЕЦП не має права відмовитися від електронного підпису, накладеного на документ. Електронний підпис не можна відкликати з підписаного документа. Тому надійне зберігання особистого ключа ЕЦП – гарантія того, що їм не скористається зловмисник у корисливих цілях. Загублений ключ можна заблокувати, але на це потрібен деякий час.

ЕЦП і електронний документ є дуже зручними, ефективними і надійними засобами роботи з задокументованою інформацією в електронному вигляді. При правильному підході ЕЦП забезпечує достовірність і цілісність інформації, викладеної в документі, а сам електронний документ гарантує, що підписант має право на підписання документа і згоден з тим, що він підписує. Паперовий носій не забезпечує таких зручних інструментів. Безумовно, можна, наприклад, перевірити звичайний підпис, пройшовши графологічну експертизу, однак для цього будуть потрібні і час, і зусилля, і ресурси, у той час як при роботі з ЕЦП АЦСК надає послуги он-лайн.

Стосовно французького законодавства, то у Франції 13 березня 2000 був прийнятий закон, що вносить зміни до глави VI Цивільного кодексу, яка головним чином стосувалася форми і доказової сили договорів. Ці зміни спрямовані на створення загальних правил, що дозволяють зрівняти юридичну силу електронних документів та підписів із паперовими документами, що мають власноручний підпис у всіх сферах правовідносин.

Докази в електронній формі, в яких із достатньою часткою впевненості можна визначити особу, від якої виходять дані, і спосіб їх створення (ст. 1316-1), у разі розбіжностей з паперовими документами, підписаними власноручно, оцінюються судом, який визначає, які з них мають більшу доказову силу, ґрунтуючись на ретельному вивченні всіх обставин і на неупередженому ставленні до використовуваного носія (ст. 1316-2). Електронні документи мають юридичну силу, та оцінка їх надійності судом можлива без звернення до технологічної природи самого документа і пов'язаного з ним електронного підпису. Таким чином, позиція Франції є навіть більш ліберальною, оскільки у Франції електронні документи отримали таке ж визнання їх юридичної сили, як і паперові, підписані власноруч без прив'язки до конкретних технологічних засобів.

Реформа, проведена 13 березня 2000 року, а саме Закон про модифікацію порядку доведення з урахуванням інформаційних технологій і використання електронного підпису (Loi no. 2000-230 du 13 mars 200 portant adaption du droit de la preuve aux technologies de l'information et relative a la signature electronique), ввела у французьке право допустимість використання електронних документів у цивільному судочинстві для підтвердження угод. Згідно зі ст. 1316-3 Цивільний кодекс Франції не робить виключення з загальноприйнятої світової практики та говорить: «Текст на електронному носії має таку ж доказову силу, що і текст на паперовому носії». Як наслідок, було модифіковано і визначення документального зобов'язання (prevue litterale, ст. 1316).

Були встановлені умови надання доказової сили електронним документам (формалізація ad probationem):

1) особа, яка створила електронний документ, має бути належним чином ідентифікована (ст. 1316-1);

2) електронний документ має створюватися і зберігатися в умовах, які забезпечують його цілісність (стаття 1316-1).

Підписання необхідне для надання угоді юридичної сили, оскільки підписи дозволяють ідентифікувати сторони і відображають їх згоду. В електронному середовищі підписання скоюється за допомогою «надійного способу ідентифікації, що забезпечує зв'язок підпису з документом, під яким він поставлений» (ст. 1316-4). Поняття «електронного підпису» визначає Декрет про електронний підпис (*decret en Conseil d'Etat*) від 30 березня 2001 р.

Стаття 1316-4 Цивільного кодексу передбачає, крім того, варіант процесу ідентифікації, «надійність якого передбачається, поки не доведено протилежне», що означає перенесення тягара доведення. Цей метод, описаний в декреті від 30 березня 2001 року, отримав назву «захищений електронний підпис» (*signature électronique sécurisée*). Використання такого підпису, однак, не є обов'язковою умовою визнання угоди дійсною, а посилює її правову захищеність.

Стаття 1348 Цивільного кодексу, яка, зазвичай, використовується, коли мова заходить про оцифрування документів, передбачає виключення з такого режиму формалізації. У ній йдеться про те, що саме допустимо як доказ у відсутність оригіналу документа: це «копія, яка є не тільки точним, але і довговічним його відтворенням. Довговічним вважається не перезаписане відтворення оригіналу, при створенні якого відбувається необоротна зміна носія інформації».

За допомогою стандартизації були зроблені зусилля щодо погодження даного виключення з електронної форми документів. Були встановлені, в першу чергу, в стандарті NF Z 42-013 (в якому говориться про використання фізичних і логічних WORM-носіїв однократного запису) критерії визнання електронних копій точними і довговічними.

Можна сказати, що ступінь безпеки і надійності піднята до рівня, який відповідає технології цифрового підпису. Однак важливо зауважити, що інші технології і засоби обробки документів не виключаються. Шифрування відкритим ключем використовується тільки як приклад, і до тих пір, поки не будуть знайдені схожі стандарти, необхідно буде використовувати захищений підпис. Згідно зі статтею 2 Декрету існує презумпція надійності такого підпису у випадку, коли вона перевірена за допомогою «кваліфікованого електронного сертифікату». Тому, хоч і здається, що тільки технологія цифрового підпису в даний час задовольняє вимоги Декрету, інші способи підписання не виключаються за умови, що вони можуть гарантувати такий же рівень безпеки і використовують послуги незалежних сертифікуючих органів, що видають кваліфіковані сертифікати.

Таким чином, можна сказати, що позиція Франції є ліберальною, оскільки вона надає електронним документам такий же рівень визнання їх юридичної сили без прив'язки до конкретних технологічних засобів. Незважаючи на те, що правила, які висуваються до електронних підписів, задовольняє тільки технологія цифрового підпису, вони (правила) не обмежуються тільки даним видом аутентифікації. В даний час немає готових до використання технологічно нейтральних засобів аутентифікації, проте можливе прийняття таких у майбутньому, якщо вони будуть відповідати вимогам ЦК та Декрету, і будуть використовувати кваліфіковані сертифікати. У будь-якому випадку місце для нововведень і їх конкуренції існує. Стаття 8 Декрету встановлює, що сертифікують організації держав не членів ЄС і визнаються законом, якщо вони виконують вимоги Директиви про електронні підписи. Це означає, що вони повинні відповідати вимогам французького закону і мають пройти акредитацію, як того вимагає Директива, або що за їхні сертифікати доручається акредитований сертифікуючий орган держави-члена ЄС, або що вони діють відповідно до міжнародних договорів.

Існують й інші способи перевірки істинності електронного документа. Зокрема М.Д. Олегів пропонує для визначення достовірності документа, отриманого за допомогою електронної пошти, в судові засідання залучати фахівця, який допоможе досліджувати електронний документ не на магнітному носії (дискеті, лазерному диску), а безпосередньо на комп'ютері одержувача. У тому випадку, якщо виникають сумніви в достовірності докумен-

та електронного або отриманого за допомогою факсимільного чи іншого зв'язку (наприклад, зміст поданих сторонами документів відрізняється), необхідно вживати додаткових заходів для дослідження достовірності таких документів, а в за необхідності призначати експертизу [7].

Деякі автори дисертаційних досліджень і монографій розглядають електронний документ в якості письмового доказу. М.В. Синякова констатує, що документи в електронній формі можуть використовуватися і використовуються в суді, як письмові докази. Е.М. Мурадян із 70-х років минулого століття досліджує питання використання документів та матеріалів, отриманих за допомогою науково-технічних засобів, в якості судових доказів. У більш пізньому монографічному дослідженні вона приходить до висновку про те, що види доказів, передбачені колишнім і новим процесуальним законом, залишаються стабільними, новації окреслилися в рамках нормативно визнаних видів. На думку зазначеного автора, нічого не змінює у прийнятті класифікації доказів і легалізація електронного документа, хоча своєрідність названого документа настільки значна, що про один із його можливих реквізитів – електронно-цифровий підпис – знадобилося прийняти окремий закон. Як вважає С.П. Ворожбит, «електронний документ є письмовим засобом доведення в тій же мірі, що і паперовий, якщо доказове значення мають думки, що містяться в ньому і сприймаються шляхом прочитання письмових знаків». В.В. Пихатим вказує на різноманітність електронних джерел, що обумовлюють необхідність виділення субгруп доказів електронної природи. Вказаний автор проводить розмежування між електронним документом, який пропонує розглядати як письмовий доказ, і власне електронним доказом.

Інші автори відзначають принципові відмінності між «традиційними» письмовими доказами та електронними документами. Так, на думку А.П. Вершиніна, електронні документи не мають таких істотних ознак письмових доказів, як зовнішня письмова форма. Як вважає І.Г. Медведєв, відсутність стабільної, такої, що чуттєво сприймається, матеріальної основи у електронній інформації фактично виводить її за рамки як письмового доказу, так і документа. При цьому І.Г. Медведєв вважає правильним створення в законі фікції, яка передбачає розгляд електронних матеріалів у рамках категорій документа і письмового доказу.

У свою чергу, А.Т. Боннер відзначає, що традиційний документ і електронний документ – самостійні види документів. Електронний документ існує лише у формі і не може досліджуватися звичайною людиною, в тому числі і суддею. А.Т. Боннер вважає, що електронний документ може бути перетворений в людиночитану форму. Однак після такого перетворення такий документ, по суті, перестає бути електронним. Він стає традиційним документом. Його дослідження може бути здійснене людиною за правилами людської, а не машинної логіки. Суд, який розглядає справу, «спілкуватися» з електронним документом не може. У той же час забезпечений спеціальною апаратурою та володіючи відповідною методикою фахівець може досліджувати електронний документ, наприклад, жорсткий диск комп'ютера, CD, DVD і т. д., витягти з нього необхідну (в т. ч. приховану або знищену інформацію) і перевести її в людиночитану форму [8, с. 479].

У той же час електронний документ має свою специфіку, яка обумовлена механізмом його створення, збереження, внесення до нього змін і доповнень та знищень. Повністю отожднювати традиційний документ і електронний було б неправильним.

Традиційний документ розрахований на використання його людьми, електронний – для використання електронно-обчислювальною машиною. Недарма до сучасного терміну «електронний документ» у літературі вживався термін «машинний документ».

Суддя, будучи людиною, не може безпосередньо працювати з електронним документом. Для того, щоб люди могли використовувати цей документ, він повинен бути приведений у традиційну форму (виведений на екран монітора, видрукований на принтері).

У той же час електронний документ є специфічним доказом, у зв'язку з цим при його дослідженні та оцінці необхідно застосовувати спеціальні методики. Забуваючи про це, суд може припуститися помилки [8, с. 480–481].

Проте легкість внесення змін до електронного документа, в тому числі не тією особою, яка спочатку його сформувала, означає таку ж легкість його спотворення і фальсифікації.

Тому передбачені процесуальним законом дії, спрямовані на дослідження традиційного письмового доказу (ознайомлення з ним суду, оприлюднення у судовому засіданні, пред'явлення особі, яка бере участі у справі), можливі й відносно письмового еквівалента електронного документа. Однак найчастіше вони не дозволяють встановити ні його ідентичність, тобто тотожність особи, зазначеної в якості автора документа, з особою, від якої він дійсно походить, ні його автентичність, тобто справжність походження документа, повністю від тієї особи, яка його виготовила.

Правовий статус електронних документів все більш явно відрізняється від традиційних письмових документів. Останні помітно відрізняються від електронних документів способами формування і сприйняття навіть у тому випадку, якщо до їх оформлення пред'явлені додаткові вимоги, наприклад, вимоги про те, що сторінки документа повинні бути пронумеровані, прошнуровані і т. п. Застосовуваний до електронних документів термін «рівнозначність» не означає їх тотожності по відношенню до традиційних письмових документів. Це є додатковим аргументом на користь розмежування традиційних та електронних документів як різних видів судових доказів.

В.В. Азаров вважає, що слід було б встановити відкритий перелік засобів доказування в цивільному судочинстві, що допускає можливість використання, поряд із традиційними засобами доказування, також інших документів і матеріалів, отриманих із використанням науково-технічних засобів. Призначення правила допустимості доказів не в тому, щоб виключати з процесу ті чи інші засоби доказування, і таким чином утруднювати або закривати шлях до встановлення істини у справі, а, насамперед, у тому, щоб не допускати в процес докази, отримані з використанням способів, що порушують права та охоронювані законом інтереси осіб, що у справі.

Крім того, слід відмовитися від визнання електронних документів письмовими доказами і застосування до них методів дослідження та оцінки, характерних для традиційних письмових доказів. Оцінка електронних документів може здійснюватися, виходячи з вимог процесуального закону, що передбачають встановлення достовірності доказів, поряд із їх належністю, допустимістю і достатністю. Оцінка достовірності електронних документів можлива на підставі численних нормативних правових актів, що визначають порядок їх використання в різних сферах діяльності [9].

З іншого боку, електронні документи можливо віднести і до речових доказів. Подібність електронних документів із речовими доказами можливо пояснити тим, що електронні документи самі по собі не доступні людському сприйняттю, а служать лише засобом встановлення обставин, що мають значення для справи.

Деякі процесуалісти стверджують, що юридична (доказова) природа зазначених засобів не визначена, але очевидно, що їх навряд чи можна віднести до письмових або речових доказів. Інші вважають, що електронні засоби доказування охоплюються всіма відомими видами доказів, але потребують додаткової процесуальної регламентації.

Аналізуючи зазначені позиції, правильніше було б вважати, що електронний документ має самостійний характер. Відмінність від письмового доказу в тому, що в письмовому документі виражена думка автора. Позиція автора в письмовому документі заснована на суб'єктивній переробці отриманої інформації. Матеріали застосування науково-технічних засобів (це стосується не всіх електронних документів, а, зокрема, звуко- та відеозапису) не містять суб'єктивної переробки інформації. З речовими доказами електронні засоби доказування об'єднує те, що електронні документи самі по собі не доступні людському сприйняттю, а служать лише засобом встановлення обставин, що мають значення для справи. Разом із тим інформація, що міститься в пам'яті ЕОМ, тиражована, тобто має властивість письмового доказу.

Головна відмінність електронного документа від традиційного в тому, що у нього немає жорсткої прив'язки до матеріального носія. Електронний документ відділимо від носія, він існує у двох формах: пасивній – зберігання; активній – передача та обробка. Інша істотна відмінність електронного документа полягає в тому, що зафіксовану в електронному доку-

менті інформацію, а також її наявність і місце розташування на носії неможливо безпосередньо і однозначно сприймати органами чуття людини і, тим більше, її власноруч підписати або ідентифікувати без відповідних програмно-апаратних засобів [6, с. 114].

Якщо в Україні накопичено ще досить незначний досвід правового регулювання електронного документообігу та застосування відповідного права, то в системі ООН і в Європейському Союзі ці відносини вже набули певного розвитку. У Комісії ООН з міжнародного торгового права – UNCITRAL, було розроблено два модельних закона: про електронну комерцію (MLEC, 1996) і про електронні підписи (MLES, 2000). У Європейському Союзі також прийнято дві директиви: Директива по електронній комерції і Директива по електронним підписам. Країни, що входять до Європейського Союзу, не залишаються осторонь від спроб упорядкувати відносини з приводу електронного документообігу.

Доцільно зазначити використовуваний у ст. 2 Типового закону UNCITRAL про електронну торгівлю, схваленого 16 грудня 1996 Резолюцією 51/162 на 85-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН, термін «Datamessage» (інформаційне повідомлення), який визначається як інформація, підготовлена, відправлена, отримана або збережена з допомогою електронних, оптичних або аналогічних засобів, включаючи електронний обмін даними, електронну пошту, телекс або телефакс, але не обмежуючись ними. При цьому під електронним обміном даними розуміється електронна передача інформації від комп'ютера до комп'ютера відповідно до узгоджених стандартів структури інформації. Однак останнє уточнення звужено розкриває поняття, тому електронний обмін даними можливий не тільки між комп'ютерами, а й іншими засобами зв'язку [6, с. 115].

При такому визначенні у зміст поняття «інформаційне повідомлення», яке є видом електронного документа, також включається будь-яка інформація, що обґрунтована. Не існує відмінностей в електронних документах, якими можна було б обґрунтувати виділення будь-яких електронних документів (наприклад, аудіо– та відеозаписи) у самостійний підвид. У цьому сенсі абсолютно байдуже, яка інформація записана на магнітному, оптичному, магнітооптичному накопичувачі, наприклад, текст, відеозапис, аудіозапис або яка-небудь інша. Внаслідок цього відомості про обставини, які підлягають встановленню у справі, що становлять зміст електронного документа, можуть бути представлені у вигляді тексту, карти, плану, графіка, малюнка, фотографії, фільму, звукової доріжки або іншого запису, який можливо відтворити [10, с. 42–43].

Електронний документ створюється, зберігається і передається з використанням технічних засобів фіксації, обробки і передачі інформації, за допомогою яких і закріплюються відомості про обставини, що мають значення для справи. У більшості випадків він створюється в процесі електронного документообігу. Внаслідок цього електронний документ іноді визначають як будь-яку інформацію, одержану в порядку електронного документообігу. Такий підхід до визначення поняття електронного документа знайшов відображення, наприклад, у ст. 2 Типового закону про електронну торгівлю.

Відносно електронного документа, переданого за допомогою засобів електронного зв'язку або яким-небудь іншим чином, також повинна існувати можливість його ідентифікації. Під ідентифікацією електронного документа розуміють можливість встановлення того, що він дійсно отриманий від особи, яка, наприклад, позначена у ньому в якості відправника [10, с. 43–44].

Н.Н. Лебедева під електронним документом, як джерелом судового доказу, визначає відомості про обставини, які підлягають встановленню у справі, у формі, придатній для зберігання і передачі з використанням електронних засобів зв'язку.

У разі подання носія інформації суд може з використанням спеціальної техніки ознайомитися зі змістом запису. Саме з використанням інформації, записаної на подібного роду носії, суд встановлює наявність або відсутність обставин, що мають значення для справи. Таким чином, для суду доказове значення має сама інформація, а не її носій. Крім того, нині електронний документ не пов'язаний з його носієм: фізичний носій електронного документа може бути замінений іншим, у тому числі, точно таким же носієм [10, с. 41].

Ще однією важливою проблемою залишається встановлення юрисдикції відносин, пов'язаних із мережею Інтернет.

Незважаючи на зазначені процесуальні проблеми, об'єктивну складність дослідження обставин спорів, пов'язаних із використанням мережі Інтернет, відсутність предметного законодавства про електронний документообіг, в Україні поступово формується судова практика, в якій досліджуються і оцінюються докази, отримані за допомогою Інтернету. Це є дуже важливим для всієї правової системи держави. Однак цей процес відбувається дуже повільно, приймаються суперечливі рішення.

Подальший розвиток усіх сфер життя, що вимагає від держави детальної розробки правових механізмів у сфері використання інформаційних технологій, дозволить скоротити відстань між правовими нормами та практикою їх застосування [6, с. 119].

У даний час ні в одному з діючих процесуальних кодексів не міститься поняття електронного документа як доказу, ніде немає роз'яснення, якими ознаками він повинен володіти, щоб бути прийнятим до суду.

А.Т. Боннер виділяє такі основні ознаки, яким повинен відповідати електронний документ:

1) наявність матеріального носія інформації. В якості такого можуть виступати будь-які об'єкти матеріального світу, включаючи речі і фізичні поля, в яких знаходять своє відображення певні відомості. Причому, одні й ті ж відомості можуть бути зафіксовані на різних матеріальних носіях;

2) наявність реквізитів, що дозволяють ідентифікувати зафіксовані на матеріальному носії відомості. Ці реквізити надають до основної змістовної сторони відомостей, що становлять суть документа, і дозволяють встановити джерело походження інформації, її призначення, час документування, а в ряді випадків забезпечити захист документа від підробки. Ідентифіковані реквізити повинні бути зафіксовані на тому ж матеріальному носії, що й ідентифікуються відомості;

3) можливість зміни форми фіксації документованої інформації. Дана ознака виявляється в тому, що інформація, зафіксована на матеріальному носії одного виду, може бути одночасно представлена і на інших видах носіїв без загрози втрати свого змісту і реквізитів;

4) документ повинен містити інформацію, необхідну для використання у відповідних цілях, у даному випадку – для встановлення обставин цивільних справ [8, с. 471].

У цьому відношенні більш чітким є визначення, яке дає А.П. Вершинін. На його думку, «суттєвими ознаками електронного документа є його зміст (інформація) і форма (технічний електронний носій інформації). Електронним документом є інформація, зафіксована на електронних носіях і містить реквізити, що дозволяють її ідентифікувати.

На відміну від звичайного документа, електронний документ може бути «прочитаний», а точніше кажучи, перетворений в людиночитану форму, лише за допомогою спеціальних технічних засобів (персонального комп'ютера та ін.), а часом також із застосуванням спеціальних програм, спеціальних знань і умінь.

Визначаючи електронний документ як джерело судового доказу, П.П. Зайцев запропонував розуміти під цим «відомості про обставини, які підлягають установленню у справі, записані на перфокарту, перфострічку, магнітний, оптичний, магнітооптичні накопичувачі, карту флеш-пам'яті чи інший подібний носій, отримані з дотриманням процесуального порядку збирання [10].

У свою чергу А.Т. Боннер визначає електронний документ більш точно, а саме, як зведення про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси, представлені в електронно-цифровій формі, зафіксовані на машинному носії за допомогою електромагнітних взаємодій або передаються каналами електрозв'язку за допомогою електромагнітних сигналів із реквізитами, що дозволяють ідентифікувати дані відомості [8, с. 476–477].

Характерною особливістю електронного документа є те, інформація, яка міститься в ньому, представлена в електронно-цифровому вигляді, внаслідок чого на відміну від паперових документів у електронних відсутня жорстка прив'язка до матеріального носія: один

і той же електронний документ може одночасно існувати на різних носіях. При цьому всі ідентичні один одному екземпляри електронного документа, зафіксовані на матеріальних носіях, є оригінальними (оригіналами) і відповідно мають однакову юридичну силу. У електронного документа не може існувати його електронної копії [8, с. 478].

Висновок. Використання та обмін електронними документами знаходить все більше застосування в сучасній практиці ділових відносин. Ця тенденція певною мірою знайшла відображення і в чинному законодавстві. У ряді кодексів та інших українських законів можна знайти фрагментальну згадку про електронні документи. Вони мають свою специфіку, яка в повній мірі не відображена в чинному законодавстві і не цілком враховується судовою практикою.

Законодавчі акти не завжди і не повною мірою враховують специфіку електронних документів. У той же час сучасна нормативна база електронного документообігу явно недостатня. Спеціальне регулювання тут, по суті, відсутнє. Законодавець намагається регулювати використання електронних засобів інформації шляхом поширення на них нормативних актів, що виходять із традиційного розуміння документа. При цьому специфіка електронного документообігу в належній мірі не враховується.

Електронний документ – документована інформація, представлена в електронній формі, тобто у вигляді, придатному для сприйняття людиною з використанням електронних обчислювальних машин, а також для передачі інформаційно-телекомунікаційними мережами або обробки в інформаційних системах. Простіше кажучи, електронний документ – сукупність даних у пам'яті ЕОМ, призначена для сприйняття людиною за допомогою відповідних програмних і апаратних засобів.

Істотні особливості формування електронного документа, його передачі і сприйняття вимагають закріплення в законі не менш серйозних особливостей його отримання та дослідження в якості судового доказу. Застосування до електронного документа того ж порядку дослідження, який встановлений процесуальним законом для традиційних письмових документів, не виглядає неможливим, але може виявитися марним для цілей захисту прав і охоронюваних законом інтересів тієї особи, яка зацікавлена в наданні доказів – електронного документа.

Однак, незважаючи на існуючі складнощі у використанні електронних доказів, в Україні починає поступово формуватися судова практика, в якій суд і сторони досліджують і оцінюють юридичну силу електронних документів, підписаних ЕЦП. Подібна практика формується, в основному, у сфері здійснення правосуддя судами.

В якості можливого способу вирішення проблеми електронних документів деякі вчені пропонують використовувати інститут забезпечення відомостей, що містяться на електронних носіях та в Інтернеті, нотаріусами. Ця ідея виходить із діючого раніше процесуального законодавства, яке передбачало інститут забезпечення доказів державними нотаріусами. Чинний ЦПК такої можливості не передбачає. Однак, на думку деяких дослідників, вказівка на досудове забезпечення доказів в Основах законодавства про нотаріат має самостійне юридичне значення.

Важливо, щоб суддя правильно розумів правову природу електронного доказу, що буде призводити до винесення законного і об'єктивного судового рішення. Адже судова діяльність, як і будь-який інший вид діяльності, на жаль, має негативні відхилення від встановлених правил, які можна умовно іменувати судовими помилками. В даному випадку до виникнення судової помилки при використанні електронного документа можуть призвести, наприклад, прогалини у професійній підготовці та недостатній досвід роботи судді або несутимлене ставлення його до виконання службових обов'язків при розгляді конкретної справи, недбалість і упущення в роботі.

Через відсутність у ЦПК України чітких критеріїв достовірності електронного документа на практиці можливі випадки невизнання юридичної сили електронного документа. Незважаючи на те, що електронний документ законодавець відносить до письмових доказів, правильніше було б вважати його самостійним видом доказів у силу його змішаного харак-

теру. Необхідно на нормативному рівні чітко прописати критерії допустимості даних доказів. Електронний документ повинен бути читаним, володіти необхідними реквізитами, в т. ч. електронним цифровим підписом. Зазначені нововведення дозволять уникнути помилок, допущених суб'єктами доказування.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – ст. 492.
2. Про електронний цифровий підпис: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.
3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.
4. Цивільний процес України: підручник / За заг. ред. д. ю. н., проф. Р.М. Мінченко. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС. – 2014. – 720 с.
5. Кулик Т.Ю. Доказательственные возможности электронных документов / Т.Ю. Кулик // Хозяйство и право. – 2006. – № 8. – С. 71–75.
6. Лебедева Н.Н. Электронный документ как доказательство в российском процессуальном праве / Н.Н. Лебедева // Право и экономика. – (Судебная практика). – 2006. – № 11. – С. 114–119.
7. Балашов А.Н. Электронные доказательства в системе правосудия по гражданским делам / А.Н. Балашов, И.Н. Балашова. // КонсультантПлюс. – Россия / ЗАО.
8. Боннер А.Т. Традиционные и нетрадиционные средства доказывания в гражданском и арбитражном процессе: монография. – Москва: Проспект, 2015. – 616 с.
9. Азаров В.В. Соотношение электронных документов и письменных доказательств в гражданском судопроизводстве / В.В. Азаров // Арбитражный и гражданский процесс. – 2014. – № 6. – С. 51–57.
10. Зайцев П.П. Электронный документ как источник доказательств / П.П. Зайцев // Законность, 2002. – № 4. – С. 40–44.
11. Мурадян Э.М. Машинный документ как доказательство в гражданском процессе. – Советская юстиция. – 1975. – № 22. – 112 с.
12. Степанова Е.Е. Информационное обеспечение управленческой деятельности: учебное пособие / Е.Е. Степанова, Н.В. Хмелевская. – М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2002.

КОВАЛЬЧУК А. М.,

суддя

(Хмельницький окружний
адміністративний суд)

УДК 347.61/.64

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ
ЗА ПРАВОМ НА ОBOB'ЯЗKOBY ЧACTKY Y CПAДЩИНИ**

На основі чинного законодавства, судової практики та доктрини досліджені особливості прийняття спадщини за правом на обов'язкову частку у спадщині, визначені підстави виникнення права на обов'язкову частку у спадщині, процедуру визначення кола осіб та розміру такої частки, можливості її збільшення чи зменшення. Окремо досліджені питання, пов'язані з можливістю усунення спадкоємців від спадкування.

Ключові слова: заповіт, право на обов'язкову частку, обов'язки спадкоємця, усунення від спадщини.

На основе действующего законодательства, судебной практики и доктрины исследованы особенности принятия наследства по праву на обязательную долю в наследстве, определены основания возникновения права на обязательную долю в наследстве, процедура определения круга лиц и размера такой доли, возможности ее увеличения или уменьшения. Отдельно исследованы вопросы, связанные с возможностью отстранения наследников от наследования.

Ключевые слова: завещание, право на обязательную долю, обязанности наследника, отстранении от наследства.

On basis of existing legislation, judicial practice and doctrine of peculiarities of acceptance of inheritance by right to a compulsory share of inheritance, defined grounds for emergence of right for compulsory share of inheritance, procedure for determining circle of persons and amount of such shares, possibility of its increase or decrease. We have studied issues related to possibility of exclusion of heirs from inheritance.

Key words: will, right to compulsory share, responsibilities of heir, to be relieved of inheritance.

Вступ. Право на обов'язкову частку майна у спадщині є обмеженням встановленого ЦК України принципу свободи заповіту і полягає в наділенні окремих категорій осіб частиною спадкового майна у випадку, коли вони не були визначені спадкодавцем у заповіті.

Така частка є правом певного кола осіб, але не є обов'язком її отримання, тому важливе значення має визначення особливостей прийняття спадщини за правом на обов'язкову частку.

У зв'язку з тим, що інститут обов'язкової частки у спадщині є недостатньо дослідженим, не склалося єдиної загальноприйнятої думки щодо правової підстави обов'язкової частки майна у спадщині. Аналіз останніх досліджень показує, що серед вітчизняних учених (Б. Антимонova, В. Васильченко, Ю. Заїка, І. Новіцький, Є. Рябоконь, Я. Турлуковський, Є. Фурса, С. Фурса, В. Чуйкова, Л. Шевчук) досі тривають дискусії щодо визначення не тільки розміру обов'язкової частки майна у спадщині, а й особливостей та наслідків відмови від такого права.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питань, пов'язаних із нормативно-правовим регулюванням і правозастосовчою практикою у сфері прийняття спадщини за правом на обов'язкову частку у спадщині, що має важливе значення для захисту майнових прав неповнолітніх та непрацездатних осіб.

Спадкування обов'язкової частки в спадщині здійснюється на підставах, встановлених законом, шляхом прийняття спадщини в порядку, передбаченому статтями 1268–1269 ЦК України [1].

Спадкове правовідношення виникає у момент відкриття спадщини – у день смерті спадкодавця або набрання законної сили рішенням суду про оголошення особи померлою, оскільки саме в цей момент виникає необхідність вирішення юридичної долі майна померлого (правонаступництва).

Необхідно погодитись із точкою зору С. Фурси про те, що прийняття спадщини не є обов'язком спадкоємця, а його правом, яке потребує певних форм його виявлення залежно від віку та дієздатності, зважаючи на специфіку суб'єктного складу права на обов'язкову частку у спадщині [2, с. 427].

Відповідно до ч. 3 ст. 1269 ЦК України особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника. Ч. 4 ст. 1269 ЦК України встановлюється, що заяву про прийняття спадщини від імені малолітньої, недієздатної особи подають її батьки (усиновлювачі), опікун.

Видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом передусь перевірка нотаріусом наявності обов'язкових спадкоємців.

Необхідно відзначити точку зору С. Фурси про те, що презумпція прийняття спадщини – важлива гарантія здійснення прав та законних інтересів, визначених законом, категорій осіб, однак вона не враховує зміст основного принципу цивільного права щодо поєднання волі і волевиявлення особи [2, с. 428].

Аналізуючи положення ч. 3 ст. 1268 ЦК України, Є. Рябоконт піддає критиці встановлення такої презумпції, оскільки презумпція прийняття спадщини зумовлена виключно фактом спільного і постійного проживання спадкоємця разом зі спадкодавцем [3, с. 130–131].

Необхідно погодитись із такою думкою автора і щодо прийняття обов'язкової частки у спадщині, оскільки правова природа акта прийняття спадщини, який є правочином, тобто дією особи, спрямованою на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 202 ЦК України), полягає у здійсненні свідомого волевиявлення особи прийняти спадщину та не узгоджується з концепцією автоматичного набуття спадщини на підставі лише того факту, що спадкоємець постійно на час відкриття спадщини проживав зі спадкодавцем.

Право на обов'язкову частку у спадщині особисте, персоніфіковане. Згідно з п. п. «в» п. 11 постанови Пленуму ВСУ від 31.01.1992 року № 2 «Про судову практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні» [4] передбачено, що спадкоємець, який претендує на обов'язкову частку у спадщині повинен подати заяву про прийняття спадщини. Фактичне прийняття обов'язкової частки у спадщині законодавством не передбачено.

Спадкоємець може бути позбавлений права на обов'язкову частку у випадку, якщо він умисно позбавив спадкодавця життя (ч. 6 ст. 1224 ЦК України).

На практиці виникають питання, коли інші спадкоємці заперечують проти одержання частки у спадщині обов'язковим спадкоємцем, коли останній ухилявся від надання допомоги спадкодавцеві відповідно до вимог ч. 5 ст. 1224 ЦК. Вирішення цього питання потребує звернення до суду, оскільки особами, які мають право на обов'язкову частку, є неповнолітні, малолітні, повнолітні непрацездатні діти, непрацездатні вдови (вдівці), непрацездатні батьки, які через стан здоров'я, вік, хворобу, або іншу причину не мали можливості доглядати за спадкодавцем, ухилялися від утримання дитини, не платили аліментів, призначених судом, були у розшуку.

Так Крasiлiвським районним судом Хмельницької області було розглянуто справу за позовом про усунення від права на спадкування обов'язкової частки у спадщині, визнання її такою, що втратила право на частку в майні колгоспного двору та визнання права власності

в порядку спадкування за заповітом. Судом було встановлено, що ОСОБА_3 ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві ОСОБА_5, який через похилий вік, тяжку хворобу і каліцтво був у безпорадному стані. ОСОБА_3 після 1978 року спільно з спадкодавцем не проживала, ніяких стосунків із ним не підтримувала, ухилялася від надання ОСОБА_5 будь-якої допомоги, не хоронила після смерті.

Наведене підтверджується показаннями позивача, голови митинецької сільської ради ОСОБА_9, довідками митинецької сільської ради Красилівського району Хмельницької області від 03.03.2009 року за № 141, красилівської ЦРЛ від 18.02.2009 року за № 209, вереміївського будинку-інтернату для громадян похилого віку та інвалідів від 03.03.2009 року за № 67, в результаті чого судом було задоволено вимогу позову щодо усунення цієї особи від спадкування [5].

Отже, в окремих випадках важливого значення набуває усунення від права на обов'язкову частку у спадщині.

Спадкоємцем може бути будь-яка правоздатна особа. Водночас до спадщини можуть залучатись лише ті особи, які здатні спадкувати, оскільки в законодавстві встановлені підстави усунення від спадщини осіб, які формально можуть претендувати на отримання спадкового майна, проте їх право стати спадкоємцем обмежується.

Керуючись нормами загальнолюдської моралі, законодавець визначає і коло осіб, які усуваються від отримання спадщини, незважаючи на їхні родинні чи сімейні зв'язки з померлим, а в певних випадках – незважаючи і на раніше висловлену волю спадкодавця в заповіті. Особи, які внаслідок своєї протиправної поведінки позбавляються законодавством права на отримання спадщини від конкретного спадкодавця, в теорії цивільного права називають «негідними» або «недостойними» спадкоємцями [6, с. 754; 7, с. 973; 8; 9].

У літературі неодноразово висловлювалися пропозиції про законодавче встановлення кола обставин, які були б підставою для усунення від спадщини.

Так, В. Серебровський пропонував позбавляти спадкоємця права спадкування, якщо він: а) шляхом обману, погроз чи насильства перешкоджав складанню чи скасуванню заповіту; б) навмисно знищив чи пошкодив заповіт за умови, що заповідач не мав можливості його поновити; в) викрав чи приховав заповіт за умови, що ці факти встановлені в судовому порядку [10, с. 28]; г) позбавлений судом батьківських прав [11, с. 54].

З аналогічними пропозиціями виступав і С. Ландкоф, який писав, що є «так звані невідячі і злочинні спадкоємці», і наша судова практика позбавляла таких осіб права спадкування, що цілком правильно. Але таке усунення і позбавлення права спадкування законами не передбачалось. Необхідно, щоб закон усунув згадані категорії осіб від спадкування [12, с. 405].

Т. Чепіга пропонувала віднести до негідних спадкоємців осіб, які не лише вчинили злочин проти життя, здоров'я, честі та гідності спадкодавця чи будь-яких інших спадкоємців, а й інші дії, не пов'язані із вчиненням злочину [13, с. 8].

Після прийняття радянськими республіками на початку 60-х років нових цивільних кодексів інститут негідних спадкоємців дістав своє закріплення в законодавстві. Норму, яка визначала поняття особи, що усувалася від спадщини, було виокремлено в окрему статтю, хоча в цивільних кодексах колишніх союзних республік і не було єдиної формули, яка б дала змогу вичерпно визначити поняття негідних спадкоємців.

Наприклад, за ЦК РРСФР і ЦК Казахської РСР не мали права спадкувати ні за законом, ні за заповітом громадяни, які своїми протиправними діями, спрямованими проти спадкодавця, кого-небудь із спадкоємців або проти здійснення останньої волі спадкодавця, сприяли закликанню їх до спадкування, якщо ці обставини були підтверджені в судовому порядку.

Такими діями могли бути умисні та спеціально спрямовані проти спадкодавця чи інших спадкоємців дії, наприклад, убивство спадкодавця чи спадкоємця, примушення спадкоємців шляхом погроз до відмови від спадщини, спроба замінити заповіт [14, с. 29].

Відповідно до ст. 1224 ЦК України усуваються від права на спадкування як за законом, так і за заповітом особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з мож-

ливих спадкоємців, або вчинили замах на їхнє життя. Якщо, незважаючи на вчинений замах, спадкодавець складе на користь такої особи заповіт, вона спадкує на загальних підставах. Не мають права на спадкування особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт, і цим сприяли виникненню права спадкування в них чи в інших осіб, або сприяли збільшенню їх частки у спадщині.

Не мають права на спадкування за законом батьки після дитини, щодо якої вони позбавлені батьківських прав, і їхні права не були поновлені на момент відкриття спадщини, а також батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом. Не мають права на спадкування за законом одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду.

За рішенням суду також може бути усунена від права на спадкування за законом особа, яка ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Підставою для визнання спадкоємця негідним може бути його поведінка не лише за життя спадкодавця, наприклад, до і після складання заповіту, а й після відкриття спадщини. Скажімо, вже після смерті спадкодавця спадкоємець вчинив замах на життя іншого спадкоємця.

Законодавець визначає юридичні факти, за наявності яких спадкоємці позбавляються права на спадкування.

Негідні дії спадкоємців, вчинення яких зумовлює усунення цих осіб від спадкування, за ступенем суспільної небезпеки є різними: від вчинення особливо тяжкого злочину до невиконання цивільних обов'язків і аморальної поведінки. Найтяжчими є злочини, спрямовані проти життя спадкодавця та інших спадкоємців.

Із ч. 1 ст. 1224 ЦК України не випливає, що спадкоємці повинні діяти виключно з метою заволодіти спадщиною. Таке розуміння зумовило б неправильне й обмежене застосування цієї норми. Тому й особи, які вчинили вбивство спадкодавця чи спадкоємця не лише з корисних мотивів, а із ревнощів, помсти, з метою приховати інший злочин, із хуліганських та інших мотивів, повинні усуватися від спадщини, оскільки вони своїми умисними діями об'єктивно сприяли тому, що їх закликають до спадщини, чи їх частка спадщини внаслідок таких дій, спрямованих проти інших спадкоємців, автоматично збільшується.

Кваліфікаційною ознакою, яка виступає як підстава усунення від спадкування, в таких випадках є умисні дії спадкоємця. Оскільки до негідних спадкоємців віднесено лише осіб, які вчинили умисні злочини проти особи спадкодавця чи інших спадкоємців, то вчинення злочину з необережності, як і вчинення дій, які спричинили смерть спадкодавця чи інших спадкоємців, але не можуть визнаватися злочинними, не є підставою для усунення від спадщини.

Водночас зміст ч. 1 ст. 1224 ЦК України, на думку Ю. Заїки, є не зовсім чітким [15, с. 232]. Щодо поняття навмисного вбивства і його класифікації труднощів у судовій практиці не виникає, зрозуміло, що йдеться про кваліфікацію злочинів за певними статтями КК України.

Особа позбавляється права на спадкування за умови, якщо вона: а) належить до числа спадкоємців за законом; б) на неї відповідно до закону, договору чи рішення суду було покладено обов'язок утримувати спадкодавця; в) особа ухилялася від обов'язку щодо утримання спадкодавця, і ця обставина встановлена судом.

Положення цієї частини стосуються, насамперед, дітей спадкодавця.

Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків закріплений у ст. 51 Конституції України. Згідно зі ст. 172 СК України дитина, повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, виявляти про них турботу та надавати їм допомогу. Допомога може виражатися у моральній підтримці, наданні побутових послуг – прибиранні квартири, пранні білизни, ремонті побутових приладів тощо.

Така допомога може виражатися як у самостійному піклуванні, так і в опосередкованому, через укладення договору з відповідними фізичними чи юридичними особами про надання послуг по догляду за батьками [16, с. 290].

Виконання обов'язку надавати допомогу батькам не завжди пов'язане із грошовими затратами. Як підкреслює З. Ромовська, у ч. 3 ст. 172 СК України законодавчо закріплене правило, яке було вироблене судовою практикою і відображає теоретичну догму: обов'язок особистого немайнового характеру, насамперед, обов'язок щодо піклування, виховання, не може забезпечуватися можливістю його примусового виконання [17, с. 351].

Обов'язки матеріального характеру конкретизовано у ст. 202 СК України: повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги.

Обов'язок утримувати батьків зумовлений тим, що батьки не здатні утримувати себе самостійно і потребують допомоги у придбанні одягу, продуктів харчування, ліків, оплати комунальних послуг тощо.

Підставою виникнення цих обов'язків є сукупність певних юридичних фактів: а) наявність кровного чи юридичного споріднення (відносини усиновлення); б) постійна непрацездатність батьків із-за віку чи стану здоров'я; в) потреба батьків у матеріальній допомозі; г) повноліття дітей. За відсутності хоча б однієї із наведених умов обов'язок дітей щодо утримання батьків не виникає. Тобто, якщо дитина набула повної дієздатності за рішенням органів опіки чи піклування, ця обставина не буде підставою для покладення на неї обов'язку по утриманню батьків, хоча договір про сплату аліментів може бути укладено між батьками і неповнолітніми дітьми.

Повнолітні ж діти зобов'язані утримувати своїх батьків незалежно від того, чи є вони самі працездатними чи дієздатними і чи забезпечені необхідними коштами. Тому аліментні зобов'язання виникають і в тому випадку, коли діти перебувають у тяжкому матеріальному становищі. Звичайно, що ця обставина враховується судом при визначенні розміру аліментів. Розмір аліментів на батьків може бути визначено у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного становища сторін.

Сімейне законодавство наділяє дітей щодо їх батьків не лише обов'язками, а й правами. Так, ч. 2. ст. 172 СК України надає повнолітній дочці, сину право звертатися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків, як їх законних представників, без спеціальних на те повноважень. Не реалізація дітьми цього права, навіть якщо це зумовило настання негативних наслідків майнового характеру для їх батьків, не є підставою усунення дітей від спадкування.

Певні проблеми виникають, якщо порушена проти спадкоємця кримінальна справа за фактом вбивства чи замаху на вбивство не дістали свого логічного завершення, і спадкоємець залишився у статусі підозрюваного, звинуваченого чи підсудного. Наприклад, спадкоємець помер під час попереднього чи судового слідства, покінчив життя самогубством, захворів на тяжку психічну хворобу тощо.

Так, П. Нікітюк вважає, що у випадку, коли після вчинення злочину спадкоємець не був засуджений у зв'язку з тим, що він помер, захворів тяжкою хворобою чи справа проти нього була припинена за іншими підставами, таку особу можна виключити з числа спадкоємців на підставі постанови компетентних органів про припинення щодо неї кримінального переслідування [18, с. 57].

Ми вважаємо, що за відсутності обвинувального вироку немає підстав для усунення спадкоємця від спадщини, оскільки вину особи у вчиненні злочину може встановити лише суд. Винятками будуть випадки, коли порушена проти спадкоємця кримінальна справа (наприклад, підrobка заповіту) припинена за нереабілітуючими для нього підставами.

Разом із тим у ст. 1224 ЦК України значно розширено можливості спадкодавця розпорядитися своїм майном на користь будь-якої особи, незважаючи на вчинення нею будь-яких протиправних дій як кримінального, так і цивільно-правового характеру.

З такою позицією законодавця не можна не погодитися. Оскільки фізична особа має можливість як завгодно розпорядитися своїм майном за життя – укласти договір купівлі-продажу, міни, дарування з будь-яким контрагентом, чому вона повинна позбавлятися цього права при складанні заповіту? Заборона спадкодавцю в таких випадках складати за-

повіт на користь спадкоємця, який вчинив протизаконні дії, суперечила б не лише засадам права власності, а й нормам моралі.

У таких випадках за наявності обвинувального вироку існуватиме презумпція усунення від спадщини, якщо ж спадкодавець складе заповіт, незважаючи на негідну поведінку спадкоємця, то останній отримає спадщину за заповітом на загальних підставах. У таких випадках факт складання заповіту на користь негідного спадкоємця спростовує презумпцію закону про позбавлення такого спадкоємця права спадкування.

Водночас, ч. 2 ст. 1224 ЦК України не дає відповіді на питання щодо того, чи має право негідний спадкоємець на спадщину, яку спадкодавець не вказав у заповіті. Скажімо, сина засуджують за замах на вбивство спадкодавця, але, незважаючи на це, батько складає заповіт і залишає йому будинок. Чи має син право на інше спадкове майно – домашню худобу, транспортний засіб, хатні речі як спадкоємець за законом першої черги, чи до спадщини повинен закликатися спадкоємець другої черги – брат спадкодавця? Аналогічне питання виникає і при складанні заповіту на користь батьків, які позбавлені батьківських прав, якщо заповідається не все майно.

О. Шиловост, аналізуючи аналогічну за змістом ст. 1117 ЦК РФ вважає, що складання заповіту після вчинення спадкоємцем негідних дій означає його прощення не лише щодо заповіданого майна, а й щодо спадкування за законом [19, с. 76].

Вважаємо, що для такого висновку підстав недостатньо. Законодавець, усуваючи від спадщини негідних спадкоємців, захищає, насамперед, права спадкодавця, якому цивілістична доктрина 50-х років надавала можливість змінити чи скасувати заповіт, складений на користь спадкоємця, який виявився негідним, або позбавити його спадщини у новому заповіті. Незважаючи на надане право, спадкодавець не завжди має реальну можливість реалізувати його з різних причин: похилий вік, тяжка хвороба, фізична неспроможність, правова необізнаність, труднощі практичного характеру тощо.

На практиці це приводило до того, що, незважаючи на негативне ставлення спадкодавця до спадкоємця, він не завжди встигав скористатися своїм правом і позбавити того спадщини. Тому ми не можемо погодитися з думкою, що спадкоємець має вважатися прощеним і тоді, коли після вчинення ним протиправних дій спадкодавець не змінював складений на користь такої особи заповіт [20, с. 193].

Діюча сьогодні презумпція негідності спадкоємця дозволяє спадкодавцю переформувати її зміст шляхом вчинення активних дій: він може скласти заповіт, включивши негідного за законом спадкоємця в число інших спадкоємців і призначити їм як рівні, так і нерівні частки спадщини; може призначити негідного спадкоємця єдиним спадкоємцем усього свого майна, а може виділити йому конкретне майно або певну частку майна. За таких обставин немає підстав вважати, що призначення спадкоємцю за заповітом певної частки означає, що заповідач не заперечує проти його спадкування за законом на загальних підставах. Спадкодавець може залишити за заповітом своєму сину, наприклад, Біблію, з надією, що той виправить свою негідну поведінку, але це не буде підставою для того, щоб син отримував спадщину в рівних частках зі своїми братами та сестрами як спадкоємець за законом.

Правового значення набуває не сам факт прощення спадкодавцем негідного спадкоємця, а волевиявлення спадкодавця на призначення такої особи саме спадкоємцем. Спадкодавець може і не вибачити негідних дій свого сина, брата, але як людина милосердна, піклуючись про його дітей, і нарешті, про нього самого, призначити такій особі спадщину. Тому не можна погодитися з думкою, що підставою спадкування негідним спадкоємцем за законом може бути сам факт прощення спадкодавцем такого спадкоємця в будь-якій формі, у тому числі й показами свідків [19, с. 79]. Однією із умов дійсності заповіту є саме його формальність. Це стосується, насамперед, особливих вимог до заповіту як письмового документа.

На практиці також можуть виникати питання щодо наявності прав на спадкування на обов'язкову частку у спадщині у непрацездатних батьків (усиновлювачів) після смерті їхньої дитини, які хоча і не були позбавлені батьківських прав, але ухилялися від обов'язку

утримувати дитину. Якщо є докази, то такі батьки за рішенням суду можуть бути усунені від спадкування.

При вирішенні питання стосовно спадкування чоловіка (дружини) на обов'язкову частку, коли шлюб був визнаний недійсним після смерті одного із подружжя, слід керуватися ст. 45 СК України, згідно якої недійсний шлюб, а також шлюб, визнаний недійсним за рішенням суду, не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя, зокрема права спадкування у першій черзі та права на обов'язкову частку (статті 1241, 1261 ЦК, 39, 40, 41 СК).

При вирішенні питання стосовно спадкування дитини за правом на обов'язкову частку після смерті батьків, якщо шлюб між ними був визнаний недійсним після їх смерті, слід керуватися статтею 47 СК України: недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків та дитини, яка народилася у цьому шлюбі, тому дитина має право спадкувати після смерті батьків як обов'язкову частку, так і як спадкоємець першої черги.

Після встановлення розміру обов'язкової частки у спадщині нотаріус видає обов'язковому спадкоємцю свідоцтво про право на спадщину за законом, а спадкоємцеві за заповітом – свідоцтво про право на спадщину за заповітом.

Захист права на обов'язкову частку в спадщині може здійснюватись шляхом пред'явлення вимог про визнання права на обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК), перерозподіл спадщини (ст. 1280 ЦК), визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину (ст. 1301 ЦК).

Згідно з положенням статті 1280 ЦК України перерозподілу підлягає лише спадкове майно. Тому у справах про перерозподіл спадкового майна суд повинен чітко встановити обсяг спадкової маси, чітко визначити майно, яке до неї входить.

Незважаючи на покладений на нотаріуса обов'язок перевірити наявність осіб, що мають право на обов'язкову частку у спадщині, непоодинокими у судовій практиці є справи про перерозподіл спадщини саме у зв'язку із неврахуванням такої частки. Так, Обухівським районним судом Київської області було частково задоволено позов про перерозподіл спадщини та внесення змін до раніше виданих свідоцтв про право на спадщину. Судом було встановлено, що позивач є інвалідом II (другої) групи з дитинства, а тому, відповідно до статті 1241 ЦК України має право на обов'язкову частку у спадщині після смерті батька, незалежно від наявності заповіту. 16.10.2012 р. позивачем було направлено заяву до Української міської державної нотаріальної контори щодо перерозподілу спадщини та видачу свідоцтва про право на спадщину за законом.

Однак державним нотаріусом Української міської державної нотаріальної контори О.В. Антонченко було надіслано позивачеві листа, в якому зазначено, що останній може звернутися до суду за захистом своїх законних прав та інтересів у зв'язку з тим, що нотаріусом уже видано свідоцтво про право на спадщину на ім'я ОСОБА_4 [21].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити необхідність удосконалення правового регулювання в частині можливості визначення обов'язкових спадкоємців негідними, що буде тягнути за собою відмову в наданні частки у спадковому майні. Також важливим моментом є встановлення відповідальності для нотаріусів, які не вжили всіх необхідних заходів зі встановлення обов'язкових спадкоємців і неправильно визначили розмір такої частки.

У зв'язку з цим важливим при удосконаленні правового регулювання процедур прийняття спадщини за правом на обов'язкову частку у спадщині є поєднання досвіду правового регулювання, судової практики, а також правозастосовної практики нотаріусів, що є важливими учасниками спадкових правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. [Текст] // ОВУ. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Спадкове право : Нотаріат. Адвокатура. Суд : науково-практичний посібник [Текст] / За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець С.Я. Фурса: КНТ, 2007. – 1216 с.
3. Рябоконь Є.О. Інститут прийняття спадщини в цивільному законодавстві України: проблеми і перспективи [Текст] / Є.О. Рябоконь // Вісник Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка : Юридичні науки. – 2005. – № 67–69. – С. 129–134.

4. Про судову практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні: постанова Пленуму ВСУ від 31.01.1992 року № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-92>.
5. Рішення Красилівського районного суду Хмельницької області у справі № 2209/2130/12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30004190>.
6. Право власності в Україні: навч. посіб. [Текст] / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 816 с.
7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2-т. [Текст] / Відповід. ред. О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецова, В.В. Луць. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. II. – 1088 с.
8. Городилова О.О. Усунення від права на спадкування: історія, тенденції, сучасність [Текст] / О.О. Городилова // Науковий вісник Юрид. акад. МВС: Зб. наук. праць. – 2005. – № 1 (20). – С. 172–178.
9. Товстолес Н.О. О лишении наследства по Гражданскому кодексу [Текст] / Н.О. Товстолес // Право и жизнь. – 1927. – № 6–7. – С. 52–64.
10. Серебровский В.И. Наследственное право [Текст] / В.И. Серебровский // Советская юстиция. – 1937. – № 10–11. – С. 26–29.
11. Серебровский В.И. Избранные труды [Текст] / В.И. Серебровский. – М.: Статут, 1997. – 567 с.
12. Ландкоф С.Н. Основы гражданского права [Текст] / С.Н. Ландкоф. – К.: Рад. школа, 1948. – 424 с.
13. Чепига Т.Д. Наследование по завещанию в советском гражданском праве [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.Д. Чепига. – М., 1963. – 16 с.
14. Коваленко Т.П. Основні питання радянського спадкового права [Текст] / Т.П. Коваленко. – К., 1971. – 50 с.
15. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток [Текст] : монографія / Ю.О. Заїка. – 2-е вид. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.
16. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України [Текст] / За ред. Є.О. Харитонova. – Х: ТОВ «Одісей», 2006. – 552 с.
17. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] / З.В. Ромовська. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
18. Никитюк А.С. Наследственное право и наследственный процесс [Текст] / А.С. Никитюк. – Кишинев: Штица, 1973. – 258 с.
19. Шиловост О.Ю. Наследование по закону в российском гражданском праве [Текст] / О.Ю. Шиловост. – М.: Норма, 2006. – 272 с.
20. Гаврилов В.Н. Отстранение от наследования недостойных наследников: история, перспективы зарубежного опыта [Текст] / В.Н. Гаврилов // Известия вузов. Правоведение. – СПб, 2002. – № 5. – С. 190–196.
21. Рішення Обухівського районного суду у Київській області у справі № 1018/7885/12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32654183>.

ЛУЗАН Т. Л.,
аспірант кафедри цивільного права
та процесу
(Львівський національний
університет імені Івана Франка),
помічник судді
(Верховний Суд України)

УДК 347.91

**СПЕЦИФІКА ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ
ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ,
У СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ**

Стаття присвячена загальному аналізу особливостей провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах (як складової справ окремого провадження) до судового розгляду.

Ключові слова: окреме провадження, юридичні факти, провадження у справі до судового розгляду, попереднє судове засідання.

Статья посвящена общему анализу особенностей производства по делам об установлении фактов, имеющих юридическое значение, в семейных отношениях (как составной части дел особого производства) до судебного разбирательства.

Ключевые слова: особое производство, юридические факты, производство в деле до судебного разбирательства, предварительное судебное заседание.

The article is dedicated to general analysis of peculiarities of pre-trial proceeding of legal facts establishing in family relationship as part of ex parte proceeding.

Key words: ex parte proceeding, legal facts, pre-trial proceeding, preliminary hearing.

Вступ. Наступною стадією цивільного процесу після відкриття провадження у справі є її підготовка до судового розгляду. Справи окремого провадження, зокрема про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах, не є виключенням. Утім належна увага як законодавцем, так і вченими-процесуалістами особливостям підготовки саме вищевказаної категорії справ до судового розгляду не приділялася.

Дослідження стадії підготовки справи до судового розгляду, зокрема, здійснили С.В. Бирдіна, Н.Л. Бондаренко-Зелінська, В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, М.О. Німак, В.К. Пучинський, Г.О. Світлична та ін. Однак, як зазначалося вище, більшість науковців-процесуалістів приділяли пильну увагу підготовці до судового розгляду саме справ позовного, а не окремого провадження.

Постановка завдання. Мета цієї статті – загальний аналіз підготовки до судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах, як складової справ окремого провадження.

Результати дослідження. Норми права, що регулюють вказану стадію цивільного процесу, закріплені у Главі 3 Розділу III ЦПК України «Провадження у справі до судового розгляду». З цього приводу Д.Д. Луспеник влучно зазначив, що положення п. 8 ч. 6 ст. 130 ЦПК України, яке регулює попереднє судове засідання, передбачає вчинення судом інших дій, необхідних для підготовки справи до судового розгляду. У зв'язку з наведеним другу

стадію цивільного процесу доречніше називати саме як провадження по підготовці справи до судового розгляду або стадією підготовки справи до судового розгляду [1, ст. 145]. До того ж, правові приписи Глави 3 Розділу III ЦПК України, у першу чергу, стосуються справ позовного провадження та можуть бути застосовані до справ окремого провадження загалом, та до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах, зокрема, лише з певними застереженнями.

Н.Л. Бондаренко-Зелінська вважає, що, оскільки на всіх стадіях цивільного процесу наявна процесуальна форма, тобто встановлений нормами цивільного процесуального права порядок здійснення правосуддя, який характеризується системністю, відповідністю цивільним процесуальним принципам та наданням процесуальних гарантій учасникам цивільного процесу, то відсутність послідовного та детального нормативно-правового регулювання підготовки справи до судового розгляду в цивільному процесуальному законодавстві та певні специфічні особливості цієї стадії не можна вважати підставою для твердження, що стадія підготовки знаходиться поза процесуальною формою. Як і будь-яка інша процесуальна стадія цивільного процесу, підготовка справ до судового розгляду має визначену процесуальну форму [2, ст. 39–40].

Погоджуючись з наведеною точкою зору науковця, усе ж таки варто зазначити, що законодавець не здійснив на належному рівні правового регулювання, такої, що розглядається, стадії цивільного процесу. Більше того, не розмежував належним чином складові стадії підготовки справи до судового розгляду та правові норми, що стосуються справ позовного та окремого проваджень, що, як наслідок, негативно впливає на правозастосовну діяльність судів.

З аналізу норм ЦПК України вбачається, що стадія підготовки справи до судового розгляду починається у відповідності до ст. 127 ЦПК України. Адже після відкриття провадження у справі суд невідкладно надсилає особам, які беруть участь у справі, копії ухвали про відкриття провадження у справі. Одночасно з копією ухвали про відкриття провадження у справі відповідачу надсилається копія позовної заяви з копіями доданих до неї документів, а третій особі – копія позовної заяви. У той же час відповідно до ч. 1 ст. 120 ЦПК України позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб.

Як наслідок, у ЦПК України існує невідповідність між правовими приписами, закріпленими у ст. 120 і ст. 127 ЦПК України.

З цього приводу варто зауважити, що у Верховній Раді України був зареєстрований законопроект «Про внесення змін до статті 127 Цивільного процесуального кодексу України (щодо надіслання копії позовної заяви та доданих до неї документів)» (реєстр. № 4124 від 11 лютого 2014 р.), яким запропоновано, дотримуючись принципів диспозитивності та змагальності в цивільному судочинстві, копії доданих до позовної заяви документів надсилати не лише відповідачу, а й третім особам. Однак на даний момент законопроект не прийнятий, а відповідні зміни не внесено до ч. 2 ст. 127 ЦПК України.

Знову ж таки, видається за доцільне наголосити, що у ст. ст. 120, 127 ЦПК України йдеться лише про учасників позовного провадження. Тому прийняття вищенаведеного законопроекту є найменше, що можливо зробити для покращення законодавчого регулювання порядку розгляду і вирішення справ окремого провадження, зокрема справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах. Адже при буквальному тлумаченні положень ст. ст. 120, 127 ЦПК України в заявника у справі про встановлення факту, що має юридичне значення, у сімейних відносинах та й у будь-якій іншій справі окремого провадження взагалі відсутній обов'язок додавати до заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї. У той же час, хоча б і на доктринальному рівні, але інші заінтересовані особи у справах окремого провадження за своїм правовим статусом прирівнюються до третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. До того ж, і правозастосовна діяльність корелюється з думками науковців-процесуалістів, оскільки в разі відсутності копії заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, у сімейних

відносинах та (або) копії всіх доданих до неї документів судді залишають таку заяву без руху (наприклад, ухвала суду від 11 лютого 2013 р. у справі № 2-о/260/33/2013 [3], від 18 травня 2013 р. у справі № 335/4708/13-ц 2-о/335/51/2013[4]).

Отже, очевидно, що недосконалість правового регулювання порядку здійснення правосуддя на кожній стадії цивільного процесу у справах окремого провадження (у тому числі у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах) зумовлює безумовну необхідність більш детального законодавчого регулювання наведеного порядку у ЦПК України.

Як уже зазначалося, частиною стадії підготовки справи до судового розгляду є попереднє судове засідання. Згідно з ч. 1 ст. 130 ЦПК України попереднє судове засідання проводиться з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи. Одночасно у ч. 7 цієї ж статті ЦПК України встановлено, що попереднє судове засідання не є обов'язковим. Питання про необхідність його проведення вирішується суддею під час відкриття провадження у справі.

Таким чином, як вказувалося вище, що, хоча законодавець приділив значну увагу правовому регулюванню попереднього судового засідання, однак стадія підготовки справи до судового розгляду ним не вичерпується. Адже частина процесуальних дій, закріплених у ст. 130 ЦПК України, може вчинятися поза судовим засіданням. Такі дії також вважатимуться складовою частиною підготовки справи до судового розгляду.

До того ж, відповідно до п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» проведення попереднього судового засідання є обов'язковим для кожної справи, незалежно від її складності, за винятком випадків, установлених нормами ЦПК. Ураховуючи особливості провадження, попереднє судове засідання не проводиться в окремому провадженні. Однак слід звернути увагу, що станом на 12 червня 2009 року згідно з ч. 7 ст. 130 ЦПК України попереднє судове засідання було обов'язковим для кожної справи, за винятком випадків, встановлених ЦПК України. А у відповідності до законодавчих змін до ч. 7 ст. 130 ЦПК України від 07 липня 2010 року можливість проведення попереднього судового засідання у справі стала диспозитивною, як уже зазначалося вище.

З цього приводу одні науковці зазначають, що детальний аналіз закріплених розділом IV ЦПК України категорій справ дозволяє стверджувати про недоцільність проведення підготовки досудового розгляду у формі попереднього судового засідання у більшості з них. Запровадження попереднього судового засідання, як процесуальної форми підготовки цивільних справ до судового розгляду значною мірою було обумовлене практичною необхідністю забезпечення процесуального закріплення дій та волі сторін, у тому числі й їх бажання піти на примирення шляхом укладення мирової угоди, визнання позову або відмови від останнього вже на цій стадії цивільного процесу. Окреме ж провадження характеризується відсутністю спору про право та сторін з протилежними інтересами, тому тут не застосовуються зазначені правові інститути [2, ст. 42].

Інші вважають, що в тих справах окремого провадження, в яких законодавець не вказує на проведення підготовчих дій і (або) які не розглядаються у скорочені строки, має проводитися попереднє судове засідання [5, ст. 71]. Або, «оскільки заявник має право відмовитися від поданої ним заяви, то й у справах окремого провадження потрібно проводити попереднє судове засідання» [6, ст. 178]. Так, наприклад, в ухвалі Сарненського районного суду Рівненської області від 10 березня 2009 р. у справі № 2о-33 про встановлення факту реєстрації шлюбу саме в попередньому судовому засіданні було прийнято відмову заявника від заяви, а провадження у цій справі закрито [7].

Аналізуючи чинне цивільне процесуальне законодавство, правову позицію Верховного Суду України та думки науковців-процесуалістів, видається за необхідне повторно зазначити, що законодавцем надана диспозитивна можливість проводити суддею попереднє судове засідання загалом, і у справах окремого провадження зокрема. Таким чином, дослідивши матеріали конкретної справи про встановлення факту, що має юридичне значення, у сімейних відносинах, суддя може самостійно визначитися з необхідністю та доцільністю

проведення попереднього судового засідання в такій справі. Наведена позиція знаходить своє відображення і в судовій практиці, а саме, у рішенні Межівського районного суду Дніпропетровської області від 16 травня 2011 року про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами [8], в ухвалі Енергодарського міського суду Запорізької області від 16 квітня 2010 року про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні [9], в ухвалі Кременецького районного суду Тернопільської області від 30 березня 2010 року про встановлення факту реєстрації шлюбу [10], в ухвалі Київського від 28 серпня 2012 року районного суду міста Одеси про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу [11] (п. п. 1, 2, 4, 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) проведення попереднього судового засідання визначалося судом необхідним.

У свою чергу, Д.Д. Луспенник зазначає, що не буде великою небезпекою для цивільного процесу, якщо проведення попереднього судового засідання буде залежати від волевиявлення сторін або суду, якщо, наприклад, потрібно оперативно вирішити процесуальні питання, уточнити вимоги чи заперечення або визначитись із доказовою базою справи тощо. Суд міг би самостійно вирішувати питання про те, чи потрібно призначати попереднє судове засідання також із урахуванням категорії справи, рівня юридичних знань сторін, наявності в них професійних представників тощо. Такі зміни до ЦПК могли б свідчити про прояв диференціації судових процедур, на що, власне кажучи, й був направлений основний зміст цього процесуального закону [1, ст. 152].

Тим не менш, варто зазначити, що, враховуючи правову природу справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах, у більшості таких справ дійсно відсутня необхідність проведення попереднього судового засідання. Як наслідок, підготовка справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах здебільшого здійснюється шляхом одноосібної діяльності суду. Одночасно у період підготовки справи до судового розгляду суддя не позбавлений можливості затребувати письмові пояснення осіб, які беруть участь у такій справі, та вчиняти інші підготовчі дії.

Отже, у ч. 6 ст. 130 ЦПК України визначено невичерпний перелік дій, які вчиняє суддя у разі, якщо спір у справі позовного провадження не врегульовано. Однак правові приписи, закріплені в ч. 6 ст. 130 ЦПК України, можуть бути застосовані до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах лише вибірково. Зокрема суд, здійснюючи підготовку до судового розгляду такої справи, уточнює вимоги заявника; вирішує питання про склад осіб, які братимуть участь у справі; з'ясовує, які докази подані чи подаються заявником та заінтересованими особами для обґрунтування своїх доводів чи заперечень щодо невизнаних обставин; за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи вирішує питання про витребування доказів та виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо збирання доказів; у невідкладних випадках проводить огляд на місці, огляд письмових і речових доказів; вчиняє інші дії, необхідні для підготовки справи до судового розгляду; визначає час і місце судового розгляду.

У п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» зазначено, що, готуючи справи до розгляду, суд повинен визначити: обставини, які мають значення для справи, та факти, що підлягають установленню, і які покладені в основу вимог і заперечень; характер спірних правовідносин і зміст правової вимоги; матеріальний закон, який регулює спірні правовідносини; вирішити питання про склад осіб, які братимуть участь у справі; з'ясувати, які докази є на підтвердження зазначених фактів; визначити коло доказів відповідно до характеру спірних правовідносин і роз'яснити, якій із сторін слід довести певні обставини; вжити заходів для забезпечення явки в судові засідання, а також сприяти врегулюванню спору до судового розгляду.

Відповідно до п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справ про встановлення

фактів, що мають юридичне значення, у кожній справі після її порушення суддя зобов'язаний провести підготовчі дії, а саме – з'ясувати, які фізичні особи і організації можуть бути заінтересовані у вирішенні справи і підлягають виклику в судові засідання, у необхідних випадках запропонувати заявникові та заінтересованим особам подати додаткові докази на підтвердження заявлених вимог чи заперечень.

Наприкінці видається за необхідне зазначити, що одні науковці вважають, що аналіз перерахованої в законі послідовності завдань підготовки справи до судового розгляду в сукупності з іншими нормами цивільного процесуального права дозволяє зробити висновок про їх взаємозв'язок і одночасність виконання. Безумовно, суд має право повертатися до будь-якого питання, що виникає із цих завдань, допоки вони не будуть вирішені повністю [12, ст. 314]. Інші, навпаки, стверджують, що не можна вважати, що підготовка справи до розгляду обов'язково повинна бути завершена до призначення справи до розгляду, так само, як і після постановлення такої ухвали суддя не вправі здійснювати ніяких одноособових дій. Було б неправильним вважати, що як тільки перше судові засідання почалося, і суд у повному складі приступив до розгляду справи, підготовчі дії завершені і повертатися до них більше не доведеться [13, ст. 49].

З цього приводу Г.О. Світлична зазначає, що у зв'язку з тим, що в теорії цивільного процесуального права немає єдності поглядів на логіко-часові межі стадії підготовки справи до судового розгляду, то дії, що здійснюються в стадії судового розгляду щодо витребування необхідних доказів, залучення до участі у справі нових осіб, та інші дії, спрямовані на усунення недоліків, допущених суддею при підготовці справи до судового розгляду, не входять до змісту даної стадії [14, ст. 11].

Вважаємо вищенаведену точку зору найбільш обґрунтованою, оскільки законодавець наділив кожному етапу цивільного процесу певною метою. Так, для справ позовного провадження метою попереднього судового засідання (як частини стадії підготовки справи до судового розгляду) є:

- 1) з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду;
- 2) забезпечення правильного та швидкого вирішення справи.

Вбачається, що навіть за відсутності необхідності проводити попереднє судові засідання у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах одноосібні дії судді в таких справах все ж направлені на забезпечення правильного та швидкого вирішення справи. Тобто, якщо суддя належним чином виконає вимоги, установлені цивільним процесуальним законодавством для підготовки справи до судового розгляду, то в подальшому не виникне необхідності повторно здійснювати підготовчі дії.

Висновки. Законодавцем надана диспозитивна можливість проводити суддею попереднє судові засідання, зокрема у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах. Таким чином, дослідивши матеріали такої справи, суддя може самостійно визначитися з необхідністю та доцільністю проведення попереднього судового засідання в справі. А перелік можливих підготовчих дій судді, закріплений у ч. 6 ст. 130 ЦПК України, може бути застосований до справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у сімейних відносинах лише вибірково.

Список використаних джерел:

1. Д.Д. Луспенік. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. – Харків: Харків. юрид. університет. – 2006. – 480 с.
2. Підготовка цивільних справ до судового розгляду : монографія / Н.Л. Бондаренко-Зелінська. – Х. : Харків. юрид. унів. – 2009. – 188 с.
3. Ухвала Ленінського районного суду м. Донецьк від 11 лютого 2013 р. у справі № 2-о/260/33/2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30549380>.
4. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 18 травня 2013 р. у справі № 335/4708/13-ц 2-о/335/51/2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32155116>.

5. Німак М.О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М.О. Німак; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2012. – 221 с.
6. Цивільне процесуальне право : навч. посібник / С.В. Сенник, Р.Я. Лемерик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 424 с.
7. Ухвала Сарненського районного суду Рівненської області від 10 березня 2009 р. у справі № 2о-33. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/5532764>.
8. Рішення Межівського районного суду Дніпропетровської області від 16 травня 2011 р. у справі № 2-о-19/11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15614209>.
9. Ухвала Енергодарського міського суду Запорізької області від 16 квітня 2010 р. у справі № 2-о-30/2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9555605>.
10. Ухвала Кременецького районного суду Тернопільської області від 30 березня 2010 р. у справі № 2-о-28/2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8602502>.
11. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 28 серпня 2012 р. у справі №1512/11334/2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25837374>.
12. Позовне провадження : монографія / В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, П.І. Радченко та ін.; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 552 с.
13. В.К. Пучинский. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству. – М.: Госюриздат, 1962. – 89 с.
14. Світлична Г.О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Г.О. Світлична; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1997. – 24 с.

МЕЛЬНИК Я. Я.,кандидат юридичних наук, докторант
(Інститут законодавства
Верховної Ради України)

УДК 347.9

**РЕЖИМ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЙОГО ДОКТРИНА
ЯК ПРАВОВА МАТЕРІЯ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ**

Стаття присвячена з'ясуванню взаємозв'язку режиму цивільної процесуальної безпеки із цивільною процесуальною формою. Доводиться наявність дихотомії в методології цивільної процесуальної форми, яка може бути усунена в зв'язку зі встановленням та дією режиму цивільної процесуальної безпеки, оскільки такий має мету зберегти та забезпечити її цілісність. Розкриваються питання правової природи режиму цивільної процесуальної безпеки та його вплив на забезпечення стабільності цивільної процесуальної форми. Закріплюється положення про те, що режим цивільної процесуальної безпеки є властивістю цивільної процесуальної форми, її процесуально-правовою матерією.

Ключові слова: цивільна процесуальна форма, режим цивільної процесуальної безпеки, цивільне процесуальне право.

Статья посвящена определению взаимосвязи режима гражданской процессуальной безопасности с гражданской процессуальной формой. Определяются наличия дихотомии в методологии гражданской процессуальной формы, которая может быть устранена только в связи с установлением и действием режима гражданской процессуальной безопасности, поскольку имеет целью сохранить и обеспечить ее целостность. Раскрывается правовая природа режима гражданской процессуальной безопасности и его влияние на обеспечение стабильности гражданской процессуальной формы. Закрепляется положение о том, что режим гражданской процессуальной безопасности является свойством гражданской процессуальной формы, ее процессуально-правовой материей.

Ключевые слова: гражданская процессуальная форма, режим гражданской процессуальной безопасности, гражданское процессуальное право.

The article is devoted to clarification of relationship between civil procedural security regime and civil procedural form. The presence of dichotomy in methodology of civil procedural form that can be eliminated due to establishment and performance of civil procedural security regime, because this has a purpose to preserve and ensure its integrity was proved. The issues of legal nature of civil procedural security regime and its impact on ensuring stability of civil procedural form were disclosed. The position that civil procedural security regime is a property of civil procedural form, its procedural legal matter was fixed.

Key words: civil procedural form, civil procedural security regime, civil procedural law.

Вступ. Значення цивільної процесуальної форми для здійснення цивільного судочинства важко применшити, оскільки її сутність зводиться до забезпечення чіткого та послідовного порядку розгляду і вирішення цивільної справи.

Натомість, у силу глобалізації правового простору в рамках здійснення цивільного судочинства назрів ряд таких правових феноменів та чинників, які продукували нестабільність рішень суду, породили неоднозначність судової практики, надали можливість ускладнити розгляд цивільної справи, зрештою, зловживати учасниками цивільного процесу своїми правами та обов'язками тощо. Як наслідок, гостро відчулася слабкість методологічного розвитку процесуально-правової матерії самої процесуальної форми, її взаємодії з іншими правовими інститутами. Власне, належним чином така вже виявилася неспроможною забезпечити чіткий та послідовний порядок розгляду і вирішення цивільної справи судом. Назріло нівелювання суті самої процедури судового захисту прав та інтересів учасників цивільного процесу.

Традиційне розуміння властивостей цивільної процесуальної форми, яке склалось на сьогодні, щодо її завдань, функцій, можливостей тощо вимагає більш глибокого з'ясування феномену дихотомії її правової природи, власне, переосмислення її призначення та сутності. Це й відбивається на порушенні процесуальних прав та інтересів учасників цивільного процесу, що є не припустимим.

Постановка завдання. За таких умов на сьогодні постає за необхідне віднайти в конструкції цивільної процесуальної форми ту процесуально-правову матерію, яка покликана забезпечити її стабільність, усунувши дихотомію та її неузгодженість, що й визначається нами за мету даного дослідження.

Результати дослідження. Зважаючи на те, що проблемами цивільної процесуальної форми займалось чимало дослідників, серед яких можливо виділити: Н.О. Чечину, Д.М. Чечота [11, с. 171–179], Н.О. Рассахатську [7, с. 137–144] та деяких інших дослідників, важливо, насамперед, проаналізувати як теоретичні доробки, так і законодавчу базу, яка складає її фундамент.

Дефектність процесуальної форми помітила в свій час Н.О. Рассахатська, вважаючи, що така не охоплює і не може охопити своїм змістом всі дії, що здійснюються при вирішенні цивільної справи, перевірці та виконанні судового рішення, а також охопити всі документи, які складаються в судочинстві» [7, с. 137–144]. А це означає, що цивільна процесуальна форма, як і її зміст, не здатні впоратись по суті із тим процесуальним навантаженням по розгляду і вирішенню цивільної справи, яку на неї покладає система цивільного судочинства в рамках захисту прав, свобод та інтересів учасників цивільного процесу в передбачений (регламентований) процесуальним законом порядок та спосіб. Адже таким чином логіка розвитку феномену правової дійсності сучасного стану цивільної процесуальної форми вказує на те, що їй не вистачає певного адаптаційного, «зв'язуючого» правового матеріалу, власне того, який би спромігся зацементувати стабільність цивільної процесуальної форми у цілому.

Аналізуючи сутність цивільної процесуальної форми, варто сфокусувати, насамперед, погляд на тому, що з позиції діалектики філософії «форма – це організація, спосіб руху матерії, визначеність, яка надає матерії щоразу інший специфічний, неповторний зміст» [5, с. 222], а зміст є єдністю матерії і форми та тотожна структурі, де зміст виступає модифікацією певної сутності [5, с. 222, 223]. Відтак можливо стверджувати, що сутність цивільної процесуальної форми хоч передбачає спосіб та порядок руху процесуальної матерії, зумовлюючи визначеність у тій чи іншій процесуальній процедурі, але в силу динаміки цивільних процесуальних правовідносин, судової практики, трансформаційних євроінтеграційних процесів та зміни законодавства, зміст такої процесуальної матерії цивільної процесуальної форми характеризується динамічною властивістю, тобто, змінним, при чому відображаючи трансформацію форми із зовнішнього боку.

Внутрішній зміст цивільної процесуальної форми може також змінюватись, але вже під впливом тієї процесуально-правової матерії та інструментарію, які наповнюють саму процесуальну форму. До прикладу, важливим чинником зміни цивільної процесуальної форми є наявність такого інструменту, як змагальних (ст. 10 ЦПК України) та диспозитивних (ст. 11 ЦПК України) засад цивільного процесуального законодавства. Саме під їх впливом, як форми вираження процесуального права, цивільні процесуальні правовідносини, як

і сам порядок та вирішення конкретної цивільної справи набуває унікальної динаміки та особливого значення. В силу таких обставин цивільне процесуальне законодавство надає можливість компенсувати свій дефект через аналогію закону та аналогію права (ч. 8 ст. 8 ЦПК України), або ж переглянути практику застосування судом касаційної інстанції норм матеріального та процесуального права (щодо останнього – при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі, або яке прийнято з порушенням правил підсудності, або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ), порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом (ст. 355 ЦПК України); а також – відступити від таких положень, з одночасним наведенням відповідних мотивів, у порядку абз. 2 ч. 2 ст. 214 ЦПК України.

З огляду на це можливо вказати на те, що такий зміст цивільної процесуальної форми зумовлює явну небезпечну тенденцію та очевидно призводитиме до виникнення обставин, що зумовлюватимуть відсутність її єдності, стабільності, а також нівелюватимуть як ієрархічність, мету та завдання кожної судової інстанції, а відтак і недотримання принципів цивільного процесу тощо. Адже суд вищестоящої інстанції має необхідність виробляти судову практику як з огляду на застосування матеріальних норм права, так і норм процесуального права.

У свій час С.С. Алексєєв відмітив, що правове регулювання насправді реалізується через певні комплекси юридичних засобів, які у своїй сукупності визначаються, як «правовий режим» [1, с. 263]. Такі комплекси правових засобів, як уявляється, і повинні бути віднайдені у вже вироблених сталих орієнтирів мети цивільного судочинства. Адже такі комплекси по своїй суті є згустками правової матерії чистоти права, його сутності, істинності та буття. Це відбулося завдяки виробленню в світлі європейської практики та стандартів щодо забезпечення його верховенства при здійсненні правосуддя та захисту прав людини, і що особливо предметно, відмітити в рамках основної засади цивільного законодавства – судового захисту, завдяки реалізації інструментарію цивільної процесуальної форми, через її стабільність та досконалість, гнучкість.

Підаючи осмисленню масштаб досліджуваних проблем доволі обґрунтованою слід сприйняти позицію деяких дослідників, що слідом за модифікацією суспільних відносин модифікується не тільки юридична форма, але й всі її складові частини, зокрема такий елемент цієї форми, як правовий режим [6, с. 18]. Це пояснюється тим, що відбувається природна властивість процесуальної форми під інтеграційними змінами, внаслідок чого сутність правового режиму змінюється, змінюється його завдання та функції завдяки його трансформації, а відтак видозмінюється його зміст, який складає «набір процесуально-правового інструментарію по забезпеченню належного правового регулювання» [8, с. 5, 6] з розгляду та вирішення цивільних справ.

А.В. Малько та А.В. Косак стверджують, що будучи елементом будь-якої юридичної форми, правовий режим є особливим порядком правового регулювання, який проявляється в певному поєднанні юридичних засобів, що утворює бажаний соціальний стан та конкретну, чим відображає ступінь благосприяння або ж, вказує на відсутність такого для задоволення інтересів суб'єктів права [8, с. 8]. Показово слід вказати і на те, що правовий режим є і системою правових засобів, організованих найбільш послідовним чином заради подолання перешкод, які виникають на шляху потреби задоволення інтересів [8, с. 11], в основі яких лежить заборона чи дозвіл [1, с. 263]. Вважається також, що правовий режим покликаний забезпечити бажаний соціальний ефект, бажаний стан, оскільки виражає собою, перш за все, шлях до подібного результату [6, с. 18]. Зрозуміло, що всі ці особливості мають місце і під час відправлення правосуддя в цивільному судочинстві.

І хоча в цивільному процесі, як відмічає С.І. Чорнооченко, процесуальний режим слід сприймати як ступінь урегульованості напруженості судової процедури, із якої витікає цивільна процесуальна форма [12, с. 10], важливе питання припадає на його функцію – охорону та забезпечення належного правового регулювання та форми здійснення того чи іншого провадження. Адже, як справедливо відмічає В.В. Комаров та В.К. Гусаров, охоронні правовідносини стають об'єктом процесуального впливу – предметом судового або іншого

юридичного розгляду і потребують для своєї реалізації специфічного комплексу норм процесуальних, що регулюють специфічні юридичні процедури, які містяться за межами регулювання норм матеріального права [4, с. 726]. Сутність їх зводиться до захисту інтересів у межах нових, не існуючих до порушення права правовідносин [2, с. 7; 4, с. 726]. Це дає підстави вести мову по суті про «безпеку» здійснення цивільного судочинства в контексті процесуального режиму щодо охорони та захисту прав учасників цивільного процесу та розгляду судом цивільних справ.

Адже, як справедливо відмітив Г. Гальке, точка зору правової безпеки, яка орієнтована за формою застосування права, вступає у суперечність із вимогою прийняття справедливо-го судового рішення в кожній конкретній справі. Вона й не вичерпується в суто внутрішньо-процесуальній дії. Правовою безпекою також є те, – на думку дослідника, – що у разі незмінних (таких самих) обставин справи та дії правових норм переважно схожі випадки повинні мати й схожі вирішення. Де у правовій державі це досягається зв'язаністю судді законом і правом, тобто писаними правовими нормами та не писаними, але чинним природним правом [3, с. 3]. Така пов'язаність, насамперед, як видається відмітити, вбачається із наступних джерел цивільного процесуального права.

Так, відповідно до положень Конституції України «...забезпечення державної безпеки ... покладається на правоохоронні органи держави...» (ч. 3 ст. 17), а «...утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави...» (ч. 2 ст. 3).

Законом України «Про основи національної безпеки України» (надалі – Закон від 19.06.2003 р. № 964-IV) визначено, що національна безпека полягає у захищеності «...життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, ... освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, ... інформаційної безпеки, ... захисту прав власності ... та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам...». До того ж, до одних із суб'єктів забезпечення національної безпеки Закон від 19.06.2003р. № 964-IV відносить і суди, зокрема – суди загальної юрисдикції (ст. 4). Відповідно до положень цього Закону основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, її стабільності в суспільстві визначається: а) у внутрішньополітичній сфері – «порушення з боку органів державної влади ... Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, ...недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України; б) у науково-технологічній сфері – наростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих країн (ст. 7) тощо. Тобто, по суті йдеться про «правову» і в той же час «процесуальну» безпеку. А відтак, для процесуального режиму, як властивості цивільної процесуальної форми, якраз і є важливим та природнім елемент безпечності здійснення правосуддя в цивільній справі, як і безпечність розгляду цивільної справи судом у цілому.

Природність режиму процесуальної безпеки впливає зі ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до положень якої «...суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Таким чином, режим безпеки цивільного судочинства пов'язаний як із самою процесуальною формою заради її дотримання (в широкому сенсі), так і має місце в контексті кожної процедури, яка зумовлена цивільною процесуальною формою. До прикладу, починаючи від розгляду справи по дотриманню процесуальних строків, етапів судового засідання (критерії, що пов'язані із дотриманням цивільної процесуальної форми в більш вужчому сенсі), порядку допиту свідків, сторін (психологічно-правовий критерій), проведення експертизи (суто технічних обставин цивільного судочинства) про примусове поміщення особи до протитуберкульозного закладу, забезпечення доказів, які можуть бути втрачені, виконання рішення суду тощо.

Висновки. Отож, на підставі викладеного слід зазначити, що цивільна процесуальна форма є оболонкою цивільного процесуального режиму щодо внутрішнього закріплення цивільної процесуальної форми. Вміст процесуальної форми складає набір процесуально-правового інструментарію з розгляду і вирішення цивільної справи. Особливість забезпечення дотримання як самої процесуальної форми як певної сфери, так і внутрішнього порядку відправлення цивільного судочинства щодо конкретної цивільної процесуальної процедури, реалізації, в тому числі прав та обов'язків, відбування та переходу тої чи іншої стадії цивільного судочинства зі своїм певним інструментарієм, а також щодо виду цивільного судочинства, забезпечується спеціальним процесуальним режимом – режимом процесуальної безпеки. Його суть, на відмінну від процесуального режиму, зводиться не тільки до розмежування та визначення (проявлення наяву) того чи іншого процесуального інституту, але й до охоронних та забезпечувальних функцій, як сутності цивільної процесуальної матерії права. З іншого боку (з зовнішнього), процесуальна форма підтримується іншими правовими, політичними, соціальними, інформаційними чи то економічними режимами. Вони, виходячи із конституційних засад, формують умови для найбільш прийнятної цивільної процесуальної форми. Проте режим цивільної процесуальної безпеки має зв'язок як із внутрішнім цивільним процесуальним режимом, так із зовнішніми, взаємодіючи із ними.

Зрештою, можливо прийти до висновку й у тому, що цивільна процесуальна форма: а) зумовлюється матерією цивільного процесуального режиму (в статичній); б) наявність у середині неї процесуального інструментарію (щодо її змісту) – інститутів, норм, проваджень та стадійності цивільного процесуального права, забезпечується в'язкістю їх усіх процесуальним режимом; в) властивість процесуальної форми у її динаміці забезпечується дією режиму цивільної процесуальної безпеки під час порядку та вирішення цивільної справи.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Собрание сочинений. В 10 т. [+справочн. том]. – Том 6: Восхождение к праву. – М.: Статут, 2010. – 558 с.
2. Бутнев В.В. Несколько замечаний к дискуссии о теории охранительных правоотношений // Вопросы теории охранительных правоотношений. Материалы научной конференции. – Ярославль: изд-во Яросл. ун-та, 1991. – С. 7–10.
3. Гальке Г. Зміцнення ролі Верховного Суду України – об'єктивна необхідність / доповідь [Текст]: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю утворення найвищого судового органу країни в системі судів загальної юрисдикції «Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи». Верховний Суд України (15 лютого 2013 р., м. Київ) // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 4 (152). – С. 2–6.
4. Доктрина приватного права України / Н.С. Кузнецова, Є.О. Харитонов, Р.А. Майда-ник та ін.; за заг. ред. Н.С. Кузнецової. – Т. 3: Правова доктрина України: у 5 т.: Х.: Право, 2013. – 760 с.
5. Ивакин А.А. Диалектическая философия: монография. – Издание 2-е, перераб. и доп. – Одесса: Фенікс; Суми: Університетська книга; М.: Транс Лит, 2007. – 440 с.
6. Малько А.В., Матузов Н.И. Правовые режимы: вопросы теории и практики // Правоведение. – 1996. – № 1. – 18 с. / Электронный ресурс. – Федеральный правовой портал (v.3.2): Юридическая Россия. – URL: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=141915>.
7. Рассохатская Н.А. Пределы гражданской процессуальной формы / Н.А. Рассохатская // Правоведение. – 1996. – № 3 (214). – С. 137–144 / [Электронный ресурс]. – URL: <http://uristy.ucoz.ru/publ/11-1-0-405>.
8. Правовые режимы: общетеоретический и отраслевые аспекты: монография / под ред. засл. деятеля науки РФ, докт. юрид. наук., проф. А.В. Малько и докт. юрид. наук, проф. И.С. Барзиловой. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 416 с.
9. Про основи національної безпеки України: Верховна Рада України; Закон від 19.06.2003р. № 964-IV. – [Електронний ресурс]. – Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

10. Про судоустрій і статус суддів: Верховна Рада України; Закон від 07.07.2010 № 2453-VI. – [Електронний ресурс]. – Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

11. Чечина Н.А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производства [Текст] / Н.А. Чечина, Д.М. Чечот // Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 171–179.

12. Чорнооченко С.І. Цивільний процес: Вид 2-ге, перероб. та доп.: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

НІМАК М. О.,

кандидат юридичних наук, асистент
кафедри цивільного права та процесу
(Інститут права та психології
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 347.9:347.62(477)

СПЕЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ В СПРАВАХ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Стаття присвячена дослідженню передумов права на звернення до суду в справах, що виникають із шлюбних правовідносин. Аналізуючи норми матеріального права, автор з'ясовує процесуальні особливості розгляду та вирішення справ цієї категорії, та визначає спеціальні передумови права на звернення до суду в справах, що виникають із шлюбних правовідносин.

Ключові слова: спеціальні передумови права на звернення до суду, справи, що виникають із шлюбних правовідносин, надання права на шлюб, розірвання шлюбу за заявою подружжя, режим окремого проживання подружжя.

Статья посвящена исследованию предпосылок права на обращение в суд по делам, возникающим из брачных правоотношений. Анализируя нормы материального права, автор выясняет процессуальные особенности рассмотрения и разрешения дел этой категории, и определяет специальные предпосылки права на обращение в суд по делам, возникающим из брачных правоотношений.

Ключевые слова: специальные предпосылки права на обращение в суд, дела, возникающие из брачных правоотношений, предоставление права на брак, расторжение брака по заявлению супругов, режим отдельного проживания супругов.

The article is devoted to investigation of pre-condition of right of court in cases ensuing from marital relationship. Having analyzed norms of material right, author clears procedural features of trial of cases that category and determines special pre-condition of right of court in cases ensuing from marital relationship.

Key words: special pre-condition of right of court, cases ensuing from marital relationship, granting right to get married, divorce by statement of married couple, regime of separate dwelling of married couple.

Вступ. Цивільним процесуальним кодексом України від 18 березня 2004 року [1] справи про надання права на шлюб; розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей; встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя; встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу віднесені до справ окремого провадження. Зважаючи на відсутність законодавчого закріплення процесуальних особливостей цих категорій справ та наявність неоднозначної судової практики щодо розгляду справ, що виникають із шлюбних правовідносин, виникає необхідність їх детального дослідження з метою з'ясування та виокремлення спеціальних передумов права на звернення до суду.

Дослідження та аналіз спеціальних передумов права на звернення до суду по цих категоріях справ має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дає змогу ефективно використати заявниками можливості, надані їм державою щодо захисту їх прав та інтересів, уникнути необґрунтованих перешкод у здійсненні ними своїх прав та забезпечення справедливого розгляду справи судом та ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

Зважаючи на те, що справи, які виникають із шлюбних правовідносин, ЦПК України вперше були віднесені до справ окремого провадження, на сьогодні питання спеціальних передумов права на звернення до суду по цих категоріях справ є недостатньо дослідженим. Окремі напрацювання, які стосуються тільки деяких передумов, можемо знайти в працях С.Н. Бурової, О.Ю. Бикової, Н.Н. Гусева, П.Ф. Єлісейкіна, І.М. Кузнецової, З.В. Ромовської, С.А. Самойлова, В.Е. Сидорова, М.К. Треушнікова, В.П. Шахматова та ін. Необхідність дослідження питання про спеціальні передумови права на звернення до суду в справах, що виникають із шлюбних правовідносин, зумовлена також відсутністю систематизованого дослідження даного питання в юридичній літературі.

Постановка завдання. Завдання цієї статті полягає у з'ясуванні спеціальних передумов права на звернення до суду в справах, що виникають із шлюбних правовідносин, а також у дослідженні їх у сукупності, формуванні цілісної системи спеціальних передумов права на звернення до суду по цій категорії справ.

Результати дослідження. Передумови права на звернення до суду – це ті обставини, які обов'язково повинні існувати з метою виникнення у заявника права на звернення до суду за захистом своїх прав та інтересів.

У справах, що виникають із шлюбних правовідносин, передумови права на звернення до суду можна поділити на загальні (притаманні для всіх справ, що виникають із шлюбних правовідносин) та спеціальні (притаманні лише для окремих категорій справ). Спеціальною передумовою права на звернення до суду в справах про надання права на шлюб є досягнення заявником 16 років. До прийняття 15 березня 2012 року змін до Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року [2] право звернутися до суду із заявою про надання права на шлюб мала особа, яка досягла 14 років. Проте встановлення шістнадцятирічного віку зумовлене, насамперед, тим, що можливість осіб, які не досягли 16 років, на створення сім'ї викликає значні сумніви. Крім того, реєстрація шлюбу до досягнення шлюбного віку призводить до надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, якою ці особи не завжди можуть правильно скористатися у такому ранньому віці.

В юридичній літературі обґрунтовано думку про те, що зверненню до суду із заявою про надання права на шлюб особи, яка не досягла шлюбного віку, має передувати її звернення за дозволом до батьків, а в разі, якщо така згода не буде надана останніми, то це питання має вирішувати суд [3, с. 301]. Така позиція не знайшла підтримки в інших авторів. Так, І.М. Кузнецова вважає, що для вирішення даного питання не потрібно отримувати згоду батьків неповнолітньої особи. Інша справа, що їх позиція може бути (а інколи і повинна бути) виявлена в процесі ухвалення рішення [4, с. 46].

Тільки суд може надати об'єктивну оцінку ситуації, що склалася, батьки ж, приймаючи рішення, керуються суб'єктивним чинником. Крім того, рішення суду є загальнообов'язковим, а отже, породжує правові наслідки. Волевиявлення батьків не має такого юридичного значення, а тому звернення до суду є необхідним, навіть якщо батьки дають згоду на реєстрацію шлюбу.

Щодо справ про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, та надання права на шлюб між дітьми, які були усиновлені ним, то передумовою права на звернення до суду по цих категоріях справ є обізнаність осіб, які бажають укласти шлюб, про те, що вони не є рідними братами і сестрами.

Спеціальними передумовами права на звернення до суду у справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, та справах про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя, яке має дітей, є:

а) перебування подружжя у зареєстрованому шлюбі. Розірвати можна лише шлюб, зареєстрований у встановленому законом порядку. Режим окремого проживання може встановлюватися тільки для осіб, які перебувають між собою в шлюбі, зареєстрованому у встановленому законом порядку;

б) наявність малолітніх чи неповнолітніх дітей. Наявність у подружжя повнолітніх дітей виключає можливість звернення до суду із заявою про розірвання шлюбу чи встановлення режиму окремого проживання в порядку окремого провадження, оскільки в разі розірвання шлюбу чи встановлення режиму їх інтереси не зачіпаються, адже батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК України).

Ця передумова стосується не лише рідних, але й усиновлених дітей, оскільки згідно з ч. 5 ст. 232 СК України усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача в такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків. У судовому порядку, як справедливо зазначено в літературі, також розривається шлюб між подружжям, якщо в одного з них є неповнолітні діти від попереднього шлюбу, які були усиновлені другим із подружжя [5, с. 248].

Подружжя або один із них не повинні бути позбавлені батьківських прав;

в) наявність взаємної згоди подружжя на розірвання шлюбу чи встановлення режиму окремого проживання. Відповідно до п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21 грудня 2007 року «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» [6] розірвання шлюбу судом за спільною заявою подружжя, яке має дітей, провадиться в окремому провадженні у випадку, якщо існує взаємна згода подружжя на розірвання шлюбу.

У справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, відсутній спір про право, оскільки, як справедливо зазначає І.В. Жилінкова, спільна заява подружжя, підписана особисто чоловіком і дружиною, є вираженням їх взаємної згоди на розірвання шлюбу [7, с. 38]. Подаючи спільну заяву про розірвання шлюбу, подружжя тим самим засвідчує свій єдиний спільний інтерес – припинити шлюбні відносини. Таким чином, відсутність сторін із протилежними інтересами свідчить про відсутність спору про право в цілому. На відсутність спору про право у цій категорії справ вказує також той факт, що на момент подання заяви до суду питання, які стосуються місця проживання, утримання та виховання дітей, подружжям погоджені та вирішені в договорі;

г) наявність домовленості про те, з ким із подружжя будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Перед зверненням до суду із заявою про розірвання шлюбу подружжя повинно укласти договір, у якому вирішити питання місця проживання їх дітей, участі в забезпеченні умов їх життя та виховання. Необхідність існування цієї домовленості на момент розгляду в суді справи про розірвання шлюбу неодноразово обґрунтовувалася в юридичній літературі ще за радянських часів [8, с. 64], проте на законодавчому рівні була закріплена пізніше.

На сьогодні при вирішенні справ про встановлення режиму окремого проживання питання місця проживання, утримання та виховання дітей залишаються невирішеними, а отже, права дітей – незахищеними, що є неприпустимим. Слід погодитися із думкою тих науковців, які пропонують питання щодо дітей вирішувати за аналогією зі справами про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей. Так, деякі автори пропонують відкла-

дати розгляд справи до вирішення подружжям цього питання [9, с. 184; 10, с. 129]. На думку інших авторів, питання про місце проживання дітей, порядок їх утримання і виховання вирішуються подружжям окремо і можуть стати предметом окремого судового розгляду, але в порядку позовного, а не окремого провадження [11, с. 88; 12, с. 502].

У Сполучених Штатах Америки передумовою права на звернення до суду у цій категорії справ є домовленість між подружжям щодо фінансового утримання одним із подружжя іншого та щодо опіки чи порядку відвідування дітей [12, с. 47]. За законодавством Литви та деяких інших країн подружжя повинно подати на затвердження суду договір про наслідки його роздільного проживання [13].

СК України передбачає лише два наслідки встановлення режиму окремого проживання, проте це не всі можливі наслідки встановлення такого режиму, а тому, перш ніж його встановити, подружжя повинно вирішити між собою всі найважливіші питання життя їх сім'ї, а саме питання, з ким будуть проживати діти, та питання їх утримання і виховання. Тому пропонуємо доповнити СК України нормою такого змісту: «Подружжя, яке має дітей, разом із заявою про встановлення режиму окремого проживання повинно подати до суду договір про взаємовідносини батьків щодо дітей, у якому визначити, з ким із подружжя будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей».

Спеціальні передумови права на звернення до суду у справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, чи справах про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя не закріплені в ЦПК України, а відповідно, і не зазначені процесуальні наслідки їх недотримання. Особливістю цих категорій справ є те, що на підтвердження перебування подружжя у зареєстрованому шлюбі; наявності малолітніх чи неповнолітніх дітей та наявності домовленості щодо дітей подружжя повинно подати до суду разом із заявою свідоцтво про шлюб, копії свідоцтв про народження дітей та передбачений ч. 1 ст. 109 СК України договір, які є обов'язковими додатками до заяви. Неподання цих документів до суду разом із заявою про розірвання шлюбу чи встановлення режиму окремого проживання відповідно до ч. 1 ст. 121 ЦПК України є підставою для залишення заяви без руху. Щодо наявності взаємної згоди подружжя, то її може бути виявлено тільки під час розгляду справи, а тому в разі недотримання цієї передумови виникає спір про право, що є підставою залишення заяви без розгляду (ч. 6 ст. 235 ЦПК України).

У справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу спеціальними передумовами права на звернення до суду є:

- факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них має залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян. «Щоб визначити чи є той або інший факт юридично значимим фактом або фактом, що не породжує правових наслідків, необхідно з'ясувати ціль, заради якої необхідно встановити факт» [14, с. 36]. Тому якщо заявник не має жодної мети, задля досягнення якої він звертається до суду за встановленням факту, то такий факт не має юридичного значення. Не є юридично значимим і той факт, встановлення якого спрямоване на досягнення неправового результату.

Факти реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу мають юридичне значення з огляду на те, що вимога про їх встановлення може бути зумовлена необхідністю підтвердження шлюбних відносин, наприклад, для виникнення права на спадкування, отримання соціальної допомоги тощо;

- чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення. Факти реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу можуть бути встановлені тільки судом;

- у заявника не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення.

Відповідно до п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридич-

не значення» [15] суди можуть встановлювати факти реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, якщо в органах РАЦСу не зберігся відповідний запис чи відмовлено в його відновленні. Суддя не вправі відмовити у прийнятті заяви, а суд – закрити провадження у справі з тих підстав, що органами РАЦСу відмовлено у відновленні запису про реєстрацію акта у зв'язку з відсутністю даного запису в книгах реєстрації відповідних записів, що збереглися.

Відповідно до п. 3.11 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджених наказом № 96/5 Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. [16], на підставі поданих заявником та затребуваних відділом ДРАЦСу, дипломатичним представництвом чи консульською установою України документів та їх аналізу складається висновок про поновлення або відмову в поновленні актового запису цивільного стану.

Відповідно до п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [17, с. 11] суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку. Проте вважаємо, що справи про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу є винятком із даного правила, оскільки суд – це не реєстраційний орган, а орган, який наділений компетенцією із здійснення правосуддя. Якщо документи збереглися, то зареєструвати шлюб чи розірвання шлюбу – це компетенція органів ДРАЦСу. Якщо ж документи не збереглися, тоді встановлення факту реєстрації буде здійснюватися судом.

Отже, зверненню заявника до суду із заявою про встановлення факту реєстрації шлюбу чи розірвання шлюбу має передувати його звернення до органу ДРАЦСу. Лише за умови, що в поновленні запису органом ДРАЦСу буде відмовлено, або якщо такий запис не зберігся, заявник має право звернутися до суду;

– встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право. «Якщо встановлення юридичного факту необхідне заявнику тільки для того, щоб надалі пред'явити позов у суді, окреме провадження не може мати місця» [14, с. 37]. Ця передумова свідчить про те, що основною метою звернення особи до суду із вимогою про встановлення того чи іншого факту не повинно бути вирішення спору про право, тобто, якщо особа звертається до суду за встановленням факту, що має юридичне значення, тільки для того, щоб надалі вирішити спір про право, розгляд справи в окремому провадженні неможливий.

Лише наявність вищезгаданих передумов дає зацікавленій особі право звернутися до суду. Вказані вище спеціальні передумови права на звернення до суду не передбачені нормами ЦПК України, а відповідно, і не вказані процесуальні наслідки їх недотримання. Вважаємо, що недотримання вказаних передумов має наслідком відмову у відкритті чи закритті провадження по справі на підставі п. 1 ч. 2 ст. 122 чи п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України, тобто на тій підставі, що заява не підлягає розгляду в суді в порядку цивільного судочинства.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати про наявність певних особливостей у справах, що виникають із шлюбних правовідносин, у порівнянні з іншими категоріями справ, що розглядаються в суді. Ці особливості зумовлюють існування спеціальних передумов права на звернення до суду, що, в свою чергу, викликає необхідність внести відповідні доповнення до ЦПК України з врахуванням особливостей справ, що виникають із шлюбних правовідносин, та на цій підстав, визначити і закріпити в ЦПК України конкретні підстави для відмови у відкритті провадження по цих категоріях справ.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40. – Ст. 492.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
3. Бикова О.Ю. Укладення шлюбу за Сімейним кодексом України / О.Ю. Бикова // Держава і право: 36. наук. праць. – К. : ІДіП НАНУ, 2004. – Вип. 23. – С. 297–303.

4. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. И.М. Кузнецова. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – 512 с.
5. Треушников М.К. Особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. – М., 1987. – 304 с.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21.12.2007 р. «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 1. – 5 с.
7. Жилинкова И.В. Расторжение брака / И.В. Жилинкова – Х. : Ксилон, 2007. – 98 с.
8. Бурова С.Н. Социология и право о разводе. – Минск: Изд-во БГУ, 1979. – 127 с.
9. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
10. Лепех С.М. Інститут сепарації: проблеми застосування / С.М. Лепех // Право України. – 2003. – № 3. – С. 128–130.
11. Білоусов Ю.В. Структура справ окремого провадження за новим Цивільним процесуальним кодексом України / Ю.В. Білоусов // Університетські наукові записки : Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2007. – № 1 (21). – С. 84–89.
12. Брак и семья в США / [пер. с англ. В.С. Релич]. – Херсон: Олди-плюс, 2003. – 84 с.
13. Гражданский кодекс Литовской Республики утвержден законом № VIII-1964 от 18 июля 2000 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minjust.lgg.ru/ru/activity/international_cooperation/infozags/zagszakvo/index.php?from4=1.
14. Гусев Н.Н. О судебной практике по делам об установлении фактов, имеющих юридическое значение // Бюллетень Верховного Суда СССР. – 1966. – № 3. – С. 35–39.
15. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» // Офіційний вісник України. – 1995. – № 6. – 102 с.
16. Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання: наказ Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 року № 96/5 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 4. – Ст. 238.
17. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01 листопада 1996 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України 1972 – 2002 : Офіц. вид. / За заг. ред. В.Т. Маляренка. – К. : Видавництво А. С. К., 2003. – С. 9–14.

САМІЛИК Л. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
(Національний університет
державної податкової служби України)

КОРБУТ Л. П.,

студентка
(Національний університет
державної податкової служби України)

УДК 340.1

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СУБ'ЄКТ ПРАВА», «ОСОБА»,
«СУБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН», «УЧАСНИК ВІДНОСИН»**

У статті на основі теоретичних і нормативно-правових засад здійснено аналіз та визначено співвідношення таких правових категорій, як «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин» у цивільному праві. Окреслено критерії, за якими було розмежовано вказані поняття.

Ключові слова: особа, суб'єкт права, суб'єкт правовідносин, учасник правовідносин, правосуб'єктність, правовий статус, цивільні правовідносини.

В статье на основе теоретических и нормативно-правовых основ осуществляется анализ и определено соотношение таких правовых категорий, как «субъект права», «лицо», «субъект правоотношений», «участник отношений» в гражданском праве. Очерчены критерии, по которым были разграничены указанные понятия.

Ключевые слова: лицо, субъект права, субъект правоотношений, участник правоотношений, правосубъектность, правовой статус, гражданские правоотношения.

On the basis of theoretical and legal background of the analysis carried out and determined the ratio of such legal categories as “subject of law”, “face”, “subject relationships”, “party relations” in the civil law. It outlines the criteria that have been separated these concepts.

Key words: person, entity, legal entity, member relationships, legal personality, legal status, civil relations.

Вступ. Правосуб'єктність є однією з методологічних та основоположних категорій сучасної цивілістики, що характеризує правове становище суб'єкта цивільних правовідносин та визначає його цивільно-правову можливість і спроможність бути учасником цих відносин. Проблема цивільної правосуб'єктності є актуальною сьогодні як у теорії, так і на практиці. Незважаючи на активне дослідження в цій сфері, серед учених немає єдності поглядів щодо низки принципових питань, які стосуються термінологічного апарату.

Питанню співвідношення понять правосуб'єктності приділяли увагу багато зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема Л.В. Авраменко, С.І. Архипов, О.О. Дашковська, С.Ф. Кечек'ян, О.В. Петришин, І.А. Покровський, М.В. Цвік та інші.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення розмежування понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин» у цивільному праві України.

Результати дослідження. Вагомим елементом учення про суб'єктів права є співвідношення понять «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин», «учасник правовідносин», «особа». Класичний підхід до цієї проблеми як у дореволюційній, так і в радянській та пострадянській юридичній літературі полягає в тому, що суб'єкти права розглядаються переважно в контексті суб'єктів правовідносин, тобто зазначені терміни вживаються як тотожні.

Під час вживання цих термінів у повсякденні може скластись враження, що ці поняття є тотожними, оскільки суб'єкт права – це особа, яка може бути учасником правовідносин, тобто їх потенційний учасник. Натомість суб'єкт правовідносин – це вже реальний учасник правовідносин, тобто конкретна особа, яка не в змозі бути водночас учасником усіх правових відносин. Суб'єктом права прийнято вважати всіх, хто здатен мати права, незалежно від того, чи реалізовує він їх насправді. Найчастіше мається на увазі, що суб'єктом прав є людина, тобто фізична особа. Положення, що люди є суб'єктами прав, саме по собі очевидне та не потребує роз'яснення; при цьому деякі автори вважають, що суб'єктами права можуть бути лише живі, реальні люди.

Під час визначення поняття «суб'єкт права» більшість теоретиків-правознавців керуються зазвичай змістом категорії «правосуб'єктність» [1, с. 276]. Із цього постає, що правосуб'єктність і суб'єкт права – два взаємозалежні поняття: елементи правосуб'єктності (правоздатність, дієздатність) являють собою якості особи, визнаної суб'єктом права. Так, теоретик Н.І. Матузов зазначає: «Правосуб'єктність відображає як здатність мати права, так і здатність особисто здійснювати їх. Яких-небудь інших суттєвих якостей вона в собі не містить. Правовий статус (положення) особистості в суспільстві передбачає наявність у неї і правоздатності, і дієздатності, і стану громадянства, і особливих відносин із державою, і необхідних зв'язків з іншими громадянами тощо. Визнання особистості суб'єктом чинного в стані права або, що одне й те ж, визнання її правосуб'єктності – це лише один із найбільш загальних способів юридичного закріплення її свободи, її статусу в суспільстві» [2, с. 91]. Так, правосуб'єктність означає визнання певної особи суб'єктом права, проте вона є лише частиною іншого, узагальнюючого поняття – правового становища. Усі суб'єкти права за допомогою закону наділяються специфічними властивостями – юридичним статусом, що дає їм можливість брати участь у конкретних правовідносинах.

Поняття «суб'єкт права» визначається як спеціально-юридична категорія, що має місце лише в правовому полі, включає в себе різний зміст, має специфічні галузеві особливості. Сучасне право визнає своїми суб'єктами людей і їх спільність, що носять сукупність прав та обов'язків, а також можливість їх реалізувати. Водночас із розвитком науки цивільного права це поняття неодноразово видозмінювалось.

Приватне право має важливе значення в забезпеченні свободи окремої особи, а незалежність і самостійність вибору осіб є умовою й гарантією розвитку ринкової економіки та демократичного громадянського суспільства. З огляду на те, що в основі приватного права лежить юридична рівність суб'єктів, особливої актуальності набуває дослідження категорії «особа» як учасника правових відносин, що відображає універсальні властивості й відношення об'єктивної дійсності правового регулювання цивільного права. Варто погодитись із думкою Й.О. Покровського, що механізм цивільно-правових норм спрямовується на припущення існування певної абстрактної людини, свого роду «цивільної людини» [3, с. 34].

Принципово важливе значення має розмежування понять «суб'єкт цивільного права», «особа», «суб'єкт правовідносин» та «учасник правових відносин». Суб'єкт права є багатозначним явищем і розглядається як правова особа; як правовий діяч – джерело будь-якої правової активності, від якої надходять правові акти, юридичні дії, вчинки тощо, що загалом укладається в спеціальній юридичній формі (форма юридичної особи або індивіда) правових якостей людини тощо [4, с. 13].

Відповідно до теоретичних розробок суб'єкт правовідносин – це такий учасник суспільних відносин, який виступає як носій юридичних прав та обов'язків [5, с. 229].

Варто зауважити, що в теорії права сенс поняття «суб'єкт права» не є однозначним і твердо встановленим. На думку сучасних учених, загальна теорія суб'єкта права потребує критичного осмислення [6, с. 7]. Основна суперечка учених-юристів ведеться з приводу визначення суб'єкта права, а саме його поняття й співвідношення із суб'єктом правовідносин.

У науці принципове розмежування понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» найчастіше не здійснюється. С.Ф. Кечек'ян звертав увагу на те, що під «суб'єктом права» варто розуміти особу, яка бере участь або може брати участь у правовідносинах [7, с. 38]. Цієї ж думки дотримується Р.О. Халфіна, яка робить висновок про те, що поняття «суб'єкт правовідносин» є вужчим, ніж поняття «суб'єкт права», оскільки носій прав та обов'язків може також не бути учасником конкретних, реальних правовідносин [8, с. 114–115].

Відповідно, із цього постає, що під поняттями «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» розуміються конкретні органи, організації, фізичні особи та юридичні особи, які беруть участь у цивільних правовідносинах. За твердженням Н.І. Матузова, поняття «суб'єкти права» й «суб'єкти правовідносин» загалом є рівнозначними [2, с. 388]. У свою чергу М.Н. Марченко констатує, що в сучасній юридичній літературі ці поняття найчастіше використовуються як синоніми [9, с. 263].

Такі підходи є найбільш поширеними в юридичній науці, однак із таким розумінням правосуб'єктності можна подискутувати. Оскільки правосуб'єктність включає в себе абстрактну здатність мати права, обов'язки й реальну здатність цими правами та обов'язками користуватись, а також здатність нести відповідальність за скоєні делікти, то під правосуб'єктністю варто розуміти здатність індивідів і їх утворень бути суб'єктами правовідносин.

Правомірність такого ототожнення полягає в тому, що неможливо бути суб'єктом права, не будучи суб'єктом правовідносин, і навпаки [10, с. 543]. Крім того, навіть не акцентуючи увагу на проблемі правової поведінки суб'єктів, здійснювану поза правовідносинами, не можна погодитись із цим твердженням тому, що в усіх сучасних правопорядках суб'єктами права визнаються також особи, не здатні до участі в правовідносинах, а саме малолітні та недієздатні. Сказане стосується й будь-яких приватних випадків співвідношення категорій «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». Наприклад, власник, оскільки він володіє правомочностями володіння, користування й розпорядження належним йому майном, зазвичай виступає учасником правовідносин власності. Однак в окремих випадках (наприклад, коли майно віддано в заставу й перебуває у володінні та користуванні заставодержателя або якщо на майно накладено судовий арешт) власник уже не може брати участь у правовідносинах, залишаючись суб'єктом права власності, тобто володарем відповідного суб'єктивного права, хоч і «голого права».

Вжиті ще на початку минулого століття спроби окремих учених проголосити їх не-правосуб'єктність було відкинуто як теоретично необґрунтовані й практично неприйнятні [11, с. 217].

Стверджуючи неправомірність в ототожненні аналізованих понять, І.В. Разуваєв зазначає: «Найістотніша теоретична вада, що постає з уподібнення категорій «суб'єкта права» й «суб'єкта правовідносин», полягає в тому, що в цьому випадку свідомо чи мимоволі виникає уявлення, що саме юридичні відносини є первинними, саме вони констатують особу як суб'єкта права, тоді як насправді справа йде прямо протилежним чином: саме суб'єкти права є первинними, оскільки якщо їх не буде, то не існуватиме й правовідносин» [12, с. 58].

Оскільки основний внесок у дослідження поняття суб'єкта права вноситься сьогодні фахівцями у сфері галузевих юридичних наук, то більшість учених-галузеви́ків відстоюють у науковій і навчальній літературі аналогічні позиції.

Характеризуючи фінансові правовідносини, О.Н. Горбунова використовує поряд із терміном «суб'єкт фінансових правовідносин» поняття «суб'єкт фінансового права» [13, с. 47]. М.А. Вікут розцінює суб'єкта права як дійсного власника суб'єктивного права [14, с. 67], що, як відомо, властиво учаснику правового відношення. Великий фахівець у галузі трудового права В.Н. Толкунова визначає суб'єктів трудового права як учасників трудових та

інших безпосередньо з ними пов'язаних відносин, а також вказує, що суб'єкти трудового права є сторонами правовідносин [15, с. 43].

Очевидно, що поняття «суб'єкт права» висловлює цивільно-правову абстракцію. Саме за допомогою категорії «суб'єкт права», що в загальному вигляді відбиває різні категорії осіб, передбачені цивільно-правовими нормами, можливо розкрити зміст галузі цивільного права.

Професор Г.В. Мальцев зазначає: «Для нас суб'єкт права – людина або певна соціальна організація людей, яких норми вдачі наділяють правами й обов'язками. Людина не стає суб'єктом права сама по собі, вона визнається такою законами держави. Зовні перетворення людини на суб'єкта права відбувається у формі визнання за нею певних юридичних властивостей, які слугують необхідною умовою його участі в правових відносинах. Без цих соціально-юридичних якостей, отримуваних індивідом від суспільства й держави, немає суб'єкта права» [16, с. 33–34]. Відповідно, у цивільно-правових відносинах суб'єкт права також є суб'єктом правовідносин.

Доцільним також є дослідження поняття «особа» в цивільному праві. Так, під час реалізації права власності для суб'єкта права характерна самостійність реалізації права власності, притаманна лише особам (ст. 325 Цивільного кодексу України – право приватної власності); проте суб'єкти публічного права, залишаючись суб'єктами права власності (ст. 318 Цивільного кодексу України), не є учасниками відносин власності, діючи через відповідні органи (ст. ст. 326, 327 Цивільного кодексу України), інакше кажучи, виокремлюється самостійний учасник.

Із цього постає, що особа в цивільному праві є юридичною формою участі в цивільних правовідносинах, за допомогою якої суб'єкту надається можливість мати й реалізовувати цивільні права та обов'язки, а саме:

1) фізична особа – юридичне надання можливості участі кожної людини в цивільних відносинах, на відміну від публічного права, що встановлює суб'єктивні права людини залежно від її громадянства, тобто залежно від правового зв'язку між людиною й державою;

2) юридична особа – можливість участі в цивільних відносинах як однієї людини, так і організацій, у тому числі суб'єктів публічного права.

Погоджуючись із думкою О.О. Дашковської, можна сказати, що поширення на суб'єктів здійснення публічної влади статусу юридичної особи є необхідним лише для того, щоб надати їм статус суб'єкта цивільно-правових відносин, тому розгляд юридичної особи публічних утворень в інших аспектах не має теоретичного й практичного сенсу [17, с. 22].

Учені-цивілісти визначають необхідність дослідження поняття «особа» з метою окреслення категорії цивільної правосуб'єктності. Так, введення до правового обороту конструкції «особа» дало змогу юристам абстрагуватись від цілого комплексу явищ повсякденного життя, зокрема, незалежно від віку, стану здоров'я, кількості чи юридичної організованості людей: усі вони підпадають під фікцію особи – юридичної або фізичної, що дає можливість із розвитком цивілістичних відносин поширювати цю конструкцію на все нові явища цивільного обороту [18, с. 177].

Важливим є те, що з огляду на теоретичне визначення особи в правовому полі з метою її участі в цивільних правовідносинах вона має наділитись відповідним правовим статусом. І наступним питанням, що потребує вирішення, постає співвідношення понять «особа» та «правовий статус особи». Ученими було зазначено, що правовий статус є сукупністю правових засобів, які закріплюють моделі можливої й належної поведінки, які допускаються чинним законодавством. Тим самим статус визначається як правові засоби, правоздатність – як моделі правовідносин, секундарні права – як моделі секундарних прав [19, с. 145]. Таким чином, правовий статус – це обов'язкова умова існування особи в цивільно-правовому просторі, реалізації її прав та обов'язків.

Статус має вагомe значення для індивідуалізації суб'єктних прав та обов'язків у приватних відносинах (фізична особа – підприємець, банківська установа, страхова установа; дієздатна особа, обмежено дієздатна чи недієздатна особа, неповнолітня особа чи малоліт-

ня особою). Тому набуття фізичною особою статусу повнолітньої змінює не її цивільну правосуб'єктність, а лише форму участі в цивільних відносинах. Відповідна схема присутня також у визначенні статусу юридичної особи, оскільки держава, передбачаючи статус страхової компанії, визначає механізм існування страхової системи, однак не регулює цивільну правосуб'єктність страхової компанії як юридичної особи.

Висновки. Таким чином, особою в цивільному праві є учасник цивільних відносин, який наділяється цивільною правосуб'єктністю та виступає у формі фізичної чи юридичної особи.

Суб'єктом цивільного права є людина або організація (територіальна громада, відповідне суспільне утворення, трудовий колектив, суспільство тощо), за якими держава визнає окремі права й інтереси.

Учасником (суб'єктом) цивільних відносин є реальний суб'єкт права, який користується цивільною правосуб'єктністю, а саме цивільною правоздатністю (цивільними правами й обов'язками) та дієздатністю (можливістю реалізовувати цивільні права) у формі особи.

Статус особи – це визначений законодавством спосіб здійснення особою цивільних прав та обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права : [курс лекций] : в 2 т. / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – Т. 1. – 251 с.
2. Матузов Н.И. Теория государства и права / Н.И. Матузов. – М., 2001. – 776 с.
3. Покровский И.А. Абстрактный и конкретный человек перед лицом гражданского права / И.А. Покровский // Вестник гражданского права. – СПб. : М.М. Винавер, 1913. – № 4 – С. 30–50.
4. Архипов С.И. Субъект права (теоретическое исследование) : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С.И. Архипов. – Екатеринбург, 2005. – 46 с.
5. Загальна теорія держави і права : [підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
6. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование / С.И. Архипов. – СПб., 2004. – 372 с.
7. Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С.Ф. Кечекьян. – М., 1958. – 384 с.
8. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М., 1974. – 250 с.
9. Марченко М.Н. Теория государства и права / М.Н. Марченко. – М., 2001. – 433 с.
10. Поляков А.В. Общая теория права / А.В. Поляков. – СПб., 2003. – 738 с.
11. Братусь С.Л. Юридические лица в советском гражданском праве / С.Л. Братусь. – М., 1947. – 398 с.
12. Разуваев И.В. Теоретические вопросы общего учения о субъектах права / И.В. Разуваев // Юридическая мысль. – 2007. – № 3. – С. 57–71.
13. Горбунова О.Н. Финансовое право / О.Н. Горбунова. – М., 2012. – 400 с.
14. Вукот М.А. Сторони и основные лица искового производства / М.А. Вукот. – Саратов, 1968. – 126 с.
15. Толкунова В.Н. Трудовое право / В.Н. Толкунова. – М., 2002. – 496 с.
16. Мальцев Г.В. Социалистическое право и свобода личности: теоретические вопросы / Г.В. Мальцев. – М., 1968. – 454 с.
17. Дашковська О.О. Юридична особа як суб'єкт правовідносин: загальнотеоретичний підхід / О.О. Дашковська // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2–3. – С. 21–24.
18. Грешников И.П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве / И.П. Грешников. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 331 с.
19. Телицин С.Ю. Гражданско-правовой статус предпринимателя : [монография] / С.Ю. Телицин. – М. : Юрилитинформ, 2013. – 168 с.

ЮРКЕВИЧ Ю. М.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу

юридичного факультету

(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 347.191.1

КОМАНДИТНІ ТОВАРИСТВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті на основі аналізу чинного законодавства України та практики його застосування здійснено загальнотеоретичну характеристику правового регулювання порядку створення й діяльності командитних товариств. За результатами дослідження висловлено власну позицію щодо вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері.

Ключові слова: засновницький договір, командитне товариство, повний учасник, юридична особа, господарське товариство, вкладник.

В статье на основе анализа действующего законодательства Украины и практики его применения осуществлена общетеоретическая характеристика правового регулирования порядка создания и деятельности коммандитных товариществ. По результатам исследования высказана собственная позиция по совершенствованию действующего законодательства Украины в этой сфере.

Ключевые слова: учредительный договор, коммандитное общество, полный участник, юридическое лицо, хозяйственное общество, вкладчик.

On the basis of analysis of current legislation of Ukraine and its application the general theoretical characterization of the limited partnerships' regulation of their establishment and activities has been made. According to the survey, the own opinion in improving the current legislation of Ukraine in this sphere has been expressed.

Key words: foundation agreement, limited partnership, full participant, legal person, business entity, investor.

Вступ. У сучасну епоху посилення інтенсивності процесів інтеграції створюються об'єктивні передумови для зближення різних правових систем. При цьому для вирішення завдань вивчення шляхів подальшої інтеграції України в європейську спільноту важливим є детальний теоретичний аналіз відомих вітчизняному законодавству організаційно-правових форм підприємництва та порівняння їх із характерними для зарубіжного права. Із цієї позиції необхідно досліджувати зміст національного права в зарубіжних державах, а також практику його застосування з метою подальшого використання позитивного досвіду в нормотворчості. Однією з таких організаційно-правових форм юридичних осіб є командитне товариство. Ставлення різних правових систем світу до регулювання цього виду підприємницьких юридичних осіб упродовж різних періодів часу не було однозначним, що свідчить про актуальність означеної теми та необхідність її вивчення.

Питання правового регулювання порядку створення й діяльності командитних товариств досліджувались у працях багатьох учених, зокрема С.П. Бортникова, О.М. Вінник, В.М. Коссака, М.І. Кулагіна, В.С. Петренка, В.В. Ровного, Ю.Ю. Симонян, В.І. Цікала,

В.С. Щербини, Ю.В. Яковлєва та багатьох інших. Незважаючи на це, проблема правового регулювання порядку створення й діяльності командитних товариств в умовах реформування вітчизняного законодавства залишається актуальною.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення детального теоретичного аналізу правового регулювання порядку створення та діяльності командитних товариств на основі чинного законодавства України й практики його застосування, порівняння вітчизняного нормативного регулювання командитних товариств із зарубіжним, а також висловлення власної позиції щодо необхідності вдосконалення їх статусу.

Результати дослідження. Батьківщиною товариств на вірі (командитних товариств) вважається середньовічна Італія: уже в XII ст. зустрічається звичай спільної участі в підприємстві, за якого один з учасників товариства вів справу підприємства від свого імені (*tractator*), тоді як роль іншого обмежувалась внесенням грошового внеску або товару (*commendator*). У романських країнах ця форма співпраці отримала назву *commenda*, також її було прийнято в Німеччині. Саме *commenda* є прототипом сучасної командити та негласного товариства [1; 2, с. 147–148]. При цьому вперше статус командити комплексно врегулював французький *Ordonnance sur le commerce* 1673 р. Він, однак, виключав регулювання негласного товариства. Подібним чином питання вирішувалось у Торговому кодексі Франції (*Code de commerce*) 1807 р. У Німеччині командита була відома вже до кінця середньовіччя. Її було утворено не з *commenda*, а з повного товариства за допомогою його перетворення таким чином, що деякі з учасників (або їх спадкоємці), як і раніше, вносили капітал, проте вже не брали активної участі в справах товариства, а їх відповідальність обмежувалась розміром внесеного вкладу; деякі ж з учасників відразу приймалися у товариство [1]. Водночас процес інтеграції організаційно-правових форм ведення підприємницької діяльності від підприємця – фізичної особи до товариства, а потім до акціонерного товариства обумовлюється декількома причинами: концентрацією капіталу, збільшенням числа учасників, які мають єдину мету, розподілом функцій між учасниками [3, с. 9–10].

Згідно зі ст. 133 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) командитним товариством є товариство, у якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (повними учасниками), є один або декілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участь у діяльності товариства [4]. Командитні товариства, відповідно до ст. 1 Закону України «Про господарські товариства», належать до господарських товариств [5]. Загалом інтерес господарського (торгового) товариства відповідає інтересам усіх груп його учасників із підпорядкуванням спільній цілі, окресленій в установчому документі товариства [6]. Частина 3 ст. 79 Господарського кодексу України передбачає, що господарські товариства є юридичними особами [7].

З іншого боку, в окремих наукових джерелах зазначається, що товариство має багато схожого з юридичною особою, проте до повного отождолення цих двох понять дуже далеко [8, с. 87]. Зокрема, А.Х. Гольмстен вказував, що в товаристві наявні лише деякі риси юридичних осіб [9, с. 112].

У законодавстві багатьох країн світу господарські товариства, які належать до об'єднання капіталів, і персональні товариства мають навіть різну назву. Також такі персональні товариства, як повне й командитне, законодавством деяких країн не визнаються (не визнавались) юридичними особами, хоча й наділяються більшістю прав та обов'язків, притаманних останнім. Це має значні правові наслідки: такі товариства не сплачують корпоративний податок (тобто податки, що покладаються на юридичних осіб), а їхні кредитори можуть через голову товариства звертатись до його учасників із вимогою про сплату боргів товариства [10, с. 37–39]. Крім цього, у правничій літературі розглядається конструкція «усіченої» юридичної особи (як такої, що володіє лише деякими властивостями юридичної особи) [11, с. 202].

Командитне товариство – це вид господарських товариств, який поєднує в собі багато рис повного товариства та деякі характеристики господарських товариств – об'єднань капі-

талів. Відмінною рисою командитного товариства є правовий статус його учасників. У командитному товаристві є дві категорії учасників: повні учасники та вкладники. Щонайменше один повний учасник командитного товариства веде підприємницьку діяльність від імені товариства й відповідає без обмежень перед кредиторами за зобов'язаннями товариства всім своїм майном. Вкладники відповідають лише своїм вкладом, розмір якого визначається в засновницькому договорі товариства.

У юридичній літературі зазначається, що правовий статус товариства як будь-якого підприємства не вичерпується лише віднесенням його до юридичних осіб, оскільки з моменту реєстрації товариства як підприємства їх правовий статус не може не включати в себе також комплекс прав, якими користується будь-яке підприємство. Більше того, у більшості випадків у підприємницьких відносинах статус юридичної особи не має істотного значення. Якщо припустити, що товариство може діяти як підприємство й без статусу юридичної особи, то можливе виділення низки його ознак, які дозволяють йому володіти відповідною правосуб'єктністю та виступати від власного імені в підприємницьких відносинах [3, с. 14]. Так, у вітчизняній науці раніше висловлювались думки щодо необхідності забезпечення можливості створення повних товариств як із правами, так і без прав юридичної особи [12, с. 57; 13, с. 6–7]. Вважаємо таку пропозицію слушною також для командитних товариств із наділенням останніх ключовими ознаками правосуб'єктності.

Водночас, наприклад, в англійських наукових джерелах основні відмінності між компаніями та партнерствами розглядають під такими заголовками:

1. *Створення*. Компанія створюється шляхом реєстрації відповідно до законодавства про компанії. Партнерство створюється шляхом укладення договору в певній конкретній формі або такій, що постає з поведінки партнерів.

2. *Статус за законом*. Компанія обов'язково наділяється статусом юридичної особи. Таким чином, компанія може володіти майном, укладати контракти, бути позивачем/відповідачем у суді. Партнерство, як правило, не є юридичною особою, хоча може бути позивачем/відповідачем у суді за іменем фірми. Таким чином, партнери володіють майном фірми та є відповідальними за її контракти.

3. *Передача часток*. Частки в компанії можуть вільно передаватись, якщо інше не визначається її статутом. Партнер може передавати його частку у фірмі, проте набувач автоматично не набуває статусу партнера, а лише отримує право на одержання частки прибутків.

4. *Кількість учасників*. Компанія може мати щонайменше двох учасників. Партнерство не може мати більше 20 учасників, хоча це правило не застосовується до всіх видів партнерств.

5. *Управління*. Учасники компанії не є уповноваженими брати участь у її управлінні, якщо не будуть призначені до її виконавчого органу. Партнери уповноважені управляти фірмою, якщо інше не визначається договором.

6. *Органи*. Учасник компанії не є її представником і не може її зобов'язувати своїми діями. Навпаки, кожен генеральний партнер є її представником.

7. *Відповідальність учасників*. Відповідальність учасника компанії може обмежуватись його часткою. Відповідальність генерального партнера є необмеженою. У партнерствах з обмеженою відповідальністю один або декілька партнерів можуть обмежити свою відповідальність розміром свого внеску, хоча навіть партнерство з обмеженою відповідальністю повинне мати генерального партнера.

8. *Повноваження*. Своєю діяльністю компанія здійснює відповідно до законодавства компанії, і компанія може функціонувати в межах цілей, визначених статутом, хоча вони можуть бути змінені спеціальним рішенням. Партнери можуть здійснювати будь-яку діяльність, яку бажають, доти, доки вона є законною.

9. *Припинення*. Жоден із членів компанії не може її ліквідувати, і смерть, банкрутство чи недієздатність учасника не означає, що компанія має бути ліквідованою. Партнерство, як правило, може бути розірване будь-яким партнером у будь-який час [14, с. 17–18].

У юридичній літературі відзначається, що командитне товариство є гібридною організаційно-правовою формою підприємництва фізичних осіб, між якими існували до моменту

утворення та існують надалі довірчі відносини. Воно поєднує в собі, з одного боку, переваги індивідуального підприємництва та підприємництва зі створенням юридичної особи, а з іншого – риси повного товариства й товариства з обмеженою відповідальністю. Воно може також мати свої різновиди як акціонерна команта тощо. Гнучкість моделей командитного товариства дозволяє найкраще враховувати інтереси їх засновників. Ці моделі повинні врегульовуватись чинним законодавством, що підвищить його організуючу функцію [15, с. 8].

Наприклад, польському праву відоме командитно-акціонерне товариство як вид господарського товариства, що поєднує в собі риси командитного й акціонерного товариств. Це робить його привабливою формою ведення підприємницької діяльності. Згідно з правилами Кодексу господарських товариств у всіх справах, у яких неможливо застосувати правила повного товариства, щодо командитно-акціонерного товариства застосовуються правила акціонерного товариства, насамперед правила щодо статутного капіталу, внесків засновників, акцій, наглядової ради й загальних зборів учасників товариства [16]. В Україні також відсутні такі організаційно-правові форми юридичної особи, які відповідали б партнерству з обмеженою відповідальністю (limited liability partnership) і командитному товариству з обмеженою відповідальністю (limited liability limited partnership) США.

Відтак варто погодитись, що найбільш успішні моделі організаційних форм підприємництва мають урегульовуватись чинним законодавством України, що не лише підвищить його організуючу функцію, а й значно покращить вітчизняний інвестиційний клімат. Водночас слушним є твердження окремих науковців, що основне обмеження принципу свободи щодо господарських товариств зводиться до вичерпного переліку комерційних компаній. Сторони не можуть, посилаючись на принцип свободи, заснувати інші товариства, ніж ті, що визначаються в законі; натомість можливою є модифікація змісту взаємин у товаристві [17, с. 11].

Жодна юридична особа не може функціонувати поза правовими актами установчого, управлінського та розпорядчого характеру [18, с. 6]. Установчими документами суб'єкта господарювання називається комплект документів встановленої законом форми, згідно з якими суб'єкт господарювання виникає й діє як суб'єкт права [19, с. 256].

Єдиним установчим документом командитних товариств за законодавством України є засновницький договір, який підписується всіма повними учасниками. Варто зазначити, що окремими вченими пропонується законодавчо закріпити принцип анонімності участі вкладників у командитному товаристві, який передбачає визначення в установчому договорі лише сукупного розміру вкладів вкладників без зазначення їх персональних даних [20, с. 5]. На наше переконання, це не зовсім узгоджується з принципами відкритості й прозорості здійснення діяльності підприємницьким товариством. Після державної реєстрації як суб'єкта господарювання – юридичної особи функції засновницького договору полягають у регламентації корпоративних правовідносин, а також закріпленні правового статусу господарської організації [21, с. 9–10].

В.І. Цікало вказує, що право на участь у розподілі прибутку командитного товариства зазвичай має пропорційний характер. Як і в товариствах – об'єднаннях майна (капіталів), право на отримання частини прибутку (дивідендів) для повних учасників командитних товариств носить умовний характер, оскільки його здійснення залежить від рішення учасників повних учасників командитного товариства. Вкладник командитного товариства, на відміну від повного учасника, має право отримувати частину прибутку товариства відповідно до його частки в складеному капіталі товариства в порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом), незалежно від рішення учасників товариства. У разі відмови командитного товариства у виплаті його вкладнику частини прибутку товариства (дивідендів) вкладник може вимагати примусового виконання цього права в судовому порядку [22, с. 107–108].

Розглядаючи питання порушення господарським товариством своїх зобов'язань перед учасником, Вищий господарський суд України в справі № 2-11/11(2/1328/11/12) зазначив, що невикплата відповідачем позивачу вартості частини майна товариства, пропорційної част-

ці позивача в статутному капіталі товариства, під час його виходу з товариства в строки, визначені в ст. 54 Закону України «Про господарські товариства», зумовлює наслідки, передбачені за прострочення грошового зобов'язання, встановлені ст. 625 ЦК України [23]. Тому, на нашу думку, командитне товариство також нестиме перед вкладником відповідальність за порушення грошового зобов'язання, передбачену ст. 625 ЦК України, у разі відмови командитного товариства у виплаті його вкладнику частини прибутку товариства (дивідендів).

Висновки. Підсумовуючи наведене та конкретизуючи деякі проблеми, необхідно вказати, що командитне товариство поєднує в собі риси повного товариства й окремі характеристики господарських товариств – об'єднань капіталів. Водночас варто погодитись, що в ході реформування чинного законодавства України доцільно забезпечити можливість створення командитних товариств як із правами, так і без прав юридичної особи, з наділенням їх ключовими ознаками правосуб'єктності. Крім того, з метою покращення вітчизняного інвестиційного клімату необхідно розглянути можливість урегулювання чинним законодавством України деяких моделей організаційних форм господарських товариств, які є відомими зарубіжному праву, проте не характерними для нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Москва Л. Товарищество на вере (командитное товарищество) в современном польском и российском праве / Л. Москва, В.В. Ровный // Правоведение. – 2006. – № 1. – С. 81–116. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1223206>.
2. Hueck G. Gesellschaftsrecht / G. Hueck. – München, 1991. – 415 s.
3. Бортников С.П. Некоторые проблемы правового положения товарищества на вере (командитного товарищества) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / С.П. Бортников. – Самара, 1996. – 23 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=25381>.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
5. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
6. Wyrok sądu najwyższego – izba cywilna z dnia 5 listopada 2009 r. i csk 158/2009. – LexPolonica nr 2097054; Biuletyn Sądu Najwyższego 2010/1; OSNC 2010/4 poz. 63; Rzeczpospolita 2009/269 str. F2.
7. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
8. Нерсесов Н.О. Конспект лекцій по торговому праву / Н.О. Нерсесов. – М., 1889. – 139 с.
9. Гольмстен А.Х. Очерки по русскому торговому праву / А.Х. Гольмстен. – СПб. : Б.и., 1895. – 210 с.
10. Вінник О.М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище / О.М. Вінник. – К. : Товариство «Знання» КОО, 1998. – 309 с.
11. Советское и иностранное гражданское право: проблемы взаимодействия и развития / [В.В. Безбах, М.И. Кулагин, В.П. Мозолин и др.] ; отв. ред. В.П. Мозолин. – М. : Наука, 1989. – 336 с.
12. Бекірова Е.Е. Удосконалення правового статусу повних товариств / Е.Е. Бекірова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26(65). – № 1. – С. 53–58.
13. Шеремет О.С. Правове регулювання організації і діяльності повних товариств : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / О.С. Шеремет ; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2006. – 164 с.
14. Smith&Keenan's Law for Business / by D. Keenan. – 7 ed. – London : Pitman Publishing, 1987. – 860 p.

15. Яковлев Ю.В. Командитні товариства як суб'єкти підприємницької діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Ю.В. Яковлев ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2001. – 20 с.
16. Rodzaje spółek w Polskim prawie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mam-prawo.org/rus/opcje/jestem-cudzoziemcem-w-polsce/przedsiębiorca/rodzaje-spolek>.
17. Szyszko R. Prawo spółek handlowych. Wybrane zagadnienia. Skrypt dla aplikantów radcowskich. Okręgowej Izby Radców Prawnych w Warszawie / R. Szyszko. – Warszawa : Okręgowa Izba Radców Prawnych, 2011. – 213 s.
18. Селіванов І.О. Створення та реєстрація господарюючих суб'єктів: правові питання / І.О. Селіванов // Право України. – 1991. – № 2. – С. 6–8.
19. Щербина В.С. Господарське право України : [навч. посібник] / В.С. Щербина. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 384 с.
20. Симонян Ю.Ю. Корпоративні відносини у командитних товариствах (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Ю.Ю. Симонян ; Одеська нац. юрид. академія. – О., 2010. – 20 с.
21. Петренко В.С. Установчі документи суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / В.С. Петренко ; Ін-т екон.-прав. досліджень НАН України. – Донецьк, 2006. – 211 с.
22. Корпоративное право / [И.В. Венедиктова, Г.Г. Гнидченко, Т.Е. Кагановская и др.] ; под ред. У. Хелльманна, И.В. Венедиктовой. – Хмельницкий : Хмельницкий ун-т управления и права, 2015. – 252 с.
23. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 2-11/11(2/1328/11/12) від 15 жовтня 2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua>.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ГРУДНИЦЬКИЙ В. М.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач
кафедри менеджменту і маркетингу
(Донецький національний
технічний університет)

УДК 346.5(477)

**ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДІВ ЗЛОВЖИВАННЯ
МОНОПОЛЬНИМ (ДОМІНУЮЧИМ) СТАНОВИЩЕМ**

У статті розглянуті та охарактеризовані види зловживання монополюючим (домінуючим) становищем суб'єктом господарювання на ринку. Проведені розмежування між загальними і приватними заборонами. Запропоновані на основі зроблених висновків зміни до чинного законодавства України.

Ключові слова: монопольне або домінуюче становище, зловживання монополюючим або домінуючим становищем, суб'єкт господарювання, антимонополюно-конкурентне законодавство, товарний ринок.

В статье рассмотрены и охарактеризованы виды злоупотребления монополюющим (доминирующим) положением субъектом хозяйствования на рынке. Проведено разграничение между общими и частными запретами. Предложены на основе сделанных выводов изменения в действующее законодательство Украины.

Ключевые слова: монопольное или доминирующее положение, злоупотребление монополюющим или доминирующим положением, субъект хозяйствования, антимонополюно-конкурентное законодательство, товарный рынок.

The article examines and describes types of monopoly (dominant) abuse by economic player on market. The article provides a distinction between general and specific prohibitions. Basing on conclusions which have been made, it proposes changes to current legislation of Ukraine.

Key words: monopoly or dominant position, monopoly or dominant abuse, economic player, antimonopoly legislation, commodity market.

Вступ. Формування конкурентного середовища є однією із умов становлення України як держави із розвиненою ринковою економікою. Цей шлях є досить складним та тривалим. Розвиток ринкових відносин супроводжується різними негативними явищами, поміж яких можна виокремити зловживання ринковою владою, що призводить до порушення балансу інтересів учасників господарських відносин. Свідченням важливості даної проблеми є практика різних країн світу відносно розроблення і впровадження механізмів попередження та припинення правопорушень у сфері антимонополюно-конкурентного регулювання, наприклад, антитрестівське законодавство США нараховує понад сто років. Здатність України враховувати зарубіжний досвід та впроваджувати власні інститути із урахуванням національних особливостей відносно захисту економічної конкуренції є запорукою ефективності проведення проголошених реформ.

Дослідженням проблеми зловживання монополюним (домінуючим) становищем займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: С. Валітов, С. Мельник, Н. Саніахметова, І. Князева, Т. Султонова та інші. Разом із тим характеристика видів зловживання монополюним (домінуючим) становищем суб'єкта господарювання на ринку потребує подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою наукової статті є дослідження основних видів зловживання монополюним (домінуючим) становищем та внесення пропозицій щодо розширення сфери застосування цих видів.

Результати дослідження. У законодавстві України закріплено перелік видів зловживання домінуючим становищем, зокрема у статті 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Але слід зазначити, що серед науковців немає єдності відносно трактування її змісту.

Так, у ч. 1 статті 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» закріплено, що зловживання монополюним (домінуючим) становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливіми за умов існування значної конкуренції на ринку [1].

На думку Н. Саніахметової, С. Мельник, дана норма дає визначення поняття «зловживання монополюним (домінуючим) становищем на ринку». Вони вважають, що перший вид зловживання монополюним або домінуючим становищем закріплений у п. 1 ч. 2 ст. 13 Закону «Про захист економічної конкуренції» [2, с. 3–4]. Тобто, частину 1 ст. 13 не можна застосувати щодо кваліфікації дій монополіста, а, відповідно, і притягнути його до відповідальності за ці дії.

На думку ж С. Валітова, на практиці ситуація виглядає по-іншому. Розпочинаючи розглядати справу за ознаками зловживання монополюним або домінуючим становищем, антимонопольні органи, в першу чергу, визначаються з тим, чи підпадають дії монополіста хоча б під одне із положень частини другої статті 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Якщо не підпадають, то ч. 2 ст. 13 залишається без уваги, і потрібно виконати всебічний збір і аналіз доказів відповідно до частини першої статті 13 [3, с. 76].

Частиною 2 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» наведений конкретний перелік видів зловживання монополюним або домінуючим становищем.

Відповідно, як до української, так і зарубіжної практики одним із самих поширених видів зловживання домінуючим становищем на ринку є зловживання цінового характеру.

Так, згідно з річним звітом Антимонопольного комітету України у структурі порушень у вигляді зловживання монополюним або домінуючим становищем зловживання цінового характеру у 2014 році становили 32% [4].

Згідно із Законом України «Про захист економічної конкуренції» видами цінових зловживань є:

- встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку (п. 1 ч. 2 ст. 13);
- застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод із суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин (п. 2 ч. 2 ст. 13).

В юридичній літературі монопольна ціна визначається, як ціна, що встановлюється на рівні вище або нижче суспільної вартості або рівноважної ціни товару (роботи, послуги) з метою отримання монопольних прибутків [5, с. 117].

Саме в залежності від ступеня розриву між «ідеальною» конкурентною ціною і фактичною ціною можна робити висновки про встановлення монопольних цін.

Монопольна ціна виявляється шляхом повного, всебічного і об'єктивного аналізу різних маніпуляцій із цінами суб'єктів господарювання, які займають домінуюче становище на ринку. При цьому тут потрібно враховувати, що факти, які формально свідчать про наявність ознак монопольної ціни, можуть бути наслідком кон'юнктури ринку, а не зловживанням мо-

нопольним становищем на ринку з боку суб'єкта господарювання при встановленні вільних цін. Тому, як зазначає К. Тот'єв, наявність ознак монопольної ціни не виключає, а передбачає проведення глибокого економічного аналізу з залученням експертів, без чого виявити такі монополістичні дії досить важко [6].

Пунктом 2 частини 2 ст. 13 забороняється застосування дискримінаційних цін або інших умов до рівнозначних угод із суб'єктами господарювання. Цінову дискримінацію можна визначити, як диференціацію без об'єктивно виправданих на те причин.

Дискримінація відбувається тоді, коли домінуючий суб'єкт господарювання встановлює різні ціни або різні умови для різних контрагентів, з якими у нього є рівнозначні угоди [3, с. 81]. Наприклад, автотранспортні підприємства із вивозу побутових відходів, які займають у містах монопольне становище і здійснюють однакові послуги житлово-комунальним підприємствам, житловим кооперативам, населенню в приватному секторі і організаціям, не можуть встановлювати їм різні тарифи за свої послуги.

Дискримінація суб'єктів господарювання цінами або іншими умовами укладення угоди може бути визнана законною, якщо її виправдовують об'єктивні причини. Виробники, зазвичай, встановлюють для оптових покупців кращі ціни і умови, аніж для роздрібних покупців. У цьому випадку диференціація є об'єктивно виправданою.

Таким чином, при монопольному ціноутворенні виділяють такі його різновиди:

1) монопольно висока ціна.

Тільки адміністративні органи, які займаються проблемами конкуренції, можуть визначити, чи відповідають ціни встановленим вимогам (зазвичай, ціни на роздрібні товари порівнюють з їх собівартістю). Якщо така процедура не можлива, то встановлюються «розумні» ціни шляхом аналізу цін на товари на інших товарних ринках або у конкурентів;

2) монопольно низька ціна.

У разі встановлення дуже низької ціни з'являється можливість значно збільшити попит на свою продукцію в результаті переорієнтації споживчого попиту і зміни споживчих уподобань. Втративши значну частину своїх споживачів, інші виробники будуть залишати ринок, що призведе до домінування одного суб'єкта господарювання на ринку і, як наслідок, у подальшому до підвищення цін на товари через відсутність конкуренції;

3) дискримінаційна ціна.

Дискримінація виникає, коли суб'єкт господарювання вводить різні умови для покупців, що знаходяться в однаковому становищі. Важливо також відзначити, що дискримінація виникає і в тому випадку, коли рівнозначні угоди укладаються на нерівноцінних умовах. Відповідно, дискримінація не виникає у разі існування різних умов для різних груп споживачів. Але якщо за відсутності економічного обґрунтування різним групам споживачів пропонуються товари на однакових умовах, то подібна ситуація також має дискримінаційний характер [7, с. 232].

Пункт 3 частини 2 ст. 13 містить заборону щодо укладання угод шляхом прийняття суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору.

В якості прикладу можна привести включення в договір купівлі-продажу таких додаткових умов, як надання на платній основі послуг по гарантійному обслуговуванню придбаних речей, яке уже було закладено у вартість товару виробником. Згода підписати договір лише за умови внесення до нього умов, що стосуються товарів, в яких контрагент не зацікавлений (продаж комп'ютерної техніки тільки разом із програмним забезпеченням).

Правило заборони нав'язування додаткових умов договору, які не стосуються предмета угоди, поширюється також на домінуючі фірми-покупці, які погоджуються придбати товар лише за умови, що постачальник продасть їм інший товар [3, с. 85].

Слід звернути увагу на те, що умови договору, запропоновані домінуючим суб'єктом господарювання, можуть мати інтерес для його контрагента, але бути не вигідними для нього. Наприклад, монополіст погоджується заключити з молочним комбінатом договір купів-

лі-продажу обладнання з розливу молока тільки за умови, якщо останній придбає у нього додатково до обладнання упаковку для молока. Молочному комбінату вона потрібна, тобто, він зацікавлений в придбанні упаковок для молока, але його не влаштовує їх ціна, запропонована монополістом, яка в декілька разів вища за ціну упаковок на ринку. У даному випадку мова може йти про зловживання монополістом своїм становищем у вигляді нав'язування не вигідних умов договору своєму контрагенту.

Але якщо молочному комбінату не потрібні упаковки для молока, наприклад, у зв'язку з тим, що у нього є власна лінія з виробництва упаковок, то згода монополіста підписати договір лише за умови придбання молочним комбінатом упаковок для молока буде розглядатися, як зловживання своїм монопольним становищем у вигляді внесення в договір умов, в яких його контрагент не зацікавлений [8, с. 54].

Інший вид зловживання монопольним (домінуючим) становищем наведений у пункті 4 частини 2 статті 13. Він має своєю метою завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання або споживачам і полягає в обмеженні виробництва, ринків або технічного розвитку. Під «обмеженням» необхідно розуміти зменшення обсягів поточної діяльності або відмова розвивати виробництво домінуючим суб'єктом господарювання [3, с. 86–87].

Обмеження обсягів випуску продукції в кількісному і якісному вираженні вважається зловживанням за умови, якщо значна частина пропозицій на ринку конкретного товару залишається незадовільною [3, с. 87].

Як варіант обмеження виробництва, ринків можна розглядати ситуацію: вилучення товарів із обігу з метою створення і підтримки дефіциту.

Під вилученням товару з обігу, метою і результатом якого є створення чи підтримання дефіциту на ринку або підвищення цін, в юридичній літературі розуміють дію суб'єкта господарювання щодо обмеження збуту виробленої ним продукції, а також вилучення з ринку (зі сфери обігу) аналогічних товарів, що виробляються (поставляються на той же ринок) конкурентами, спрямоване на отримання певної вигоди зі свого домінуючого становища [9, с. 47].

Основна мета, яку в даному випадку може переслідувати домінуючий суб'єкт господарювання, полягає в отриманні додаткової вигоди внаслідок обмеження збуту виробленої їм продукції та одночасного підвищення цін на неї. Але додатковий прибуток у даному випадку домінуючий суб'єкт господарювання може отримати тільки за наявності достатнього попиту на вироблену ним продукцію або аналогічну продукцію, вироблену його конкурентами.

Слід зазначити, що не всяке вилучення товару з обігу, результатом якого є його дефіцит або підвищення ціни на нього, слід пов'язувати зі зловживанням домінуючим становищем, оскільки таке обмеження збуту виробленої продукції може бути викликане об'єктивними причинами, не пов'язаними з метою суб'єкта господарювання створити дефіцит продукції та підвищити ціну на неї. Наприклад, вилучення з обігу продукції свинини м'ясоконсервного комбінату може бути викликане оголошенням з боку держави карантину на м'ясо свині у зв'язку зі спалахом свинячого грипу. Або вилучення з обігу м'ясних консервів того ж м'ясоконсервного комбінату може бути наслідком виявлення порушень технологічних процесів виробництва зазначеної продукції. Навряд чи таке вилучення товарів із обігу можна назвати зловживанням домінуючим становищем [8, с. 73–74].

Пункт 5 частини 2 статті 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» закріпив такий вид зловживання монопольним (домінуючим) становищем, як часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання.

Слід зазначити, що поряд з антимонопольно-конкурентним законодавством зобов'язання укласти договір передбачене також нормами цивільного законодавства, зокрема, мова може йти про ст. 633 Цивільного кодексу України, яка визначає особливості укладення публічного договору.

Спеціальними нормативно-правовими актами України безпосередньо вказано на пряму заборону відмови в укладенні договору. Так, згідно з ч. 2 ст. 24 Закону «Про електроенергетику» енергопостачальники, що здійснюють постачання електричної енергії на закрі-

плений території, не мають права відмовити споживачу, розташованому на цій території, в укладенні договору на постачання електричної енергії.

У разі наявності технічної можливості теплопостачальні організації, що здійснюють постачання теплової енергії на закріпленій території, не мають права відмовити споживачу, який розташований на цій території, в укладенні договору (ч. 4 ст. 25 Закону України «Про теплопостачання»).

Слід підкреслити, що не всяку відмову можна розглядати, як зловживання монопольним (домінуючим) становищем. Протиправною поведінкою буде саме необґрунтована відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання. Дану норму можна було б доповнити положенням щодо наявності можливості у суб'єкта господарювання виробництва і поставки товару.

Необґрунтованою в даному випадку в юридичній літературі вважається відмова суб'єкта господарювання, що займає домінуюче становище на ринку, від укладення договору з покупцями, якщо не доведена неможливість виробництва або постачання певного товару без шкоди для даного суб'єкта господарювання [9, с. 56].

Певну складність представляє доказування того, що відмова від укладення договору є саме свідченням зловживання домінуючим становищем на товарному ринку, а не звичайною ринковою поведінкою домінуючого суб'єкта господарювання. Так, у сучасних умовах відмова суб'єкта господарювання, що займає домінуюче становище на ринку, від угоди з окремим покупцем, може бути викликана неможливістю виробництва продукції у зв'язку з відсутністю необхідної сировини та інших факторів виробництва, або у зв'язку з тим, що весь обсяг продукції вже передбачається реалізувати за раніше укладеними договорами.

Пунктом 6 частини 2 статті 13 Закону «Про захист економічної конкуренції» встановлено заборону на дії домінуючого суб'єкта господарювання, які призводять до суттєвого обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин.

Конкурентоспроможність – це складне, багатогранне явище, яке охоплює всю діяльність підприємства на ринку. Вона відображає структуру підприємства, характеристики виробничих потужностей, рівень цін, кількість продукції персоналу, розробку і впровадження нових технологій, фінансові результати діяльності. Зловживання монопольним (домінуючим) становищем може негативно вплинути як на одну із цих складових, так і на декілька. При цьому потрібно враховувати, що конкурентоспроможність повинна суттєво обмежуватися. Ознаками такого обмеження може бути зменшення оборотів компанії, зменшення прибутків, втрата частини ринку і клієнтів, закриття виробничих потужностей [3, с. 87].

Прикладом таких зловживань може бути застосування хижацьких цін, тобто встановлення настільки занижених цін, що конкуренти не здатні їх підтримувати. Мета такої поведінки полягає в тому, щоб послабити конкурентів і, врешті-решт, витіснити їх із ринку.

Пункт 7 частини 2 статті 13 Закону «Про захист економічної конкуренції» закріплює такий вид зловживання монопольним або домінуючим становищем, як створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання. Дана норма містить два окремих правила поведінки домінуючого суб'єкта господарювання на ринку. Перша частина положення покликана захистити потенційних конкурентів, оскільки ринки завжди повинні бути відкритими для нових учасників. Особливе значення це має для тих ринків, на яких реальна конкуренція ослаблена внаслідок наявності домінуючого суб'єкта господарювання.

В юридичній літературі під перешкодами доступу на ринок або виходу з ринку іншим суб'єктам господарювання мають на увазі будь-які фактори правового, організаційного, економічного, технологічного та фінансового характеру, які не дають можливості новим фірмам ввійти на ринок за досить короткий період часу і на рівних умовах конкурувати з уже діючими на ньому суб'єктами господарювання.

Друге правило стосується захисту реальної конкуренції, яка існує між присутніми на ринку конкурентами. Наприклад, аеропорт, окрім власних послуг, здійснює авіап перевезення.

При укладенні договорів з іншими авіакомпаніями, які, по суті, були його конкурентами, аеропорт окремим пунктом передбачав заборону на рейси в найбільш вигідних для нього напрямках. Дані дії можна кваліфікувати, як зловживання монополюючим становищем у вигляді усунення з ринку інших суб'єктів господарювання [3, с. 88].

Закон не передбачає, від яких видів дій і методів повинні утриматися домінуючі фірми, щоб не створювати перешкод доступу на ринок (виходу з ринку).

Потрібно враховувати те, що сам факт домінуючого становища, згідно із антимонопольно-конкурентним законодавством України, не є правопорушенням. Правопорушенням буде зловживання монополюючим або домінуючим становищем на ринку. Завдання встановлення, виявлення і доказування фактів зловживання покладено на органи Антимонопольного комітету України.

Висновки. На основі вищевикладеного можна зробити такі висновки.

У Законі України «Про захист економічної конкуренції» встановлено загальні і приватні заборони щодо зловживання монополюючим становищем. Як свідчить практика, однією із проблем правозастосовної діяльності може бути неправильне використання загальних заборон у антимонопольно-конкурентному законодавстві. Зокрема, частина 1 статті 13 вказаного закону розглядається як закріплення визначення поняття «зловживання монополюючим (домінуючим) становищем», і характеристика видів зловживання розпочинається із частини 2 статті 13 Закону «Про захист економічної конкуренції». Але діяльність органів Антимонопольного комітету України свідчить про те, що, в першу чергу, проводиться кваліфікація дій по частині 2 статті 13, якщо дії не підпадають під цю частину статті, то проводиться всебічний збір і аналіз доказів відповідно до частини першої статті 13. Таким чином, частина 2 ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» містить невичерпний перелік видів зловживання монополюючим становищем, а частина 1 цієї статті дає загальну заборону дій (бездіяльності) монополіста, які можуть бути визнані зловживанням монополюючим становищем у процесі конкуренції або порушення прав споживачів.

Умови договору, запропоновані домінуючим суб'єктом господарювання, можуть мати інтерес для його контрагента, але бути невідповідними для нього, тому потрібно розширити види зловживання монополюючим або домінуючим становищем шляхом включення таких протиправних дій, як нав'язування суб'єкту господарювання умов договору, невідповідних для нього.

Список використаних джерел:

1. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-14 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
2. Саніахметова Н.А. Зловживання монополюючим (домінуючим) становищем суб'єкта господарювання на ринку : поняття та види / Н.А. Саніахметова, С.Б. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 1. – С. 3–5.
3. Валитов С.С. Правовое регулирование конкуренции в Украине : монография / С.С. Валитов. – Донецк : Юго-Восток, Лтд, 2009. – 307 с.
4. Річний звіт Антимонопольного комітету України (за 2014 р.). – [Електронний ресурс] // Антимонопольний комітет України : офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=110270&schema=main>.
5. Парашук С.А. Конкурентное право (правовое регулирование конкуренции и монополии) / С.А. Парашук. – М. : Городец-издат. – 2002. – 416 с.
6. Тотьев К.Ю. Уголовная ответственность за монополистическую деятельность / К.Ю. Тотьев // Хозяйство и право. – 1998. – № 5, 6. – С. 17–22.
7. Князева И.В. Антимонопольная политика в России / В.И. Князева. – 5-е изд., перераб. – М. : Омега-Л, 2011. – 505 с.
8. Султонова Т.И. Злоупотребление хозяйствующими субъектами доминирующим положением на рынке в Республике Таджикистан : вопросы теории и законодательства : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Т.И. Султонова. – Душанбе, 2007. – 154 с.
9. Конкурентное право Российской Федерации : [учеб. пособие для вузов] / под ред. Н.И. Клейн, Н.Е. Фонаревой. – М. : Логос, 1999. – 715 с.

ПАНЬКОВА Л. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри
цивільного та господарського права
юридичного факультету
(Національний університет
біоресурсів і природокористування
України)

УДК 346.3:621.3

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО ПОСТАЧАННЯ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ

У статті проведено аналіз норм чинного законодавства щодо правовідносин, які виникають при укладенні договору про постачання електричної енергії. Визначено особливості здійснення судової практики у цій сфері.

Ключові слова: *споживач електричної енергії, договір, господарський суд.*

В статье проведен анализ норм действующего законодательства относительно правоотношений, возникающих при заключении договора поставки электрической энергии. Определены особенности осуществления судебной практики в данной сфере.

Ключевые слова: *потребитель электрической энергии, договор, хозяйственный суд.*

The article analyzes current legislation concerning legal relations, which are arising under a contract of supply of electric energy. The features of realization of judicial practice are certain in this sphere.

Key words: *consumer of electric energy, contract, economic court.*

Вступ. Електроенергетика є стратегічно важливою галуззю економіки України, оскільки від енергетичної безпеки залежить, у першу чергу, економічна безпека держави та захищеність соціальних, економічних та інших прав її громадян.

Трансформаційні процеси та євроінтеграція нашої держави призводять до розширення меж її міжнародного енергетичного співробітництва та конвергенції.

Відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої (далі – Угода), сторони домовилися продовжувати та активізувати існуюче співробітництво у сфері енергетики з метою підвищення енергетичної безпеки, конкурентоспроможності та стабільності, що є необхідним для просування економічного зростання та досягнення прогресу у напрямку ринкової інтеграції, в тому числі шляхом поступового зближення в енергетичному секторі та через участь у регіональних ініціативах щодо співробітництва у сфері енергетики.

Співробітництво у нормативно-правовій сфері враховуватиме необхідність забезпечення відповідних зобов'язань щодо надання публічних послуг, зокрема заходи щодо інформування і захисту споживачів від нечесних методів ціноутворення, а також доступу до доступних енергетичних ресурсів для споживачів, зокрема найбільш вразливих верств населення (стаття 337 Угоди) [1].

Враховуючи вищенаведене, існує об'єктивна необхідність належного нормативно-правового регулювання відносин, які виникають у сфері електроенергетики, щодо їх договірної забезпечення та захисту прав споживачів, у тому числі у господарсько-правовому аспекті.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження деяких питань нормативно-правового регулювання відносин, які виникають при укладенні договору про постачання електричної енергії з урахуванням аналізу судової практики, яка склалася у даній сфері.

Результати дослідження. Деяким аспектам укладання господарських договорів приділено увагу у наукових працях таких учених-правників, як М.І. Брагінський [2], О.А. Белянич [3], С.М. Бєрвєно [4], С.О. Тєньков [5] та ін.

Постачання електроенергії є однією з форм, у яких здійснюється господарсько-торгівельна діяльність суб'єктів господарювання.

Згідно з пунктом 5 частини першої статті 92 Конституції України засади організації та експлуатації енергосистем визначаються виключно законами України [6]. Такими, зокрема, є Закони України: «Про електроенергетику», «Про засади функціонування ринку електричної енергії України», «Про природні монополії», а також положення параграфу 5 глави 54 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та положення параграфу 3 глави 30 Господарського кодексу України (далі – ГК України).

Особливістю нормативного регулювання сфери електропостачання є наявність чималої кількості підзаконних нормативно-правових актів, якими визначається порядок отримання та споживання електроенергії.

Зокрема, норми вищезазначених законодавчих актів знайшли свою деталізацію, наприклад, у положеннях Правил користування електричною енергією, затверджених постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України від 31 липня 1996 року № 28 (далі – Правила користування електричною енергією № 28), дія яких поширюється на всіх юридичних та фізичних осіб (крім населення). Цим документом регламентуються відносини, що виникають у процесі продажу і купівлі електричної енергії між виробниками або постачальниками електричної енергії та споживачами (на роздрібному ринку електричної енергії).

Правила користування електричною енергією (пункт 1) виділяють два різних договори – про купівлю-продаж електричної енергії та про постачання електричної енергії

Перший визначається, як домовленість двох сторін (постачальник електричної енергії за нерегульованим тарифом і споживач), що є документом певної форми, який встановлює зміст та регулює правовідносини між сторонами під час продажу постачальником за нерегульованим тарифом електричної енергії споживачу за вільними цінами.

Другий визначено, як домовленість двох сторін (постачальник електричної енергії за регульованим тарифом і споживач), що є документом певної форми, який встановлює зміст та регулює правовідносини між сторонами під час продажу постачальником за регульованим тарифом електричної енергії споживачу за тарифами, які регулюються відповідно до законодавства України [7].

Важко погодитись із некоректним формулюванням, що договір регулює відповідні правовідносини. Загальновідомо, що правовідносини – це суспільні відносини, які врегульовані нормами права, тому не можна регулювати те, що вже врегульовано. Отже, доцільно внести зміни в п.1, замінивши термін «правовідносини» на «відносини».

Крім того, порядок отримання та споживання електроенергії деталізовані, зокрема, в положеннях Методики визначення обсягу та вартості електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення споживачами правил користування електричною енергією, затвердженої постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України від 04 травня 2006 року № 562, Порядку визначення розміру і відшкодування збитків, завданих енергопостачальнику внаслідок викрадення електричної енергії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08 лютого 2006 року № 122, Методики обрахування плати за спільне використання технологічних електричних мереж, затвердженої постановою На-

ціональної комісії регулювання електроенергетики України від 12 червня 2008 року № 691, Порядку визначення класів споживачів електричної енергії, диференційованих за ступенями напруги, затвердженого постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України від 13 серпня 1998 року № 1052, Правил технічної експлуатації електроустановок споживачів, затверджених наказом Міністерства палива та енергетики України від 25 липня 2006 року № 258, умов та правил здійснення підприємницької діяльності з постачання електричної енергії за нерегульованим тарифом, затверджених постановою Національної комісії з питань регулювання електроенергетики від 12 серпня 1996 № 36.

Стаття 1 Закону України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року № 575/97-вр (далі – Закон) визначає електричну енергію як товарну продукцію, призначену для купівлі-продажу, а її постачання, як господарську діяльність, пов'язану з наданням електричної енергії споживачеві за допомогою технічних засобів передачі та розподілу електричної енергії на підставі договору [8].

Як зазначено у статті 24 Закону, енергопостачальник, що здійснює постачання електричної енергії на закріпленій території, не має права відмовити замовнику (споживачу), електроустановки якого розташовані на такій території, в укладенні договору про постачання електричної енергії (договору про користування електричною енергією) за умови, що нова електроустановка замовника приєднана або потужність для діючої електроустановки споживача збільшена в установленому законодавством порядку.

При цьому споживання енергії можливе лише на підставі договору з енергопостачальником. Споживач енергії зобов'язаний додержуватися вимог нормативно-технічних документів та договору про постачання енергії [8].

Отже, договірні відносини у галузі постачання електроенергії мають свої особливості. Це, в першу чергу, пов'язано зі специфікою предмета договору, що й обумовлює спеціальний порядок його укладання.

Договору електропостачання властиві певні ознаки, які виражаються у покладенні на споживача додаткових обов'язків, пов'язаних із необхідністю:

- 1) дотримуватися передбаченого договором режиму споживання електроенергії;
- 2) забезпечувати безпечну експлуатацію енергетичних мереж та справність приладів і устаткування, що використовуються у процесі споживання електричної енергії.

Справедливо зазначимо, що державне регулювання відносин, пов'язаних із постачанням електроенергії, здійснювалося Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики (далі – НКРЕ), яка була утворена відповідно до Указу Президента України від 23 листопада 2011 року № 1059/2011, але ліквідована Указом Президента України від 27 серпня 2014 року № 693/2014 (нині утворена Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП)).

НКРЕ відповідно до покладених на неї завдань, серед іншого, розробляла і затверджувала обов'язкові до виконання норми і правила, у тому числі правила користування електричною енергією, а також типові форми господарських договорів.

Зокрема, відповідно до наданих повноважень НКРЕ затвердила Типовий договір про технічне забезпечення електропостачання споживача, Типовий договір про спільне використання технологічних електричних мереж, Типовий договір про постачання електричної енергії, Типовий договір про тимчасове постачання електричної енергії без засобів обліку, Типовий договір про користування електричною енергією на території населеного пункту (додатки 1–5 до Правил користування електричною енергією № 28), якими, зокрема, визначаються права, обов'язки та відповідальність сторін.

Слід зазначити, що згідно статті 275 ГК України відпуск електроенергії без оформлення договору енергопостачання не допускається; суб'єкти господарювання, які забезпечують споживачів електроенергією, зобов'язані укладати договори з усіма споживачами їхньої продукції.

Виробники і постачальники енергії, що займають монополістичне становище, зокрема суб'єкти природних монополій, зобов'язані укласти договір енергопостачання на вимогу

споживачів, які мають технічні засоби для одержання енергії. Розбіжності, що виникають при укладенні такого договору, врегульовуються відповідно до вимог цього Кодексу [9].

При цьому ГК України також передбачено, що суб'єкти господарювання, які забезпечують споживачів (суб'єктів господарювання або негосподарюючих суб'єктів – юридичних осіб) електроенергією, зобов'язані укладати договори з усіма споживачами їхньої продукції (послуг). Законодавством можуть бути передбачені обов'язкові умови таких договорів (ч. 6. ст. 179 ГК України) [9].

Укладення договору про постачання електричної енергії та визначення його змісту на основі типового договору передбачено пунктом 5.2 Правил користування електричною енергією № 28, а сам типовий договір міститься в додатку 3 до цих Правил.

Частина третя статті 184 ГК України передбачає, що укладення господарських договорів на основі примірних і типових договорів повинно здійснюватися з додержанням умов, передбачених статтею 179 ГК України, не інакше як шляхом викладення договору у вигляді єдиного документа, оформленого згідно з вимогами статті 181 цього Кодексу та відповідно до правил, встановлених нормативно-правовими актами щодо застосування примірного або типового договору.

При цьому згідно зі статтею 179 ГК України сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови.

Згідно з частиною першою статті 187 ГК України спори, що виникають при укладенні господарських договорів за державним замовленням, або договорів, укладення яких є обов'язковим на підставі закону, та в інших випадках, встановлених законом, розглядаються судом [9].

За правилами територіальної підсудності справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів, справи у спорах про визнання договорів недійсними розглядаються господарським судом за місцезнаходженням сторони, зобов'язаної за договором здійснити на користь другої сторони певні дії, такі як: передати майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо (стаття 15 Господарського процесуального кодексу України) [10].

Як свідчить судова практика, у правовідносинах, пов'язаних із укладенням договору про постачання електричної енергії, спори виникали у зв'язку з відмовою відповідача укласти такий договір на умовах, запропонованих позивачем.

Вирішуючи такі спори, господарські суди, як правило, керувались зазначеними вище положеннями абзацу четвертого частини четвертої статті 179 ГК України та враховували, що укладення договору спрямоване на набуття, зміну або припинення прав та обов'язків, тому викладення умов договору в інший спосіб, ніж застосований у типовому договорі (наприклад, викладення умов договору іншими словами), не є відступом від змісту типового договору [11].

Так, задовольняючи позовні вимоги про зобов'язання укласти договір про постачання електричної енергії, місцевий господарський суд зазначив, що враховуючи положення статей 179, 275 ГК України, відповідачу не надано права відмови в укладенні договору на постачання електроенергії, а всі розбіжності повинні узгоджуватись відповідно до вимог статті 188 ГК України та статті 11 Господарського процесуального кодексу України.

Враховуючи, що процедура укладення договору здійснювалась відповідно до вимог чинного законодавства про електроенергетику та Правил користування електричною енергією № 28, а також зважаючи на встановлені судами обставини справи, Вищий господарський суд України підтримав правомірний висновок судів першої та апеляційної інстанцій щодо наявності підстав для визнання договору про постачання електричної енергії укладеним [12].

У переважній більшості спорів суди задовольняли вимоги про зобов'язання укласти договір на електропостачання, умови якого відповідали типовому договору. Якщо ж запропонований проект договору таким вимогам не відповідав, то суди відмовляли у задоволенні позовних вимог [11].

Так, у іншій справі Вищий господарський суд України підтримав рішення місцевого господарського суду, яким відмовлено у позові про зобов'язання укласти договір про спільне використання електричних мереж, оскільки запропонований позивачем договір не відповідав змісту типового договору, а наявні розбіжності не можна вважати конкретизацією умов типового договору. Суд застосовував до спірних правовідносин положення статей 179, 181 ГК України та Правил користування електричною енергією № 28. Окрім того, позивачем у справі не було наведено у позові змісту договору, що також є підставою для відмови у задоволенні позовних вимог про зобов'язання відповідача укласти такий договір з огляду на вимоги статей 179, 180 ГК України, статей 628, 638 ЦК України та через неможливість визначення і фіксації відповідних умов договору в резолютивній частині судового рішення [13].

Щодо способу захисту порушеного права у цій категорії спорів, то слід зазначити, що позивачами заявлялись вимоги про зобов'язання укласти договір, і такі вимоги у переважній кількості спорів задовольнялися господарськими судами [11].

Так, у постанові Вищого господарського суду України від 06 листопада 2013 року зазначено, що порушене право позивача підлягає захисту шляхом спонукання відповідача до укладення з позивачем договору про постачання електричної енергії згідно з частиною шостою статті 179 ГК України.

Оскільки позивачем виконано приписи, встановлені Правилами користування електричною енергією № 28, та умови, доведені до його відома енергопостачальною організацією відповідними листами, то вона має виконати вимоги пункту 5.3 Правил № 28 та надати позивачу проект договору про постачання електричної енергії, істотні умови якого визначаються на підставі типового договору та документів, наданих позивачем згідно з пунктом 5.4 Правил № 28, які свідчать про ініціювання ним укладення договору відповідно до зазначеної норми [14].

Разом із тим, Верховний Суд України у постанові від 10 жовтня 2012 року у справі № 6-110цс12 виклав правову позицію, згідно з якою серед способів захисту, передбачених статтею 16 ЦК України, не зазначено такого способу захисту, як встановлення правовідносин (у тому числі шляхом зобов'язання особи до укладення відповідних договорів).

Виходячи із загальних засад цивільного законодавства та судочинства, права особи на захист у суді порушених або невизнаних прав, меж здійснення особою цивільних прав і виконання цивільних обов'язків, можна дійти висновку про те, що в разі невизнання споживачем права виробника (виконавця) послуг на укладення договору, який відповідає вимогам типового договору, таке право підлягає захисту судом на підставі пункту першого частини другої статті 16 ЦК України шляхом визнання договору укладеним на умовах, передбачених нормативним актом обов'язкової дії [15].

Щодо наведеного слід відзначити, що відповідно до частини третьої статті 84 Господарського процесуального кодексу України у спорі, що виник при укладанні або зміні договору, в резолютивній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а у спорі про спонукання укласти договір – умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на поданий позивачем проект договору [10].

Висновки. Таким чином, якщо процедура укладення договору електропостачання здійснювалась відповідно до вимог чинного законодавства про електроенергетику та Правил користування електричною енергією, затверджених постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України від 31 липня 1996 року № 28, господарський суд має підстави для визнання договору про постачання електричної енергії укладеним.

Разом із тим, нині існують прогалини на законодавчому рівні, зокрема, неповно визначено правовий статус як постачальника, так і споживача електроенергії. Об'єктивно в цілому виникає необхідність приведення законодавства України у відповідність зі стандартами Європейського Союзу. Зазначені проблеми можуть зумовити хибну правозастосовчу практику, а тому повинні бути вирішені та врегульовані законодавцем.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page10.
2. Брагинский М.И. Договорное право: Кн. 1 / Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: СТАТУТ, 2000. – 295 с.
3. Бесянєвич О.А. Господарський договір та способи його укладання: навч. посіб. / О.А. Бесянєвич. – К.: Наук. думка, 2002. – 278 с.
4. Бєрвєно С.М. Проблеми договірної права України: монографія / С.М. Бєрвєно. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 392 с.
5. Тєньков С.О. Коментар судової практики з господарських справ / С.О. Тєньков. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 384 с.
6. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page2>.
7. Про затвердження Правил користування електричною енергією: постанова Національної комісії з питань регулювання електроенергетики України № 28 від 31 липня 1996 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0417-96>.
8. Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року № 575/97-вр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>.
9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
10. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
11. Постанова пленуму Вищого господарського суду України від 16.12.2015 № 3 «Про узагальнення судової практики вирішення спорів, що виникають у сфері надання послуг з електропостачання». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/ppVGSU_16122015_3.pdf.
12. Постанова Вищого господарського суду України від 14.01.2015 № 925/1478/13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42369084>.
13. Постанова Вищого господарського суду України від 25.12.2012 № 25/5005/1701/2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28264984>.
14. Постанова Вищого господарського суду України від 06 листопада 2013 року № 905/3497/13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34682429>.
15. Постанова Верховного Суду України від 10.10.2012 № 6-110цс12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26497408>.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КОЛОСОВ І. В.,
юрисконсульт
(ПП Колосов В.А.)

УДК 349.2:349.222.2

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ
ПРО ТРУДОВІ СПОРИ: ПРОБЛЕМИ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

У пропонованому дослідженні розкриваються загальні поняття забезпечення позову, його видів, підстав та порядку застосування у цивільній справі; особливостей та специфіки цивільних справ про трудові спори з огляду на їх суспільну значущість; проблемні питання застосування заходів забезпечення позову в зазначеній категорії справ; висловлюються рекомендації щодо модернізації процедури забезпечення позову у справах про трудові спори.

Ключові слова: забезпечення позову, види забезпечення позову, порядок забезпечення позову, цивільні справи, трудові спори.

В предлагаемом исследовании раскрываются общие понятия обеспечения иска, его видов, оснований и порядка применения в гражданском деле; особенностей и специфики гражданских дел о трудовых спорах с точки зрения их общественной значимости; проблемные вопросы применения мер обеспечения иска в указанной категории дел; приводятся рекомендации относительно модернизации процедуры обеспечения иска в делах о трудовых спорах.

Ключевые слова: обеспечение иска, виды обеспечения иска, порядок обеспечения иска, гражданские дела, трудовые споры.

In proposed article common conceptions of assurance of complaint, its ways, foundations and procedure of its application in civil case, peculiarities and specifics of civil cases about labor disputes, problems of same application are developed in viewpoint of its public importance. The recommendations about improvement of procedure of assurance of complaint in cases about labor disputes are pronounced.

Key words: assurance of complaint, ways of assurance of complaint, procedure of assurance of complaint, civil cases, labor disputes.

Вступ. В опублікованій на виконання Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 04 листопада 2014 року «Про невідкладні заходи із забезпечення державної безпеки» № 880/2014 колективній монографії «Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристики»¹ нами зазначалося, що «однією з передумов злочинності є бідність, яка породжується безробіттям. Отже, важливим заходом профілактики як злочинності взагалі, так і військової злочинності зокрема є зміцнення, посилення рівня правового захисту прав та законних інтересів трудящих, який би мав актуальну та виражену соціальну спрямованість» [7, с. 136].

¹ Дана колективна монографія видана Херсонським державним університетом спільно із Південним регіональним центром Національної академії правових наук України.

У цьому контексті «три складові: пізнання права – вдосконалення судової процедури захисту права – вдосконалення процедури виконання судових рішень, спрямованих на захист права – є і будуть залишатися ключовими для будь-якої спільноти, суспільства та держави на шляху до підвищення ефективності права та реформування правової системи» [6, с. 189].

«Одним із ключових питань будь-якого виду процесу є проблема дотримання його строків..., адже будь-яка тяганина знижує рівень довіри до суду, негативно відображається на рівні захисту прав, свобод та законних інтересів учасників процесу, погіршує загальний рівень правосвідомості громадян» [5, с. 48].

Таким чином, реформування правової системи в дусі дотримання норм закону та установлених ним строків є важливим державним завданням, яке спрямоване на підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин у цілому.

Але, на жаль, на практиці, не завжди вдається досягти зазначеного балансу. Різноманітні матеріальні, організаційні, гуманітарні, інші, у тому числі і людський, чинники не дають змоги належним чином і у розумний строк захистити порушене, оспорене чи невизнане право особи шляхом застосування судової процедури. При таких обставинах особливого значення набувають заходи забезпечення судових позовів – ті, які може застосувати суд до вирішення справи по суті з метою запобігання неоправданому порушенню прав та законних інтересів особи, що до нього звернулася.

А стосовно трудових спорів – це в повному розумінні цього слова ще й міри боротьби з бідністю, злочинністю, голодом, жебрацтвом, правовим нігілізмом, суспільною зневірою у ефективності судової системи тощо.

Отже, від існування ефективних, мобільних та простих у застосуванні форм забезпечення позовів у справах про трудові спори багато в чому залежить суспільна та державна безпека, спокій громадян, їх ставлення до права та правових інституцій держави. У необхідності пошуку таких форм і полягає актуальність пропонованої роботи.

Приводом для її написання стало вивчення цивільної справи за позовом П. до Установи² про поновлення пропущеного процесуального строку, визнання незаконним та скасування наказу про накладення дисциплінарного стягнення та про звільнення, поновлення на роботі, стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу та моральної шкоди³, де позивач протягом 8 місяців не мав доступу до роботи без законних підстав⁴, будучи матір'ю-одиначкою.

Окремим питанням заходів забезпечення позову у цивільному процесі в різні часи були присвячені роботи таких авторів, як: В.А. Аргунова, М.А. Вікут, І.М. Зайцева Р.С. Гусакиян, А.А. Добровольського, Н.Ю. Єрпильової, С.А. Іванова, Н.М. Ткачової, М.К. Треушнікова, В.А. Мусіна, А.А. Ференц-Сороцького, В.М. Щеглова, Н.А. Чечиної, Д.М. Чечот, Т.В. Шакітько, К.С. Юдельсон, В.В. Яркова та багатьох інших.

Невирішеними на сьогоднішній день залишаються питання адаптації норм процесуального права в частині заходів забезпечення позову до потреб та специфіки трудових спорів з огляду на їх суспільну значущість.

Таким чином, завданням роботи є пошук ефективних та простих у правозастосовчій практиці процесуальних форм забезпечення позову у справі про трудовий спір за допомогою як загальних методів пізнання (дедукції, індукції, аналізу, синтезу), так і спеціально-юридичних методів (аналогії закону, аналогії права, юридичної компаративістики тощо).

Результати дослідження. За даними інформаційного ресурсу <http://legalquest.ru/> «обеспечение иска⁵ – процессуальное действие судьи или суда по принятому к рассмотре-

² Всі особисті дані сторін у справі з етичних міркувань змінено або знеособлено.

³ що перебувала у провадженні Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області.

⁴ Рішення про поновлення на роботі винесене лише судом першої інстанції; відомості та висновки автора по зазначеній справі не враховують можливості апеляційного оскарження рішення суду на час написання цієї роботи.

⁵ За законодавством Російської Федерації.

нию и разрешению делу, вызванное необходимостью применения предусмотренных законом мер, когда их непринятие может привести к невозможности исполнения вынесенного в последующем решения о присуждении, вступившего в законную силу» [8].

Н.Ю. Єрпильова [4] вказує на те, що «меры по обеспечению заявленных исковых требований направлены на обеспечение последующего исполнения решения суда и принимаются в ходе уже начавшегося гражданского судопроизводства по ходатайству заинтересованной стороны (inter partes), в отличие от предварительных обеспечительных мер, принимаемых до возбуждения дела в суде (ex parte)»⁶.

Отже, за науковою доктриною забезпечення позову – це: 1) процесуальна дія суду або судді; 2) вчинена за клопотанням зацікавленої сторони; 3) у ході вже розпочатого цивільного судочинства; 4) коли не вчинення такого забезпечення потягне за собою неможливість виконання у подальшому ухваленого рішення суду.

З огляду на норму ст. 151 ЦПК України «суд за заявою осіб, які беруть участь у справі, може вжити передбачені цим кодексом заходи забезпечення позову.

2. У заяві про забезпечення позову повинно бути зазначено:

1) причини, у зв'язку з якими потрібно забезпечити позов;

2) вид забезпечення позову, який належить застосувати, з обґрунтуванням його необхідності;

3) інші відомості, потрібні для забезпечення позову.

3. Забезпечення позову допускається на будь-якій стадії розгляду справи, якщо нежиття заходів забезпечення може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду.

4. За заявою заінтересованої особи суд може забезпечити позов до подання позовної заяви з метою запобігання порушенню права інтелектуальної власності. До заяви про забезпечення позову додаються документи та інші докази, які підтверджують, що саме ця особа є суб'єктом відповідного права інтелектуальної власності, і що її права можуть бути порушені у разі нежиття заходів забезпечення позову. До заяви додаються також її копії відповідно до кількості осіб, щодо яких просять вжити заходи забезпечення позову, та документ, що підтверджує сплату судового збору за подання заяви про забезпечення позову.

5. У разі подання заяви про забезпечення позову до подання позовної заяви заявник повинен подати відповідну позовну заяву протягом трьох днів із дня постановлення ухвали про забезпечення позову» [3, с. 492].

Отже, і у чинному цивільному процесуальному законодавстві України закріплена можливість забезпечення позову: 1) за заявою осіб, які беруть участь у справі; 2) якщо нежиття заходів забезпечення може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду, що в цілому відповідає згаданій науковій позиції.

Але чи відповідає таке формулювання норми закону потребам справ про трудові спори, зокрема, про поновлення на роботі? Розберемося з цим детальніше.

З огляду на норми ст. 235 КЗпП України будь-яких формальних перешкод для виконання судового рішення про поновлення незаконно звільненого працівника на роботі не існує. Єдиним випадком такої перешкоди є ліквідація підприємства, установи, організації, в якій працював працівник, без правонаступництва. Але законом і для таких випадків встановлено чіткий алгоритм поновлення порушених прав працівника: стаття 240¹ КЗпП України визначає, що «у разі, коли працівника звільнено без законної підстави або з порушенням встановленого порядку, але поновлення його на попередній роботі неможливе внаслідок ліквідації підприємства, установи, організації, орган, який розглядає трудовий спір, зобов'язує ліквідаційну комісію або власника (орган, уповноважений управляти майном ліквідованого підприємства, установи, організації, а у відповідних випадках – правонаступника), виплатити працівникові заробітну плату за весь час вимушеного прогулу. Одночасно орган, який

⁶ Стосується норм господарського процесу, на які згодом і посилається Н.Ю. Єрпильова у своїй роботі з посиланням на відповідні норми законів Російської Федерації.

розглядає трудовий спір, визнає працівника таким, якого було звільнено за пунктом 1 статті 40 цього кодексу. На такого працівника поширюються пільги і компенсації, передбачені статтею 49-3 цього кодексу для вивільнюваних працівників, а його зайнятість забезпечується відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» [2, с. 375].

Отже, теоретично жодних проблем у поновленні на роботі незаконно звільненого працівника немає: якщо він незаконно звільнений – він підлягає поновленню на роботі, якщо він незаконно звільнений, але поновити його на роботі неможливо внаслідок ліквідації підприємства, установи, організації – він визнається звільненим за п. 1 ст. 40 КЗпП України з виплатою всіх грошових виплат та компенсацій.

Але практично існує дуже велика проблема: як і за рахунок чого працівникові жити весь час, коли вирішується судом його справа про поновлення на роботі? Чим годувати родину? На що забезпечувати та навчати неповнолітніх дітей, якщо такі є? Важкі, болісні для кожної людини питання.

Нами неадарма у вступі робилося посилення на цивільну справу за позовом П. до установи. Будучи матір'ю-одиначкою, яка очевидно не могла бути звільнена з мотивів, передбачених ст. 40 КЗпП України, окрім випадків повної ліквідації підприємства, коли допускається її звільнення з обов'язковим працевлаштуванням (ч. 3 ст. 184 КЗпП), П. все ж таки була звільнена за п. 3 ст. 40 КЗпП України і протягом 8-ми місяців чекала поновлення її на роботі у попередній посаді.

Виникає питання: чи припустимо таке, щоб особа, яка має законні гарантії щодо збереження робочого місця чи неприпустимості звільнення за певних умов, такий тривалий проміжок часу чекала поновлення своїх прав та законних інтересів? Щоб мати-одиначка, будучи соціально вразливою та незахищеною, майже рік не мала коштів на належне забезпечення своєї малолітньої дитини, створення умов для її всебічного та гармонійного розвитку? На наш погляд, відповідь не викликає сумнівів.

Таким чином, вважаємо, що за умов, коли системи спеціалізованої трудової юстиції у нашій державі ще не створено, а існуюча процедура вирішення справ про трудові спори за правилами цивільного судочинства не витримує критики з огляду на вимоги часу та суспільної потреби, саме інститут забезпечення позову повинен бути «пом'якшувачем» гостроти соціальної напруги, яка неодмінно виникає у разі незаконного звільнення працівника. Але у такому разі формулювання «якщо невжиття заходів забезпечення може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду» є більш ніж недолугим, бо таких труднощів чи неможливостей у справах, зокрема про поновлення на роботі, з точки зору закону не існує; в той же час існує ризик полишення працівника та його родини на голодне вимирання з огляду на тривалість вирішення справ про трудові спори у судах загальної юрисдикції з різних причин у наш час.

Тому, на нашу думку, для потреб трудового процесу вдалішим є формулювання: «якщо порушення прав працівника є очевидним з огляду на подані ним докази на підтвердження гарантій, що встановлені по відношенню до нього трудовим законодавством, або якщо невжиття заходів забезпечення може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду»⁷.

З цих же міркувань вважаємо певною мірою невдалим формулювання «за заявою осіб, які беруть участь у справі». По-перше, практично у справі про трудовий спір, окрім випадку розгляду справи про стягнення з працівника шкоди, заподіяної підприємству, установі та організації, відповідачу-підприємству немає про що просити суд з точки зору забезпечення позову. По-друге, заява про забезпечення позову подається у цивільному судочинстві з огляду на те, що за її подання сплачується судовий збір, від сплати якого позивачі-робітники у справах про трудові спори звільнені [1, с. 87]. З огляду на ці особливості трудових спорів у поєднанні зі їх значущістю для кожного окремо взятого працівника подача саме заяви про забезпечення позову вбачається нами зайвою формальністю. Більш вдалим, на наш погляд, є формулювання «за

⁷ Останнє може стосуватися, наприклад, грошових вимог працівника, але не поновлення на роботі.

ініціативою судді під час відкриття провадження у справі чи суду на будь-якій іншій стадії її розгляду⁸, або суддею чи судом за заявою осіб, які беруть участь у справі»⁹.

Згідно зі ст. 151 ЦПК України позов забезпечується:

- 1) накладенням арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачеві і знаходяться у нього або в інших осіб;
- 2) заборорою вчиняти певні дії;
- 3) встановленням обов'язку вчинити певні дії;
- 4) заборорою іншим особам здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання;
- 5) зупиненням продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту;
- 6) зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа, який оскаржується боржником у судовому порядку;
- 7) передачею речі, яка є предметом спору, на зберігання іншим особам.

Не допускається забезпечення позову шляхом накладення арешту на заробітну плату, пенсію та стипендію, допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яка виплачується у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітністю та пологами, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на допомогу, яка виплачується касами взаємодопомоги, благодійними організаціями, а також на вихідну допомогу, допомогу по безробіттю, на майно або грошові кошти неплатоспроможного банку, а також на майно або грошові кошти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Ця вимога не поширюється на позови про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, про відшкодування збитків, завданих злочином.

Не може бути накладено арешт на предмети, що швидко псуються.

Не допускається забезпечення позову шляхом зупинення тимчасової адміністрації або ліквідації банку, заборони або встановлення обов'язку вчиняти певні дії Фонду гарантування вкладів фізичних осіб при здійсненні тимчасової адміністрації чи ліквідації банку.

Не допускається забезпечення позову шляхом зупинення рішень, актів Національного банку України, а також встановлення для Національного банку України заборони або обов'язку вчиняти певні дії.

Не допускається забезпечення позову шляхом заборони відповідачу вчиняти певні дії за позовами власників або кредиторів неплатоспроможного банку до такого банку або Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

На нашу думку, досить цікавий перелік з огляду на потреби цивільного судочинства. Але яка з нього користь для справ про трудові спори? Так, накладення арешту на майно та грошові кошти, безсумнівно, має сенс з огляду на те, що у справах про трудові спори заявляються, зокрема, грошові вимоги. Заборона вчиняти певні дії також може мати певне практичне значення¹⁰.

Але пункти з 4 по 7 взагалі не мають жодного відношення до трудових спорів. Пункт 3 має настільки невизначену правову природу, що його застосування у справах про трудові спори вбачається більш, ніж сумнівним. Більш вдалим, на нашу думку, є формулювання

⁸ З огляду на раніше опубліковану нами роботу щодо складу суду та відводів у трудовому процесі. Див. роботу: Колосов І. Склад суду та відводи під час вирішення трудових спорів: вітчизняний та зарубіжний досвід. / І. Колосов // Роль права у забезпеченні законності та правопорядку: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 31 серпня 2012 року. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2012. – С. 45–47.

⁹ Цим формулюванням ми дещо доповнюємо раніше приведені нами рекомендації у роботі: Колосов І. Інститут попереднього судового засідання у трудових спорах: реалії та проблеми застосування / І. Колосов // Актуальні питання реалізації чинних національних та міжнародно-правових актів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 16–17 березня 2012 р.). – Одеса: у 3-х частинах. – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2012. – ч. 1. – С. 96–97.

«позов забезпечується... тимчасовим, на час вирішення справи, негайним допуском працівника до роботи з нарахуванням та виплатою йому на цей час заробітної плати з урахуванням обмежень повороту виконання, що встановлені законом для вимог про стягнення заробітної плати, виплаченої працівникові¹¹ – у разі, коли у справі є докази про те, що по відношенню до працівника трудовим законодавством встановлені гарантії збереження робочого місця чи неприпустимості його звільнення».

Вважаємо також недолугою недопустимість заборони або встановлення обов'язку вчиняти певні дії Фонду гарантування вкладів фізичних осіб при здійсненні тимчасової адміністрації чи ліквідації банку, оскільки і в цей час даною адміністрацією можуть вчинятися дії, спрямовані на порушення трудових прав та законних інтересів працівників банку. Це ж саме стосується і Національного банку України, у зв'язку з чим такі норми цивільного процесу під час розробки проекту Трудового процесуального кодексу України застосовувати, на нашу думку, не слід. Крім того, не можуть бути використані норми про заборону відповідачу вчиняти певні дії за позовами власників або кредиторів неплатоспроможного банку до такого банку або Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, оскільки вони не стосуються трудових спорів.

Існуючу норму про недопущення «забезпечення позову шляхом накладення арешту на заробітну плату, пенсію та стипендію, допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яка виплачується у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітністю та пологами, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на допомогу, яка виплачується касами взаємодопомоги, благодійними організаціями, а також на вихідну допомогу, допомогу по безробіттю, на майно або грошові кошти неплатоспроможного банку, а також на майно або грошові кошти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Ця вимога не поширюється на позови про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, про відшкодування збитків, завданих злочином», на нашу думку, для потреб вирішення трудових спорів, слід змінити наступним чином: «не допускається забезпечення позову у справі про трудовий спір шляхом накладення арешту на заробітну плату, пенсію та стипендію, допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яка виплачується у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітністю та пологами, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на допомогу, яка виплачується касами взаємодопомоги, благодійними організаціями, а також на вихідну допомогу, допомогу по безробіттю».

Існуючу процедуру застосування заходів забезпечення позову у трудовому спорі, на нашу думку, можна застосовувати з огляду на ті пропозиції, що нами були висловлені вище та з огляду на висновки, що містяться у попередніх роботах¹².

А ось норми цивільного процесу про заміну чи скасування заходів забезпечення позову не суперечать специфіці трудових спорів, у зв'язку з чим можуть бути запозичені з існуючого ЦПК України.

Норми ж чинної ст. 155 ЦПК України про відповідальність за шкоду, спричинену заходами забезпечення позову не можуть, на нашу думку, застосовуватися у справах про трудові спори з огляду на те, що існують прямі законодавчі обмеження такої відповідальності¹³.

¹⁰ Наприклад, заборона знищувати чи передавати іншим особам трудову книжку працівника – у разі, коли щодо її повернення або видачі існує невирішений спір у суді.

¹¹ Детальніше про це у роботі: Колосов І. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у справах про трудові спори: актуальні проблеми сьогодення / І. Колосов // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – № 4 (II). – С. 206–213.

¹² Щодо особливостей апеляційного провадження у справах про трудові спори. Див. роботу: Колосов І. Апеляційне провадження у справах про трудові спори: сучасний стан, проблематика та можливі шляхи імплементації зарубіжного досвіду / І. Колосов // Наукове періодичне видання: Карпатський правничий часопис. – Науковий журнал. – № 1 (01) березень 2013. – С. 45–50.

¹³ Див. посилання № 12.

Висновки. Проведеним науковим дослідженням, яке досягло поставленого завдання, було виявлено цілий ряд особливостей забезпечення позову, що стосується потреб саме справ про трудові спори. 7 існуючих видів забезпечення позовів пропонується замінити 3-ма уточненими та модифікованими; більше половини заборонених цивільним процесуальним законодавством видів забезпечення позову пропонується дозволити у трудовому процесі; певну частину норм цивільного процесу не застосовувати через їх непотрібність для потреб вирішення трудових спорів. Приведено рекомендації щодо заощадження процесуального часу та спрощення процедури встановлення заходів забезпечення позову, що дозволить підвищити рівень судового захисту прав працівників, розумно прискорити його і, як наслідок, покращити рівень соціального сприйняття судової системи та правового регулювання суспільних відносин в Україні. Водночас питанням зупинення, закриття провадження у справі про трудовий спір, залишенню її без розгляду, перегляду за нововиявленими обставинами і т. п. мають бути присвячені подальші наукові пошуки та дослідження.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про судовий збір». – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 14. – 87 с.
2. Кодекс законів про працю України // Затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 ВВР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
3. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.
4. Ерпылёва Н.Ю. Меры по обеспечению иска в международном гражданском процессе. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://rutlib.com/book/6600/p/156>.
5. Колосов І.В. До питання про заходи процесуального примусу в трудовому процесі / І.В. Колосов // Науковий вісник Херсонського державного університету // Серія «Юридичні науки». – Херсонський державний університет. – Херсон, 2014. – Випуск № 6–1. – Том 2. – С. 48–51.
6. Колосов І.В. Перегляд цивільних справ про трудові спори у Верховному Суді України: проблемні аспекти правозастосовчої практики / І.В. Колосов // Науковий вісник Ужгородського національного університету // Серія Право. – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2015. – Випуск № 33. – Том 1. – С. 189–193.
7. Колосов І.В. Профілактика військових злочинів як засіб подолання злочинності: соціально-трудовий аспект / І.В. Колосов // Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія / За заг. ред. В.М. Стратонова, Є.Л. Стрельцова. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 127–143.
8. Обеспечение иска в гражданском процессе (понятие, основания, порядок; гарантии интересов ответчика). – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://legalquest.ru/>.

СИДОРЕНКО А. С.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального,
адміністративного та трудового права
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.2

ОБЪЕКТИВНЫЕ ПОДСТАВЫ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДА

У статті досліджено об'єктивні підстави диференціації правового регулювання праці в сучасних умовах господарювання. Надано характеристику диференціації правового регулювання праці. Визначено, що до об'єктивних підстав диференціації належать галузева належність, умови праці, природні географічні й геологічні умови праці, характер трудового зв'язку, а також проаналізовано їх зміст. Доведено, що диференціація правового регулювання праці виражається через спеціальні норми, що дозволяє окремим категоріям працівників реалізувати свої права й обов'язки.

Ключові слова: диференціація правового регулювання праці, об'єктивні підстави диференціації, галузева належність, умови праці, природні географічні та геологічні умови, характер трудового зв'язку.

В статье исследованы объективные основания дифференциации правового регулирования труда в современных условиях хозяйствования. Охарактеризованы дифференциации правового регулирования труда. Определено, что к объективным основаниям дифференциации относятся отраслевая принадлежность, условия труда, природные географические и геологические условия труда, характер трудовой связи, а также проанализировано их содержание. Доказано, что дифференциация правового регулирования труда выражается через специальные нормы, позволяющие отдельным категориям работников реализовывать свои права и обязанности.

Ключевые слова: дифференциация правового регулирования труда, объективные критерии дифференциации, отраслевая принадлежность, условия труда, природные географические и геологические условия труда, характер трудовой связи.

In the article the objective bases of differentiation of legal regulation of work in the current economic conditions. We characterize the differentiation of legal regulation of labor. It was determined that the objective grounds to differentiate are the branch membership, the working conditions, the natural geographical and geological conditions of work, the nature of the labor relation, and analyzed their contents. It is proved that the differentiation of legal regulation of labor is expressed through the special rules that allow certain categories of workers to exercise their rights and responsibilities.

Key words: differentiation of legal regulation of labor, objective criteria of differentiation, branch, working conditions, natural geographical and geological conditions, nature of the labor relation.

Вступ. Диференціація правового регулювання трудових відносин у сучасних умовах господарювання є однією з основних тенденцій розвитку трудового права, що полягає в специфічних особливостях характеру, умов праці й правового статусу окремих категорій працівників.

У науці трудового права диференціація регулює умови праці окремих категорій працівників щодо підстав виникнення, зміни й припинення трудових правовідносин, режиму робочого часу та часу відпочинку, оплати праці, пільг і гарантій, охорони праці тощо.

Диференціація в трудовому праві реалізується за певними підставами, які поділяються на об'єктивні, суб'єктивні та соціальні.

Питанню дослідження підстав диференціації в науці трудового права приділяли увагу М.Й. Бару, Г.С. Гончарова, В.В. Жернаков, Ю.П. Орловський, О.С. Пашков, В.І. Прокопенко, О.С. Реус та інші науковці.

Теоретичне підґрунтя аналізованої проблеми становлять праці М.Й. Бару, Г.С. Гончарової, В.В. Жернакова, Ю.П. Орловського, О.С. Пашкова, В.І. Прокопенка, О.М. Ярошенка та інших вітчизняних учених.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні об'єктивних підстав диференціації правового регулювання праці та у формулюванні теоретичних висновків, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства.

Результати дослідження. У галузі трудового права науковці виділяють різноманітні підходи до визначення поняття диференціації правового регулювання праці й критеріїв, які характеризують це питання.

Представники харківської школи права Г.С. Гончарова та В.В. Жернаков під диференціацією правового регулювання праці розуміють відмінності в правовому регулюванні окремих видів трудових відносин. На їх думку, диференціація в трудовому праві забезпечує застосування правових норм з огляду як на об'єктивні чинники, що характеризують місце роботи й умови праці, так і на суб'єктивні чинники, що характеризують статус працівника [1, с. 14].

Варто зазначити, що диференціація правового регулювання праці виражається саме через спеціальні норми та дозволяє окремим категоріям працівників реалізувати свої права й обов'язки нарівні з іншими працівниками, що у свою чергу підвищує ефективність правового регулювання трудових і тісно пов'язаних із ними відносин.

Особливості правового регулювання праці існують у багатьох галузях господарства: залізничному транспорті, металургійній промисловості тощо. Робота в них пов'язується зі шкідливими й небезпечними умовами праці. Диференціація, в основу якої покладено чинники процесу праці, її організації, характеру виробництва тощо, незалежні від особистих якостей працівника, є об'єктивною [2, с. 95].

У науці трудового права існують різні підходи до визначення об'єктивних підстав диференціації.

Так, Ю.П. Орловський диференціацію правового регулювання праці за об'єктивними чинниками проводить за такими підставами: 1) за галуззю народного господарства; 2) за умовами праці; 3) за територіальною ознакою; 4) за характером трудового зв'язку між працівником і підприємством [3, с. 328].

М.Й. Бару звертав увагу також на особливості, які постають не лише з географічних, а й із кліматичних умов диференціації правового регулювання праці [4, с. 47–48].

О.С. Пашков до об'єктивних підстав диференціації правового регулювання праці відносить важливість галузі виробництва для суспільства, конкретні виробничі умови праці, територіальне розташування підприємства, кліматичні умови та характер трудового зв'язку між сторонами трудового договору [5, с. 106].

В.І. Прокопенка до об'єктивних критеріїв диференціації відносить такі: 1) відношення працівника до майна підприємства; 2) національну належність майна підприємства; 3) належність підприємства до державної форми власності; 4) суспільну значущість трудової функції, виконуваної працівником; 5) природні географічні й геологічні умови праці;

6) умови підвищеного ризику для здоров'я; 7) тривалість строку дії трудового договору; 8) соціально-демографічні критерії [6, с. 84].

На думку Г.С. Гончарової та В.В. Жернакова, до об'єктивних чинників диференціації правового регулювання праці належать галузь економіки, умови праці, природо-кліматичні умови, характер зв'язку між працівником і підприємством, форми й види власності [1, с. 14].

На основі аналізу думок зазначених науковців можна дійти висновку, що об'єктивні підстави диференціації правового регулювання праці в сучасних умовах характеризуються саме особливостями праці.

Погляди вчених щодо об'єктивних підстав диференціації є досить схожими. У підсумку до таких підстав можна віднести галузеву належність підприємства, установи чи організації, умови праці, природні географічні й геологічні умови праці та характер трудового зв'язку.

Для характеристики об'єктивних підстав диференціації правового регулювання праці необхідно охарактеризувати кожную з них.

Перша підстава, на яку варто звернути увагу, – це галузева належність підприємства, установи чи організації. Ця підстава визначається характером виробничого процесу й особливостями продукції, яку випускає таке підприємство. За вказаною підставою обов'язково враховуються значення галузі в тому чи іншому виді народного господарства та ступінь забезпечення цього підприємства висококваліфікованими працівниками. Зауважимо, що підприємство, установа чи організація незалежно від форм власності й виду діяльності несе повну відповідальність за всі види своєї діяльності, не має порушувати нормальну роботу та погіршувати умови для реалізації працівниками своїх трудових обов'язків.

Галузева належність підприємства, установи чи організації як підстава диференціації характеризується тим, що працівники виконують роботу лише в межах цієї галузі та на них поширюються відповідні норми. Так, наприклад, у низці галузей народного господарства встановлено додаткові відпустки за стаж роботи й за роботу в шкідливих для здоров'я умовах (щорічна додаткова відпустка надається окремим категоріям працівників за особливий характер праці, яка виконується в особливих умовах та в умовах підвищеного ризику для здоров'я, а саме тривалістю до 35 календарних днів згідно зі Списком виробництв, робіт, професій і посад, затвердженим Кабінетом Міністрів України [7]); працівники отримують більш високі тарифи ставки, здійснюється виплата винагороди за вислугу років; встановлено норми охорони праці, що враховують специфіку галузі, є додаткові вимоги до працівників (освіта, стаж роботи, стан здоров'я тощо) і до технічного оснащення робочих місць, створюються відповідні здорові й безпечні умови праці. Диференціації підлягає також інститут дисципліни праці, оскільки норми дисципліни праці містяться в галузевих правилах внутрішнього трудового розпорядку, у статутах і положеннях про дисципліну, тобто завдяки цьому розширюються обов'язки власника або уповноваженого ним органу та працівників, застосовуються більш суворі заходи дисциплінарних стягнень і впливу.

Отже, галузева належність підприємства визначається як характером виробничого процесу, так і особливостями продукції, що випускається.

Об'єктивно необхідним фактором диференціації правового регулювання праці в сучасних умовах господарювання є саме умови праці. Варто звернути увагу, що існують відмінності в умовах праці, які вимагають відповідних затрат робочої сили та трудових зусиль.

У царині трудового права під умовами праці розуміють сукупність зовнішніх чинників навколишнього середовища, у яких працівники здійснюють свою трудову діяльність. Тобто якщо характером праці є зміст трудової діяльності, то умови праці відображають зовнішнє середовище, у якому відбувається праця.

Умови праці є специфічними як для кожного виробництва, так і для кожного робочого місця, оскільки вони впливають на функціональний стан організму працюючих осіб, їх здоров'я й працездатність під час виконання покладених на них трудових обов'язків.

У науці трудового права умови праці можуть бути класифіковані на оптимальні (за яких зберігається здоров'я людини та створюються передумови для підтримання високого

рівня працездатності громадян), припустимі (які визначаються рівнем факторів, що впливають на навколишнє середовище, що не перевищує норми заборони) та шкідливі (які залежать від ступеня шкідливості умов праці, у яких виконують свою трудову функцію працівники).

Зазначимо, що від умов праці залежать результат праці, стан працездатності осіб, здоров'я працівників і можливість виконувати свої трудові обов'язки.

Умови праці мають задовольняти вимоги, що дають змогу виконувати трудові обов'язки без шкоди для життя й здоров'я, уникати перевтоми та забезпечувати високу продуктивність праці. Диференціація правового регулювання праці визначає особливі умови праці окремих категорій працівників, додаткові правила прийняття, переведення та припинення трудового договору, режиму робочого часу й часу відпочинку.

Так, наприклад, науковці в галузі трудового права визначають, що диференціація заробітної плати залежить від умов праці та здійснюється шляхом встановлення підвищених тарифних ставок поряд зі звичайними тарифними ставками (для працівників застосовуються підвищені тарифні ставки у зв'язку з важкими й шкідливими роботами, а в деяких галузях народного господарства діють найбільш високі тарифні ставки на роботах з особливо важкими та шкідливими умовами праці) [3, с. 330].

Під час виконання тих чи інших робіт існують також специфічні умови праці, що лежать в основі різних правових норм. Наприклад, це норми, що встановлюють видачу спеціального одягу, взуття та інших засобів індивідуального захисту. Н.К. Восведенко доходить висновку, що за спеціальних умов праці враховується ознака напруженості й інтенсивності праці. Ця ознака позначається на встановленні строків випробування, на визначенні розмірів посадових окладів працівників і службовців, а також осіб, які мають право на додаткову відпустку за ненормований робочий день тощо [8, с. 122].

Зауважимо, що законодавчі акти нашої держави містять диференційовані норми щодо праці осіб у тих чи інших умовах. Наприклад, Закон України «Про відпустки» в статті 7 містить положення, яке передбачає щорічну додаткову відпустку до 35 календарних днів за роботу, пов'язану з негативним впливом на здоров'я шкідливих факторів виробництва [9].

Норма статті 9 Закону України «Про охорону праці» зазначає, що працівники, зайняті на роботах із шкідливими й важкими умовами праці, безоплатно забезпечуються профілактичним лікуванням, молоком або рівноцінними харчовими продуктами, газованою солоною водою, мають право на скорочену тривалість робочого часу, додаткову оплачувану відпустку, оплату праці в підвищеному розмірі та інші пільги й компенсації [10].

Здійснюються компенсаційні доплати за умови праці, що не відповідають нормативам, у тому числі доплати за роботу у важких і шкідливих умовах праці, за роботу в нічний час, за складність та напруженість у роботі, за перевезення небезпечних вантажів тощо.

Отже, умови праці як об'єктивна підстава диференціації правового регулювання праці визначаються відповідними критеріями виробництва й трудового процесу. Покращення умов праці в сучасний період нашого життя набуває все більшого значення через нову техніку та технології, оздоровлення працівників тощо.

Ще однією з ключових підстав об'єктивної диференціації правового регулювання праці є природні географічні та геологічні умови праці. В основі цих умов праці лежать спеціальні норми: особливий порядок укладення й припинення трудових договорів, надання додаткових відпусток і пільг тощо.

Стаття 7 Кодексу законів про працю України визначає, що особливості регулювання праці осіб, які працюють у районах з особливими природними географічними й геологічними умовами, встановлюються спеціальним законодавством [11].

Така диференціація пояснюється умовами праці відповідного району, його розвитком, дефіцитом робочої сили, що зумовлює необхідність у додатковому стимулюванні працівників до праці саме в цих районах та з такими умовами праці.

Б.Я. Розін наголошував на тому, що лише природно-кліматичні особливості певних районів без їх господарчого розвитку не можуть бути підставою територіальної диференціації [12, с. 8].

Особливі географічні й геологічні умови виявляються головним чинником у правових нормах, що регулюють оплату праці, порядок надання відпусток тощо. Так, наприклад, згідно зі статтею 100 Кодексу законів про працю України на роботах з особливими природними географічними й геологічними умовами праці встановлюється підвищена оплата праці [11].

Закон України «Про відпустки» в пункті 1 частини 1 статті 8 містить положення про те, що щорічна додаткова відпустка за особливий характер праці надається окремим категоріям працівників, роботи яких виконуються в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я, тривалістю до 35 календарних днів [9].

Досить важливою об'єктивною підставою диференціації правового регулювання праці в сучасних умовах господарювання є характер трудового зв'язку між працівником і роботодавцем.

У теорії трудового права під характером трудового зв'язку вчені розуміють характер робіт, а також певний період, який викликає необхідність видання диференційованих правових норм [3, с. 337].

Характер трудового зв'язку працівника з роботодавцем виражається в нормах трудового законодавства, які регулюють працю працівників, пов'язаних із сезонними роботами, тимчасовими роботами, роботами за сумісництвом тощо. Така диференціація характеризується особливим порядком виникнення й припинення трудових відносин.

Так, наприклад, правове регулювання роботи сезонних працівників визначається Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про умови праці робітників і службовців, зайнятих на сезонних роботах» від 24 вересня 1974 р. № 310-IX та Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Списку сезонних робіт і сезонних галузей» від 28 березня 1997 р. № 278 (зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України № 2167 від 29 листопада 1999 р. та № 35 від 25 січня 2012 р.).

Обов'язковими умовами укладення трудового договору із сезонними працівниками є строк роботи не більше 6 місяців та вид роботи й галузі, зазначений у Списку виробництв, робіт, професій і посад працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я, що дає право на щорічну додаткову відпустку за особливий характер праці. Укладення сезонного трудового договору на роботах, не зазначених у цьому списку, не допускається.

Процедура оформлення на роботу сезонних працівників проводиться в загальновстановленому порядку. Варто зазначити, що під час укладення строкового трудового договору роботодавець, відповідно до статті 3 Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про умови праці робітників і службовців, зайнятих на сезонних роботах», зобов'язаний попередити працівника про сезонний характер праці. Також необхідно мати на увазі, що під час укладення сезонного договору не встановлюється випробувальний термін (стаття 5 Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про умови праці робітників і службовців, зайнятих на сезонних роботах») [13].

Відповідно до частини 9 статті 6 Закону України «Про відпустки» сезонним працівникам відпустка надається пропорційно відпрацьованому часу [9].

Існує також особливість у розрахунках середнього заробітку для виплати лікарняних листків сезонним працівникам, про що вказано в Листі Міністерства праці та соціальної політики України «Про визначення розрахункового періоду для обчислення розміру лікарняних сезонним робітникам» від 9 вересня 2010 р. № 244/899/10 [14].

Також диференційовано регулюється праця тимчасових працівників і працівників, які працюють за сумісництвом.

Наприклад, праця тимчасових працівників регулюється Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про умови праці тимчасових робітників та службовців» від 24 вересня 1974 р. № 311-09. У цьому акті регулюється порядок прийняття, звільнення з роботи, оплата праці та надання відпусток такій категорії працівників.

Отже, під диференціацією, заснованою на характері трудового зв'язку між працівником і роботодавцем, варто розуміти регулювання праці під час укладення строкових трудових договорів.

Висновки. Таким чином, спеціальне законодавство про працю побудоване на наведених підставах диференціації правового регулювання. Варто зазначити, що спеціальне законодавство у сфері праці відображає особливості праці як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Диференціація трудового законодавства покликана забезпечити надання додаткових переваг, пільг і гарантій окремим категоріям працівників, працю яких чітко не врегульовано нормами чинного Кодексу законів про працю України.

Проблема чинного законодавства полягає в тому, що в Кодексі законів про працю України не вказано основні підстави диференціації та не зазначено, які з них носять об'єктивний характер, а які обумовлюються особистими якостями працівника.

Отже, на нашу думку, чинне законодавство про працю України має визначати, що необхідно розуміти під підставами диференціації правового регулювання праці, та чітко виокремлювати, які з підстав віднесено до об'єктивних, суб'єктивних і соціальних.

Список використаних джерел:

1. Гончарова Г.С. Трудовое право в вопросах и ответах : [учебник] / Г.С. Гончарова, В.В. Жернаков. – Х. : Одиссей, 2001. – 656 с.
2. Прилипко С.М. Трудове право України : [підручник] / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : ФІНН, 2009. – 728 с.
3. Иванов С.А. Советское трудовое право: вопросы теории / С.А. Иванов, Р.З. Лившиц, Ю.П. Орловский. – М. : Наука, 1978. – 368 с.
4. Бару М.И. Унификация и дифференциация норм трудового права / М.И. Бару // Советское государство и право. – 1971. – № 10. – С. 47–54.
5. Советское трудовое право / под ред. А.С. Пашкова, О.В. Смирнова. – М. : Юридическая литература, 1982. – 346 с.
6. Прокопенко В.І. Трудове право України : [підручник] / В.І. Прокопенко. – 2-ге вид., стереотип. – Х. : Консум, 2000. – 480 с.
7. Список виробництв, робіт, професій і посад працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я, що дає право на щорічну додаткову відпустку за особливий характер праці, затверджений додатком 2 до Постанови Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. № 1290 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fplaneta-inform.com.ua%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fdocument%2Fpost_kmu_-_1290_-_spisok_2_-_kniga_6.doc&name=post_kmu_-_1290_-_spisok_2_-_kniga_6.doc&lang=uk&c=56bc35514512.
8. Воеводенко Н.К. Регулирование труда работников с ненормированным рабочим днем / Н.К. Воеводенко // Советское государство и право – 1974. – № 8. – С. 120–124.
9. Про відпустки : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 2. – Ст. 4.
10. Про охорону праці : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
11. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
12. Розин Б.Я. Льготы работникам Крайнего Севера / Б.Я. Розин. – М. : Профиздат, 1975. – 94 с.
13. Про умови праці робітників і службовців, зайнятих на сезонних роботах : Указ Президії Верховної Ради СРСР від 24 вересня 1974 р. № 310-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0310400-74>.
14. Про визначення розрахункового періоду для обчислення розміру лікарняних сезонним працівникам : Лист Міністерства праці та соціальної політики України від 9 вересня 2010 р. № 244/1899/10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/proviznachennja-rozrahunkovogo-periodu-dlja-obchislennja-ro-doc37520.html>.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ЛЮБЧИЧ А. М.,
аспірант кафедри земельного
та аграрного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.42

КЛАСИФІКАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕДУРНИХ НОРМ В АГРАРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

У статті розглядаються питання класифікації організаційно-управлінських процедурних норм у відносинах за участю сільськогосподарських товаровиробників. Виокремлено та охарактеризовано види таких процедурних норм в аграрному праві. Обґрунтована доцільність виділення процедурних норм в аграрному праві у межах організаційно-управлінських відносин.

Ключові слова: організаційно-управлінські процедурні норми аграрного права, класифікація організаційно-управлінських процедурних норм, організаційно-управлінські відносини.

В статье рассматриваются вопросы о классификации организационно-управленческих процедурных норм в аграрных правоотношениях. Предоставлена характеристика таких процедурных норм в аграрном праве. Обоснована целесообразность обособления процедурных норм в аграрном праве в рамках организационно-управленческих отношений.

Ключевые слова: организационно-управленческие процедурные нормы, классификация организационно-управленческих процедурных норм, организационно-управленческие отношения.

The article is to explore some issues of classification of organization-management procedural norms in agrarian relations. Is determined kinds and characterizations these norms in agrarian relations. Is justified expediency of allocation of procedural norms in agrarian law in framework of organization and management relationships.

Key words: organization-management procedural norms, classification of organization-management procedural norms, organization-management relations.

Вступ. Предметом правового регулювання аграрного права є комплекс, певна сукупність аграрних суспільних відносин (земельні, майнові, трудові, організаційно-управлінські, фінансові та ін.), які складаються у процесі виробництва аграрної продукції, її переробки та реалізації сільськогосподарськими товаровиробниками, а також у відносинах з іншими суб'єктами господарювання, органами державної влади та органами місцевого самоврядування [1, с. 194].

Серед цього комплексу відносин особливу увагу слід приділити організаційно-управлінським, адже вони через призму належного оформлення набувають характеру правовідносин і, по-перше, забезпечують єдність і нормальне цілеспрямоване функціонування об'єкта; по-друге, роблять можливим упорядкування структури та внутрішньоструктурної діяльно-

сті самого організуючого суб'єкта, по-третє, складаються у процесі їх взаємодії з метою виконання тих чи інших поставлених завдань [2, с. 53].

Так як аграрні відносини у процесі регулювання набувають форми аграрних правовідносин [3, с. 63], останні потребують належної правової регламентації, це, зокрема, стосується і організаційно-управлінських правовідносин.

Постановка завдання. З урахуванням цього необхідним є дослідження організаційно-управлінських процедурних норм за участю сільськогосподарських товаровиробників.

Результати дослідження. Передусім треба визначитися з термінологією. Розкриваючи зміст організаційно-управлінських відносин, слід відзначити, що саме слово «організація» означає улаштування, впорядкування, об'єднання в єдине ціле [4, с. 498–499]. При цьому, В.Ю. Уркевич зауважує, що терміни «організація» й «управління» слід трактувати як споріднені та розглядати їх в єдності, оскільки, на його думку, організацією пов'язують улаштування, об'єднання елементів в єдине ціле, у свою чергу, управління ж покликане об'єднати, впорядкувати спільну діяльність людей [5, с. 84]. У контексті цього, Ю.М. Козлов правильно зазначає, що управлінські відносини «...кваліфікуються, як організаційні, орієнтуючись при цьому на широке розуміння організації як у структурному, так й у функціональному значеннях» [6, с. 35].

У свою чергу, М.М. Чабаненко висловив думку, що організаційно-управлінські відносини складаються у процесі управління виробничо-господарською діяльністю кооперативного і корпоративного типів сільськогосподарських підприємств, державних сільськогосподарських підприємств, а також фермерських та особистих селянських господарств [7, с. 63].

Разом із тим слушною є думка професора А.М. Статівки, який наголошує, що в аграрному праві повинна бути узгодженість норм права як власних, які відображають специфіку правового регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, так і інших галузей права, наприклад, які використовуються для правового регулювання майнових, у тому числі аграрних майнових відносин. У цьому контексті з метою оцінки ефективності правового регулювання аграрних відносин аграрне право потребує залучення за аналогією норм інших галузей права [8, с. 487–488].

Отже, уявляється, що класифікацію організаційно-управлінських процедурних норм в аграрних правовідносинах доречно розпочати у залежності від рівнів нормативно-правового регулювання: а) на рівні законів; б) на рівні підзаконних нормативно-правових актів.

Наприклад, на рівні законів: порядок прийому у члени сільськогосподарського кооперативу, передбачений Законом України від 17 липня 1997 р. (у редакції від 19 січня 2013 року) № 469/97-ВР «Про сільськогосподарську кооперацію» [9] та Законом України від 10 липня 2003 року № 1087-IV (у редакції від 6 листопада 2014 року) «Про кооперацію» [10], а саме: особа, яка виявила бажання стати членом сільськогосподарського кооперативу, повинна особисто подати заяву про вступ до с/г кооперативу (ч. 1 ст. 11); по-друге, внести вступний внесок і пай у порядку та розмірах, визначених статутом кооперативу (ч. 1 ст. 11); по-третє, правління чи голова кооперативу розглядає подану заяву та приймає відповідне рішення, на підставі якого загальні збори його членів затверджують таке рішення (ч. 2 ст. 11), а вже у статуті кооперативу передбачений порядок прийняття рішення (п. 9 ч. 2 ст. 8).

На рівні підзаконних нормативно-правових актів, наприклад: порядок формування органів управління та органів контролю кооперативу, який визначається статутом конкретного кооперативу (п. 9 ч. 2 ст. 8 Закону України від 10 липня 2003 р. № 1087-IV (у редакції від 6 листопада 2014 року) «Про кооперацію» [10]).

Процедурні норми організаційно-управлінського характеру діють не тільки стосовно порядку прийняття рішення органами управління та контролю кооперативу відносно набуття членства, а й відносно виробничо-господарської діяльності. Так, порядок надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого харчування, закріплений у постанові Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1195, затверджено «Порядок надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення дитячого та дієтичного харчування» [11] та ін.

Варто звернути увагу на порядок отримання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення дитячого та дієтичного харчування. Так, виробник сировини повинен пройти спеціально встановлені законодавством етапи: подати заяву на ім'я голови комісії з проханням провести оцінку території щодо її відповідності вимогам до спеціальних сировинних зон та подати додаткові документи, передбачені законодавством. Форма цієї заяви затверджена наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30 квітня 2013 р. № 285 «Про затвердження форм для надання статусу спеціальних сировинних зон» [12].

Далі виробник сировини укладає з науково-дослідною установою договір про підготовку агроекологічного обґрунтування (про відповідність його сільськогосподарських угідь загальним вимогам до спеціальних сировинних зон) за наявності попереднього висновку комісії та документів, яке має бути видане протягом 30 робочих днів із моменту укладення договору, форма якого затверджена наказом Міністерства аграрної політики України № 285 [12].

Комісія на підставі отриманого агроекологічного обґрунтування та документів готує протягом 15 робочих днів висновок про можливість надання землям виробника сировини статусу спеціальної сировинної зони. Даний висновок ухвалюється двома третинами голосів її членів, підписується головою комісії та надсилається протягом 10 робочих днів структурному підрозділу з питань агропромислового розвитку обласних держадміністрацій для підготовки проекту розпорядження голови обласної держадміністрації.

Кінцевим етапом є отримання відповідного рішення (розпорядження) голови обласної держадміністрації строком на п'ять років та внесення виробника сировини до реєстру власників спеціальних сировинних зон на підставі подання структурного підрозділу з питань агропромислового розвитку обласних держадміністрацій, який протягом п'яти робочих днів із дня ухвалення рішення надсилає Міністерству аграрної політики та продовольства України подання за встановленою формою.

Представники науки аграрного права організаційно-управлінські відносини поділяють на зовнішні та внутрішні [7, с. 63]. До внутрішніх відносять ті приватноправові управлінські відносини, які функціонують усередині сільськогосподарських товаровиробників (товариств, кооперативів, інших підприємств), що регулюються локальними нормами права. У свою чергу, зовнішні відносини визначають як публічно-правові управлінські відносини органів державної влади та органів місцевого самоврядування з сільськогосподарськими підприємствами та об'єднаннями [13, с. 10–11].

Отже, враховуючи наведене, організаційно-управлінські процедурні норми аграрного права доцільно класифікувати на дві великі групи.

До першої групи варто віднести організаційно-управлінські процедурні норми в аграрних правовідносинах, які закріплюють порядок для внутрішніх організаційно-управлінських відносин, що виникають між сільськогосподарськими товаровиробниками і їх структурними виробничими підрозділами з приводу майна, землі, праці та інших об'єктів на підставі членства у сільськогосподарських підприємствах та (або) трудового договору із сільськогосподарським підприємством, і надають їх учасникам взаємообумовлені суб'єктивні права та обов'язки [14, с. 118–119].

У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка професора М.М. Веденіна, що відносини, які виникають усередині сільськогосподарських організацій, є своєрідними і соціально значущими; вони не регулюються нормами інших галузей права [15, с. 6]. З цього приводу слушно уточнює М.М. Чабаненко, що саме такі відносини, що складаються всередині сільськогосподарського підприємства, і регулюються локальними актами сільськогосподарських підприємств [7, с. 58].

Серед внутрішніх організаційно-управлінських відносин існують організаційно-управлінські процедурні норми аграрного права, які закріплюють порядок стосовно внутрішньогосподарських відносин, які будуються на принципі самоврядування, демократії і гласності [7, с. 63]. Зокрема процедурні норми аграрного права, які встановлюють порядок

виникнення майнових (порядок передачі (внесення) членами сільськогосподарських підприємств відповідного майна, внесків), пайових; членських, трудових та інших відносин.

Наприклад, порядок добровільного припинення членства, який не передбачений детально жодним із нормативно-правових актів, у положеннях законів містяться лише бланкетні норми, де зазначено, що порядок припинення членства визначається у статуті відповідного конкретного підприємства. Свого часу дане питання розглядав В.Ю. Уркевич, який і запропонував певний логічний порядок [16, с. 58–59]. Так, припинення членства за рішенням члена підприємства у добровільному порядку розпочинається з подання ним до відповідного органу управління підприємства у добровільному порядку заяви про вихід. Наприклад, відповідно до Закону України від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР (у редакції від 19 січня 2013 року) «Про сільськогосподарську кооперацію» [9] таку заяву розглядає правління кооперативу (за участю члена підприємства, що виходить), а затверджується вона на загальних зборах кооперативу.

До другої групи відносяться організаційно-управлінські процедурні норми аграрного права, які закріплюють порядок виникнення за межами сільськогосподарських підприємств, тобто зовнішні відносини. Вони забезпечують функціонування сільськогосподарського товаровиробника у навколишньому ринковому середовищі [3, с. 64].

З цього приводу М.М. Чабаненко зазначає, що зовнішні організаційно-управлінські відносини врегульовані імперативно, де об'єктом правового регулювання є «вертикальні» відносини, в яких становище суб'єктів визначається на основі формули «влада і підкорення» [7, с. 63]. Така точка зору заслуговує на увагу, але у сфері аграрного права на рівні зовнішніх організаційно-управлінських відносин мають також місце «горизонтальні» відносини, які врегульовані диспозитивно, де не використовується формула «влада і підкорення», а діє принцип рівності учасників аграрних правовідносин [3, с. 58], за яких відсутні органи державної влади та місцевого самоврядування (публічні органи).

Таким чином, на рівні зовнішніх організаційно-управлінських відносин можна виділити два підрівня відносин, які оформляються процедурними нормами.

Зокрема, на підрівні, де існують «горизонтальні» відносини, прикладом можуть слугувати процедурні норми, які визначають, наприклад: порядок набуття господарюючим суб'єктом майна у власність; порядок укладання та розірвання аграрно-правових договорів; порядок відшкодування спричиненої шкоди сільськогосподарському товаровиробнику, про що йдеться у постанові Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 116 «Про затвердження Порядку визначення розміру збитків розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей» [17], в окремих нормах Цивільного кодексу України та ін.

На другому підрівні – «вертикальних» відносин, процедурні норми, які спрямовані на визначення порядку, наприклад: реалізації сільськогосподарської продукції; отримання дозволів, матеріально-технічного забезпечення, виробничо-технічного обслуговування; сплати податку та ін.

Варто звернути увагу на те, що класифікувати організаційно-управлінські процедурні норми аграрного права можливо й у залежності від організаційно-правової форми. Так, розрізняють організаційно-управлінські процедурні норми аграрного права відносно: фермерських господарств, особистих селянських господарств, сільськогосподарських кооперативів та інших сільськогосподарських підприємств.

Незважаючи на всю можливу варіативність класифікації організаційно-управлінських процедурних норм аграрного права, всеохоплюючим і специфічним є їх поділ на внутрішні та зовнішні, що дозволяє врахувати всю багатогранність процедурних норм аграрного права, до речі, це характерно й для аграрних правовідносин за участю сільськогосподарського товаровиробника. На наше переконання, слушно є те, що непотрібно роз'єднувати взаємопов'язані між собою внутрішні і зовнішні відносини [18, с. 5].

Викладене дає можливість виділити ознаки, притаманні організаційно-управлінським процедурним нормам аграрного права, а саме: вони закріплюють порядок відносин, що складаються у процесі управління (організації, регулювання, контролю, керівництва)

сільськогосподарською діяльністю, які здійснюються на основі відносин власності; мають організаційно-управлінський характер; існують як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях аграрних відносин; на зовнішньому рівні закріплюють порядок як для відносин «по-вертикалі», так і «горизонталі». При цьому, для останніх, організаційно-управлінських відносин, особливістю є те, що органи державної влади та місцевого самоврядування, які є учасниками таких відносин, і здійснюють організаційно-управлінські повноваження щодо сільськогосподарських товаровиробників.

Висновки. Отже, під організаційно-управлінськими процедурними нормами в аграрному праві слід розуміти норми, що визначають порядок, за допомогою якого відносини, які виникають у сільськогосподарських підприємствах між ними та їх структурними виробничими підрозділами з приводу майна, землі, праці та інших об'єктів, на підставі членства та (або) трудового договору, а також між сільськогосподарськими підприємствами, установами та організаціями і суб'єктами владних повноважень, які наділені організаційно-управлінськими повноваженнями у процесі діяльності щодо виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції та здійснюються у чітко встановленому чинним законодавством порядку.

Список використаних джерел:

1. Словник з аграрного права / уклад.: В.П. Жушман, О.О. Погрібний, В.Ю. Уркевич; за ред. В.П. Жушмана. – Харків: Нац. юрид. акад. України. – 2010. – 160 с.
2. Рогова Т.А. К вопросу об определении понятия организационных отношений в советском строительстве (правовой аспект) / Т.А. Рогова // Труды ВЮЗИ : Вопросы укрепления правовой основы развития социалистического общества в свете решений XXV съезда КПСС. – 1979. – С. 52–68.
3. Аграрне право України: підручник / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк [та ін.] ; за ред. В.М. Єрмоленка. – Київ: Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
4. Словарь иностранных слов. – Москва: ГИИНС, 1955. – 567 с.
5. Уркевич В.Ю. Про елементи внутрішніх аграрних управлінських правовідносин // Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матер. III міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 2–3 черв. 2006 р.: у 2-х т. – Т. 2. / уклад.: Т.Д. Климчук, І.М. Якушев. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2006. – С. 83–86.
6. Козлов Ю.М. Административные правоотношения. – Москва: юрид. лит., 1976. – 184 с.
7. Чабаненко М.М. Методи правового регулювання аграрних відносин: дис. ... канд. юрид. наук. / М.М. Чабаненко. – Харків, 2005. – 204 с.
8. Статівка А.М. Аграрне право й державне регулювання сільського господарства / А.М. Статівка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/6631/1/Stativka_487-489.pdf.
9. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 лип. 1997 р. № 469/97-ВР // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>.
10. Про кооперацію: Закон України від 10 лип. 2003 р. № 1087-IV // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>.
11. Порядок надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення дитячого та дієтичного харчування: постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовт. 2007 р. № 1195 // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1195-2007-%D0%BF>.
12. Про затвердження форм для надання статусу спеціальних сировинних зон: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30 квіт. 2013 р. № 285 // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1152-13>.

13. Аграрне право. : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.П. Жушман, В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко та ін.; за ред. В. . Жушмана та А.М. Статівки. – Х.: Право, 2010. – 296 с.
14. Уркевич В.Ю. Про поняття внутрішніх аграрних правовідносин / В.Ю. Уркевич // Стан та перспективи розвитку аграрного права: Міжнар. наук. теорет. конф., присвяч. 80-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф.. акад.. АПрН України В.З. Ярчука (Київ, 26–27 травня 2005 р.). – С. 117–119.
15. Веденин Н.Н. Аграрное право: Ученик. – М.: Юриспруденция, 2000. – 364 с.
16. Уркевич В.Ю. Про правові підстави та порядок добровільного припинення членства у сільськогосподарських підприємствах / В.Ю. Уркевич // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – С. 57–59.
17. Про затвердження Порядку визначення розміру збитків розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей: постанова Кабінету Міністрів України від 22 січ. 1996 р. № 116 // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/116-96-%D0%BF>.
18. Быстров Г.Е. Источники советского сельскохозяйственного права / Г.Е. Быстров. – Москва: изд-во Моск. ун-та, 1985. – 188 с.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ГЛУХОВЕРЯ В. А.,
кандидат юридичних наук, ректор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

**ОКРЕМІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ
СИСТЕМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Наукова стаття присвячена необхідності дослідження сутності та особливостей реформування системи органів внутрішніх справ на сучасному етапі. Розглядаються особливості поліцейської діяльності в системі органів внутрішніх справ та діяльність структурних підрозділів поліції по забезпеченню громадського порядку. Акцентовується увага на виокремленні проблемних аспектів реформування системи органів внутрішніх справ із пропозицією оптимальних шляхів їх вирішення.

Ключові слова: органи внутрішніх справ, Національна поліція, поліцейська діяльність, система, структура, громадський порядок та безпека.

Научная статья посвящена необходимости исследования сущности и особенностей реформирования системы органов внутренних дел на современном этапе. Рассматриваются особенности полицейской деятельности в системе органов внутренних дел и деятельность структурных подразделений полиции по обеспечению общественного порядка. Акцентируется внимание на выделении проблемных аспектов реформирования системы органов внутренних дел с предложением оптимальных путей их решения.

Ключевые слова: органы внутренних дел, Национальная полиция, полицейская деятельность, система, структура, общественный порядок и безопасность.

The article focuses on necessity of research of essence and features of reforming of system of internal Affairs bodies at present stage. Discusses features of policing in system of internal Affairs bodies and activity of structural subdivisions of police in maintaining public order. The focus is on highlighting problematic aspects of reform of system of bodies of internal Affairs with a proposal of optimal ways of their solution.

Key words: bodies of internal affairs, national police, policing, system, structure, public order and safety.

Вступ. Необхідність реалізації об'єктивно існуючих потреб українського суспільства детермінує проведення системних трансформацій, важливою складовою яких є реформування правоохоронних органів у відповідності до чинних загальнодемократичних стандартів.

Донедавна важливою складовою правоохоронної системи нашої держави була міліція України, на яку законодавством покладалися широкі функції та серйозні завдання у сфері громадського порядку та боротьби із злочинністю.

Сьоме листопада 2015 року у сучасній історії Української держави можна вважати епохальним днем, бо саме з цієї дати основні підрозділи міліції почали трансформуватися у нові поліцейські структури, і саме головне – розпочалася спроба реалізації головної стратегічної мети реформування вітчизняних органів внутрішніх справ – зміни філософії їх організації та діяльності, що повинна базуватися на впровадженні нової парадигми, сутність якої зводиться до переходу від застарілої і вузької репресивно-каральної концепції до сучасної й широкої доктрини поліцейського обслуговування, що впроваджена і діє у розвинутих демократичних країнах Європи.

Розв'язанню проблем реформування органів внутрішніх справ були присвячені праці В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, О.О. Бандурки, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, В.М. Бевзенка, С.М. Гусарова, І.П. Голосніченка, О.В. Негодченка, В.О. Заросила, Т.П. Мінки, В.К. Колпакова, Р.А. Калюжного, А.Т. Комзюка, Т.О. Коломоєць, М.В. Корнієнка та ін.

Роботи цих науковців мають значну наукову та практичну цінність, однак процес реформування на сучасному етапі є дуже актуальним.

Постановка проблеми. Метою статті є визначення особливостей реформування системи МВС, організації діяльності структурних підрозділів поліції в системі МВС України.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

– дослідження сутності та особливостей реформування системи МВС;

– виокремлення проблемних аспектів із запропонуванням оптимальних шляхів вирішення.

Результати дослідження. Аналіз положень Закону України «Про Національну поліцію» [2], що набув чинності, у частині визначення системи та структури поліції в цьому нормативно-правовому акті свідчить про існування не тільки певних законодавчих новацій, а й прогалин та необхідності їх невідкладного усунення.

Згідно з визначенням тлумачного словника, структура – це взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова; устрій, організація чого-небудь [4, с. 208]. Використовуючи зазначену словникову дефініцію як пізнавальну схему, можемо визначити, що поліція зі своїми територіальними підрозділами одночасно являє собою частину, підсистему більш глобального соціального цілого – системи органів внутрішніх справ.

Властивості великих соціальних систем-організацій виразно виявляються в побудові та функціонуванні органів внутрішніх справ. Останні складаються з неоднорідних компонентів, специфічних у функціональному та організаційному аспектах.

Міністерство внутрішніх справ України, його управління в областях, міськрайлінооргани, підрозділи поліції, навчальні заклади та науково-дослідні установи, а також інші підвідомчі їм підрозділи, установи, організації та підприємства складають єдину систему Міністерства внутрішніх справ України, що закріплено у відповідних нормативних актах.

Складність організаційної побудови системи МВС України обумовлена, з одного боку, багатогранністю функцій, що виконуються її підсистемами, а з іншого – розподіленням їх з урахуванням адміністративно-територіального поділу України. Ця система має апарати управління, центральний та територіальні органи. До першого належить МВС України, до другого – головні управління МВС України в Автономній Республіці Крим, м. Києві та областях, управління МВС України в м. Севастополі, в областях, та міські, районні та лінійні органи (управління, відділи, відділення) внутрішніх справ.

В управлінському аспекті систему органів внутрішніх справ складають:

1) Міністерство внутрішніх справ (МВС) України з його головним управлінням і відділами;

2) головні управління МВС (УМВС) областей, міст Києва та Севастополя;

3) головні управління Національної поліції;

4) відділи (відділення) Головного управління Національної поліції в містах і районах;

5) відділи (відділення) Головного управління Національної поліції на особливо важливих і режимних об'єктах.

Систему поліції складають: центральний орган управління поліцією та територіальні органи поліції.

До складу апарату центрального органу управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань [2].

Компетенція, завдання та функції органів внутрішніх справ, взаємовідносини між ними та окремими службами надають системі органів МВС України необхідної цілісності, чіткого підпорядкування та самостійності окремих елементів, що надає можливість ефективно діяти на основі єдиних правових норм [7].

Система органів внутрішніх справ виявляє себе, як і будь-яка інша соціальна система, як об'єкт, що управляє та яким управляють, тобто фактично є як суб'єктом, так і об'єктом управління.

З урахуванням нинішнього адміністративно-територіального устрою України, соціально-економічних і політичних обставин, криміногенної ситуації в країні та функціонального призначення органів внутрішніх справ сучасна система органів МВС України складається з двох підсистем: центральних і територіальних органів внутрішніх справ.

Таким чином, реформування системи МВС визначила досить розгалужену систему структурних підрозділів Національної поліції, що передбачено 3 розділом «Система поліції та статус поліцейських», ЗУ «Про Національну поліцію» [2].

У новій структурі велика роль відводиться органам управління на чолі з Центральним офісом Національної поліції та Головного управління національної поліції у регіонах. У той же час ключовими елементами територіальних органів поліції на місцях (відділів, відділень) будуть також і поліцейські ділянки, через які в основному і буде здійснюватися безпосередня комунікація з суспільством і населенням.

Функціональна структура органів поліції виглядає так: Головне управління Національної поліції; управління поліції; відділення поліції; поліцейські ділянки.

А саме, система органів внутрішніх справ має такі групи структурних підрозділів: галузеві служби (підрозділи), які реалізують основні функції зазначених органів (поліція, внутрішні війська); функціональні служби (підрозділи), які виконують забезпечувальні функції цих органів (кадрові, фінансово-економічні, господарчі, медичні служби) [6].

Така ситуація потребує детального аналізу як суті поняття «поліція» на сучасному етапі, так і детального визначення суті понять «Міністерство внутрішніх справ України» та «органи внутрішніх справ». Як у повсякденному житті, так і в юридичній літературі досить часто можна побачити ототожнення зазначених понять. Проте така позиція, на наш погляд, є хибною.

Проаналізуємо правові норми, які визначають організацію поліції та її підпорядкованість.

Виходячи зі змісту ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію», поліція є розгалуженою системою структурних підрозділів (кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція та поліція особливого призначення), кожний з яких виконує свої функціональні обов'язки. Однак, нормативно-правова база, що визначала б специфічну діяльність кожного з них, відсутня, відповідно, положень про них немає, що ускладнює діяльність та визначення чітких повноважень та компетенцій. Своєю чергою, вся поліція є складовою частиною системи Міністерства внутрішніх справ.

Така система підрозділів поліції, на наш погляд, є повторюваною та дублюючою на підставі того, що в цю класифікацію не був покладений один принцип, або галузевий, або функціональний, або територіальний. Адже виходить, що відділи превентивної діяльності виконують функції патрульної поліції; аналогічна ситуація і зі спеціальною поліцією, структура та повноваження якої взагалі не визначені.

Що стосується спеціальної поліції, то відповідною постановою КМ України повинні бути визначені об'єкти державної та приватної форми власності, де забезпечення охорони та порядку будуть здійснюватися виключно органами поліції, а ніякими приватними охоронними структурами чи іншими відомчими воєнізованими органами.

З перерахованих поліцейських структур безпосередньо функції громадської (публічної) безпеки мають виконувати лише три різновиди поліції – патрульна, спеціальна та

поліція особливого призначення. Причому всі ці поліцейські структури забезпечення громадської безпеки будуть здійснювати переважно не в сервісному, а у примусовому форматі поліцейської діяльності (правда, в окремих випадках певні обслуговуючі громадсько-безпекові функції можуть виконувати, насамперед, представники патрульної поліції).

За межами дії положень чинного новітнього поліцейського законодавства залишається значний обсяг сервісної роботи підрозділів дозвільної системи «міліції громадської безпеки», на сьогодні – превентивної діяльності.

Ключовим підрозділом серед різновидів підрозділів поліції є безумовно «міліція громадської безпеки», яка визначена зараз, як підрозділ превентивної діяльності. Хоча й на структури транспортної міліції, яка ліквідована, однак продовжує виконувати свої функції, покладаються дуже серйозні та відповідальні завдання щодо забезпечення громадської безпеки та громадського порядку на різноманітних об'єктах транспорту. Об'єкти залізничного, повітряного, водного транспорту та метрополітени мають безумовно свою специфічну діяльність, яка відрізняється як місцем розташування, так і видами правопорушень та злочинів, що здійснюються на даних об'єктах. Отже, постає питання, на які територіальні підрозділи будуть покладені завдання щодо здійснення даної специфічної діяльності.

Продовжуючи дослідження питання реформування системи МВС, також не можемо залишити поза увагою окремі служби «міліції громадської безпеки», насамперед такі, як дільничні інспектори поліції, що мають стати основою місцевої поліції та отримати відповідне законодавче закріплення (наприклад, у Законі України «Про місцеву поліцію»). Однак постає цілком слушне питання – на кого будуть покладені колишні дозвільні міліцейські функції, які безпосередньо стосуються забезпечення громадської безпеки шляхом надання значної кількості адміністративних послуг у рамках відповідної сервісної поліцейської діяльності – видача дозволів на придбання та зберігання вогнепальної зброї, ліцензій на виробництво спеціальних засобів індивідуального захисту, торгівлю вогнепальною зброєю та боеприпасами до неї тощо.

На мій погляд, існує щонайменше декілька варіантів розв'язання цієї проблеми, насамперед, за допомогою передачі функцій дозвільної системи МВС України: а) спеціально створеній новій цивільній структурі; б) місцевій поліції та в) відповідним підрозділам Національної поліції.

Останній варіант є більш прийнятним з огляду на те, що на теперішній день фактично залишилась розгалужена мережа підрозділів дозвільної системи у структурі ОВС України.

Також необхідно зазначити, що ми залишили поза увагою таке важливе завдання органів правоохорони, як забезпечення міграційного режиму, тому є необхідність взаємозв'язку та обміну інформацією Державної міграційної служби, органів Національної поліції та органами прикордонної служби.

Виходячи з вищевикладеного, вбачається доцільним зазначити, що Міністерство внутрішніх справ є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України (відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ України).

Таким чином, ми можемо стверджувати, що МВС України є центральним органом виконавчої влади, який очолює всю систему органів внутрішніх справ, і тому не можна отожднювати поняття «ОВС» та «МВС».

Виходячи із запропонованої системи підрозділів поліції та системи органів внутрішніх справ, також доцільно Міністерство внутрішніх справ реформувати у таку структуру:

- Міністр внутрішніх справ та його заступники за напрямками;
- Головний штаб;
- Головне управління Національної поліції;
- Департамент кримінальної поліції;
- Департамент поліції превентивної діяльності;
- Департамент міграційної служби;
- Департамент досудового слідства та дізнання;

– Департамент матеріально-ресурсного та фінансового забезпечення.

Проведений аналіз приводить до висновку про необхідність створення і прийняття Закону України «Про органи внутрішніх справ», в якому необхідно чітко визначити систему і структуру ОВС України, їх завдання, напрями діяльності (функції), принципи діяльності, прийняття на службу в ОВС та порядок її проходження.

Висновки. Таким чином, органи внутрішніх справ являють собою систему, що характеризується суворим дотриманням принципу централізованого управління відповідними елементами (підсистемами) та встановлення між ними субординаційних зв'язків. Територіальні органи внутрішніх справ безпосередньо підпорядковуються вищестоящим органам внутрішніх справ. Правові акти, що приймаються останніми, є обов'язковими для місцевих органів внутрішніх справ.

Завершуючи, слід зазначити, що у найближчій перспективі з великою ймовірністю можна припустити розширення переліку поліцейських підрозділів, на які покладається безпосереднє виконання завдань забезпечення громадської безпеки, зокрема у сфері дозвільної системи, шляхом внесення відповідних доповнень до пункту 3 статті 13 Закону України «Про Національну поліцію».

Список використаних джерел:

1. Конституція України зі змінами від 01 січня 2005 року // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про Національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
3. Про міліцію. Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20 (із наступними змінами та доповненнями).
4. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / Укладачі: проф. В.В. Яременко, к. філог. н. О.М. Сліпушко. – К.: Вид. «Аконіт», – Т. 1. – 671 с.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (станом на 17.08.2014) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
6. Олефір В.І., Черній В.В., Лошицький М.В. Охорона громадського порядку в сучасних умовах : Навч.-метод. посіб. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 133 с.
7. Голосніченко І.П. Адміністративне право України: основні поняття: навч. посіб. / І.П. Голосніченко, М.Ф. Стахурський, Н.І. Золотарьова; за заг. ред. І.П. Голосніченка. – К.: ГАН, 2005. – 232 с.
8. Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація / Р.Ф. Гринюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 388 с.

ДЕМБІЦЬКА С. Л.,

кандидат юридичних наук, асистент
кафедри цивільного права та процесу
(Навчально-науковий
інститут права та психології
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 342.97:352(477)

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС ЯК ВИД ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ

Здійснено порівняльно-правовий аналіз теоретичних положень щодо примусу – державного примусу та його різновиду – адміністративного примусу, розглянуті основні характерні ознаки державного та адміністративного примусу. З'ясовується суть адміністративного примусу, його особливості. Розглядаються проблеми застосування адміністративного примусу, який є невід'ємною складовою системи методів державного управління суспільством.

Ключові слова: примус, державний примус, адміністративний примус, адміністративно-примусові заходи.

Осуществлено сравнительно-правовой анализ теоретических положений о принуждении – государственном принуждении и его разновидности – административном принуждении, рассмотрены основные характерные признаки государственного и административного принуждения. Выясняется суть административного принуждения, его особенности. Рассматриваются проблемы применения административного принуждения, которое является неотъемлемой составляющей системы методов государственного управления обществом.

Ключевые слова: принуждение, государственное принуждение, административное принуждение, административно-принудительные меры.

Carried out comparative legal analysis of theoretical provisions regarding coercion of state coercion and its variants – administrative coercion, are considered essential characteristics of state and administrative enforcement. With a view to the essence of administrative coercion. Considers problems of application of administrative coercion, which is an integral part of system of methods of state management of society.

Key words: coercion, state coercion, administrative coercion, administrative coercive measures.

Вступ. Невід'ємною складовою системи методів державного управління суспільством є метод примусу, що належить до найжорсткіших засобів впливу. Саме тому посадові особи органів управління застосовують примус, як правило, у поєднанні з іншими управлінськими прийомами. Авторитарність цього методу незаперечна, проте нині немає жодної держави, яка б не використовувала його, як найнеобхідніший засіб управління своїми справами. Однією із найважливіших функцій державного примусу – правоохоронна, яка полягає в локалізації, нейтралізації та недопущенні правопорушень. Дослідженням класифікації адміністративного примусу займалися у своїх працях такі відомі науковці-адміністративісти, як В. Авер'янов, Д. Бахрах, Ю. Битяк, М. Коваль, Т. Коломоець, А. Комзюк, С. Стеценко, В. Шкарупа та ін.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у дослідженні адміністративного примусу як виду державного примусу, аналізі доктринальних підходів розуміння адміністративного примусу, визначення поняття адміністративного примусу, з'ясуванні підстав та порядку застосування державою необхідних методів управління на порушників у разі недотримання загальнообов'язкових правил поведінки та правових норм.

Результати дослідження. Державна влада являє собою публічно-політичні, вольові (керівництво–підкорення) відносини, що утворюються між державним апаратом і суб'єктами політичної системи суспільства на підґрунті правових норм із спіранням, у разі потреби, на державний примус. Державна влада відносно самостійна і складає основу функціонування державного апарату [1, с. 34].

У різних суспільствах і державах характеристика влади відрізняється: в одних «керівництво» з боку держави означає пряме насильство, в інших – прихований примус, у третіх – організацію і переконання. Має місце й поєднання різних засобів здійснення державної волі. Якщо існує панування, систематичне насильство, примус – влада антидемократична, якщо є переконання, авторитет, служіння суспільству – влада демократична [2, с. 138].

Поведінка людини завжди пов'язана з її ціннісними установками, визначається як правосвідомістю, так і правовими нормами. Засобами забезпечення правового порядку в державі є правосвідомість громадян і примус. Крайньою і найбільш жорсткою формою примусу є насильство. Насильство – це «застосування загрози або загроза її застосування» [3, с. 408].

Вирішення проблеми примусу і насильства залежить від багатьох чинників. Держава повинна і застосовувати примус, і перешкоджати його неправомірному застосуванню. Під правом примусу, зазвичай, розуміють юридично забезпечену можливість застосовувати примусові заходи. Межі примусу, умови його застосування, правові відносини, що при цьому виникають, визначаються нормативно-правовими актами держави [4, с. 104].

Для всебічного розгляду правової природи адміністративного примусу варто дослідити доктринальні підходи визначення «адміністративного примусу» та «державного примусу».

Адміністративний примус завжди відрізнявся серед інших видів державного примусу питомою вагою, високою мобільністю і здатністю адаптуватися до конкретних умов і потреб держави та права, що й зумовлювало підвищену зацікавленість учених-адміністративістів до поглибленого вивчення його потенціалу. Ще у XIX ст. І. Тарасов та І. Андріївський трактували його, як крайній захід, наданий виконавчій владі для застосування його у своїй діяльності [5, с. 94].

У роботах науковців першої половини XX ст. адміністративний примус розглядався, як різновид державно-правового примусу, використання якого було пов'язано з протиправними, антигромадськими діями. О. Якуба визначала його як примус, що застосовується безпосередньо уповноваженими на те органами державного управління або громадськими організаціями у формі адміністративних стягнень або в інших заходах адміністративного впливу [6, с. 157].

Радянські вчені, зокрема І. Самошенко та М. Фарукшин підкреслюють, що примус, виражений у санкціях, здійснюється у межах правоохоронних відносин і є реакцією держави на неправомірну поведінку учасників суспільних відносин, виступаючи завжди як державний примус до виконання вимог норми права [7, с. 54].

Дослідники адміністративного права незалежної України вважають, що примус – додатковий метод державного управління, психологічний або фізичний вплив державних органів (посадових осіб) на певних осіб із метою змусити їх виконувати приписи правових норм. Державний примус проявляється у двох формах: судовій та адміністративній. Примус ґрунтується на авторитеті держави і силі закону, спрямований на вироблення певних форм поведінки та підтримання суспільної дисципліни [8].

Звертаючись до наукових розробок, вчені, здебільшого, поняття державного примусу вважають, як: владно-примусовий вплив держави в особі уповноважених нею органів на суб'єктів у разі скоєння ними правопорушень [9, с. 304]; певного роду примусові заходи, що застосовуються на підставі юридичних норм і у зв'язку з їх порушенням, з метою схилити правопорушника дотримуватися державно-владних приписів [10, с. 74].

Ми погоджуємось із думкою А. Іванського, який визначає державний примус, як метод впливу держави на суб'єктів правових відносин, що застосовується державними органами відповідно до їхньої компетенції, незалежно від волі та бажання суб'єктів, з метою забезпечення захисту прав, правопорядку й безпеки стосовно особи, яка вчинила правопорушення [11, с. 10].

Державний примус єдиний, який може застосовуватися від імені всього суспільства до будь-яких осіб, що перебувають на території держави, а також включає заходи, які не можуть використовувати інші соціальні суб'єкти. Такі заходи є саме примусовими, тобто вони реалізуються незалежно від волі та бажання відповідних об'єктів. Водночас у сучасній державі, що характеризується як правова, будь-яка діяльність, що здійснюється від її імені, а особливо діяльність щодо застосування примусу, має бути чітко і повно врегульована правом, ґрунтуватися на неухильному додержанні його приписів [12, с. 64].

Подальший розгляд цього поняття характеризується деталізацією мети застосування примусу та форм його прояву. Так, Г. Забарний визначає адміністративний примус, як засіб забезпечення й охорони правопорядку у сфері державного управління, який виконує каральну роль і полягає у психічному, матеріальному або фізичному впливі на свідомість і поведінку людей [13, с. 90].

На думку Ю. Битяка, В. Зуй, А. Комзюка – це система заходів психічного або фізичного впливу на свідомість і поведінку людей з метою досягнення чіткого виконання встановлених обов'язків, розвитку суспільних відносин у рамках закону, забезпечення правопорядку й законності [14, с. 14].

Такий погляд на вищезгадане поняття підтверджує поділ адміністративно-примусових заходів на заходи фізичного та психічного (психологічного) впливу. В юридичній науці склалася й інша класифікація заходів адміністративного примусу: 1) за строком дії – ті, що застосовуються шляхом виконання певних разових дій і не пов'язані зі строком, і такі, що характеризуються тривалістю дії; 2) залежно від особи, щодо якої здійснюються, застосовуються, або, іншими словами, від об'єкту впливу, виділяють заходи, які застосовуються до юридичних осіб, до фізичних осіб, а також змішані;

3) залежно від мети застосування адміністративно-правової норми виділяються такі заходи: адміністративні стягнення, що застосовувалися при притягненні особи до адміністративної відповідальності, як покарання особи; заходи адміністративного припинення відповідного правопорушення; заходи процесуального примусу, які забезпечують можливість визначення факту правопорушення, встановлення особи правопорушника та збирання всіх необхідних відомостей про вчинений проступок і складення відповідних процесуальних документів; відновлювальні заходи для поновлення правопорядку; заходи адміністративно-примусові, що застосовуються з метою припинення правопорушень; 4) залежно від наявності адміністративно-правової санкції всі заходи адміністративного примусу поділяють на: адміністративні стягнення та інші заходи, які називають по-різному, а саме: заходи адміністративного забезпечення, адміністративно-правові заходи соціального примусу, заходи припинення, які фактично мали примусову природу, але були позбавлені характеру покарання [15, с. 266].

Крім того, засоби примусу поділяють на юридичні санкції, тобто державно-примусові заходи, що є реакцією держави на протиправну поведінку конкретної особи, та державно-необхідні, профілактичні та превентивні засоби примусу [16, с. 30].

Отже, адміністративний примус є одним із видів державного примусу. Йому притаманні риси, суть яких зводиться до використання державними органами, а в окремих випадках і громадськими об'єднаннями засобів примусового характеру з метою забезпечення належної поведінки людей. Водночас адміністративний примус має низку характерних особливостей, які дозволяють відрізнити його від громадського і судового примусу. Такими особливостями є те, що:

– адміністративний примус використовують у державному управлінні для охорони суспільних відносин, що виникають у цій сфері державної діяльності;

– механізм правового регулювання адміністративного примусу встановлює підстави й порядок застосування відповідних примусових заходів;

– застосування адміністративного примусу – це результат реалізації державно-владних повноважень органів державного управління, і лише у виключних, встановлених законодавством випадках такі засоби можуть застосовувати суди (судді);

– адміністративний примус використовують для: а) запобігання вчиненню правопорушень; б) припинення адміністративних проступків; в) притягнення до адміністративної відповідальності [17, с. 163–164].

На відміну від інших різновидів державно-правового примусу, для яких єдина підстава – протиправне діяння, то для адміністративно-правового примусу характерним, окрім традиційних підстав застосування адміністративних правопорушень, є настання особливих умов, передбачених у законодавстві, за наявності яких примусові заходи використовуються для попередження виникнення шкідливих наслідків, їх локалізації, що передбачає й специфіку мети застосування адміністративно-примусових заходів припинення правопорушень [18, с. 11].

Таким чином, незважаючи на багатоманітність тлумачень поняття адміністративний примус, у науковій літературі спостерігається ще багато термінологічної плутанини, яка негативно впливає на адміністративно-правову доктрину. Адміністративний примус отождоюють з адміністративною відповідальністю, адміністративним впливом, адміністративними санкціями тощо. Ми вважаємо це помилковим. Тому назріла необхідність чіткого розмежування зазначених понять, оскільки це необхідно для правильного розуміння адміністративного примусу. Так, адміністративний вплив є лише одним із спонукань, мотивів поведінки, що діють стихійно, вони не включають моменту усвідомлення [19, с. 131].

Водночас не потрібно отождоювати адміністративний примус та адміністративну відповідальність, остання – це різновид юридичної відповідальності, відносини, які виникають між органами виконавчої влади й фізичними та юридичними особами з приводу вчинення ними передбачених законодавством протиправних діянь, і які полягають у застосуванні до винних осіб відповідних стягнень [20, с. 34].

Визначення адміністративного примусу трактується через поняття засобів впливу, які застосовуються до певних об'єктів, тобто, адміністративний примус є, в першу чергу, впливом, причому різним за характером: моральним, майновим, особистісним, організаційним [21, с. 69].

Основними вимогами до права примусової влади визнавалися:

– межі примусу залежать не від значення того, що має бути виконане, а від роду і міри протидії;

– примус має місце тільки там, де є протидія, а тому зупиняється із зупиненням протидії;

– форми примусу можуть передбачатися тільки законом;

– сила примусу має бути пропорційна протидії, а тому має йти послідовно від нижчих до вищих заходів доти, поки не буде зламано спротив;

– законність застосування примусових заходів має підлягати судовому контролю за скаргами потерпілих осіб [22, с. 309].

Примус – це метод вольового забезпечення виконання юридичними та фізичними особами відповідної дії або утримання від неї. Заходи адміністративного впливу застосовуються для охорони відповідних юридичних відносин. Заходи примусу, які застосовуються щодо громадськості і виконують функції з охорони правопорядку, різноманітні і передбачають заходи як психічного, так і фізичного впливу [23, с. 213].

Необхідно відзначити, що заходи адміністративного примусу спрямовані на: запобігання різного роду антигромадських проявів, недопущення виникнення певної протиправної ситуації, припинення розпочатого або вже вчиненого протиправного діяння та забезпечення провадження у справах про адміністративні проступки, покарання осіб, які вчинили правопорушення [24, с. 117].

Адміністративно-запобіжні заходи в системі адміністративного примусу відіграють значну роль у забезпеченні правопорядку та громадської безпеки, мають чітку профілактичну спрямованість, орієнтовані на захист інтересів громадської безпеки, на недопущення вчинення правопорушень. Адміністративно-запобіжні заходи передбачають у встановлених законом випадках застосування обмежень до громадян та організацій, і в цьому виявляється їх примусовий характер, хоча правопорушення при цьому відсутні [25, с. 36].

Примусовий порядок адміністративно-запобіжних заходів полягає в реалізації владних і односторонніх дій з боку компетентних суб'єктів, які не погоджуються з об'єктами управлінської дії, але останні зобов'язані виконати приписи уповноваженої особи, вчинити необхідні дії або утриматися від їх вчинення. У нормах адміністративного права адміністративно-запобіжні заходи виражаються у виді певних зобов'язань, заборон, обмежень, що характеризує їх примусову природу [26, с. 67].

Отже, адміністративний примус є одним із видів державного примусу. Державний примус у демократичній країні характеризується тим, що цей метод здійснення державної влади є допоміжним, застосовується на основі переконання і лише після переконання. Це означає, по-перше, що примус завжди базується на використанні різноманітних заходів виховання, роз'яснення і стимулювання. По-друге, він використовується лише тоді, коли виявляються неефективними відповідні засоби переконання. По-третє, переконання і примус використовуються, як правило, комплексно [27].

Висновок. Примус є одним із атрибутів державної влади. Він є знаряддям забезпечення безумовного виконання приписів правових норм усіма членами суспільства. Примус є авторитарним явищем, але, водночас, необхідним методом для охорони правопорядку, власності, прав та інтересів громадян і організацій, створення нормальних умов для діяльності апарату публічної влади. Державний примус і його складову – адміністративний примус – слід розглядати як одну з невід'ємних складових здійснення державної влади, як її метод. З іншого боку, цей примус – не самоціль, він є наслідком певної поведінки різних соціальних суб'єктів, поведінки, яка відхиляється від правових норм, та становить загрозу відносинам, що цими нормами регулюються і охороняються, та застосовується з метою усунення такої поведінки.

Список використаних джерел:

1. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М., 2003. – 520 с.
2. Старицька О.О. Основні ознаки соціальної сутності державної влади / О.О. Старицька // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 3 (183). – С. 137–141.
3. Філософський енциклопедичний словник / НАН України; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди; [В.І. Шинкарук (голова редкол.)]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
4. Тимошенко В.Г. Примус – як мотив поведінки / В.Г. Тимошенко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 104–107.
5. Коломоець Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 404 с.
6. Якуба О.М. Административная ответственность / О.М. Якуба. – Киев: Вища шк., 1975. – 232 с.
7. Самощенко И.С. Ответственность по советскому законодательству / И.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин. – М.: Юрид. лит, 1971. – 153 с.
8. Коломоець Т.О. Адміністративне право України: курс лекцій / Т.О. Коломоець. – Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sites.znu.edu.ua/lectory/public_files/2009/administrativnepravo.pdf.
9. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підруч. / О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер. 2010. – 808 с.
10. Емельянов А.С. Финансово-правовая ответственность / А.С. Емельянов, Н.Н. Черногор. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 208 с.
11. Іванський А.Й. Фінансово-правова відповідальність у сучасній Україні: теоретичне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец.12.00.07

«Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / А.Й. Іванський. – Одеса, 2009. – 36 с.

12. Христинченко Н.П. Правова природа адміністративного примусу / Н.П. Христинченко // *Європейські перспективи: науковий журнал*. – 2011. – № 2. – Ч. 1. – С. 62–68.

13. Забарний Г.Г. Адміністративне право України: посіб. для підготовки до іспитів / Г.Г. Забарний. – К.: Вид. Паливода А.В. 2001. – 194 с.

14. Битяк Ю.П. Переконання і примус у державному управлінні. Адміністративна відповідальність: Конспект лекцій / Ю.П. Битяк, В.В. Зуй, А.Т. Комзюк. – Х.: Харків. юрид. акад. – 1994. – 34 с.

15. Павлюх О.А. Правова природа адміністративного примусу та його місце в діяльності органів державної податкової служби України // *Держава і право*. Вип. 48. – С. 263–269.

16. Базылев Б.Т. Социальное назначение государственного принуждения в обществе // *Правоведение*. – 1968. – № 5. – С. 30.

17. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дяченко та ін. // За ред. Ю.П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 544 с.

18. Кулешов О.О. Діяльність адміністративної служби міліції по припиненню правопорушень (організаційно-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.О. Кулешов. – Ірпінь, 2005. – 22 с.

19. Комзюк А.Т. Державно-владний аспект адміністративного примусу / А.Т. Комзюк // *Вісн. акад. прав. наук України*. – 2002. – № 4 (23). – С. 129–137.

20. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: монографія // Д.М. Лук'янець. – К.: Ін-т держави і права імені В.Н. Корецького НАН України, 2001. – 220 с.

21. Комзюк А.Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації: моногр. / А.Т. Комзюк. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – 336 с.

22. Коліушко І.Б., Банчук О.А. Поняття адміністративного примусу потребує ґрунтовного переосмислення // *Право України*. – 2010. – № 4. – С. 307–314.

23. Стахура І.Б. Застосування громадськими формуваннями з охорони громадського порядку заходів адміністративного примусу у сфері профілактики правопорушень // *Вісник ЛьвДУВС*. – 2012. – № 1. – С. 210–223.

24. Потапчик А.П. Діяльність ОВС щодо попередження, виявлення та припинення правопорушень у сфері торгівлі / А.П. Потапчик // *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. – 2010. – № 11. – С. 116–121.

25. Бандурка О.М. Адміністративна діяльність міліції: підручник / О.М. Бандурка. – Х.: вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 448 с.

26. Христинченко Н.П. Правова природа адміністративного примусу // *Європейські перспективи*. – 2011. – № 2. – Ч. 1. – С. 62–68.

27. Адміністративне право України: навч. посібник / За заг. ред. Т.О. Коломoeць, Г.Ю. Гулевської. – К.: Істина, 2007. – 216 с.

ДУБАС Т. В.,
здобувач кафедри адміністративного
та господарського права
(Запорізький національний університет)

УДК 340.111.5:316.774

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

У статті досліджуються особливості правового регулювання захисту інформаційних прав громадян на сучасному етапі, встановлюється роль Національної стратегії у сфері прав людини в даному процесі.

Ключові слова: інформаційні права громадян, державна інформаційна політика, правове регулювання, інформаційний простір, інформаційна сфера, інформаційне середовище, інформаційна війна.

В статье исследуются особенности правового регулирования защиты информационных прав граждан на современном этапе, устанавливается роль Национальной стратегии в области прав человека в данном процессе.

Ключевые слова: информационные права граждан, государственная информационная политика, правовое регулирование, информационное пространство, информационная сфера, информационная среда, информационная война.

In article author searched modern stage and features of legal regulation of protection informational rights of citizens. Is determined role of National Strategy on human rights in this activity.

Key words: informational rights of citizens, state information policy, law regulation, information space, information sphere, information environment, information warfare.

Вступ. Попри сплеск наукового інтересу до різних аспектів розвитку інформаційного суспільства нині у наукових працях існують лише поодинокі спроби системної теоретичної розробки інформаційних прав громадян у такому суспільстві. Поза це існуючі дослідження у цій сфері почасти характеризуються фрагментарністю, що зумовлює необхідність комплексного дослідження як власне інформаційних прав громадян, так і проблем їх захисту, й відтак – розроблення нових правових підходів до визначення ролі держави в цьому процесі.

Водночас тривала ідеологічна обробка громадян нашої держави, що здійснювалася тоталітарною державою, призвела до деформації суспільної правосвідомості й у результаті створила атмосферу невпевненості громадян у власній захищеності. Саме тому потребує свого усвідомлення необхідність утвердження в суспільній свідомості та соціальній практиці невідчужуваності інформаційних прав громадян, а також обов'язкового нормативного закріплення механізму їх захисту.

Відтак важливим етапом дослідницького завдання виступає з'ясування місця й ролі деяких, найбільш важливих нормативно-правових актів, які можуть розглядатися як основні щодо захисту інформаційних прав громадян.

Важливість та своєчасність розробки цієї теми підтверджується і рівнем її наукової розробленості. Серед вітчизняних дослідників вже напрацьовано чимало наукових праць, присвячених окремим аспектам інформаційної політики, інформаційного суспільства, інформаційної безпеки України: І.В. Арістова, В.Ю. Баскаков, В.І. Гурковський, М.І. Дімчо-

гло, С.Ф. Джерджа, В.А. Залізник, Б.А. Кормич, О.В. Кохановська, І.Ю. Крегул, Г.М. Красноступ, В.А. Ліпкан, Ю.Є. Максименко, О.А. Мандзюк, А.І. Марущак, П.Є. Матвієнко, А.М.Новицький,В.Д.Павловський,Л.І.Рудник,О.П.Світличний,І.М.Сопілко,В.Ю.Степанов, К.Г. Татарникова, А.В. Тунік, К.П. Череповський, О.В. Чуприна, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, О.В. Шелета тощо.

Натомість жодним із цих дослідників не було окремо вивчено регулятивну роль Національної стратегії у сфері прав людини у захисті інформаційних прав громадян.

Постановка завдання – визначити роль Національної стратегії у сфері прав людини [1] в правовому захисті інформаційних прав громадян.

Результати дослідження. В умовах тимчасової окупації частини території України та військової агресії Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей проблема захисту прав і свобод людини постає особливо гостро. Поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної кризи, реформування державного управління тощо захист прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях. У кризовій ситуації ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства [1].

Враховуючи те, що об'єктом нашої наукової уваги є виключно інформаційні права громадян, розгляд даного нормативно-правового акту ми вирішили здійснити через з'ясування його ролі у захисті саме цієї категорії прав.

Підкреслимо, що інформаційні права громадян мають особливу значимість у сучасному житті, насамперед, тому, що вони сприяють комунікації між індивідами і соціальними групами, між особою і державою. Нерозуміння цього унеможливило адекватну оцінку всієї системи складних політичних, соціальних, економічних, міжнародних відносин, не сприяє звільненню людини від надмірної залежності від держави. Окрім того, інформаційні права є визначальним чинником правового статусу людини в інформаційному суспільстві, задоволення її інформаційних потреб й інтересів.

Своєю чергою слід зазначити, що нині вже просто важко уявити життя сучасного українця навіть у маленькому місті чи селі без залучення до інформаційних відносин, а відповідно – без належної реалізації інформаційних прав. Тому ми переконані, що має бути створено дієвий механізм захисту інформаційних прав громадян.

Натомість досі наука інформаційного права не має теоретичного обґрунтування того, яким має бути правовий механізм захисту інформаційних прав громадян.

Зазвичай, теоретики права розкривають поняття «механізм» як систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [2, с. 156; 3, с. 112]. Стратегічною метою зазначеної системи є захист прав людини.

До складових елементів механізму правового регулювання вчені відносять [2, с. 156; 3, с. 112]: норми права, нормативно-правові акти, юридичні факти, правові відносини, акти реалізації, тлумачення та застосування норм права, законність, правосвідомість і правова культура.

Підкреслимо, що за своєю сутністю правовий механізм захисту громадянином своїх інформаційних прав – це динамічний взаємозв'язок носія інформаційних прав на захист та відповідного державного органу, що здійснюється у процесуальному режимі реалізації взаємодії з метою захисту суб'єктивних інформаційних прав.

Отже, екстраполюючи вищезазначені положення до теми нашого дослідження, зазначимо, що одним із елементів механізму захисту інформаційних прав громадян виступають нормативно-правові акти в інформаційній сфері. І одним із основоположних є Національна стратегія у сфері прав людини [1] (далі – Стратегія). Затвердження останньої було зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та захисту прав і свобод людини, створення дієвого механізму захисту в Україні прав і свобод людини, вирішення системних проблем у зазначеній сфері.

З огляду на обмежений обсяг, у межах цієї статті нами аналізуватиметься не весь текст Стратегії, а лише ті положення, що безпосередньо стосуються теми нашого дослідження: інформаційної сфери взагалі, захисту інформаційних прав громадян, а також судового захисту прав громадян.

Стратегія зосереджена на вирішенні основних системних проблем у сфері захисту прав і свобод людини та нових викликах суспільства, але не вичерпує повністю проблематику у зазначеній сфері.

Метою реалізації Стратегії проголошено забезпечення пріоритетності прав і свобод людини, як визначального чинника під час визначення державної політики, прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Не зовсім зрозуміло, що малося на увазі під словом «пріоритетності». Пріоритетності перед чим? Перед інтересами держави, чи то інтересами суспільства? Так само не зовсім зрозуміло, чому, пропагуючи ідею побудови громадянського суспільства, впровадження концепції людиноцентризму, серед суб'єктів прийняття рішень надibuємо лише складові інституціональної структури, зовсім нехтуючи громадськими об'єднаннями?

Результатом виконання Стратегії має стати запровадження системного підходу до виконання завдань та забезпечення узгодженості дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері прав і свобод людини, створення в Україні ефективного (доступного, зрозумілого, передбачуваного) механізму реалізації та захисту прав і свобод людини.

Стосовно результату, то, на наш погляд, в Стратегії має відбуватися не констатація тих чи інших фактів, а, передусім, закладатися основи для прогнозування формування тих чи інших правових відносин. Таким чином, Стратегія зміщується в бік прогностичний, а не констатуючий. В даному випадку за змістом аналізованого документа в ньому сформовано механізм узгодження дій органів державної влади між собою. Відтак порушено елементарні правила формальної логіки: спочатку йдеться про пріоритетність прав людини, але, насправді, йдеться про удосконалення взаємодії органів державної влади між собою щодо здійснення даної діяльності. Тобто, фактично за змістом йдеться не про права людини, а про діяльність органів держави, яка має відповідати певним критеріям. Акцент зміщений не в той бік. Поза це, знову ж таки, упущено важливий елемент – громадські об'єднання, конкретних громадян. Адже абсолютно неправильним є викреслення громадян із самого процесу забезпечення їх же прав. Ми таким чином позбавляємо прав суб'єкта на активні дії з його боку.

Звісно, зазначений документ обов'язково має бути складовим правової системи кожної держави, що прагне не лише бути такою за назвою, а й дійсно бути правовою. Однак це стосується лише такого нормативно-правового акту, який не лише написаний юридично грамотно за формою із залученням провідних юристів-правозахисників й теоретиків права, а й такого, що здатен реально впливати на систему правових відносин, правовий простір, містити реальні механізми реалізації прав людини.

Однак здійснивши догматико-юридичний, правничо-герменевтичний та логіко-семантичний аналіз, ми цього не побачили. Далі зупинимось на кожному нашому конкретному зауваженні.

Першочергово підкреслимо, що в документі неправильно з позицій як здорового глузду, так і з позицій юридичної техніки сформульовано принципи Стратегії, які фактично виступають основою даної діяльності.

По-перше, принцип «гарантування рівності та недискримінації у забезпеченні прав і свобод людини», на наш погляд, сформульовано неправильно.

Дискримінація [4] (лат. *discriminatio* «розрізнення») – будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав. Поняття охоплює виключення або обмеження можливостей для членів певної групи відносно можливостей інших груп. Тобто, вжито слова із тотожним змістом «рівність» та «недискримінація», й ми переконані, що варто залишити в документі лише один із них.

По-друге, вживаються неприйнятні русизми: один із принципів Стратегії сформульовано так: «відкритість і прозорість реалізації положень Стратегії з метою максимального залучення до її реалізації та моніторингу всіх заінтересованих сторін».

По-третє, незрозуміло, як можна визначити «добросовісність при тлумаченні та реалізації Стратегії», що визначено одним із принципів.

По-четверте, «планування розподілу фінансових та інших ресурсів, виходячи з необхідності досягнення цілей Стратегії» апіорі не може бути принципом Стратегії.

По-п'яте, визначений в Стратегії принцип «забезпечення своєчасного реагування на нові виклики» сам по собі беззмстовний, оскільки такі виклики в Стратегії не визначені, а тому не зрозуміло, що автори розуміють під цим поняттям, й до того ж відбувається термінологічна плутанина між вживаними поняттями «виклики» й «загрози». А якщо виходити з положень Закону України «Про основи національної безпеки України», то даний термін взагалі не є юридичним.

Окрім того, наш подив викликало формулювання одного з очікуваних результатів Стратегії, вказаного у стратегічному напрямі «Забезпечення права на життя»: «створено ефективну систему, спрямовану на забезпечення протидії злочинним діянням проти життя людини, запобігання їм, припинення та покарання за такі діяння, відшкодування сім'ям потерпілих».

У нас виникло одразу декілька зауважень: 1) «припинення» злочинних діянь входить до поняття «протидія», адже протидія злочинам включає попередження і боротьбу, а «припинення», своєю чергою, є однією зі стадій боротьби. Тому таке викладення даного положення є некоректним; 2) чому вживається слово покарання, а не відповідальність? (поняття відповідальності ширше, аніж поняття покарання. Натомість відповідальність можлива як із застосуванням покарання, так і без його застосування).

Задля більш глибокого дослідження даного питання ми вирішили звернутися до теоретичних напрацювань теорії держави і права [3], де існує поняття ретроспективна юридична відповідальність – тобто регламентоване законом реагування держави на вчинене особою правопорушення у формі застосування до винного державно-примусових заходів, що містять у собі невідгінні для правопорушника правові наслідки.

Ретроспективна юридична відповідальність характеризується такими ознаками: 1) юридична відповідальність нерозривно пов'язана з державним примусом, що визначає її якість, як відповідальності юридичної; 2) юридична відповідальність є негативною реакцією держави на правопорушення і суб'єкта, що винний у його скоєнні; 3) юридична відповідальність – це не просто обов'язок «притерпіти», а це примусовий обов'язок, який забезпечується в установленому порядку державою; 4) відповідальність носить характер покарання чи компенсуючий характер відшкодування скоєного збитку; 5) юридична відповідальність є одним із видів державного примусу, що існує поряд із заходами захисту суб'єктивних прав, законних інтересів членів суспільства, заходами примусового характеру, що забезпечують належну і ефективну роботу механізму правового регулювання.

Відтак, правові покарання є всього лише різновидом правових обмежень [5, с. 186]. Тож вжиття даного терміну є неправильним.

Однак на цьому юридична некоректність не закінчилась. Розглядаємо наступний з очікуваних результатів Стратегії: «додержуються норми міжнародного права для захисту життя мирного населення на тимчасово окупованій території України».

По-перше, для захисту мирного населення на тимчасово окупованій території України мають виконуватись не лише норми міжнародного, а й, передусім, норми вітчизняного права». Роль так званих «Мінських угод» і міжнародного права колись ще буде належним чином оцінена прийдешніми поколіннями, натомість національне право, відповідність національним інтересам – це дороговкази руху нашої держави у річище державності і побудови правової держави.

По-друге, слово «додержуються» – русизм й варто його замінити на український аналог – «дотримуються».

Однак найбільшу нашу зацікавленість у межах даного дослідження становлять стратегічні напрями Стратегії «Забезпечення права на справедливий суд» та «Забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації та вільного розвитку особистості».

Розглянемо ці два розділи у порядку черговості.

«Забезпечення права на справедливий суд». У Стратегії зазначається, що нині в державі неналежним чином забезпечується право на незалежний, безсторонній та неупереджений суд, про що свідчить, зокрема, наявність факторів залежності суддів від виконавчої та законодавчої гілок влади; непрозорість формування суддівського корпусу; недосконалість процесуальних інструментів для захисту прав та інтересів осіб; система надання безоплатної правової допомоги не враховує нові категорії осіб, які її потребують; систематичне невиконання рішень судів; недостатній рівень єдності та послідовності судової практики; невідповідність міжнародним стандартам законодавства у сфері судочинства та практики його застосування.

Тому в якості Стратегічної мети обрано: 1) забезпечення права на незалежний та справедливий суд у розумний строк; 2) створення доступної та ефективної системи судочинства, що відповідатиме європейським цінностям та стандартам захисту прав людини.

У результаті імплементації попередніх пунктів очікувані результати є такими: 1) забезпечено доступність до правосуддя для кожної особи; 2) деполітизовано та приведено у відповідність із міжнародними стандартами процеси формування суддівського корпусу та притягнення суддів до відповідальності; 3) забезпечено незалежність, безсторонність, ефективність та інституційну спроможність судової системи; 4) підвищено прозорість діяльності суддів та рівень їх відповідальності; 5) усунуто недоліки процесуального законодавства та забезпечено здійснення ефективного судочинства у розумні строки, послідовну судову практику; 6) працює ефективна система виконавчого провадження, у розумні строки виконуються судові рішення й рішення інших органів, зокрема завдяки запровадженню інституту приватних виконавців; 7) підвищено професійний рівень суддів; 8) удосконалено систему суддівського самоврядування; 9) забезпечено гарантії професійної діяльності адвокатів; 10) удосконалено стандарти якості надання правової допомоги та забезпечено їх дотримання; 11) розширено можливості надання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги у цивільних та адміністративних справах; 12) забезпечено якісну і доступну правову допомогу через адвокатуру та ефективну систему безоплатної правової допомоги; 13) здійснюється розподіл справ між суддями виключно незалежною автоматизованою системою; 14) впроваджено інститут конституційної скарги; 15) забезпечено відповідно до європейських стандартів доступ до правосуддя дітей, людей з інвалідністю, повнолітніх недієздатних осіб та осіб із обмеженою дієздатністю.

Застосування нами методу порівняльного правового аналізу, юридико-догматичного підходу та прикладного системного аналізу уможливило твердити, що фактично дана Стратегія закладає основи щодо подальшого реформування судової влади в Україні, визначаючи векторні напрями такої реформи. І це суттєво і важливо нині. Однак переконані, що одночасно з такими стратегічними документами мають прийматися їм на виконання закони. Тоді це буде логічним як в сенсі правотворення, так і в сенсі державного впливу на суспільні відносини. Натомість маємо ситуацію, коли прийнявши стратегію на кшталт цієї, держава ніби робить кроки вперед, однак, насправді, лишається на тому самому місці.

Окрім попередньо розглянутого розділу, зацікавленість у межах нашого дослідження становить розділ «Забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації та вільного розвитку особистості».

У цьому розділі розробники вказують на існування низки проблем, які залишаються неврегульованими у зазначеній сфері: 1) надмірне державне регулювання інформаційних відносин; 2) неналежний рівень захисту журналістів; 3) державна пропаганда та обмеження публічних висловлювань з окремих питань; 4) вплив власників засобів масової інформації на формування редакційної політики; 5) неналежна практика реалізації законодавства у

сфері доступу до інформації, в тому числі публічної інформації; відсутність гарантованого доступу кожного до інформаційних ресурсів, зокрема до мережі Інтернет.

Стратегічною метою в цьому розділі названо «забезпечення вільного обміну інформацією та свободи вираження поглядів і переконань».

А до очікуваних результатів віднесено: 1) додержання принципів ідеологічної багатоманітності, впровадження інформаційної політики захисту і протидії інформаційній війні, недопущення мови ворожнечі; 2) забезпеченість свободи діяльності засобів масової інформації, що включає, зокрема, свободу редакційної політики, прозорість інформації стосовно власності і джерел фінансування засобів масової інформації, захист професійної діяльності та безпеку журналістів; 3) реформованість друкованих засобів масової інформації державної та комунальної форм власності, обмеженість до необхідного мінімуму державного регулювання діяльності засобів масової інформації; 4) розмежованість діяльності офіційних друкованих видань державних органів, органів місцевого самоврядування та інших засобів масової інформації; 5) гарантування права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, обмеження здійснення цих прав встановлюються виключно законом і є необхідними в демократичному суспільстві для забезпечення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошення інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 6) вжиття заходів щодо забезпечення надання інформації людям з інвалідністю у максимально доступній для них формі; 7) створення умов для вільного розвитку особистості, зокрема шляхом реформування системи освіти в Україні; 8) забезпечення ефективного доступу до інформації, у тому числі публічної інформації; 9) забезпечення системи гарантій доступу кожного до інформаційних ресурсів, зокрема до мережі Інтернет.

Щодо перерахованих пунктів сформулюємо такі висновки:

1) відсутність знань щодо юридичної техніки в укладачів документа призвела до методологічних помилок у тексті. Наприклад, автори вживають відсутнє у вітчизняному правовому просторі поняття «інформаційна політика захисту і протидії інформаційній війні». Чинне законодавство, а також доктринальні джерела використовують поняття «державна інформаційна політика», «інформаційна безпека», «інформаційна війна», «загрози інформаційній безпеці» [6–13] тощо;

2) зазначення тезису щодо «свободи редакційної політики, прозорості інформації стосовно власності і джерел фінансування засобів масової інформації» у сучасній Україні є певним чином утопічним, адже майже всі телеканали (окрім Першого Національного) перебувають у приватній власності окремих осіб чи медіа-холдингів, й провідною своєю метою мають поширення власних ідеологічних позицій серед широких верств населення. За таких умов абсолютно неможливо вести мову про свободу редакційної політики.

До того ж, жодного слова у даному документі не згадано щодо можливостей тотальних впливів на свідомість через ЗМІ та соціальні мережі. Й абсолютно не підкреслюється, що сучасна інформаційна війна всередині України проявляється саме в тенденційному висвітленні певних подій у мас-медіа з метою маніпулювати суспільною свідомістю через маніпулювання свідомістю соціально-активних індивідів у контексті формування суспільної моралі [14]. При цьому не виключається й широке застосування дезінформації, інформаційного шантажу з використанням результатів електронного контролю за життям людей, їх політичною діяльністю і особистими планами, у використанні всієї могутності сучасних ЗМІ з метою отримати односторонні політичні, економічні стратегічні переваги [15]. На сьогодні ми в медіапросторі маємо кілька фінансово-політичних угруповань, які фактично тотально монополізували телерадіопростір [16].

Наголошуємо, що методологічні помилки даного документа спостерігаються при аналізові майже будь-якого положення, що є неприпустимим для нормативно-правового акту під назвою Стратегія.

Висновки. Відтак, здійснивши контент-аналіз Національної стратегії у сфері прав людини, доходимо висновку: значна кількість її положень є суто декларативними, науково необґрунтованими та не відповідають реальності, а тому не можуть чинити вплив на суспільні відносини у сфері захисту прав людини, у т. ч. інформаційних, в Україні.

Тож знов констатуємо, що до розроблення нормативно-правових актів загальнодержавного рівня не залучають фахівців відповідного профілю, що в результаті призводить до юридично неграмотних, неточних, а подекуди й хибних конструкцій. І це відбувається на тлі наявності потужного наукового потенціалу й прогресивних науковців у сфері правових наук, здатних не лише створити ефективне правове поле, а й реалізовувати наукове супроводження його впливу на всі сфери суспільного життя. Застосування даного підходу уможливило б допущення помилок, прогалин та колізій у нормативно-правових актах, і тим самим поліпшити та спростити життя кожного пересічного українця.

Отже, ми переконані, що з метою ефективного захисту інформаційних прав громадян під час підготовки та імплементації політико-правових стратегій і рішень у життя суспільства необхідним є використання теоретичних напрацювань фахівців теорії права та інформаційного права.

Список використаних джерел:

1. Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>.
2. Пендюра М.М. Теорія держави і права: посібник для підготовки до іспитів. – К.: ТЕКСТ, 2009. – 208 с.
3. Актуальні проблеми теорії держави та права: [навчальний посібник] / [Є.В. Білозьоров, Є.О. Гіда, А.М. Завальний та ін.]; за заг. ред. Є.О. Гіди. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2010. – 264 с.
4. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.Т. Бусел. – К., 2009. – 1 736 с. – С. 429–430.
5. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве / А.В. Малько – М.: Юристъ, 2003. – 250 с.
6. Ліпкан В.А. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні: [моногр.] / В.А. Ліпкан, І.М. Сопілко, В.О. Кір'ян / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2015. – 664 с.
7. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія / І.В. Арістова / За загальною редакцією О.М. Бандурки. – Харків: Ун-т внутрішніх справ, 2000. – 368 с.
8. Ліпкан В.А. Консолідація інформаційного законодавства України: [монографія] / В.А. Ліпкан, М.І. Дімчогло / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2014. – 416 с.
9. Ліпкан В.А. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом: [монографія] / В.А. Ліпкан, В.Ю. Баскаков / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2013. – 344 с.
10. Ліпкан В.А. Систематизація інформаційного законодавства України: [монографія] / В.А. Ліпкан, В.А. Залізняк / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2012. – 304 с.
11. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики): монографія / В.С. Цимбалюк. – К.: «Освіта України», 2010. – 388 с.
12. Цимбалюк В.С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства / В.С. Цимбалюк. – К.: «Освіта України», 2011. – 426 с.
13. Основи інформаційного права України: [навч. посіб.]; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. – К.: Знання, 2009.
14. Цимбалюк В.С. Суспільна мораль як різновид інформаційної безпеки / В.С. Цимбалюк // Правова інформатика. – 2010. – № 1 (25). – С. 23–29.
15. Гурковський В.І. Державне управління розбудовою інформаційного суспільства в Україні (історія, теорія, практика). – К. – 2010. – 396 с. – 84 с.
16. Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: матеріали парлам. слухань у Верховній Раді України 18 червня 2014 р. / Верховна Рада України; Комітет ВР України з питань інформатизації та інформаційних технологій. – К., – 2014. – 196 с. – 13 с.

ЗБІНСЬКИЙ Є. Ф.,

здобувач

(Запорізький національний університет)

УДК 342.9

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПОДАТКОВОЇ ТАЄМНИЦІ УКРАЇНИ: ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ

Досліджено доктринальні та законодавчі визначення понять «правовий режим», «правовий режим інформації», «правовий режим податкової інформації». Констатовано, що правовий режим є одним із способів правового регулювання, певною системою координат, у межах якої задовольняються інтереси суб'єктів права, заради яких вони вступали в ці відносини. Розкрито основні ознаки правового режиму податкової таємниці в Україні та запропоновано авторське визначення даного поняття.

Ключові слова: податкова інформація, податкова таємниця, правовий режим, правовий режим інформації, правовий режим податкової таємниці.

Исследованы доктринальные и законодательные определения понятия «правовой режим», «правовой режим информации», «правовой режим налоговой информации». Констатировано, что правовой режим является одним из способов правового регулирования, определенной системой координат, в рамках которой удовлетворяются интересы субъектов права, ради которых они вступали в эти отношения. Раскрыты основные признаки правового режима налоговой тайны в Украине и предложено авторское определение данного понятия.

Ключевые слова: налоговая информация, налоговая тайна, правовой режим, правовой режим информации, правовой режим налоговой тайны.

Studied doctrinal and legislative definition of «legal regime», «legal regime of information», «legal regime of tax information». Stated that legal regime is one way of regulation, some coordinate system within which satisfied interests of legal subjects for which they entered into this relationship. The basic features of legal regime of tax secret in Ukraine and invited author's definition of this concept.

Key words: tax information, tax secrets, legal regime, legal regime media, legal regime of tax secrecy.

Вступ. Важливою умовою забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також національних інтересів будь-якої держави є правове регулювання суспільних відносин незалежно від сфери, де вони виникають, змінюються чи припиняються.

Правові режими є сполучною ланкою між нормативним актом і правозастосовчою практикою, і від якості їх використання в обох сферах, грамотного закріплення в законодавстві залежить успіх управлінського процесу [1, с. 24].

Попри загальноживаність як у науковій літературі, так й у вітчизняних та зарубіжних нормативно-правових актах категорії «правовий режим», визначення цього поняття є доволі дискусійним серед дослідників. При чому трактування в галузевих дослідженнях має подекуди діаметрально протилежний характер.

Особливо неоднозначним є визначення поняття «правовий режим податкової таємниці», що й обумовило актуальність написання цієї наукової статті.

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників, які окреслювали окремі правові засади предмета дослідження податкової інформації, можна відмітити: І. Бабін, С. Дуканов, І. Кучеров, М. Костенко, О. Мандзюк, К. Проскура, О. Тімарцев, О. Шевчук, К. Юсупов тощо.

Зважаючи на міжгалузевий характер порушеної проблематики, не менш вагомими при розкритті теми цієї наукової статті є праці фахівців інформаційного права, серед яких: В. Баскаков, В. Гавловський, М. Гуцалюк, М. Дімчогло, В. Залізняк, Б. Кормич, В. Ліпкан, О. Логінов, Ю. Максименко, А. Марущак, П. Матвієнко, Л. Рудник, О. Стоєцький, А. Тунік, К. Татарникова, В. Цимбалюк, Л. Харченко, К. Череповський, М. Швець, Т. Шевцова, О. Шепета, О. Чуприна.

Особливе місце серед наукових розвідок у сучасній юридичній доктрині займають доктринальні дослідження представників української наукової школи інформаційного права В. Ліпкана [2–7].

Постановка завдання. Метою написання наукової статті є визначення поняття та особливостей правового режиму податкової таємниці України.

Задля цього автором поставлені такі завдання:

- проаналізувати доктринальні позиції щодо визначення поняття «правовий режим»;
- дослідити законодавчі дефініції у даному контексті;
- надати авторську позицію щодо визначення поняття «правовий режим податкової таємниці».

Результати дослідження. У вітчизняній правовій системі можливо виокремити багато галузей права, де в упорядкуванні суспільних відносин застосовуються різні правові режими, вказуючи таким чином на певну специфічність та особливість правового регулювання. Хоча інтенсивність застосування цього поняття в різних галузях права є нерівномірною: в адміністративному та фінансовому – часто, в цивільному та сімейному – рідко, в кримінальній галузі права воно взагалі не застосовується.

У рамках адміністративного права досліджуються концептуальні засади правового режиму надзвичайного чи воєнного стану; земельного права – правовий режим земельної ділянки, правовий режим зон санітарної охорони водних об'єктів, правовий режим земель охоронних зон об'єктів магістральних трубопроводів; фінансового права – правовий режим певного майна суб'єктів господарської діяльності; цивільного права – правовий режим самочинного будівництва тощо.

Не менш інтенсивно дане поняття застосовується й у Податковому кодексі: «податковий режим», «режим оподаткування», «загальний режим оподаткування», «спеціальний податковий режим», «спеціальний режим оподаткування», «режим податкової застави», «режими розстрочення і відстрочення сплати податкових платежів», «спеціальний режим оподаткування» тощо.

Однак у кожному з цих актів по-різному визначається зміст правового режиму. Наприклад, у законах України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану» під ними розуміється «певний порядок введення, припинення, дії, особливості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, специфіка додержання прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб і відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму».

У законах України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» та «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» визначається особливий статус того чи того об'єкта.

У ст. 11 Податкового кодексу України зауважується, що «Спеціальний податковий режим – система заходів, що визначає особливий порядок оподаткування окремих категорій господарюючих суб'єктів. Спеціальний податковий режим може передбачати особливий порядок визначення елементів податку та збору, звільнення від сплати окремих податків та зборів» [8].

Ще більший плюралізм трактування змісту поняття «правовий режим» спостерігається в підзаконних нормативно-правових актах.

Як слушно зауважує О. Родіонов: «...режимне регулювання перейшло з рівня переважно відомчого нормотворення на законодавчий, у зв'язку з чим проблема правових режимів стає однією з найбільш значущих у теорії права» [1, с. 24].

Останнім часом це поняття особливо динамічно застосовується фахівцями інформаційного права, розкриваючи зміст та специфіку правового регулювання окремих видів інформації: правовий режим персональних даних, правовий режим податкової інформації, правовий режим інформації з обмеженим доступом тощо.

Попри це, а також наявність значного кола інформаційних нормативно-правових актів, де застосовується цей термін на рівні окремих статей чи навіть розділів, зокрема: «правовий режим інформації довідково-енциклопедичного характеру (ст. 12 Закону України «Про інформацію»», «правовий режим інформації про стан довкілля (екологічної інформації) (ст. 13 Закону України «Про інформацію»», «правовий режим інформації про товар (роботу, послугу) (ст. 14 Закону України «Про інформацію»», «правовий режим науково-технічної інформації» (ст. 15 Закону України «Про інформацію»», «правовий режим податкової інформації (ст. 16 Закону України «Про інформацію»», «правовий режим державної статистичної інформації (ст. 18 Закону України «Про інформацію»», «правовий режим соціологічної інформації (ст. 19 Закону України «Про інформацію»», «правовий режим конфіденційної інформації (ст. 21 Закону України «Про інформацію»», розділ 2 Закону України «Про науково-технічну інформацію»», «правовий режим наукового і науково-технічного результату» (ст. 22 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність») тощо, упорядкування суспільних відносин за допомогою правового режиму є недосконалим.

Не менш плюралістичною є доктринальна термінологія. Так, І. Бачило оперує поняттям «правовий режим інформаційних ресурсів» [9] та «правовий режим інформаційних технологій, інформаційних систем і мереж»; О. Городов – «правовий режим інформації» та види режимів залежно від доступу інформації [10]; Б. Кормич – «правовий режим державної таємниці», «правовий режим інформації з обмеженим доступом», «режими доступу до інформації» [11]; А. Марущак – «правовий статус інформації» [12].

«Перехід даної категорії в іншу якість пов'язаний із її недостатньою пропрацьованістю на загальнотеоретичному рівні при різноманітні вузькогалузевих підходів. При цьому слід зазначити непідготовленість законодавця до змін підходів у правовому регулюванні. Правові режими, встановлювані нормативно-правовими актами різного рівня, найчастіше не діють у силу недостатньої чіткості тексту закону, відсутності необхідних елементів, що забезпечують безперебійну роботу режиму, низького рівня юридичної техніки як наслідок неопрацьованої теоретичної основи» [1, с. 35].

Відсутність легальної дефініції та узгодженої наукової думки щодо визначення поняття «правовий режим», особливостей його структури, а головне – специфіки нормативно-правового оформлення, потребує додаткового теоретичного осмислення.

Уперше категорію «правовий режим» до наукового обігу було введено С. Алексєєвим, пропонуючи таке визначення цього поняття, як порядок регулювання, який виражений у комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих між собою дозволів та заборон, а також позитивних зобов'язань, які утворюють особливу направленість регулювання [13, с. 185].

Аналіз доктринальних джерел у цій сфері дозволяє зробити такі висновки:

1. Правовий режим – самостійна правова категорія.
2. Близькі, але не тотожні за змістом до поняття «правовий режим», поняття «механізм правового регулювання», «інститут права», «правовий статус», «правове становище» тощо.
3. Правовий режим є однією з детермінант, що визначає характер, результат і ступінь ефективності правового регулювання.
4. Правовий режим – це система умов здійснення правового регулювання.
5. Правовий режим у правовій політиці виступає найважливішою умовою вдосконалення дієвості правових норм.
6. Правовий режим – складний феномен правового життя, що охоплює різноманітні варіативно поєднані правові засоби.
7. Правовий режим є складовим елементом управлінського процесу.
8. Правовий режим має певну специфіку в різних галузях права.

9. Правовий режим визначається в нормативно-правових актах та забезпечується державним примусом.

10. Встановлення правового режиму має за мету упорядкування специфічного кола суспільних відносин шляхом чіткого визначення мети, просторово-часових меж, суб'єктів, об'єктів тощо.

Таким чином, правовий режим – це особливий порядок правового регулювання суспільних відносин, що здійснюється за допомогою системи варіативно поєднаних юридичних засобів для задоволення інтересів суб'єкта права.

Одним із найбільш поширених критеріїв класифікації правового режиму серед науковців є особливості тієї чи іншої галузі (інституту) права. «Галузеві відрізняються специфікою прийомів регулювання, дією власних принципів, характером виникнення, формування й реалізації галузевих прав і свобод, специфікою санкцій, інституційною ознакою – наявністю галузі законодавства на чолі з кодифікованим актом» [14, с. 12].

Поряд із цим диференціація правових режимів здійснюється й за іншими критеріями: залежно від предмета правового регулювання виділяють конституційний, адміністративний, земельний, фінансовий, податковий режими тощо; залежно від змісту – валютний, митний тощо; залежно від суб'єктів, щодо яких він встановлюється – режим біженців, вимушених переселенців, осіб без громадянства тощо; залежно від функцій права – режим особливого регулювання та особливої охорони; залежно від форми виразу – законний та договірний; залежно від рівня нормативних актів, в яких вони встановлені, – загальнофедеративні, регіональні, муніципальні та локальні; залежно від сфер використання – внутрішньодержавні і міждержавні (режими територіальних вод, економічних санкцій тощо) [15, с. 12].

Не менш плюралістичними є критерії класифікації правового режиму інформації. Так, Т. Чернишова пропонує виокремлювати види правового режиму інформації залежно від виду інформації, зауважуючи при цьому, що «правовий режим конкретного виду інформації відрізняється особливостями, залежно від правил створення, збирання, зберігання, використання, розповсюдження та захисту відомостей» [16, с. 100]. До того ж, дослідниця пропонує й інші критерії класифікації правового режиму інформації: за порядком доступу (на відкрити інформацію та інформацію з обмеженим доступом), залежно від джерела інформації на правовий режим публічно оголошеної інформації, правовий режим документованої інформації, правовий режим інформації в інформаційно-автоматизованих системах [16, с. 100].

Л. Терещенко пропонує класифікувати правові режими інформації на дві великі групи: загальний та спеціальний, причому «...загальним правовим режимом інформації є режим відкритої інформації, що характеризується відкритістю, доступністю інформації як для фізичних, так і для юридичних осіб. Спеціальні правові режими інформації направлені на охорону відомостей, вільне розповсюдження яких порушує права і законні інтереси суспільства, держави, особистості» [17, с. 167].

Новаторським є підхід щодо цього питання О. Мандзюка, який здійснив класифікацію правового режиму податкової інформації залежно від суб'єктів (правовий режим податкової інформації фізичних осіб, правовий режим податкової інформації юридичних осіб); за територією розповсюдження (загальнодержавний; регіональний; місцевий); залежно від змісту податку (правовий режим податкової інформації щодо податків на доходи; правовий режим податкової інформації щодо податків на споживання; правовий режим податкової інформації щодо податків на майно тощо); залежно від функцій права (регулятивний, охоронний); залежно від сфер використання (внутрішній (правовий режим податкової інформації, що діє у сфері функціонування податкових органів) і зовнішній (правовий режим податкової інформації, що діє між податковими органами та іншими учасниками податкових відносин)); залежно від сфери життєдіяльності (правовий режим податкової інформації в культурній сфері, правовий режим податкової інформації в економічній сфері, правовий режим податкової інформації в політичній сфері тощо); залежно від джерел (правовий режим податкової інформації, отриманої з зовнішніх джерел (податкова інформація, надана платниками

податків; із банківських чи правоохоронних установ тощо); правовий режим податкової інформації, отриманої з внутрішніх джерел (податкова інформація, що отримана податковими органами шляхом самостійного пошуку); залежно від рівня збору інформації (правовий режим вхідної податкової інформації і правовий режим вихідної податкової інформації); за часом дії (постійні і тимчасові); залежно від форми закріплення (правовий режим публічно оголошеної податкової інформації, правовий режим документованої податкової інформації, правовий режим податкової інформації, що міститься в інформаційно-телекомунікаційних системах); залежно від порядку доступу (відкрита податкова інформація і податкова інформація з обмеженим доступом) [18, с. 25].

Отже, зважаючи на те, які саме юридичні засоби домінують при регулюванні тих чи інших суспільних відносин, можна виокремлювати різні правові режими ідентичних суспільних відносин. Наприклад, суспільні відносини у сфері податкової таємниці можуть бути врегульовані цивільно-правовими, адміністративно-правовими, кримінально-правовими юридичними засобами. У зв'язку з чим слід вирізняти цивільно-правовий режим податкової таємниці, адміністративно-правовий режим податкової таємниці чи кримінально-правовий режим податкової таємниці.

Окреслити зміст правового режиму тих чи інших суспільних відносин іноді дуже складно, що підтверджується наявністю широкої інтерпретації визначення поняття того чи іншого галузевого режиму серед фахівців різних галузей права.

Особливо неоднозначною є ситуація при визначенні правового режиму інформації. Наша позиція кореспондує з думками інших дослідників інформаційної проблематики, які зауважили: «...визначити правовий режим інформації дуже складно, а іноді й зовсім неможливо» [19, с. 19], «...не може існувати єдиного правового режиму для різних видів інформації» [20, с. 32].

Аналіз доктринальних праць у цій сфері дозволив дійти висновку, що дослідники недостатньо звертали свою увагу на визначення поняття «правовий режим інформації» попри його широку вживаність у наукових розвідках. Лише в декількох роботах міститься авторська позиція щодо цього. Так, Т. Чернишова пропонує під поняттям «правовий режим інформації» розуміти передбачений нормативно-правовими актами, а також міжнародними договорами особливий порядок створення, зберігання, використання, розповсюдження та захисту інформації з метою забезпечення прав та інтересів суб'єктів інформаційних правових відносин [16, с. 99].

Л. Терещенко надає таке визначення поняття «правовий режим інформації» – це об'єктний режим, що вводиться законодавчим актом і дозволяє забезпечити комплексність впливу шляхом сукупності регулятивних, охоронних, процесуально-процедурних засобів, що характеризуються особливим поєднанням дозволів, заборон і зобов'язань, а також гарантій щодо його забезпечення [17, с. 197].

О. Мандзюк пропонує визначення поняття «правовий режим податкової інформації» як передбачений чинним законодавством особливий порядок правового регулювання суспільних відносин, що здійснюється за допомогою системи спеціальних юридичних засобів у сфері суспільно значимих відомостей та/або даних, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, що створені чи одержані податковими органами у межах повноважень, передбачених законодавством із метою забезпечення ефективного функціонування системи оподаткування [18, с. 8].

Отже, здебільшого дослідники при визначенні поняття «правовий режим інформації» загалом чи «правовий режим податкової інформації» синтезують окремі норми законів України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», Податкового кодексу України тощо.

Зважаючи на зазначене вище, а також беручи до уваги запропоноване нами визначення поняття «податкова таємниця», вважаємо за необхідне виокремити такі основні ознаки правового режиму податкової інформації:

- 1) це особливий порядок правового регулювання податкових відносин;

2) обмежується сферою створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту конфіденційної не загальнодоступної інформації платника податків;

3) здійснюється за допомогою системи варіативно поєднаних юридичних засобів;

4) має чітко визначені часово-просторові межі, організаційно-функціональний механізм забезпечення;

5) формальна визначеність у низці нормативно-правових актів різної юридичної сили;

6) закріпленість як податковим, так й інформаційним законодавством;

7) метою є ефективне функціонування вітчизняної податкової системи.

Отже, правовий режим податкової таємниці – це особливий порядок правового регулювання суспільних відносин за допомогою системи варіативно поєднаних юридичних засобів щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту конфіденційної не загальнодоступної інформації платника податків, що стала відома співробітникам податкового органу у зв'язку з виконанням покладених на них службових обов'язків, передбачених чинним законодавством.

Список використаних джерел:

1. Родионов О.С. Механизм установления правовых режимов российским законодательством : дис. ... канд. ... юрид. наук : 12.00.01 / О.С. Родионов. – Саратов, 2001. – 157 с.
2. Шепета О.В. Адміністративно-правові засади технічного захисту інформації: [монографія] / О.В. Шепета. – К.: О.С. Ліпкан, 2012. – 296 с.
3. Ліпкан В.А. Систематизація інформаційного законодавства України: [монографія] / В.А. Ліпкан, В.А. Залізник; за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К., 2012. – 304 с.
4. Ліпкан В.А. Консолідація інформаційного законодавства України: [монографія] / В.А. Ліпкан, М.І. Дімчогло / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2014. – 416 с.
5. Ліпкан В.А. Інкорпорація інформаційного законодавства України: [монографія] / В.А. Ліпкан, К.П. Череповський / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2014. – 408 с.
6. Ліпкан В.А. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом в Україні : [Монографія] / В.А. Ліпкан, В.Ю. Баскаков / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: О.С. Ліпкан, 2013. – 344 с.
7. Ліпкан В.А. Правовий режим податкової інформації в Україні: [монографія] / В.А. Ліпкан, О.В. Шепета, О.А. Мандзюк / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2015. – 404 с.
8. Податковий кодекс: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16. – Ст. 112.
9. Бачило И.Л. Информационное право. Основы практической информатики: учебное пособие / И.Л. Бачило – М.: Юринформцентр, 2001. – 352 с.
10. Городов О.А. Основы информационного права России: учебное пособие / О.А. Городов – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 305 с.
11. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: [навч. посіб.] – К.: КНТ, 2004. – 332 с.
12. Марущак А.І. Інформаційне право // Доступ до інформації: [Навчальний посібник]. – К.: КНТ, 2007. – 532 с.
13. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве / С.С. Алексеев – М.: Юрид. лит., 1989. – 288 с.
14. Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія правових та політичних учень» / І.О. Соколова. – Х., 2011. – 23 с.
15. Правовые режимы: общетеоретический и отраслевые аспекты: монография // под ред. А.В. Малько, И.С. Барзиловой. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 416 с.
16. Чернишова Т.В. Правові режими інформації за законодавством України / Т.В. Чернишова // Право і суспільство. – 2012. – № 4. – С. 97–101.

17. Терещенко Л.К. Правовой режим информации: дис. ... д-ра... юрид. наук : 12.00.14 / Л.К. Терещенко. – К., 2011. – 415 с.
18. Мандзюк О.А. Правовой режим податкової інформації в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.А. Мандзюк. – Запоріжжя, 2014. – 19 с.
19. Ефремов А.А. Информация как объект интеллектуальной собственности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // [www/info.law.hut.ru/works/](http://www.info.law.hut.ru/works/).
20. Савельев Д.А. Информация и интеллектуальная собственность как объекты гражданского права. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // www.law.agava.ru/inf-pravo/works/.

КАЙДАШЕВ Р. П.,

кандидат юридических наук, докторант
(Міжрегіональна академія
управління персоналом)

УДК 342.95

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті з'ясовано зміст процесуальної діяльності адміністративного суду апеляційної інстанції при розгляді апеляційної скарги. Висвітлено структуру апеляційного провадження в адміністративному судочинстві України. Зроблено висновок, що стадії адміністративного судового процесу можна визначити як частину процесуальної діяльності суду, яка призначена для вирішення самостійного процесуального завдання на певному етапі його розвитку.

Ключові слова: адміністративне судочинство, апеляційне провадження, стадії адміністративного судового процесу.

В статье установлено содержание процессуальной деятельности административного суда апелляционной инстанции при рассмотрении апелляционной жалобы. Определена структура апелляционного производства в административном судопроизводстве Украины. Сделан вывод, что стадии административного процесса можно определить как часть процессуальной деятельности суда, которая предназначена для решения самостоятельных процессуальных задач на определенном этапе его развития.

Ключевые слова: административное судопроизводство, апелляционное производство, стадии административного процесса.

The article revealed content of procedural administrative court of appeal in considering appeal. Deals with structure of appeal proceedings in administrative courts of Ukraine. The comparative analysis of civil and administrative litigation, highlighted common features.

Key words: administrative proceedings, appeal proceedings, stage of administrative process.

Вступ. Практика діяльності апеляційних адміністративних судів свідчить про існування проблем у правозастосуванні, умовами виникнення яких є не лише колізії чинного процесуального законодавства, а й питання організаційного характеру. Так, у постанові Верховного Суду України від 3 квітня 2009 р. № 7 «Про стан здійснення судочинства адміністративними судами» було зазначено про типові випадки порушень строків передачі та порядку черговості передачі апеляційних скарг, численні випадки допущення істотних помилок у застосуванні норм матеріального та процесуального права, неправильного та неоднакового застосування законодавства, неврахування судової практики Верховного Суду України при вирішенні більшості категорій справ, порушення визначеної законом процедури розгляду справ, порядку складання та оформлення процесуальних документів [1].

Викладене вище викликає необхідність підвищення ефективності процедур здійснення перегляду судового рішення адміністративними судами України, удосконалення їх процесуальної регламентації.

Проблемам становлення та розвитку адміністративного судочинства, адміністративної юстиції в Україні було присвячено праці багатьох учених-адміністративістів, зокрема В.Б. Авер'янова, Т.О. Коломoeць, О.М. Бандурки, В.М. Бевзенка, І.П. Голосніченка, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельника, О.І. Миколенка, А.С. Васильєва, О.М. Пасенюка, В.С. Стефанюка, С.В. Ківалова, С.Г. Стеценка, Р.О. Куйбіди та ін. Однак питання дослідження процесуального порядку перегляду судових рішень судом апеляційної інстанції в адміністративному судочинстві України в цих працях висвітлюється фрагментарно.

Постановка завдання. Метою написання статті є з'ясування змісту процесуальної діяльності адміністративного суду апеляційної інстанції при розгляді апеляційної скарги, висвітлення структури апеляційного провадження в адміністративному судочинстві України.

Результати дослідження. У контексті необхідності посилення додаткових гарантій законності захисту прав, свобод, законних інтересів громадян, прав та інтересів юридичних осіб особливого значення набувають міжнародні стандарти у галузі судочинства, якими передбачено модель ефективного судового захисту. В цьому аспекті варто згадати Рекомендацію № R(84)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя, Рекомендацію № R(95)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах, Рекомендацію № R(2000)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом із прав людини. Знаковою з позицій перспектив запровадження у національне законодавство можна назвати Рекомендацію Rec (2004)6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо вдосконалення національних засобів правового захисту [2, с. 300–319].

КАСУ закріплює специфічну конструкцію адміністративного судочинства на рівні диференціації судових проваджень, які визначають предметну характеристику адміністративного судочинства, і за своїм змістом, складом характеризуються особливостями процесуальних правовідносин та їх елементів, особливостями процесуального доказування та документальним оформленням результатів розгляду справи і особливими функціями актів судової влади.

Традиційно адміністративний процес характеризується у структурному плані не лише через судові провадження, але й через стадії адміністративного судочинства, які відображають просторові характеристики судової діяльності і процесуальної діяльності всіх учасників адміністративного судочинства.

У цивільному процесі пропонується виділяти такі стадії:

- 1) подання заяви до суду (ст. 118 ЦПК), на якій можуть мати місце такі ускладнення:
 - залишення заяви без руху (ч. 2 ст. 121 ЦПК);
 - повернення заяви (ч. 3 ст. 121 ЦПК);
- 2) відкриття провадження у справі (ст. 122 ЦПК);

3) провадження у справі до судового розгляду (глава 3 ЦПК), яка поділяється на дві підстадії:

- попереднє судове засідання (ст. 130 ЦПК);
- підготовка справи до судового розгляду (ч. 6 ст. 130 ЦПК);

4) судовий розгляд (глава 4, ст. 157–196 ЦПК), який закінчується ухваленням судового рішення;

5) звернення судового рішення до виконання [3, с. 58].

В іншому випадку виділяються такі стадії:

- провадження в суді першої інстанції (від порушення справи до винесення рішення чи іншої заключної постанови);
- провадження в суді другої інстанції (оскарження і перегляд рішень і ухвал, які не вступили в законну силу – апеляційне чи касаційне провадження);
- провадження по перегляду рішень, ухвал і постанов у порядку нагляду;
- провадження по перегляду рішень, ухвал і постанов за нововиявленими обставинами;
- виконавче провадження [4, с. 48].

Як правильно зазначає В.В. Комаров, що, як видно, наведені точки зору, незважаючи на певну єдність родових ознак у визначеннях процесуальних стадій, призводять до різних висновків щодо їх номінації. Якщо у першому випадку в цілому не заперечується не лише понятійна, але й фактична автономність стадій, то у другому – стадії ототожнюються з процесуальними провадженнями. Ці точки зору відбивають достатньо сталі погляди на поняття та структуру стадій цивільного процесу, які склалися у процесуальній теорії. Разом із тим очевидно, що теоретичний та практичний зміст стадійності цивільного судочинства розуміються по-різному, і головне, що слід підкреслити, – науковці в основному змішують стадії з провадженнями цивільного судочинства. У структурі цивільного судочинства, як комплексній системі провадження цивільного судочинства та стадії, мають самостійне значення, і їх не можна ототожнювати [5, с. 48].

Якщо звернутися до надбань науки адміністративного права, то також не можна не звернути увагу на різні підходи щодо структури та стадій адміністративного судового процесу.

Наприклад, науковцями стадії провадження поділяються за ознакою систематизації відповідних процесуальних дій в окремих структурних складових КАС України: 1) підготовчий розгляд позовного звернення; 2) попередній розгляд справи; 3) остаточний розгляд справи та прийняття рішення [6, с. 325]. Аналогічними за змістом стадіями названі також: 1) звернення до адміністративного суду та відкриття провадження в адміністративній справі; 2) підготовче провадження; 3) судовий розгляд справи та прийняття рішення. Дії, пов'язані зі зверненням до адміністративного суду та відкриттям провадження в адміністративній справі, регламентовані нормами гл. 1 розд. III КАС України. Підготовче провадження визначене нормами гл. 2 розд. у III КАС України. Процесуальні дії, пов'язані із судовим розглядом справи, визначені у гл. 3, 6 розд. III КАС України. Причому, у гл. 6 розд. III КАС України визначено окремі особливості судового розгляду адміністративної справи. Процесуальним діям, пов'язаним із прийняттям рішення судом першої інстанції, присвячені норми гл. 4, 5 розд. III КАС України [7, с. 124–125].

Автори навчального посібника «Основи адміністративного судочинства в Україні», підготовленого у 2008 р. [7, с. 19–21], виокремлюють такі стадії адміністративного судочинства:

- 1) розгляд і вирішення справи по суті;
- 2) перевірка законності й обґрунтованості прийнятого рішення;
- 3) звернення рішення до виконання.

Наприклад, П.В. Вовк вважає, що структуру судового адміністративного процесу становлять такі три стадії:

- 1) розгляд і вирішення справи по суті;
- 2) перевірка законності й обґрунтованості прийнятого рішення;
- 3) звернення рішення до виконання.

У межах кожної із стадій доцільно виділити такі три етапи:

- 1) відкриття провадження;
- 2) підготовки до розгляду справи;
- 3) вирішення справи [8, с. 101].

Не можна погодитися з автором такої систематизації, адже вирішення справи і прийняття рішення по справі відбувається у різних процесуальних формах. Кожна процесуальна дія щодо судового розгляду справи та винесення рішення має свою мету та завдання, суб'єктів тощо. На нашу думку, ці процесуальні стадії не можна об'єднувати.

У Рекомендації № R(84)5 наведено дев'ять принципів цивільного провадження, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя. Серед них на першому місці визначено положення про те, що судові провадження, зазвичай, має складатися не більш ніж з двох судових засідань, де на першому засіданні проводиться попереднє слухання, а в ході другого засідання можуть представлятись докази, заслухуватись аргументи сторін і, якщо це можливо, виносяться рішення [9, с. 300–319].

Вказані міжнародні стандарти у галузі цивільного судочинства наведені з метою встановлення напрямків вдосконалення правового регулювання процедур апеляційного провадження. Проте їх впровадження має бути здійснене з урахуванням особливостей, передбачених КАСУ.

В цьому аспекті цілком слушними є наукові погляди В.В. Комарова, який вважає, що у структурі цивільного судочинства, оскільки цивільне судочинство є формою захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів, доречно виокремлювати процесуальні стадії і логічного, і функціонального характеру. Стадії логічного та функціонального характеру по суті характеризують цивільне судочинство з точки зору того, що цивільне судочинство, як певна організаційно-правова форма здійснення судової влади і правосуддя у цивільних справах, розглядатиметься як різновид правозастосування, що здійснюється судом, та як процедура розгляду цивільної справи (процесуальна діяльність), що забезпечує систему процесуальних гарантій та право на справедливий судовий розгляд [10, с. 48].

Що стосується стадій логічного характеру, то вони складають алгоритм судового правозастосування і становлять органічну єдність встановлення фактичних обставин цивільної справи, вибору й аналізу норм права, що підлягають застосуванню, ухвалення судового акту по застосуванню норм процесуального чи матеріального права. Що стосується стадій функціонального характеру, то вони можливі тільки в рамках конкретних проваджень цивільного судочинства, і характеризують алгоритми процесуальної діяльності не як одноактні дії суду чи окремого учасника цивільного судочинства, а як генералізовані сукупності їхніх процесуальних дій у комплекси, спрямовані на порушення цивільної справи, підготовку справи до судового розгляду, судовий розгляд і ухвалення судового рішення [11].

Данні твердження цілком підходять до систематизації стадій адміністративного судового процесу. Стадію адміністративного судового процесу можна визначити, на нашу думку, як частину процесуальної діяльності суду, яка призначена для вирішення самостійного процесуального завдання на певному етапі його розвитку. Стадія адміністративного судочинства має включати такі елементи правозастосування, як порушення адміністративної справи, підготовка адміністративної справи до судового розгляду; судовий розгляд адміністративної справи і винесення рішення по справі.

Ефективність апеляційного провадження залежить від належної процедури розгляду. Справа розглядається апеляційним судом за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції, з винятками і доповненнями. Ці винятки і доповнення передбачені у Розділі 4 Глави 1 «Апеляційне провадження» КАСУ.

Розгляд справи є основним елементом апеляційного провадження та здійснюється у формі перевірки законності й обґрунтованості судового рішення фактично через повторний розгляд справи. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції здійснюється у відповідній процесуальній формі в судовому засіданні, яке складається з чотирьох частин: підготовча, з'ясування обставин і перевірка їх доказами, судових дебатів, ухвалення та оголошення рішення чи ухвали.

Отже, розгляд справи в адміністративному суді апеляційної інстанції згідно зі ст. 196 КАСУ відбувається за правилами розгляду справи судом першої інстанції. Однак слід також враховувати, що розгляд адміністративної справи в апеляційному суді має також підпорядковуватися правилам розгляду, встановленим у Розділі 4 Глави 1 «Апеляційне провадження» КАСУ. Мова йдеться про особливості оцінки доказів і їх дослідження, меж перегляду апеляційної скарги тощо.

Так, однією з особливостей розгляду адміністративних справ судом апеляційної інстанції є вузька направленість судового процесу, адже згідно зі ст. 195 КАСУ Суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення суду першої інстанції в межах апеляційної скарги. Суд апеляційної інстанції не може розглядати позовні вимоги, що не були заявлені в суді першої інстанції.

Висновок. Апеляційне провадження, як функціональна стадія адміністративного судового процесу, включає в себе такі складові, а саме: порушення апеляційного провадження; підготовка справи до судового розгляду; судовий розгляд справи та винесення рішення. Стадійність апеляційного провадження визначена законодавчо, а саме, положеннями КАСУ, і відповідний порядок переходу від однієї стадії до іншої не може бути порушений. Так, аналіз КАСУ дозволяє виокремити такі стадії апеляційного провадження:

- 1) відкриття апеляційного провадження (ст. ст. 188–189 КАСУ);
- 2) підготовка справи до судового розгляду (ст. 190–194 КАСУ);
- 3) судовий розгляд апеляційної скарги по суті (ст. ст. 195–197 КАСУ);
- 4) винесення рішення по справі (ст. ст. 198–209 КАСУ).

На нашу думку, цими стадіями охоплено всі процесуальні дії, пов'язані з переглядом судового рішення адміністративним судом апеляційної інстанції.

Список використаних джерел:

1. Про стан здійснення судочинства адміністративними судами постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 03.04.2009 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-09>.
2. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. – К.: Істина, 2010. – 488 с.
3. Цивільний процес України: Академічний курс: [Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / За ред. С.Я. Фурси]. – К.: Вид. Фурса С.Я.; КНТ, 2009. – 425 с.
4. Гражданское процессуальное право: Учебник / С.А. Алехина, В.В. Блажеев и др. // Под ред. М.С. Шакарян. – М.: ТК Велби, Проспект, 2004. – 378 с.
5. Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України / В.В. Комаров. – Х.: Право, 2012. – 624 с.
6. Кузьменко О.В. Адміністративно-процесуальне право України: підруч. / О.В. Кузьменко, Т.О. Гуржій; [за ред. О.В. Кузьменко]. – К.: Атіка, 2007. – 416 с.
7. Основи адміністративного судочинства в Україні / [Рябченко О.П., Бутенко В.І., Ясинок М.М. та ін.]. – Суми: Вид-во «МакДен», 2008. – 200 с.
8. Вовк П.В. Захист прав, свобод та інтересів громадян в адміністративному суді першої інстанції / дис. к. ю. н. // 12.00.07 – Одеса, 2009. – 200 с.
9. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. – К.: Істина, 2010. – 488 с.
10. Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України / В.В. Комаров. – Х.: Право, 2012. – 624 с.
11. Гусаров К.В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному процесі: дис. док-ра юрид. наук. 12.00.03. – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / К.В. Гусаров – Харків, 2011. – 431 с.

КОРОЛЬОВ Ю. О.,кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративного та митного права
(Університет митної справи та фінансів)**УДК 351:378.1****АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КООРДИНАЦІЇ УПРАВЛІННЯ
ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ УКРАЇНИ**

Досліджуються адміністративно-правові аспекти координації управління вищими навчальними закладами на сучасному етапі. Аналізуються та розкриваються сутність, зміст та діяльність щодо координації управління вищими навчальними закладами.

Ключові слова: адміністративно-правовий аспект, координація, управління, вищий навчальний заклад.

Исследуются административно-правовые аспекты координации управления высшими учебными заведениями на современном этапе. Анализируются и рассматривается сущность, содержание и деятельность по координации управления высшими учебными заведениями.

Ключевые слова: административно-правовой аспект, координация, управление, высшее учебное заведение.

The administrative and legal aspects in coordination of higher educational establishments at present stage are investigated. The subject matter, content and activity concerning coordination of higher educational establishments' management are analyzed and covered.

Key words: administrative and legal aspects, coordination, management, higher educational establishments.

Вступ. На початку ХХІ століття спостерігається необхідність зміни управлінської парадигми у державі, це позначається і на вдосконаленні управління вищою освітою, а саме на стилі, підходах та методах. Тому в умовах реформування української державності перед суб'єктом та об'єктом управління в процесі освітньої діяльності постають відповідальні завдання щодо правового забезпечення організації управління вищими навчальними закладами України.

Сутність управління вищими навчальними закладами України поглядає у виконанні законодавчих та нормативно-правових актів органів державної влади щодо освітньої діяльності. З цього погляду виконання законодавчих та нормативно-правових актів є основним напрямом управління вищими навчальними закладами України. Щодо здійснення контролю – це покладено на центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Сьогодні у нашому суспільстві здійснюються різноманітні зміни, це потребує світоглядних коректив у діяльності вищих навчальних закладів України, які відбуваються у взаємовідносинах: людини і світу; держави і світу; людини і держави.

Тому реалізація державної політики щодо реформування діяльності вищих навчальних закладів України потребує комплексу та цілеспрямованих системних адміністративно-правових заходів щодо координації управління вищими навчальними закладами.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити теоретичний аналіз адміністративно-правових аспектів координації управління вищими навчальними закладами України на сучасному етапі.

У наукових працях учених-юристів досліджені різні адміністративно-правові аспекти управління вищими навчальними закладами, серед яких можна виділити В.Т. Білоус, М.Н. Кур-

ко, С.А. Огаренко та ін. Теоретичний аналіз наукових досліджень та висновки вчених-юристів дають підстави сформулювати авторське бачення адміністративно-правових аспектів координації управління вищими навчальними закладами України.

Результати дослідження. Адміністративно-правова організація управління вищими навчальними закладами полягає у виконавчій та розпорядчій діяльності суб'єктів й об'єктів освітньої діяльності, покликаних здійснювати на основі законодавчих та нормативно-правових актів прогнозування й координацію управління вищими навчальними закладами України.

На думку класика управління А. Файоля, управління представляє собою процес передбачення, організації, координації, контролю, необхідний для формування і досягнення цілей організації [7].

Сьогодні проблема координації управління вищими навчальними закладами України є однією з найбільш гострих у адміністративно-правовій теорії та практиці управління, яка впливає із наступних положень, а саме:

- зміна соціально-політичного контексту держави не вплинула істотно на зміст відношення держави щодо управління вищою освітою, а розглядається, як підготовка фахівців для задоволення потреб народного господарства;

- поки зберігається два підходи щодо управління вищими навчальними закладами на Україні: по-перше – для державних вищих навчальних закладів відсутній необхідний рівень автономії через високу фінансову й організаційно-адміністративну залежність; по-друге – для приватних вищих навчальних закладів характерна залежність від ринку, що в державі, яку постійно трясє від фінансових негараздів;

- новий механізм управління вищими навчальними закладами, який запропоновано у Законі України «Про вищу освіту», вимагає розвитку автономії вищих навчальних закладів, академічної мобільності та академічної свободи, які мають базуватися на основі внутрішнього академічного контролю, зовнішнього контролю, послаблення регламентації всіх видів діяльності вищих навчальних закладів за умови виконання ними правових вимог державних освітніх стандартів;

- значна частина правових норм міститься поза межами суто законодавчих та нормативно-правових актів щодо координації управління вищими навчальними закладами;

- у законодавчих та нормативно-правових актах не визначаються цілі, завдання та механізм координації управління вищими навчальними закладами України.

Виходячи із вищевикладеного, спробуємо з'ясувати сутність адміністративно-правових аспектів координації управління вищими навчальними закладами України, які являють собою комплекс адміністративно-правових відносин, закріплених у законодавчих і нормативно-правових актах щодо освітньої діяльності, на основі яких здійснюються певні управлінські заходи та дії (операції), які виконуються суб'єктом та об'єктом системи управління у сфері вищої освіти для зміни діяльності вищих навчальних закладів з метою погодження, установлення взаємозв'язку, досягнення конкретних загальних цілей та інтересів у процесі освітньої діяльності.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про вищу освіту» правове забезпечення управління вищими навчальними закладами України базується на Конституції України і складається із ряду законодавчих та нормативно-правових актів, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку [2].

М.Н. Курко визначає, що основними складовими нормативно-правової бази діяльності вищих навчальних закладів України є Конституція України, державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Національна доктрина розвитку освіти, Закон України «Про вищу освіту» та інші нормативно-правові акти [4].

Також нормативно-правовою базою діяльності ВНЗ України є Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, яка затверджена Указом Президента України №344 від 25 червня 2013 року [6].

Виходячи із аналізу цих основоположних нормативно-правових актів щодо освітньої діяльності, основами правового забезпечення управління вищими навчальними закладами України є принципи, норми та інститути, що визначають зміст правового забезпечення управління

вищими навчальними закладами України певного кола суспільних правовідносин у галузі освітньої діяльності.

Правове забезпечення управління вищими навчальними закладами України – це сукупність правових норм та засобів, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на суспільні правовідносини в галузі вищої освіти через видання відповідних законодавчих, нормативно-правових актів та індивідуальних правових розпоряджень, виконання яких забезпечується не тільки організаційно, але і державним примусом.

На Україні склалася на сьогодні така система взаємовідносин між державою та вищими навчальними закладами, а саме, держава формує вимоги до структури, технології та якості вищої освіти; виступає замовником та здійснює нормативно-планове фінансування вищої освіти; є основним працевлаштувачем випускників вищих навчальних закладів. Але з прийняттям Закону України «Про вищу освіту» почала змінюватися парадигма щодо управління вищими навчальними закладами.

Так у ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» визначаються правові особливості діяльності вищих навчальних закладів України на сучасному етапі, які необхідно враховувати при організації управління вищими навчальними закладами у процесі освітньої діяльності, а саме:

1. Автономію вищого навчального закладу, яка припускає самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної, фінансової та іншої діяльності [2].

Автономія – це інституційна форма академічної свободи, яка є необхідною передумовою для того, щоб вищий навчальний заклад ефективно виконував належні йому функції без надмірного тиску держави і комерціалізації. Автономізація вищих навчальних закладів є загальним вектором розвитку в вищій освіті, що закріплено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2013–2021 р. р. [6].

Так, Н.О. Давидова підкреслює такі складові автономії вищих навчальних закладів, які запропоновані у Законі України «Про вищу освіту», а саме: академічну автономію, автономію організації освітнього процесу, автономію науково-дослідних процесів, автономію у внутрішньому управлінні, економічну автономію та кадрову автономію [1, с. 91–92].

Автономія вищих навчальних закладів окреслює правовідносини між урядом, суспільством та вищими навчальними закладами України.

2. Академічну мобільність, яка дає можливість учасникам освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами [2].

3. Академічну свободу, яка припускає самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності [2].

Право свободи в науковій та викладацькій діяльності є основними кроками щодо академічної свободи вищих навчальних закладів України. Виходячи з цього, суб'єкти управління вищими навчальними закладами України у рамках своїх правовідносин повинні гарантувати дотримання цих фундаментальних вимог.

Відповідно до нового Закону України «Про вищу освіту» вищим навчальним закладам України дозволяється право більшої автономії щодо самореалізації лише в межах вищого навчального закладу, і тільки у викладацькій та науковій діяльності.

Тобто, для повноправної участі вищих навчальних закладів України у адміністративно-правових відносинах їм необхідно мати: автономію, академічну мобільність та академічну свободу, що закріплено у Законі України «Про вищу освіту», та необхідно здійснити правове забезпечення адміністративно-правової діяльності вищих навчальних закладів.

Порушення права щодо автономії, академічної мобільності та академічної свободи завжди призводить до інтелектуального спаду, і як наслідок – до соціальної та економічної стагнації у державі.

У сучасному українському законодавстві сформульовано низку положень, які мають реалізуватися через систему управління вищими навчальними закладами України в залежності від тих повноважень, які на них покладено.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про вищу освіту» державну політику у сфері вищої освіти визначає Верховна Рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України та центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки [2].

Виходячи із ст. 12 Закону України «Про вищу освіту» система управління вищими навчальними закладами України складається із таких елементів:

- Кабінету Міністрів України;
- центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;
- галузевих державних органів та органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади;
- Національної академії наук України;
- засновників вищих навчальних закладів;
- органів громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки;
- Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти;
- вищих навчальних закладів [2].

Система управління вищими навчальними закладами України визначає правовідносини між суб'єктом та об'єктом даної системи управління, субординацію по вертикалі та горизонталі.

У процесі управління вищими навчальними закладами України беруть участь як суб'єкти (ті, що управляють), так і об'єкти (ті, якими управляють).

Суб'єктами управління вищими навчальними закладами України є Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, галузеві державні органи та органи місцевого самоврядування, яким підпорядковані вищі навчальні заклади, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Національна академія наук України.

Об'єктами управління вищими навчальними закладами України є вищі навчальні заклади України, засновники вищих навчальних закладів.

Успішна діяльність вищих навчальних закладів України багато в чому залежить від координації управління вищими навчальними закладами на рівні держави. Тому сьогодні необхідно побудувати належну правову систему управління вищими навчальними закладами, а необхідно скоординувати діяльність всіх її елементів.

Виходячи зі змісту Закону України «Про вищу освіту», координацію управління вищими навчальними закладами на рівні держави необхідно здійснювати за такими напрямками: стратегічного планування, забезпечення якості, фінансування, автономії і академічної свободи, відповідальності у процесі освітньої діяльності.

Саме завдяки координації управління вищими навчальними закладами України у процесі освітньої діяльності:

- забезпечуються правовідносини об'єкта та суб'єкта управління ВНЗ;
- створюється гармонія правовідносин елементів системи управління ВНЗ.

У системі управління вищими навчальними закладами України роль єдиного координуючого центра управління функціонуванням і розвитком вищих навчальних закладів України здійснює центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, а саме, Міністерство освіти і науки України.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» МОН України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти, наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності [2].

Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки є носієм влади в освітній діяльності, він не тільки формулює правові норми координації управління ВНЗ, але і через свої відповідні органи та елементи системи управління щодо координації управління ВНЗ України повинен забезпечувати їх дотримання в процесі діяльності вищих навчальних закладів.

Тому основною метою координації управління вищими навчальними закладами України є правове забезпечення досягнення погодженості в діяльності суб'єктів та об'єктів управління

вищими навчальними закладами шляхом установаження правовідносин між ними у процесі освітньої діяльності.

Щодо здійснення координації управління вищими навчальними закладами України висуваються такі вимоги, як: законність; наукова обґрунтованість юрисдикційністю (або визначення повноважень суб'єктів й об'єктів координації управління); високий рівень правосвідомості учасників процесу прийняття управлінських рішень; конкретність; своєчасність надання й отримання правової інформації для коригування управлінського рішення (в його основі мають бути чітко та нормативно визначені правові процедури координації).

Адміністративно-правовий механізм координації управління вищими навчальними закладами України передбачає:

1) види координації, які забезпечують:

– вертикальну координацію управління вищими навчальними закладами – це правовідносини, які виникають між суб'єктами та об'єктами управління ВНЗ;

– горизонтальну координацію управління вищими навчальними закладами – це правовідносини між об'єктами управління ВНЗ;

2) напрямки координації які забезпечують:

– єдність та узгодженість функцій процесу управління ВНЗ України;

– узгодженість між елементами системи управління ВНЗ України;

– узгодженість термінів виконання функцій процесу управління ВНЗ України;

– узгодженість у діяльності суб'єктів та об'єктів управління ВНЗ України;

– розподіл обов'язків і відповідальності між суб'єктами та об'єктами управління ВНЗ України;

3) шляхи координації, які забезпечують:

– підпорядкування об'єктів суб'єктам управління – вертикальна координація, яка ґрунтується на правових нормах, які визначаються у нормативно-правових актах та проходять ланцюгом команд. Одночасно діяльність центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки узгоджується з діяльністю галузевих державних органів та органів місцевого самоврядування. На практиці вертикальна координація управління вищими навчальними закладами України реалізується: шляхом розподілу правовідносин; шляхом прямого контролю; шляхом правового забезпечення управлінської діяльності;

– встановлення горизонтальних правовідносин між суб'єктами та об'єктами координації управління, які знаходяться на одному організаційному рівні – горизонтальна координація, яка ґрунтується на взаємних контактах, що знаходяться на одному рівні в ієрархічній структурі управління. Горизонтальна координація управління ВНЗ здійснюється у наступних основних формах: взаємодопомога; оперативні групи (тимчасові робочі групи); комісії (постійні робочі групи); збори за участю співробітників суб'єктів та об'єктів координації управління ВНЗ.

Тому одним із важливих завдань сьогодні є пошук оптимальних, виважених шляхів, передумов та механізмів координації органів управління ВНЗ України на сучасному етапі.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» вищі навчальні заклади – це окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей [2].

Практика управління вищими навчальними закладами свідчить про адміністративно-правові аспекти координації управління вищими навчальними закладами у площині взаємовідносин суб'єктів та об'єктів, які регламентовані чинним законодавством та нормативно-правовими актами. А саме :

– адміністративна правоздатність у вищих навчальних закладах у питаннях освітньої діяльності виникає з моменту державної реєстрації та отримання ліцензії;

– адміністративна дієздатність виникає з моменту державної акредитації, яка засвідчує право вищих навчальних закладів видавати дипломи державного зразка про вищу освіту.

Адміністративно-правові аспекти координації управління ВНЗ супроводжують два типи процедур:

- безпосереднє управління діяльністю ВНЗ у вигляді розпоряджень, наказів, листів та ін.,
- дії зі створення системи правових норм і правил, що стосуються координації управління діяльністю ВНЗ.

На основі аналізу правового закріплення процедур управління ВНЗ наголошується, що будь-який процес застосування координації управління ВНЗ буде конструктивним лише тоді, коли здійснюватиметься у межах управлінської процедури, що підтверджено аналізом правил функціонування адміністративної процедури і юрисдикції координації управління ВНЗ України.

Висновки. На підставі вищевикладеного матеріалу можна зазначити:

по-перше:

- сьогодні необхідно здійснити зміни підходів до створення організаційно-правових передумов розвитку системи управління ВНЗ України;

- утворення системи координації управління ВНЗ, визначення їх функцій та наділення відповідною компетенцією, а саме, створення у МОН України сектора координації управління ВНЗ України;

- встановлення порядку координації управління між суб'єктами та об'єктами управління;
- участь у законодавчо-нормативній діяльності, яка забезпечується участю у розробленні та обговоренні проектів законодавчих та нормативно-правових актів;

- участь у правозастосовчій діяльності, яка забезпечується шляхом передачі повністю повноважень; передача частково повноважень; громадського контролю;

по-друге:

- адміністративно-правові аспекти координації управління ВНЗ України допомагають забезпечити об'єднання зусиль окремих елементів системи управління в одне групове зусилля;

- координація управління прагне забезпечувати ефективність діяльності ВНЗ;

- законодавче та нормативно-правове забезпечення координації управління ВНЗ України відбувається у залежності від потреб освітньої діяльності вищих навчальних закладів.

Список використаних джерел:

1. Давидова Н.О. Автономізація цивільно-правового статусу вищого навчального закладу / Н.О. Давидова / Юридичний вісник. – 2014. – № 4 (33). – С. 88–93.

2. Закон України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014. – № 37–38. – Ст. 2004). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

3. Конституція України від 28.06.1996 року / Верховна Рада України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

4. Курко М.Н. Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні / М.Н. Курко // автореферат. – 12.00.07, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: osvitata.com/osvita-ta-nauka/administrativno-pravove-reguluvannya-vischo-osviti-v-ukra-ni.html.

5. Огаренко Є.А. Адміністративно-правове регулювання діяльності вищих навчальних закладів в Україні / Є.А. Огаренко / автореферат – 12.00.07, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://te.zavantag.com/docs/425/index-58602.html>.

6. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 р. № 344 // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 155.

7. Файоль А.М. Энциклопедия современного управления / А.М. Файоль. – М.: ВНИИ «Энерго», 1992. – Т. 1. – 300 с.

КОСТЕНКО О. В.,викладач кафедри загально-правових
дисциплін
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

УДК 342.98+35.083

**МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ ІНФОРМАЦІЇ
З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ У РОБОТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ**

У статті розглядаються наукові теорії, що характеризують зміст та структуру механізмів забезпечення різних правових інститутів, робляться авторські висновки щодо поняття та елементів механізму забезпечення режиму інформації з обмеженим доступом у роботі органів прокуратури.

Ключові слова: прокуратура, інформація з обмеженим доступом, механізм забезпечення, елементи механізму.

В статье рассматриваются научные теории, характеризующие содержание и структуру механизмов обеспечения различных правовых институтов, делаются авторские выводы относительно понятия и элементов механизма обеспечения режима информации с ограниченным доступом в работе органов прокуратуры.

Ключевые слова: прокуратура, информация с ограниченным доступом, механизм обеспечения, элементы механизма.

The article characterized by scientific theories, describing content and structure of mechanisms of various legal institutions, authors made conclusions about concepts and elements of a mechanism to ensure regime of restricted access information in work of prosecution.

Key words: prosecutor's office, restricted access information, mechanism to ensure elements of mechanism.

Вступ. Масштабні реформи охопили всю систему державної влади в Україні. Активну фазу структурних змін переживає і прокуратура України. Проголошені напрями розвитку із орієнтацією на європейські цінності потребують ґрунтовного вивчення та запровадження правового досвіду Європейського Союзу у сфері правового регулювання діяльності органів прокуратури. Всі інтеграційні процеси забезпечуються за рахунок інформаційного обміну між органами ЄС та державними органами України, який повинен відповідати сучасним вимогам інформаційної безпеки. Нормативні акти ЄС приділяють значну увагу питанням інформування громадськості про діяльність органів державної влади та праву громадян на ознайомлення з інформацією про них, що знаходиться в розпорядженні державних органів. Головним посилом ЄС до України, як до країни, що прагне здобути цей статус – це інформаційна відкритість органів державної влади, що обмежена неминучими виключеннями вільного доступу громадськості до інформації з обмеженим доступом (ІзОД), що обумовлено питаннями безпеки.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати поняття, зміст, основні елементи механізму забезпечення ІзОД у роботі органів прокуратури. Предметом розгляду цього наукового дослідження є наукові теорії та концепції таких науковців, як П.П. Білик, К.Г. Волинка, Н.М. Грабар, Я.В. Греца, І.О. Ієрусалимов, В.В. Конопльов, С.Ф. Константінов, Б.А. Кормич,

В.В. Лушер, О.В. Негодченко, В.І. Олефір, Д.В. Слинько, Г.О. Шлома, О.К. Юдін, що визначають механізми забезпечення окремих правових інститутів та їх складові елементи.

Результати дослідження. Сучасний етап розвитку органів прокуратури характеризується масштабними реформами, що відображені у новому Законі України «Про прокуратуру» [15]. Одним із пріоритетів роботи новостворених органів прокуратури є відкрита та активна співпраця з громадськістю, та оперативне інформування щодо результатів своєї діяльності. Принцип гласності діяльності органів прокуратури ґрунтується на нормах Конституції України, які водночас і встановлюють його межі, якими є інтереси національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку; запобігання заворушенням чи злочинам, охорона здоров'я населення; захист репутації або прав інших людей; запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Таким чином, зазначені цілі є причинами формування інституту ІзОД, покликаною захищати інтереси громадян, суспільства та держави та встановлювати обмеження принципу гласності в роботі органів прокуратури.

Вся ІзОД циркулює в системі інформаційного забезпечення органів прокуратури. Як зазначає В.М. Плішкін, під інформаційним забезпеченням, зазвичай, розуміють комплекс організаційних, правових, технічних і технологічних заходів, засобів та методів, котрі забезпечують у процесі управління і функціонування системи інформаційні зв'язки її елементів (суб'єктів та об'єктів) шляхом оптимальної організації інформаційних масивів баз даних і знань [14, с. 531].

Несвоєчасна та недосконала організація руху інформаційних потоків в органах прокуратури призводить до помилок та порушення режиму законності, зумовлює низький рівень діяльності органів прокуратури, спрямовану на зміцнення правопорядку та захисту від неправомірних посягань. Як зазначає В.В. Лушер, умовами належно організованого інформаційного забезпечення органів прокуратури є повна, оперативна та достовірна інформація про стан законності та правопорядку в державі, що надходить до керівництва Генеральної прокуратури України, керівників органів прокуратури нижчих рівнів, прокурорсько-слідчих працівників [11, с. 52]. На наш погляд, на рівні із зазначеним важливою умовою ефективного та якісного інформаційного забезпечення діяльності органів прокуратури є дотримання режиму ІзОД, що була створена в процесі професійної чи службової діяльності працівників органів прокуратури, чи була ними отримана від інших суб'єктів приватного чи публічного права. Система інформаційного забезпечення прокуратури України розроблена ще не повністю, і особливо великі прогалини існують у сфері організаційно-правового забезпечення безпеки використання відомостей з обмеженим доступом.

Для з'ясування змісту механізму забезпечення режиму ІзОД у роботі органів прокуратури звернемося до довідкової літератури. Так, термін «механізм» у тлумачному словнику визначається як: 1) внутрішня будова, система чого-небудь; 2) сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище [2, с. 523]. Термін «забезпечення» означає постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти кого-небудь, що-небудь від небезпеки [17, с. 19]. Дослідження змісту терміну «забезпечення» проводив І.О. Ієрусалимов. Він зауважує, що науковці в галузі державного управління «забезпечення» розуміють як дію, а також зберігання, виконання чого-небудь, що служить гарантією того чи іншого процесу [6, с. 12]. Інший науковець, Н.М. Грабар, стверджує, що адміністративно-правове регулювання статусу біженця є складовою його забезпечення [4, с. 7]. О.К. Юдін та В.М. Богуш визначають забезпечення інформаційної безпеки, як сукупність заходів, призначених для досягнення стану захищеності потреб особистостей, суспільства і держави в інформації [19, с. 52].

У науці адміністративного права правовий механізм визначають по-різному, однак завжди його поняття подається у зв'язку з тим інститутом, який даним механізмом забезпечується та вивчається конкретним науковцем. Я.В. Греца правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових відносин визначає, як сукупність правових засобів, за допомогою яких кожним суб'єктом здійснюється його правові можливості,

усуваються ті негативні умови, що можуть завдати шкоди практичному втіленню можливостей, відновлюється правове становище у випадку порушення суб'єктивного права [5, с. 9]. Д.В. Слинько надає визначення процесуально-правового механізму формування і прийняття рішень в ОВС як сукупності матеріально-юридичних та процедурно-юридичних встановлень, за допомогою яких забезпечується розробка змісту, зовнішнього вигляду, послідовності прийняття рішень в ОВС для вирішення юридичних справ у межах їх компетенції [16, с. 10]. Б.А. Кормич визначає державно-правовий механізм митної політики, як сукупність державних інституцій, задіяних у процесі формування і впровадження митної політики, їх ролей та відносин, що підпорядковані чіткій ієрархії правових норм та принципів [10, с. 17].

У теорії права, зазначає О.В. Негодченко, розрізняють: 1) механізм правового регулювання; 2) механізм реалізації прав і свобод та 3) механізм забезпечення реалізації прав і свобод людини. Крім механізму реалізації конституційних суб'єктивних прав і свобод, має значення механізм забезпечення реалізації цих прав. Такий механізм є складовою механізму реалізації суб'єктивних прав та свобод людини [12, с. 16]. Під механізмом забезпечення прав і свобод О.В. Негодченко розуміє систему способів і факторів, що забезпечують необхідні умови реалізації та захисту всіх основних прав і свобод людини. Він зазначає, що під механізмом організаційно-правового забезпечення прав і свобод людини розуміється система взаємопов'язаних елементів: правових засобів, організаційних форм та методів діяльності відповідних державних органів, спрямована на створення необхідних умов для реалізації прав і свобод людини, їх безпосередню охорону та захист [12, с. 16]. В.І. Олефір здійснює порівняльно-правовий аналіз визначень поняття «правовий механізм», і на цій підставі доходить висновку, що механізм протидії нелегальній міграції належить до групи механізмів забезпечення адміністративно-правових режимів [13, с. 21]. Порівнюючи механізм управління та саме управління, В.В. Конопльов констатує, що різниця між ними полягає в тому, що, «якщо перший характеризує основоположні засади системи управління, зокрема його мету, принципи, завдання, функції та методи, тобто управління в статичі, то процес управління характеризує його динаміку, а саме – його стадійність» [7, с. 13].

Розглядаючи наукові підходи до такого складного поняття, як «механізм», необхідно навести визначення державно-правового механізму інформаційної безпеки, що було сформульовано Б.А. Кормичем: макрокомплекс органічних мікросистем, що адаптуються до зовнішнього середовища і унормовуються ієрархією правових норм та принципів [10, с. 10]. К.Г. Волинка визначає механізм забезпечення прав і свобод особи як єдине, цілісне і якісно самостійне явище правової системи, що є комплексом взаємозв'язаних і взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загальносоціальних умов, які створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод [3, с. 3–4].

Різноманіттю визначень механізму відповідає і велика кількість підходів до його структурних елементів. Так, наприклад, С.Ф. Константинов стверджує, що механізм забезпечення адміністративно-правового статусу іноземців в Україні складається з таких основних компонентів: 1) організаційно-структурні утворення; 2) адміністративно-правові заходи; 3) нормативне забезпечення [8, с. 14]. П.П. Білик до механізму правового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів відносить: 1) мету, яку бажано досягти в процесі розвитку; 2) правові норми, що регламентують всі положення щодо розвитку регіону від нормативного забезпечення мети до тих стосунків, які виникають між органами управління регіональним розвитком; 3) системи тих органів, які за своїм призначенням є органами управління регіональним розвитком; 4) системи відносин між органами управління регіональним розвитком [1, с. 11].

До елементів правового механізму реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових правовідносин Я.В. Греца відносить: 1) правові норми, що закріплюють права; 2) самі права, як міра можливої поведінки, їх зміст, структура та гарантії здійснення; 3) юридичні обов'язки, як міра необхідної поведінки; 4) юридична діяльність суб'єктів правовідносин; 5) правосвідомість суб'єктів [5, с. 9–10]. О.В. Негодченко до юридичних елементів механізму забезпечення прав і свобод людини відносить: а) правові норми та нор-

мативно-правові акти як форми їх вираження; б) індивідуально-правові документи; в) юридичні факти; г) правові відносини; д) суб'єктивні права та юридичні обов'язки; е) форми й методи організації здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [12, с. 17]. Водночас він звертає увагу на те, що механізм організаційно-правового забезпечення визначається як динамічна система правових форм, засобів і заходів, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенням прав людини чи на їх відновлення у разі порушення, що містить у собі три елементи: 1) охорону прав; 2) захист прав; 3) юридичну допомогу людині [12, с. 17]. В.І. Олефір зазначає, що установлення і підтримка міграційного режиму забезпечується за допомогою різноманітних механізмів, серед яких виділяється механізм протидії нелегальній міграції. Цей механізм, на його погляд, передбачає: 1) систему правових актів, що є основою функціонування механізму; 2) організаційно-структурні формування механізму; 3) організаційно-правові способи протидії нелегальній міграції [13, с. 21].

При визначенні складових організаційно-правового механізму підготовки та прийняття управлінських рішень в адміністративній діяльності ОВС В.В. Конопльов зазначає, що до них належать: мета, принципи, завдання, функції та методи, які є своєрідною основою, вихідними догмами функціонування управлінських рішень в ОВС, завдяки яким базується сам процес їх підготовки та прийняття, тобто їх динаміка [7, с. 13]. Структурними елементами механізму забезпечення прав і свобод особи К.Г. Волинка визначає: юридичні передумови забезпечення прав і свобод (правовий статус особи); нормативно-правові засоби забезпечення прав і свобод (юридичні гарантії); загальносоціальні умови реалізації, охорони і захисту прав і свобод особи (фактичне соціальне макросередовище, в якому здійснюється забезпечення прав і свобод). Внутрішні взаємозв'язки цих складових елементів обумовлюють узгоджену роботу механізму забезпечення прав і свобод у цілому [3, с. 10].

Виходячи з того, що механізм забезпечення ІзОД в органах прокуратури України реалізує її режим та є елементом її інформаційної безпеки, дотримуючись позиції О.В. Негодченко, ми вважаємо за доцільне визначити це поняття таким чином: це динамічна система правових форм, засобів і заходів впливу на поведінку суб'єктів через встановлення їхніх прав та обов'язків щодо створення, передачі, використання, зберігання, зміни, знищення ІзОД, що знаходиться у володіння, користуванні чи розпорядженні прокуратури, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенню режиму ІзОД чи на його відновлення у разі порушення.

Розкриваючи зміст механізму адміністративно-правового забезпечення ІзОД у роботі органів прокуратури, на наш погляд, необхідно спиратися на висновки Г.О. Шломи щодо механізму адміністративно-правового забезпечення службової таємниці в ОВС України, врахувати положення щодо використання, охорони і захисту ІзОД [18, с. 145].

Висновок. Таким чином, докладно дослідивши наукові підходи до розуміння поняття «механізм забезпечення», вважаємо за можливе визначити механізм забезпечення ІзОД в органах прокуратури України, як динамічну систему правових форм, засобів і заходів впливу на поведінку суб'єктів через встановлення їхніх прав та обов'язків щодо створення, передачі, використання, зберігання, зміни, знищення ІзОД, що знаходиться у володіння, користуванні чи розпорядженні прокуратури, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенню режиму ІзОД чи на його відновлення у разі порушення.

Враховуючи наведені вище позиції науковців щодо елементів механізму забезпечення, вважаємо за можливе визначити такі елементи механізму забезпечення ІзОД у роботі органів прокуратури, як: 1) правові норми та нормативно-правові акти; 2) індивідуально-правові документи; 3) юридичні факти; 4) інформаційне середовище, в якому виникають правовідносини щодо захисту ІзОД; 5) цілі та завдання, які реалізують інтереси працівників органів прокуратури щодо забезпечення режиму ІзОД; 6) принципи цього механізму; 7) суб'єкти, які вступають у такі інформаційні відносини; 8) їхні суб'єктивні права і юридичні обов'язки; 9) об'єкти, на які поширюється режим ІзОД; 10) засоби, способи та методи забезпечення ІзОД в органах прокуратури, що визначаються з урахуванням загроз; 11) відповідальність за дотримання правил режиму ІзОД в діяльності органів прокуратури. Детальній характеристиці цих елементів будуть присвячені наступні наукові роботи.

Список використаних джерел:

1. Білик П.П. Організаційно-правове забезпечення управління соціально-економічним розвитком регіону: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / П.П. Білик; Одеськ. нац. юрид. акад. – Одеса, 2003. – 21 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / К.Г. Волинка; НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2000. – 18 с.
4. Грабар Н.М. Адміністративно-правове забезпечення статусу біженців в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Н.М. Грабар; Львівськ. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2007. – 20 с.
5. Греца Я.В. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Я.В. Греца; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2006. – 20 с.
6. Ієрусалимов І.О. Поняття «забезпечення» в юридичній науці // Наук. вісн. Київськ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2007. – № 1. – С. 11–17.
7. Конопльов В.В. Організаційно-правовий механізм підготовки та прийняття управлінських рішень в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / В.В. Конопльов; Харківськ. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2006. – 32 с.
8. Константінов С.Ф. Адміністративно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С.Ф. Константінов; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 18 с.
9. Кормич Б.А. Державно-правовий механізм митної політики України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Б.А. Кормич; Одеськ. нац. юрид. акад. – Одеса, 2000. – 23 с.
10. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Б.А. Кормич; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 42 с.
11. Лушер В.В. Пріоритетні напрями розвитку інформаційного забезпечення органів прокуратури України. – [Електронний ресурс] / В.В. Лушер // Право.ua. – 2014. – № 1. – С. 51–54. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2014_1_10 – 52 с.
12. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / О.В. Негодченко; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 39 с.
13. Олефір В.І. Державна міграційна політика України (організаційно-правовий аспект): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / В.І. Олефір; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 36 с.
14. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підруч. за ред. Ю.Ф. Кравченка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 702 с.
15. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Голос України від 25.10.2014. – № 206.
16. Слинько Д.В. Процесуально-правовий механізм формування і прийняття рішень в органах внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Д.В. Слинько; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2002. – 18 с.
17. Словник української мови: в 10-и т. – К.: Наук. думка, 1972. – Т. 3. – 630 с.
18. Шлома Г.О. Задачі та зміст механізму адміністративно-правового забезпечення службової таємниці в органах внутрішніх справ України // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2006. – № 4. – С. 137–147.
19. Юдін О.К., Богуш В.М. Інформаційна безпека держави: Навч. посіб. – Х.: Консум, 2005. – 576 с.

ЛЕВЧЕНКО О. В.,
здобувач кафедри конституційного,
адміністративного права
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна»)

УДК 342.9

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ГЕОДЕЗІЇ, КАРТОГРАФІЇ ТА КАДАСТРУ ЯК СУБ'ЄКТА НАДАННЯ БЕЗКОНТАКТНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

У статті крізь призму узагальненого аналізу наукової юридичної літератури здійснено спробу окреслити особливості адміністративно-правового статусу Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру як суб'єкта надання безконтактних адміністративних послуг та її структуру, а також запропонувати авторський варіант дефініції «адміністративно-правовий статус Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру».

Ключові слова: статус, адміністративно-правовий статус, права, обов'язки, адміністративна правосуб'єктність, адміністративні послуги.

В статті сквозь призму обобщенного анализа научной юридической литературы предпринята попытка определить особенности административно-правового статуса Государственной службы Украины по вопросам геодезии, картографии и кадастра как субъекта предоставления бесконтактных административных услуг и ее структуру, а также предложить авторский вариант дефиниции «административно-правовой статус Государственной службы Украины по вопросам геодезии, картографии и кадастра».

Ключевые слова: статус, административно-правовой статус, права, обязанности, административная правосубъектность, административные услуги.

This article through the prism of a generalized analysis of the scientific legal literature attempts to identify features of administrative law of Ukraine State Service status for geodesy, cartography and cadaster as the subject of non-contact administrative services and its structure, as well as offer the author's version of the definition of “administrative and legal status of the State Service Ukraine on geodesy, cartography and cadaster”.

Key words: status, administrative and legal status, rights, duties, administrative legal personality, administrative services.

Вступ. Розглядаючи проблематику участі певного суб'єкта адміністративного права в тих чи інших правовідносинах, неможливо оминати увагою питання його адміністративно-правового статусу. Власне, саме його розгляд дає змогу визначити ступінь участі суб'єкта в конкретних правовідносинах, його місце й роль у системі інших суб'єктів права, глибину їх взаємозв'язків. Адміністративно-правовий статус як предмет наукового пошуку завжди цікавив учених-адміністративістів упродовж усього процесу становлення й розвитку адміністративно-правової доктрини, що зумовлюється зміною соціально-політичних умов, трансформацією самих адміністративних правовідносин і, зрештою, переосмисленням ролі та

призначення адміністративного права в цілому. Однак, незважаючи на те, що на сучасному етапі розвитку юридичної науки напрацьовано чималу кількість наукового матеріалу, учені досі не дійшли згоди й порозуміння із цього приводу.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд адміністративно-правового статусу Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – Держгеокадастр України) як суб'єкта надання безконтактних адміністративних послуг.

Результати дослідження. Так, А.С. Васильєв визначає зміст адміністративно-правового статусу громадянина як конкретизовані й деталізовані конституційні права, свободи та обов'язки громадян, закріплені в нормах адміністративного права, а також гарантії реалізації цих прав і свобод, забезпечені механізмом їх захисту органами держави та місцевого самоврядування [1, с. 119]. В.Б. Авер'янов зазначав, що адміністративно-правовим статусом є комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав та обов'язків, які закріплюються за відповідним суб'єктом адміністративно-правовими нормами, тобто наявність у нього конкретних суб'єктивних прав та обов'язків, що реалізуються цією особою як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними, що є необхідною ознакою набуття особою адміністративно-правового статусу [2, с. 97]. Аналогічну думку висловлює Т.О. Коломєєць, проте підкреслює, що, підтримуючи домінуючу позицію вітчизняних учених-адміністративістів щодо суб'єктів адміністративного права, варто констатувати, що адміністративна правосуб'єктність є базовою категорією в розумінні потенційної здатності суб'єкта права мати певні права та виконувати певні обов'язки у сфері дії адміністративного права. У разі ж зосередження уваги на конкретних (наявних в особи) правах та обов'язках на перший план «виходить» категорія «адміністративно-правовий статус» [3, с. 64].

М.М. Тищенко доповнює склад адміністративно-правового статусу громадянина адміністративними процесуальними правами, які належать до виду суб'єктивних прав громадян, адміністративно-процесуальними обов'язками й адміністративно-процесуальними законними інтересами [2, с. 496–499]. Натомість Ю.П. Битяк, окрім суб'єктивних прав та обов'язків, до адміністративно-правового статусу пропонує включати також гарантії реалізації прав і механізм їх охорони державою. Учений додає, що адміністративно-правовий статус особи встановлюється за допомогою обсягу й характеру його адміністративної правосуб'єктності, яку становлять адміністративна дієздатність та адміністративна правоздатність [4, с. 58–59]. У свою чергу В.К. Колпаков, крім комплексу прав та обов'язків, до адміністративно-правового статусу включає також відповідальність учасників управлінських відносин [5, с. 70].

Д.М. Бахрах приділяє увагу адміністративно-правовим нормам, а саме процесу їх створення суб'єктами публічної адміністрації. Саме завдяки нормотворчій діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, на його думку, виникає адміністративно-правовий статус фізичної чи юридичної особи [6, с. 32]. При цьому складовими частинами правового статусу автор називає правосуб'єктність і реальні права й обов'язки громадян [7, с. 30].

Надзвичайний інтерес у контексті нашого дослідження мають наукові праці, у яких розглядаються питання адміністративно-правового статусу органів публічного адміністрування (насамперед центральних органів виконавчої влади). Зокрема, С.В. Ківалов поряд із вивченням адміністративно-правового статусу інших суб'єктів адміністративного права розглядає адміністративно-правовий статус установ, визначаючи його як комплекс прав та обов'язків, які установа набуває й реалізує в процесі здійснення таких дій: створення установи, державної реєстрації установи; отримання ліцензії на заняття певними видами діяльності, визначення кола питань і повноважень державних органів щодо установи; ведення й надання бухгалтерської та статистичної звітності [8, с. 199].

С.В. Осауленко, аналізуючи адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України, робить висновок, що структуру цього органу складають, крім прав та обов'язків, також завдання й функції [9, с. 10]. О.М. Стець до структури адміністративно-правового статусу Національного агентства України з питань державної служби відносить такі елементи, як завдання, принципи, функції, компетенція, взаємодія, структура, організація діяльності.

[10, с. 15]. Заслужують на увагу також думки О.В. Пономарьова із цього приводу, який ґрунтовно вивчає питання адміністративно-правового статусу Антимонопольного комітету України. На його переконання, адміністративно-правовий статус вказаного органу має такі елементи: 1) мету, завдання, функції; 2) компетенцію; 3) організацію діяльності; 4) юридичну відповідальність службовців Антимонопольного комітету України [11, с. 7].

Вважаємо, що виділення останньої складової є досить передчасним і необґрунтованим, оскільки незрозумілим залишається, який саме різновид юридичної відповідальності службовця кореспондується з правовим статусом органу та яким є зв'язок між ними. Більше того, такий висновок О.В. Пономарьова, як зазначає П.С. Лютиков, суперечить навіть міждисциплінарному уявленню про юридичну особу та її ознакам. Зокрема, відповідальність штатних працівників органу як складовий елемент правового статусу жодним чином не відповідає такій ознаці юридичної особи – суб'єкта права, як вступ та участь у правовідносинах від свого імені [12, с. 22].

На переконання О.П. Сікорського, адміністративно-правовий статус органу виконавчої влади – це складна юридично-теоретична конструкція, що включає в себе такі складові елементи: 1) мету утворення органу й визначення сфери його відання; 2) принципи та територіальні масштаби діяльності; 3) внутрішню структуру органу; 4) порядок і спосіб його утворення, реорганізації й ліквідації; 5) завдання та функції; 6) обсяг і характер державно-владних повноважень; 7) форми й методи діяльності; 8) порядок вирішення в органі підвідомчих питань; 9) джерела фінансування органу; 10) наявність чи відсутність прав юридичної особи; 11) право та обов'язок користуватись державними символами; 12) відповідальність [13, с. 9].

Натомість О.О. Бригінець серед компонентів адміністративно-правового статусу центрального органу виконавчої влади (на прикладі Державної податкової служби України) наводить такі: 1) цільовий, що включає в себе принципи, цілі, завдання й функції здійснення цим органом державної влади; 2) структурно-організаційний, який включає в себе регулювання порядку створення, реорганізації, ліквідації, процедури діяльності, право на офіційні символи, лінійну та функціональну підпорядкованість; 3) компетенційний, що включає в себе сукупність владних повноважень щодо прав та обов'язків, які пов'язані зі здійсненням влади, участю в управлінських відносинах, а також право видавати певні акти; підвідомчість правового закріплення об'єктів, предметів, справ, на які поширюються владні повноваження [14, с. 10].

Також досить широкий перелік складових адміністративно-правового статусу центрального органу виконавчої влади пропонує Н.О. Зезека, яка вважає, що адміністративно-правовий статус Державної служби зайнятості України містить такі елементи, як компетенція (головна складова статусу), відповідальність, завдання, функції, організація (структура) і порядок діяльності (форми й методи діяльності, порядок створення органу та припинення його діяльності) [15, с. 14; 16, с. 153].

З огляду на мету нашого дослідження вважаємо за доцільне зупинитись на такій складовій адміністративно-правового статусу Держгеокадастру України, як його компетенція. Держгеокадастр України є центральним органом виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України через віце-прем'єр-міністра України – міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства та який реалізує державну політику у сфері топографо-геодезичної й картографічної діяльності та земельних відносин, а також у сфері Державного земельного кадастру. Держгеокадастр України було утворено 10 вересня 2014 р. Постановою Кабінету Міністрів № 442 [17] шляхом перетворення Державного агентства земельних ресурсів України (далі – Держземагентство України), що існувало з 2011 р. Варто звернути увагу, що не просто відбулася зміна назви центрального органу виконавчої влади та суб'єктів його контролю й координування, а трансформувалося його призначення, про що більш детально буде зазначено в аспекті розгляду завдань Держгеокадастру України. Основним нормативно-правовим актом, який визначає адміністративно-правовий статус цієї служби, є Положення про Державну

службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15 [18].

Відповідно до Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру основні завдання Держгеокадастру України є такими:

- 1) реалізація державної політики у сфері топографо-геодезичної й картографічної діяльності та земельних відносин, а також у сфері Державного земельного кадастру;
- 2) надання адміністративних послуг згідно із законом у відповідній сфері;
- 3) внесення на розгляд віце-прем'єр-міністра України – міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в аналізованій сфері, крім пропозицій щодо формування державної політики з використання й охорони земель сільськогосподарського призначення, які вносяться на розгляд міністра аграрної політики та продовольства [18].

На відміну від функцій попередника, Держземагентства України, одним із пріоритетних завдань Держгеокадастру України є надання адміністративних послуг. Власне, таке доповнення стратегічних завдань цієї служби зумовило трансформацію її адміністративно-правового статусу та перехід від агентства до служби. Як відомо, саме призначення центрального органу виконавчої влади обумовлює його організаційно-правову форму. Вказані органи публічного адміністрування утворюються для виконання окремих функцій із реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції. Зокрема, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба. Якщо ж більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, центральний орган виконавчої влади утворюється як агентство. Відповідно, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними й фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як інспекція [19].

Нині Держгеокадастр України є розпорядником великого обсягу інформації у сфері земельних відносин. Значну кількість правочинів громадяни можуть здійснити, спираючись винятково на відомості, які надаються в Держгеокадастрі України. Вказаний суб'єкт і його територіальні органи надають платні й безоплатні адміністративні послуги за такими основними напрямками:

- 1) внесення інформації до бази даних Державного земельного кадастру (державна реєстрація земельних ділянок, обмежень у використанні земель);
- 2) видача з бази даних витягів і довідок (витяг із Державного земельного кадастру про земельні ділянки, обмеження у використанні земель, довідка, що містить узагальнену інформацію про землі, вкопювання з кадастрової карти);
- 3) інші послуги (проведення державної експертизи тощо).

Відповідно до даних Єдиного державного порталу адміністративних послуг, Держгеокадастр України надає більше 20 адміністративних послуг (при цьому до 1 липня 2016 р. всі послуги Держгеокадастру України будуть доступними онлайн [20]), а саме:

- 1) видача висновку державної експертизи землепорядної документації щодо об'єктів, які підлягають державній експертизі;
- 2) видача висновку про погодження документації із землеустрою;
- 3) видача витягу з Державного земельного кадастру на підтвердження внесення до Державного земельного кадастру відомостей про обмеження у використанні земель, встановлені законами й прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами;
- 4) видача витягу з Державного реєстру сертифікованих інженерів-землепорядників та Державного реєстру сертифікованих інженерів-геодезистів;
- 5) видача витягу з технічної документації про нормативну грошову оцінку земельної ділянки;

6) видача відомостей із документації із землеустрою, включеної до Державного фонду документації із землеустрою;

7) видача довідки з державної статистичної звітності про наявність земель та розподіл їх за власниками земель, землекористувачами, угіддями;

8) видача довідки про наявність і розмір земельної частки (паю), довідка про наявність у Державному земельному кадастрі відомостей про одержання у власність земельної ділянки в межах норм безоплатної приватизації за певним видом її цільового призначення (використання);

9) видача дубліката кваліфікаційного сертифіката сертифікованого інженера-землевпорядника;

10) видача рішення про передачу у власність, надання в постійне користування та надання в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності;

11) виправлення технічної помилки у відомостях із Державного земельного кадастру, яку було допущено не з вини органу, що здійснює його ведення;

12) виправлення технічної помилки у відомостях із Державного земельного кадастру, яку було допущено органом, що здійснює його ведення, з видачею витягу;

13) внесення до Державного земельного кадастру відомостей (змін до них) про земельну ділянку;

14) внесення до Державного земельного кадастру відомостей (змін до них) про землі в межах територій адміністративно-територіальних одиниць із видачею витягу;

15) внесення до Державного земельного кадастру відомостей (змін до них) про межі державного кордону України;

16) внесення до Державного земельного кадастру відомостей про межі частини земельної ділянки, на яку поширюються права суборенди, сервітуту, з видачею витягу;

17) державна реєстрація земельної ділянки з видачею витягу з Державного земельного кадастру;

18) державна реєстрація обмежень у використанні земель, з видачею витягу;

19) надання висновку щодо меж географічного місця, з яким пов'язуються особливі властивості, певні якості та інші характеристики товару;

20) надання відомостей із Державного земельного кадастру у формі вкопіювання з кадастрової карти (плану) та іншої картографічної документації Державного земельного кадастру;

21) надання відомостей із Державного земельного кадастру у формі витягу з Державного земельного кадастру про земельну ділянку;

22) надання відомостей із Державного земельного кадастру у формі витягу з Державного земельного кадастру про землі в межах території адміністративно-територіальних одиниць;

23) надання відомостей із Державного земельного кадастру у формі витягу про обмеження у використанні земель;

24) надання відомостей із Державного земельного кадастру у формі довідки, що містить узагальнену інформацію про землі (території);

25) погодження виконання робіт в охоронних зонах геодезичних пунктів та робіт зі знесення й перезакладення геодезичних пунктів;

26) прийняття рішення про анулювання кваліфікаційного сертифіката інженера-землевпорядника або інженера-геодезиста за заявою суб'єкта звернення;

27) прийняття рішення про видачу кваліфікаційного сертифіката сертифікованого інженера-землевпорядника;

28) реєстрація апаратури супутникових радіонавігаційних систем [21].

Висновки. Таким чином, серед складових елементів адміністративно-правового статусу центрального органу виконавчої влади, зокрема Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, можна назвати адміністративну правосуб'єктність (адміні-

стративну правоздатність та адміністративну дієздатність, складовою якої є адміністративна деліктоздатність), а також суб'єктивні права й обов'язки (компетенцію, повноваження). Отже, адміністративно-правовий статус Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру – це комплекс закріплених нормами адміністративного права суб'єктивних прав та обов'язків центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері топографо-геодезичної й картографічної діяльності та земельних відносин, а також у сфері Державного земельного кадастру, зміст яких обумовлюється обсягом і характером адміністративної правосуб'єктності вказаної служби.

Список використаних джерел:

1. Васильев А.С. Административное право Украины / А.С. Васильев. – Х. : Одиссей, 2002. – 288 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / за ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Юридична думка, 2004. – Т. 1 : Загальна частина. – 2004. – 584 с.
3. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] / Т.О. Коломоєць. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.
4. Адміністративне право України : [підручник] / [Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін.] ; за заг. ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
5. Колпаков В.К. Адміністративне право України : [підручник] / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 752 с.
6. Бахрах Д.Н. Административное право : [учебник для вузов] / Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. – 3-е изд., пересмотр. и доп. – М. : Норма, 2007. – 816 с.
7. Бахрах Д.Н. Административное право : [учебник для вузов] / Д.Н. Бахрах. – М. : Бек, 1996. – 355 с.
8. Ківалов С.В. Адміністративне право України : [навч.-метод. посібник] / С.В. Ківалов, Л.Р. Біла. – 3-є вид., перероб. і доп. – О. : Юридична література, 2006. – 488 с.
9. Осауленко С.В. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.В. Осауленко. – О., 2010. – 20 с.
10. Стець О.М. Адміністративно-правовий статус Головного управління державної служби України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.М. Стець. – О., 2011. – 20 с.
11. Пономарьов О.В. Адміністративно-правовий статус Антимонопольного комітету України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.В. Пономарьов. – К., 2010. – 23 с.
12. Лютіков П.С. Адміністративно-правовий статус юридичних осіб: аналіз структури та поняття / П.С. Лютіков // Європейські перспективи. – 2013. – № 2. – С. 19–25.
13. Сікорський О.П. Адміністративно-правовий статус Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.П. Сікорський. – Х., 2011. – 19 с.
14. Бригінець О.О. Адміністративно-правовий статус державної податкової служби України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.О. Бригінець. – Ірпінь, 2011. – 24 с.
15. Зезека Н.О. Адміністративно-правовий статус державної служби зайнятості України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Н.О. Зезека. – К., 2009. – 18 с.
16. Віхляєв М.Ю. Структура адміністративно-правового статусу громадських об'єднань як нового суб'єкта адміністративного права України / М.Ю. Віхляєв // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2012. – № 4. – Ч. 2. – С. 150–154.
17. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 74. – Ст. 57.

18. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 7. – Ст. 79.

19. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

20. Нові електронні послуги у земельній сфері: відкриття інформації про власників земельних ділянок та замовлення витягу про нормативно-грошову оцінку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dknii.gov.ua/content/novi-elektronni-poslugy-u-zemelniy-sferi-vidkryttya-informaciyi-pro-vlasnykiv-zemelnyh>.

21. Єдиний державний портал адміністративних послуг / Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://posludy.gov.ua/info/services/bydepartment/1575>.

СІРЕНКО А. М.,

аспірант кафедри адміністративного
та фінансового права

(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

УДК 342.9

СТАДІЇ УКЛАДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ДОГОВОРІВ

Статтю присвячено встановленню основних стадій укладення адміністративного договору. Проведено аналіз уже запропонованого порядку укладення адміністративного договору, а також розмежування понять «стадія укладення договору» та «порядок укладення договору». За результатом проведеного аналізу визначено основні стадії укладення адміністративного договору.

Ключові слова: *стадії, порядок укладення, етапи, адміністративний договір, адміністративно-правові відносини.*

Статья посвящена установлению основных стадий заключения административного договора. Проведен анализ уже предложенного порядка заключения административного договора, а также разграничение понятий «стадия заключения договора» и «порядок заключения договора». По результатам проведенного анализа определены основные стадии заключения административного договора.

Ключевые слова: *стадии, порядок заключения, этапы, административный договор, административно-правовые отношения.*

The article is devoted to the restoration of the main stages of the conclusion of an administrative contract. The analysis has suggested the procedure for concluding an administrative agreement, as well as differentiation of the concepts of “the conclusion of the stage of the contract” and “the procedure to conclude the agreement”. As a result of the analysis of the basic stage of the conclusion of an administrative contract.

Key words: *phase, making the procedure, stages, administrative contract, administrative-law relationship.*

Вступ. Останнім часом підвищився інтерес до ролі публічного права в регулюванні суспільних відносин, а також розвитку договірних стосунків у публічно-правових відносинах. Питання надання адміністративних послуг під час укладення адміністративних договорів потребує значної уваги як на нормотворчому рівні, так і на рівні наукових досліджень. Для цього необхідно узагальнити порядок укладення адміністративного договору, визначити його етапи й стадії.

Постановка завдання. Мета статті полягає в теоретичному дослідженні порядку укладення адміністративного договору та визначенні його основних стадій.

Стан дослідження. На сьогодні суттєвим науковим підґрунтям для проведення дослідження стали наукові праці К.К. Афанасьєва, С.О. Бородовського, Ж.В. Завальної, О.М. Люшик, Б.І. Пугинського, О.П. Світличного, С.С. Скворцова, В.А. Юсупова та інших учених.

Водночас більшість праць зазначених авторів присвячено загальнотеоретичному аналізу різних аспектів порядку укладення договорів, однак комплексний розгляд розмежування стадій та порядку укладення адміністративного договору не проводився.

Результати дослідження. «Академічний тлумачний словник української мови» подає таке визначення поняття «стадія»: певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, що має свої якісні особливості [1]. Поняття «порядок» згаданий словник визначає таким чином: стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил; певна послідовність, черговість чого-небудь [1]. З огляду на наведене стадія є більш конкретним етапом розвитку чого-небудь, а порядок – це пояснення самої стадії.

Тому, досліджуючи укладення адміністративного договору, ми визначимо основні його стадії й порядок, відповідно до якого створюється адміністративний договір.

У доктрині права порядок укладення договору розглядається як визначена правовими нормами юридично-логічна послідовність стадій встановлення прав та обов'язків, здійснених на основі погоджених дій осіб, звернених назустріч одна одній, виражених у різноманітних способах узгодження умов договору [2, с. 48]. Причому діями щодо встановлення договірної форми й визначення правил поведінки під час укладення договору визнаються лише ті, які здійснюються зовні та звернені до іншої сторони [3, с. 209].

На нашу думку, щоб укласти адміністративний договір, необхідно насамперед користуватися загальними вимогами під час укладення договору, які наведено в Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ). До них можна віднести свободу договору (ст. 627 ЦКУ), зміст договору (ст. 628 ЦКУ), обов'язковість договору (ст. 629 ЦКУ), строк договору (ст. 631 ЦКУ), ціну (ст. 632 ЦКУ), момент укладення (ст. 640 ЦКУ) [4]. Під час укладення адміністративного договору необхідно користуватись уже визначеними вимогами та використовувати спеціальні вимоги, оскільки адміністративний договір за своєю природою має специфіку як укладення договору, так і використання його на практиці.

Багато науковців визначали основні стадії укладення адміністративного договору. Зокрема, В.А. Юсупов зазначав, що для укладення адміністративного договору необхідна наявність таких стадій:

- 1) вивчення управлінської ситуації кожним учасником договору;
- 2) вибору й аналізу відповідних норм права;
- 3) попереднього узгодження змісту та умов договору;
- 4) підписання договору (акта застосування) учасниками [5, с. 75].

Аналізуючи ці стадії укладення адміністративного договору, вважаємо їх дещо неповними, оскільки в них пропущені звичні етапи правового регулювання, які є обов'язковими під час укладення договору.

К.К. Афанасьєв у свою чергу зауважує, що договірна робота охоплює такі стадії (етапи):

- підготовку до укладання договору;
- оцінку підстав укладання договорів;
- оформлення договірних відносин;
- доведення змісту договорів до виконавців;
- контроль за виконанням договорів;
- оцінку результатів виконання договорів [6, с. 13].

Вважаємо, що такі стадії відповідають реаліям сьогодення та є відправною точкою, з якої необхідно починати визначення основного порядку укладення адміністративного договору.

О.М. Ілюшик стверджує, що загальний порядок укладення адміністративних договорів має охоплювати такі стадії:

- 1) організацію договірному процесу;
- 2) проведення попередніх переговорів;
- 3) узгодження умов адміністративного договору та ухвалення рішення;
- 4) оформлення договору [7, с. 129–130].

Пропонуємо власну класифікацію стадій укладення адміністративного договору, які далі буде проаналізовано більш детально.

Стадія 1: організаційна. На цій стадії відбувається пропозиція укласти договір (оферта). Надається письмовий, обґрунтований текст, відповідно до якого оферент має прийняти рішення щодо укладення цього договору. Наступним кроком щодо укладення договору буде прийняття оферти (акцепт). Це означає, що в разі безумовного акцептування її іншою стороною оферент стає стороною в договірному зобов'язанні. Однак оферту може бути відкликано до моменту або в момент її отримання адресатом. Після цього оферент позбавляється права відкликати оферту протягом строку для відповіді, якщо інше не вказано в пропозиції або не постає з її суті чи обставин, за яких її було зроблено. Акцепт має бути повним і безумовним, може вчинятись лише у формі дії, якщо інше не передбачається законом. При цьому якщо особа, яка отримала пропозицію укласти договір, у межах строку для відповіді вчинила дію відповідно до вказаних у пропозиції умов договору, яка засвідчує її бажання укласти договір, то ця дія є прийняттям пропозиції, якщо інше не вказано в пропозиції укласти договір або не встановлено законом [8, с. 209–210].

Наступним кроком має бути визначення уповноважених осіб для ведення переговорів перед укладенням адміністративного договору. Може статись так, що на законодавчому рівні будуть відсутні правила поведінки, якими мають керуватись сторони. Тому на цій стадії повинні сформуватись правила договірному процесу, а також виробитись правила поведінки щодо проведення всіх дій із приводу укладення адміністративного договору.

Стадія 2: визначення тексту та умов договору. На цій стадії насамперед має бути підготовлено робочий проект договору, у якому повинен визначатись основний зміст. Тобто необхідно провести попередні переговори щодо укладення договору. У разі розбіжностей сторони можуть укласти уточнення формування проекту договору. Після вирішення переддоговірних спорів, коли сторони дійшли згоди щодо умов договору, формується остаточний текст договору.

Стадія 3: укладення договору. Це стадія надання згоди на його обов'язковість, що супроводжується підписанням, а також реєстрацією договору у встановленому законом порядку. Реєстрація договору відбувається в спеціально уповноважених державних органах. Державна реєстрація не просто має інформаційне значення, її роль полягає переважно в тому, щоб підтвердити юридичні факти. Із цього постає, що реєстраційні дії мають свої юридичні наслідки.

Стадія 4: виконання прийнятих зобов'язань. Правомочність виконання є необхідним і центральним елементом повноваження на використання адміністративного договору, адже без цього укладення адміністративного договору, як і будь-якого іншого, втрачає будь-який сенс. Більше того, у цивільному праві укладення договору без наміру створення правових наслідків вважається фіктивним та в судовому порядку визнається недійсним [9, с. 216].

Поведінка на виконання адміністративного договору може виражатись у діях, які можуть мати як юридичний, так і організаційний характер, тобто не всі дії мають правові наслідки. Правомочність на виконання договору в юридичному аспекті, спрямована на досягнення результату за договором, повинна мати три складові: намір, волевиявлення та правомірність [10, с. 430].

Наміри, які визначають спрямованість здійснення дій на виконання договору чи утримання від них, відображаються у волевиявленні та спричиняють, з одного боку, виконання

договору, а з іншого – прийняття цього виконання іншою стороною. Виконання адміністративного договору має здійснюватись відповідно до вимог законодавства й умов самого договору тією особою, яка має на це певні повноваження. Таке виконання повинне задовольнити сторони договору, тим самим припинивши дію договору. За недотримання цих параметрів виникає невиконання адміністративного договору, що тягтиме настання певних правових наслідків, у тому числі відповідальності.

Щоб досягти реалізації умов адміністративного договору, необхідна наявність правомочності на його виконання та фактичне здійснення дій, які є змістом поведінки сторін, зазначених у договірних нормах. На виконання адміністративного договору суб'єкти владних повноважень мають здійснювати дії чи комплекс дій, обумовлених їх завданнями й функціями, тому ці дії матимуть управлінський та організаційний характер. Причому це може бути комплекс дій (однорідних або різних), разова дія (прийняття рішення про передачу субвенцій [11]) або їх неперервна сукупність (у здійсненні взаємодії, проведенні спільних заходів [12] тощо).

На нашу думку, не є обов'язковим проходження всіх стадій для укладення адміністративного договору. Це може залежати від форми договору та від домовленостей сторін. О.П. Світличний наголошує: «Специфічні засоби здійснення управлінської діяльності шляхом надання адміністративних послуг та прийняття останнім часом нових нормативно-правових актів, які регулюють такі відносини, обумовлюють актуальність цього дослідження» [13, с. 295].

Висновки. Аналіз правової бази й наукових праць свідчить, що укладення адміністративного договору як виду адміністративно-правових відносин потребує детального розгляду. Подальше вдосконалення інституту адміністративного договору зробить відносини між органами державної влади більш визначеними та дасть можливість підвищити ефективність надання адміністративних послуг органами публічної влади.

Список використаних джерел:

1. Стадія // Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 9. – 1978. – С. 635. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/stadija> ; Порядок // Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 7. – 1976. – С. 302. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/porjadok>.
2. Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.О. Бородовський. – К., 2005. – 209 с.
3. Завальна Ж.В. Адміністративний договір: теоретичні засади та застосування : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Ж.В. Завальна ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 369 с.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
5. Юсупов В.А. Правоприменительная деятельность органов управления / В.А. Юсупов. – М. : Юридическая литература, 1979. – 136 с.
6. Афанасьев К.К. Адміністративний договір як форма державного управління (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / К.К. Афанасьєв. – Луганськ, 2002. – 173 с.
7. Люшик О.М. Загальний порядок укладення адміністративних договорів правоохоронними органами / О.М. Люшик // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична». – 2013. – Вип. 4. – С. 122–132.
8. Стефанчук Р.О. Цивільне право України : [навч. посібник] / Р.О. Стефанчук. – К. : Прецедент, 2004. – 452 с.
9. Бервено С.М. Проблеми договірного права України : [монографія] / С.М. Бервено. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 392 с.
10. Сарбаш С.В. Исполнение договорного обязательства / С.В. Сарбаш. – М. : Статут, 2005. – 636 с.

11. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

12. Генеральна угода про співробітництво та організацію взаємовідносин : Генеральна угода Державної митної служби України та Державної адміністрації залізничного транспорту України від 11 серпня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawua.info/jurdata/dir285/dk285518.htm>.

13. Світличний О.П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування : [монографія] / О.П. Світличний. – Донецьк : Держ. вид-во «Донбас», 2011. – 410 с.

УСТИМЕНКО Є. В.,

здобувач

(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)

УДК 342.9

ПРИНЦИП АДЕКВАТНОСТІ В ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНИХ САНКЦІЙ

Статтю присвячено визначенню змісту принципу адекватності під час застосування адміністративних санкцій. На підставі аналізу змісту різноманітних санкцій виділяються санкції абсолютної й відносної адекватності, а також дискретні та функціональні санкції. Пропонуються шляхи вдосконалення нормативних конструкцій санкцій у вигляді штрафів з огляду на необхідність забезпечення принципу адекватності.

Ключові слова: адміністративні санкції, застосування адміністративних санкцій, принципи застосування адміністративних санкцій, адекватність застосування санкцій.

Статья посвящена определению содержания принципа адекватности при применении административных санкций. На основе анализа содержания разнообразных санкций выделяются санкции абсолютной и относительной адекватности, а также дискретные и функциональные санкции. Предлагаются пути усовершенствования нормативных конструкций санкций в виде штрафов с учетом необходимости обеспечения принципа адекватности.

Ключевые слова: административные санкции, применение административных санкций, принципы применения административных санкций, адекватность применения санкций.

The article is devoted to the content identification of the adequacy principle when administrative sanctions are applied. On the basis of the content analysis of various sanctions it is distinguished the sanctions of the absolute and relative adequacy, and the discrete and functional sanctions. It was suggested the improvement approaches of the normative constructions of the sanctions in the form of fines subject to the necessity of the adequacy principle assurance.

Key words: administrative sanctions, application of the administrative sanctions, principles of the administrative sanctions application, adequacy of the sanctions application.

Вступ. Ключовими принципами застосування санкцій в адміністративному праві є принципи реалізовуваності та адекватності. Принцип реалізовуваності санкцій полягає в тому, що будь-яка санкція повинна бути практично реалізовуваною, тобто правозастосування обов'язково має завершуватись матеріалізацією чи об'єктивізацією в певній формі того впливу, який закладено в зміст санкції. Практична реалізація санкцій значною мірою забезпечується різноманітними заходами державного примусу, що застосовуються за умов відсутності добровільного виконання правопорушником тих обмежень, які утворюють зміст санкцій.

Дещо складнішою виявляється реалізація принципу адекватності. Якщо реалізовуваність санкцій як така може бути забезпечена абсолютно для всіх різновидів санкцій, то проблема забезпечення адекватності санкцій залишається до цього часу відкритою. Проблема полягає, власне, у тому, що законодавець має передбачити такий спосіб визначення якісних і кількісних характеристик санкцій, який дав би можливість досягти мети застосування санкцій із найбільшим ефектом та мінімальними затратами.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз існуючих підходів до визначення змісту принципу адекватності під час застосування санкцій в адміністративному праві та вироблення практичних рекомендацій щодо забезпечення реалізації цього принципу.

Результати дослідження. Зауважимо, що для позначення принципу адекватності під час застосування санкцій у літературі часто використовуються терміни «співмірність», «пропорційність» чи «доцільність», що не впливає на сутність цього принципу.

Як зазначає О. Балинська, аналізуючи правозастосовну діяльність, варто пам'ятати про те, що вона базується на чітко визначених принципах законності, обґрунтованості, доцільності, які забезпечують її правомірність, справедливість та ефективність [1, с. 194]. Вимога доцільності передбачає зіставлення обраних засобів із метою обґрунтування їх відповідності саме вказаній меті, їх ефективності з огляду на ієрархію цілей. Правові засоби мають бути адекватними, відповідними головній меті права, а також цілям галузі й інституту права. Для визначення доцільності будь-якого засобу повинні враховуватись, з одного боку, розмір та інтенсивність втручання в основне право, а з іншого – важливість мети [2, с. 44].

С. Шевчук вказує, що принцип пропорційності можна сформулювати таким чином: індивідуальний тягар може покладатись на особу правовим актом держави лише тією мірою, яка необхідна для досягнення певної легітимної мети [3, с. 70–71]. Вимога мінімальності державно-правового впливу на суспільні відносини означає, що засоби мають бути найменш обтяжливими для суб'єктів права. На це, зокрема, звертає увагу С. Погребняк [4, с. 36].

Д. Дедов, досліджуючи методологію регулювання підприємницьких відносин, вказує на принцип співмірності. За його словами, співмірність є основою гармонійного правового регулювання відповідних відносин, що виключає довільність, тобто відсутність зв'язку смислу норми із захищеними або обмежуваними інтересами, а також із необхідною метою регулювання [5, с. 366–367]. Р. Майданик окреслює принцип співмірності, вважаючи, що він є українським аналогом принципу пропорційності (principle of proportionality), прийнятому в праві Європейського Союзу [6, с. 48].

Загалом принцип пропорційності ґрунтується на конституційних принципах правової держави й верховенства права та може визначатись як основоположний принцип права, спрямований на забезпечення в правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав мають бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими й мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються [7, с. 204].

Що ж стосується правозастосування, то принцип пропорційності (англ. proportionality) запозичено з німецької концепції *Verhältnismässigkeit*, відповідно до якої в реалізації повноважень установ та організацій мають використовуватись такі засоби, які відповідають цілям отримання відповідного результату та не мають виходити за межі необхідного для досягнення поставленого завдання (мети) [8, с. 70].

Отже, *принцип адекватності – це загальна керівна ідея відповідності, пропорційності юридичних засобів обмежувального характеру легітимній меті, спрямована на забез-*

печення ефективності правового регулювання й правозастосування, а також належного балансу інтересів.

На жаль, принцип адекватності (пропорційності) не знайшов належного відображення в чинному законодавстві, хоча як принцип застосування окремих санкцій чи заходів впливу він подекуди використовується. Прикладом цього може слугувати банківське законодавство.

Так, наприклад, принцип адекватності прямо передбачається в Положенні про застосування Національним банком України заходів впливу, затверджену Постановою правління Національного банку України від 17 серпня 2012 р. № 346 (далі – Положення).

Відповідно до п. 3.2 розділу 1 Положення заходи впливу, що застосовуються Національним банком України до банків, мають бути адекватними конкретним порушенням, які ними були допущені. Вибір адекватних заходів впливу, що застосовуються до банків відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Положення, має здійснюватись з огляду на такі аспекти: характер допущених банком порушень; причини, що зумовили виникнення виявлених порушень; загальний фінансовий стан банку; розмір можливих негативних наслідків для кредиторів і вкладників; інформацію Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо порушення банками вимог, установлених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», результати перевірки банків цим фондом.

Крім того, згідно з п. 9.4 глави 9 розділу II Положення вибір розміру штрафу, адекватного порушенню, зазначеному в п. п. 9.2 або 9.3 цієї глави, має здійснюватись з огляду на норми п. 3.2 глави 3 розділу I Положення.

Проявом принципу адекватності (пропорційності) можна вважати також норми п. 9.29 глави 9 розділу II Положення, відповідно до яких Національний банк України може не накладати штраф у таких випадках:

а) якщо застосування штрафів не вплинуло на усунення банком порушень економічних нормативів та якщо такі порушення відбуваються систематично (наприклад, економічні нормативи, що розраховуються за середньозваженою величиною за місяць або щодавно, порушуються протягом чотирьох місяців поспіль або шість разів протягом календарного року; економічні нормативи, які розраховуються щоденно, порушуються щодня протягом місяця або через певний проміжок часу протягом чотирьох місяців);

б) якщо стягнення суми штрафу спричинить суттєве погіршення фінансового стану банку – неспроможність банку своєчасно виконувати зобов'язання перед своїми клієнтами або загрозу інтересам вкладників і кредиторів;

в) за третє й подальші порушення в поточному році порядку, строків і технології виконання банківських операцій, установлених нормативно-правовими актами Національного банку України щодо одного виду банківської операції;

г) якщо накладання штрафів не вплинуло на усунення банком порушення ліміту загальної довгої валютної позиції банку (ЛІ3-1) чи ліміту загальної короткої валютної позиції банку (ЛІ3-2) та якщо ліміт загальної довгої валютної позиції банку (ЛІ3-1) чи ліміт загальної короткої валютної позиції банку (ЛІ3-2) у разі встановлення щоденного контролю за дотриманням банком значення відповідного ліміту порушується щодня протягом місяця або через певний проміжок часу протягом чотирьох місяців.

Національний банк України не застосовує до банку, віднесеного до категорії проблемних, заходи впливу у вигляді накладення штрафу за порушення економічних нормативів та/або лімітів загальної (довгої, короткої) валютної позиції, порядку формування й зберігання обов'язкових резервів.

З метою забезпечення виправлення ситуації або запобігання подальшим порушенням чи подальшій втраті банком своїх активів Національний банк України застосовує інші адекватні заходи впливу.

Певні елементи принципу адекватності можна знайти також у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Так, у ст. 22 КУпАП зазначено, що за малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідаль-

ності та обмежитись усним зауваженням. У свою чергу в ст. 33 КУпАП зазначається, що під час накладення стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, крім випадків накладення стягнення за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксоване в автоматичному режимі.

Однак більшість нормативно-правових актів не містять положень щодо вимог адекватності застосування адміністративних санкцій.

Хоча принцип адекватності (пропорційності) є принципом правозастосування, можливості його реалізації мають бути закладені також у самих санкціях. Із цієї позиції можна виділити санкції абсолютної адекватності та санкції відносної адекватності.

Санкціями абсолютної адекватності можна вважати такі, що передбачають реакцію на правопорушення у вигляді, який є повною протилежністю самому порушенню. Такими санкціями є всі санкції припинювального й компенсаційного характеру. Наприклад, відшкодування шкоди в адміністративному порядку є адекватним нанесеній шкоді. Якщо правопорушення полягає в експлуатації несправних машин чи механізмів, то припинювальна санкція полягає в забороні експлуатації таких машин і механізмів тощо.

Якщо посадова особа вчиняє діяння, яке є несумісним із її статусом, до неї може бути застосовано санкцію у вигляді звільнення із займаної посади.

Санкціями абсолютної адекватності можна вважати також конфіскацію чи оплатне вилучення предметів, які стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, оскільки конфіскація чи вилучення таких предметів позбавляє правопорушника можливості використати їх для вчинення інших правопорушень.

Так само санкцією абсолютної адекватності є позбавлення спеціального права, наданого громадянину. Наприклад, позбавлення права керування транспортним засобом особи, яка вчиняє порушення, пов'язане саме з керуванням таким транспортним засобом, абсолютно досягає своєї мети.

Санкціями відносної адекватності варто вважати такі, які або мають кількісний вимір і межі розміру, або за своїм змістом не пов'язуються з характеристиками вчинюваного правопорушення. Такими, зокрема, є штрафи й інші фінансові санкції, адміністративний арешт, догана тощо.

Використаний критерій класифікації санкцій в адміністративному праві дає можливість виділити також санкції дискретні та санкції функціональні. *Дискретні санкції* – це санкції, які не мають кількісних характеристик, їх зміст полягає в однозначному впливі, що визначається рівністю протидії вчиненому порушенню або його складовій. *Функціональні санкції* – це санкції, які мають кількісний вимір, значення якого залежить від характеристик елементів складу правопорушення, що є підставою для застосування таких санкцій. Термін «функціональний» у цьому контексті використано, так би мовити, у його математичному значенні, коли функція означає характер залежності одного параметру від іншого.

Оскільки штрафи й інші фінансові санкції є найбільш розповсюдженими в адміністративному праві, розглянемо проблему адекватності саме щодо них.

Як зауважує П. Лейленд, штраф – найбільш поширене покарання, а водночас найменш справедливе, якщо не взято до уваги матеріальне становище обвинуваченого, оскільки той самий штраф уразить багатія менше, ніж злидаря [9, с. 152].

Дійсно, ключовим моментом для визначення адекватності фінансових санкцій є спосіб визначення їх розміру.

Якщо розглянути способи обчислення штрафів та інших фінансових санкцій, що застосовуються до юридичних осіб, то в більшості випадків їх розмір так чи інакше прив'язується до результатів господарської діяльності або взагалі фінансового стану.

Так, відповідно до Закону України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування» штрафи визначаються у відсотках до вартості виконаних із порушеннями робіт, вартості розробленої документації, вартості реалізованої продукції, вартості об'єктів, а також у розмірі плати за видачу ліцензій

на відповідний вид господарської діяльності в будівництві. Відповідно до Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» штрафи визначаються у відсотках до прибутку (надходжень), отриманих у результаті неправомірних дій. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» штрафи для банків розраховуються у відсотках від розміру статутного капіталу. Розмір штрафів, що накладаються Антимонопольним комітетом України на суб'єктів господарювання, відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції», розраховується у відсотках від доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, у якому накладається штраф. У Законі України «Про рекламу» розміри штрафів визначаються кратно від вартості виготовленої або розповсюдженої реклами. Відповідно до Закону України «Про ціни і ціноутворення» штрафи стягуються в розмірі, кратному сумі необгрунтовано отриманої виручки.

Натомість трапляються випадки (як, наприклад, у Законі України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів»), коли розмір штрафу встановлюється просто в гривнях. Популярним також є визначення розміру штрафів у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян чи мінімальних зарплатах.

Щодо фізичних осіб ситуація з дотриманням принципу адекватності (пропорційності) під час застосування санкцій фінансового характеру є найбільш проблематичною. Видатний учений О. Лейст свого часу слушно зазначав: «Якщо головна проблема санкцій – їх відповідність, домірність правопорушенню, то одна із центральних проблем відповідальності – її невідворотність» [10, с. 97].

У чинному КУпАП використовується найбільш невдалий спосіб визначення розміру штрафів для фізичних осіб, які вчинили адміністративні правопорушення. За базу розрахунку штрафів узятो неоподатковуваний мінімум доходів громадян, який досі становить 17 гривень. З одного боку, така база розрахунку значною мірою нівелює вплив санкцій на правопорушника, роблячи їх маловідчутними, а з іншого – спотворює навіть ті мінімальні прояви принципу адекватності, які закладено в положеннях про необхідність урахування під час застосування адміністративних стягнень матеріального становища правопорушника, оскільки це можна зробити лише в межах, встановлених відповідною нормою КУпАП.

Відповідно до параграфу 40 глави 1 розділу III Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччина грошовий штраф призначається в денних ставках. Він складає від 5 до 360 повних денних ставок, якщо закон не встановлює інше. Розмір денної ставки визначає суд з огляду на особисте й матеріальне становище особи. При цьому суд, як правило, виходить із чистого доходу, який особа має або може мати в середньому в день [11, с. 261–262].

Подібним чином визначається розмір штрафів у Польщі. Так, карно-правовий штраф встановлюється в денних ставках, причому мінімальний його розмір може становити 10 таких ставок, а максимальний – 300 ставок. Грошовий еквівалент ставок визначається таким чином, що мінімальний розмір денної ставки становить 10 злотих, а максимальний – 2 000 злотих [12, с. 79].

На нашу думку, такий досвід регулювання розмірів штрафів може бути корисним для запозичення в процесі реформування адміністративно-деліктного законодавства.

Завершуючи розгляд принципу адекватності (пропорційності), необхідно розкрити ще один аспект.

У ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) визначено обставини, які мають бути перевірені адміністративним судом у процесі розгляду справ про оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Цим положенням встановлено виключний обов'язок суду, незалежно від змісту адміністративного позову та будь-яких інших обставин, провести перевірку таких фактів прийняття (вчинення) рішень, дій чи бездіяльності суб'єктами владних повноважень: на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією й законами України; з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; обгрунтовано, тобто з огляду на всі обставини,

що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); безсторонньо (неупереджено); добросовісно; розсудливо; з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи несправедливій дискримінації; пропорційно, зокрема й із дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи та цілями, на досягнення яких спрямовується це рішення (дія); з огляду на права особи на участь у процесі прийняття рішення; своєчасно, тобто протягом розумного строку.

Тобто в КАСУ пропорційність визначається як дотримання необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи та цілями, на досягнення яких спрямовується це рішення (дія). Фактично таке положення можна розглядати як вимогу до всіх суб'єктів, які застосовують адміністративні санкції, дотримуватись принципу адекватності (пропорційності) незалежно від того, чи визначено цей принцип у законодавчих актах, якими передбачається застосування адміністративних санкцій.

Висновки. Таким чином, нагальною потребою в правовому регулюванні застосування різноманітних адміністративних санкцій є нормативне закріплення обов'язковості дотримання принципу адекватності (пропорційності) виду й розміру санкції характеру правопорушення, за вчинення якого такі санкції застосовуються, і меті їх застосування.

З огляду на важливість аналізованої проблеми перспективними можна вважати такі напрями наукових досліджень, які присвячено забезпеченню адекватності застосування окремих видів санкцій в адміністративному праві з урахуванням індивідуальних характеристик суб'єктів різноманітних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Балинська О. Проблеми теорії держави і права : [навч.-метод. посібник] / О. Балинська, Т. Гарасимів. – Львів : Вид-во ЛьвДУВС, 2008. – 320 с.
2. Селівон М. Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя / М. Селівон // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 3. – С. 35–52.
3. Шевчук С. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності законодавчих обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід) / С. Шевчук // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 1. – С. 69–76.
4. Погребняк С. Принцип верховенства права: деякі теоретичні проблеми / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 1(44). – С. 27–36.
5. Дедов Д. Методология регулирования предпринимательских отношений с позиции принципа соразмерности / Д. Дедов // Теоретико-методологические проблемы права / под общ. ред. М. Марченко. – М. : Зерцало-М, 2007. – Вып. 2. – С. 359–390.
6. Майданик Р. Принцип пропорційності (співрозмірності) в цивільному праві України: поняття, межі, умови застосування / Р. Майданик // Юридична Україна. – 2009. – № 11. – С. 47–55.
7. Погребняк С. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : [монографія] / С. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
8. Пухтецька А. Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права : [монографія] / А. Пухтецька. – К. : Юридична думка, 2010. – 140 с.
9. Лейленд П. Кримінальне право: злочин, покарання, судочинство (англійський підхід) / П. Лейленд. – К. : Основи, 1996. – 207 с.
10. Лейст О. Санкции по советскому праву (теоретические проблемы) / О. Лейст. – М., 1981. – 239 с.
11. Мелешко Н. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран (криминологические проблемы сравнительного правоведения, теории, законодательная и правоприменительная практика) / Н. Мелешко, Е. Тарло. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 304 с.
12. Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / авт.-упор. О. Банчук. – К. : Книги для бізнесу, 2007. – 912 с.

ЧЕНШОВА Н. В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права

(Криворізький економічний інститут

ДВНЗ «Криворізький національний

університет»)

УДК 342.9

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ Й ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН

У статті досліджено сучасний стан і перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання обігу зброї та вибухових речовин. Здійснено правовий аналіз нормативно-правової бази із цього питання. У результаті дослідження на підставі комплексного, всебічного науково-правового аналізу виявлено низку проблем теоретичного та практичного характеру щодо нормативно-правового регулювання обігу зброї й вибухових речовин у сучасній Україні та запропоновано комплекс заходів щодо його вдосконалення. Зокрема, увагу акцентовано на відсутності спеціалізованого закону, який врегульовуватиме це питання, обґрунтовано доречність розробки й прийняття єдиного Закону України «Про обіг зброї та вибухових речовин», який врегулює право громадян на зброю та встановить порядок його реалізації, а також чітко визначить такі поняття, як «цивільна зброя», «травматична зброя», «зброя самооборони», «зброя», «вибухові речовини».

Ключові слова: зброя, вибухові речовини, проблеми нормативно-правового регулювання, регулювання обігу зброї, обіг вибухових речовин.

В статье исследованы современное состояние и перспективы совершенствования нормативно-правового регулирования оборота оружия и взрывчатых веществ. Осуществлен правовой анализ нормативно-правовой базы по этому вопросу. В результате исследования на основании комплексного, всестороннего научно-правового анализа выявлен ряд проблем теоретического и практического характера по нормативно-правовому регулированию оборота оружия и взрывчатых веществ в современной Украине и предложен комплекс мероприятий по его совершенствованию. В частности, внимание акцентировано на отсутствии специализированного закона, который будет регулировать этот вопрос, обоснована уместность разработки и принятия единого Закона Украины «Об обращении оружия и взрывчатых веществ», который урегулирует право граждан на оружие и установит порядок его реализации, а также четко определит такие понятия, как «гражданское оружие», «травматическое оружие», «оружие самообороны», «оружие», «взрывчатые вещества».

Ключевые слова: оружие, взрывчатые вещества, проблемы нормативно-правового регулирования, регулирование оборота оружия, оборот взрывчатых веществ.

The modern state and prospects of improvement in weapon and explosives use legislation regulation are studied in the article. Legal analysis of legislation framework is carried out. As the result of research on the basis of complex, fundamental, legislation analysis a range of theoretical and practical problems concerning legislation regulation of weapon and explosives use in modern Ukraine is detected and a complex of steps on their improvement is worked out. In particular, much attention is paid to the lack of specialized law which would regulate this issue. Importance of working out and passing the single Law of Ukraine "About weapon and explosives" which would regulate the right of the citizen to weapon and define the order of its realization, give clear definitions of "civil weapon", "traumatic weapon", "weapon for self-defense" as well as "weapon", "explosives", is proved.

Key words: *weapons, explosives, problems of legal regulation, regulation of arms trafficking, trafficking in explosives.*

Вступ. Україна залишається єдиною європейською країною, у якій питання обігу зброї та вибухових речовин не врегульовано належним чином. Недосконалість існуючого нормативного врегулювання призводить до невизначеності у сфері обігу вогнепальної зброї й вибухових речовин, що є передумовою порушень у цій сфері та має наслідком зростання кількості злочинів із її застосуванням. Водночас у всіх цивілізованих країнах світу, у тому числі більшості колишніх республік СРСР, відповідні закони прийняті й ефективно діють, сприяючи наведенню реального порядку в суспільстві та зниженню рівня злочинності. Тому проблеми правового регулювання обігу зброї й вибухових речовин є дуже актуальними на цьому етапі розвитку України як демократичної правової держави.

Якщо проаналізувати праці сучасних науковців, то можна зробити висновок про те, що наукові пошуки нормативно-правового регулювання обігу зброї та вибухових речовин в Україні носять обмежений характер. Комплексні дослідження цього питання в контексті оновленого законодавства, а також проектів нормативно-правових актів відсутні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану й перспектив удосконалення нормативно-правового регулювання обігу зброї та вибухових речовин в Україні.

Результати дослідження. Вогнепальна зброя є найефективнішим засобом реалізації громадянами конституційного права на самозахист. Більшість розвинених країн світу (усталених демократій) надали таке право своїм громадянам, що сприяло зменшенню кількості насильницьких злочинів проти особи та злочинів проти власності. Світовими лідерами у володінні населенням вогнепальною зброєю є США, Швейцарія та Фінляндія з показником від 88 до 45 одиниць цивільної вогнепальної зброї на 100 осіб. В Україні цей показник становить 5,5 одиниці [16].

Досвід Прибалтики, Грузії й Молдови переконує, що надання громадянам права на цивільну вогнепальну зброю протягом року з моменту ухвалення відповідних законів знижує вуличну злочинність на 50–70%. Водночас введення жорстких правил та обмежень щодо володіння цивільною зброєю у Великій Британії призвело до стрімкого зростання кількості злочинів: на 88% збільшилася кількість злочинів із використанням насильства, на 101% – озброєних пограбувань, на 105% – зґвалтувань, на 24% – убивств (зростання за 5 років) [16].

На сьогодні обіг цивільної вогнепальної зброї законодавчо врегульовано спеціальними законами в усіх країнах Європи та в більшості пострадянських країн; обіг короткоствольної вогнепальної зброї дозволено в більшості країн Європи, зокрема Естонії, Латвії, Литви, Молдові, Білорусі [16].

Досвід зазначених країн свідчить, що офіційно зареєстрована цивільна зброя використовується під час вчинення умисних злочинів менше ніж в 0,001% випадків загальної кількості злочинів [16].

З огляду на те, що держава нині не в змозі забезпечити своїх громадян від злочинних посягань, володіння громадянами вогнепальною зброєю буде стримувальним фактором для

значної частини злочинців. Крім того, уже сьогодні громадяни України легально володіють вогнепальною зброєю в загальній кількості близько 2 млн одиниць, а за даними Міністерства внутрішніх справ України, протягом 2012 р. було вчинено всього 48 злочинів із використанням легальної зброї (у тому числі з необережними злочинами та випадками перевищення меж необхідної оборони), тобто 0,0024% загальної кількості легальної вогнепальної зброї в Україні [16]. Близько 0,5 млн осіб використовують вогнепальну зброю у зв'язку зі службовою й професійною діяльністю [21]. Водночас організація «Small Arms Survey» (Женева, Швейцарія), яка досліджує питання обігу нелегальної вогнепальної зброї у світі, стверджує, що в Україні в нелегальному обігу перебуває понад 3 млн одиниць вогнепальної зброї [16].

Незважаючи на таку кількість зброї в обігу, ці правовідносини в країні досі не врегульовано жодним законом [16]. Чинне законодавство України в частині регулювання обігу зброї й вибухових речовин містить чимало прогалин і суперечностей, які потребують обов'язкового та негайного усунення. Адже неможливо досягти належного рівня правозастосування недосконалого законодавства. Так, на сьогодні в Україні відсутнє законодавче визначення понять «зброя» й «вогнепальна зброя» [20, с. 326]. Відсутнє також законодавче визначення вибухових речовин.

Загалом питання обігу зброї, у тому числі вогнепальної, вибухових речовин в Україні регулюється винятково на підзаконному рівні. Так, чи не основними нормативно-правовими актами в цій сфері є Інструкція про порядок придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання зброї та боєприпасів до неї на державних підприємствах, що належать до сфери управління Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, від 24 жовтня 2013 р. [13], Інструкція про порядок придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної зброї та боєприпасів до неї працівниками відомчої воєнізованої охорони на підприємствах, в установах і організаціях системи держрезерву України [14; 15], Інструкція про порядок виготовлення, придбання зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 21 серпня 1998 р. № 622 [12].

Законодавчі акти України, які регулюють обіг зброї, не містять визначення цього поняття, у них відсутня також класифікація, яка охоплювала б усе коло предметів, на яке має поширюватись відповідний адміністративно-правовий режим [18, с. 112]. До таких документів варто віднести Конституцію України [1], Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [6], Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [5], Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів» [8], Закон України «Про національну поліцію» [7], Кримінальний кодекс України [3], Кодекс України про адміністративні правопорушення [2], Цивільний кодекс України [4].

Певною мірою цю законодавчу прогалину заповнює судова практика. Так, Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26 квітня 2002 р. № 3 [11] визначає, що до вогнепальної зброї, яка є предметом злочинів, передбачених ст. ст. 262–264, 410 Кримінального кодексу України, належать усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї, як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється під час згорання вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей).

Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» бойовими припасами визнаються патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному

вигляді, споряджені вибуховою речовиною й призначені для стрільби з вогнепальної зброї або для вчинення вибуху. Патрони й набой до гладкоствольної мисливської зброї, а також патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, не є предметом злочинів, передбачених ст. ст. 262, 263 Кримінального кодексу України.

Отже, зброя (насамперед вогнепальна), виступаючи засобом або знаряддям злочину, є водночас одним із факторів насильницької злочинності. Л.М. Кулик виділяє збройну злочинність як складовий елемент насильницької злочинності, що включає в себе всі насильницькі злочини, під час вчинення яких використовувалась вогнепальна зброя, у тому числі гладкоствольна мисливська, незалежно від їх кримінально-правової оцінки в контексті правомірності володіння такою зброєю [19, с. 47].

Чинні нормативні акти Міністерства внутрішніх справ України, які регламентують обіг вогнепальної зброї в державі, фактично дублюють основні положення колишнього радянського законодавства. Більшість норм нині є анахронізмом та не регламентують навіть усталені суспільні відносини у сфері обігу зброї. Так, дотепер відсутній єдиний державний реєстр власників зброї, не визначено правові підстави діяльності стрілецьких спортивних організацій, немає будь-якої класифікації сучасної зброї тощо.

Відсутня узгоджена термінологія й класифікація, що, з одного боку, призводить до вільного трактування та неузгодженості, а з іншого – створює підґрунтя для зростання корупції в цій сфері. Такий стан справ не може ні забезпечити нормальне врегулювання вже наявних суспільних відносин, ні гарантувати громадянам, що їх право на володіння зброєю не буде узурпуватись із боку влади в майбутньому [16].

В Україні з 1998 р. на розсуд народних депутатів було винесено 9 законопроектів про зброю. Однак лише на початку 2004 р. законопроект за № 1171-д досяг у законодавчому процесі найбільш позитивних результатів: Верховна Рада України 4 березня 2004 р. прийняла його в першому читанні, незважаючи на те, що Комітет Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності спільно з Кабінетом Міністрів України доопрацював законопроект, який було схвалено парламентом у першому читанні. Навелою в цьому напрямі є проект Закону України «Про обіг зброї невійськового призначення», яким передбачається врегулювання питання набуття права власності на зброю невійськового призначення, особливості її зберігання, користування нею, спадкування й відчуження. Цей законопроект спрямовується на посилення захисту життя та здоров'я, прав і свобод громадян, власності всіх форм, охорони громадського порядку й навколишнього природного середовища, створення умов для військово-патріотичного виховання молоді, розвитку вітчизняного збройового виробництва, стрілецького спорту, а також зміцнення міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю та незаконним розповсюдженням зброї [17]. У ньому наведено чітке законодавче визначення основних видів зброї, а також встановлено єдиний порядок придбання, зберігання, використання й застосування службової та цивільної зброї, здійснено більш детальну, порівняно з проектом Закону України «Про зброю», класифікацію зброї й боєприпасів, деталізовано види та типи зброї, які можуть знаходитись у власності громадян, спортивних, мисливських та інших організацій.

На сьогодні існують два законопроекти щодо обігу зброї та вибухових речовин: проект Закону України «Про цивільну зброю і боєприпаси» та проект Закону України «Про зброю» (громадський проект). Проект Закону України «Про цивільну зброю і боєприпаси» регулює правовідносини, що виникають під час обігу в Україні зброї й бойових припасів, та спрямовується на захист життя й здоров'я громадян, власності, охорону громадського порядку та громадської безпеки, природи й природних ресурсів, зміцнення міжнародної співпраці в боротьбі зі злочинністю та незаконним розповсюдженням зброї [16]. Структурно цей проект містить такі елементи: Розділ 1 «Загальні положення»; Розділ 2 «Єдиний державний реєстр зброї України»; Розділ 3 «Основи обігу цивільної зброї та боєприпасів»; Розділ 4 «Особливості реалізації та припинення прав, пов'язаних з володінням цивільною зброєю та боєприпасами, а також здійснення діяльності, пов'язаної з обігом цивільної зброї»; Розділ 5 «Застосування

зброї»; Розділ 6 «Стрілецькі тири та стрільбища, загальні вимоги щодо заняття стрільбою та проведення спортивних змагань зі стрільби»; Розділ 7 «Господарська діяльність у сфері обігу цивільної зброї і боєприпасів»; Розділ 8 «Володіння та користування зброєю і боєприпасами іноземцями та особами без громадянства на території України. Тимчасове ввезення цивільної зброї і боєприпасів на територію України, тимчасове вивезення цивільної зброї та боєприпасів з території України»; Розділ 9 «Державний та громадський контроль у сфері обігу цивільної зброї боєприпасів, відповідальність за порушення законодавства у сфері обігу та використання зброї і боєприпасів»; Розділ 10 «Дія міжнародних договорів»; Прикінцеві положення.

Проект Закону України «Про зброю» встановлює право на володіння зброєю й боєприпасами, визначає умови, порядок і правила придбання зброї й боєприпасів фізичними та юридичними особами, володіння ними, їх зберігання, переміщення, використання й застосування, позбавлення права на володіння зброєю та її вилучення, регламентує ведення господарської діяльності у сфері виробництва й обігу боєприпасів і зброї, створення та діяльності тирів, стрільбищ і стрілецьких комплексів, надання послуг із навчально-тренувальної й розважальної стрільби, організації курсів із підготовки власників зброї, а також організації навчально-тренувальної стрільби та спортивних змагань зі стрільби, а також визначає коло прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, повноваження органів державної влади й управління у сфері обігу зброї та боєприпасів і надання послуг, пов'язаних із використанням зброї й боєприпасів [17].

Структурно цей законопроект містить такі елементи: Розділ 1 «Загальні положення»; Розділ 2 «Класифікація зброї та боєприпасів»; Розділ 3 «Державний реєстр зброї»; Розділ 4 «Придбання зброї та боєприпасів та володіння ними»; Розділ 5 «Зберігання, носіння та транспортування зброї та боєприпасів»; Розділ 6 «Використання зброї та боєприпасів»; Розділ 7 «Колекціонування зброї та боєприпасів, організація виставок»; Розділ 8 «Господарська діяльність у сфері виробництва, ремонту та обігу зброї і боєприпасів»; Розділ 9 «Створення тирів, стрільбищ, стрілецьких комплексів, організація курсів з підготовки власників зброї, організація навчально-тренувальної стрільби та спортивних змагань зі стрільби»; Розділ 10 «Анулювання дозволів на носіння та дозволів на зберігання зброї та боєприпасів»; Розділ 11 «Вилучення, спадкування, дарування, реалізація зброї та боєприпасів»; Розділ 12 «Утилізація зброї та боєприпасів»; Розділ 13 «Особливості регулювання обігу окремих категорій (видів) зброї»; Розділ 14 «Тимчасове та постійне ввезення зброї та боєприпасів на територію України, тимчасове та постійне вивезення зброї та боєприпасів з території України, транзит зброї та боєприпасів. Користування зброєю та боєприпасами іноземцями та особами без громадянства на території України»; Розділ 15 «Державний та громадський контроль. Відповідальність за порушення у сфері виробництва, ремонту, обігу, використання зброї та боєприпасів»; Розділ 16 «Заклучні і Перехідні положення» [17].

Вирішити вказані проблеми можна лише шляхом комплексних дій: як внесенням змін та доповнень до чинного законодавства, так і прийняттям відповідного нормативно-правового акта. Врегулювання особливостей вогнепальної зброї й бойових припасів до неї як предмета злочину стане можливим лише в разі детального правового врегулювання обігу зброї в Україні. Вважаємо, що це стане можливим лише за умови прийняття єдиного законодавчого акта, який врегулює право громадян на зброю, встановить порядок його реалізації та чітко визначить такі поняття, як «цивільна зброя», «травматична зброя», «зброя самооборони» тощо [20, с. 329], а також «зброя», «вибухові речовини».

З огляду на аналіз нормативно-правового регулювання обігу зброї А.В. Корнієць пропонує прийняти Закон України «Про зброю», який регулюватиме загальний порядок обігу всіх видів зброї, та Закон України «Про обіг зброї невійськового призначення», у якому деталізуватиметься дозвільна процедура зазначеного в ньому виду зброї [18, с. 113–114].

На нашу думку, доцільними є розробка та прийняття єдиного Закону України «Про обіг зброї та вибухових речовин», який врегулює право громадян на зброю та встановить порядок його реалізації, а також чітко визначить такі поняття, як «цивільна зброя», «травматична зброя», «зброя самооборони», «зброя», «вибухові речовини».

Законодавчий акт, який має детально врегулювати обіг зброї, є нагальною потребою суспільства. Це не в останню чергу пов'язано з тим, що державний контроль над обігом зброї, у тому числі невійськового призначення, є важливим аспектом протидії злочинності. Зброя, у тому числі така, що законно перебуває у власності громадян і юридичних осіб (гладкоствольна мисливська, травматична, газова, спортивна та холодна), часто виступає знаряддям вчинення насильницьких злочинів [20, с. 328].

Висновки. Таким чином, сучасний стан нормативно-правового регулювання обігу зброї та вибухових речовин потребує вдосконалення. Впровадження запропонованих заходів допоможе зменшити кількість протиріч і неточностей та вдосконалити нормативно-правове регулювання цього питання, а також підвищити ефективність правозастосування чинного законодавства в частині регулювання обігу зброї й вибухових речовин.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
5. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 6 вересня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – Ст. 483.
6. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 23. – Ст. 158.
7. Про національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
8. Про перевезення небезпечних вантажів : Закон України від 6 квітня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 28. – Ст. 222.
9. Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення : Закон України від 23 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 138.
10. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнятий Законом України від 2 квітня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_792.
11. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02/conv/print1399024824292411>.
12. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : Наказ Міністерства юстиції України від 21 серпня 1998 р. № 622 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98>.
13. Інструкція про порядок придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання зброї та боеприпасів до неї на державних підприємствах, що належать до сфери управління Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від, 24 жовтня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1938-13/conv>.

14. Інструкція визначає порядок придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної зброї, боєприпасів до зброї на підприємствах, в установах та організаціях системи держрезерву України.

15. Інструкція про порядок придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної зброї та боєприпасів до неї працівниками відомчої воєнізованої охорони на підприємствах, в установах та організаціях системи держрезерву України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1414-10>.

16. Про цивільну зброю і боєприпаси : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zbroya.info/uk/blog/2955_zakon-ukrayini-pro-tsivilnu-zbroiu-i-boiepriyasi-onovlena-redaktsiia-za-rezultatami-gromadskogo-obgovorennia.

17. Про зброю : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbroya.info/uk/kb/zakon-pro-zbroiu>.

18. Корнієць А.В. Сучасний стан та перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання обігу зброї та вибухових речовин / А.В. Корнієць // Право і безпека. – 2010. – № 2. – С. 111–116.

19. Кулик Л.М. Боротьба зі злочинами, що вчиняються з використанням зброї : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Л.М. Кулик ; ЗІОІ ДДУВС. – Запоріжжя, 2006. – 226 с.

20. Терещук А.О. Вогнепальна зброя та бойові припаси до неї як предмет злочину / А.О.Терещук // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 326–330.

21. Українська асоціація власників зброї [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zbroya.info/uk/kb/home>.

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА****БОГАТИРЬОВ І. Г.,**

доктор юридичних наук, професор кафедри
кримінально-виконавчого права,
Заслужений діяч науки і техніки України
(Інститут кримінально-виконавчої служби)

УДК 343. 8**ВЧЕННЯ ПРО ЖЕРТВУ ЗЛОЧИНУ В КРИМІНОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

У статті розкрито вчення про жертву злочину через призму віктимності і віктимної поведінки у кримінологічній науці. Обґрунтовується дві теорії стати жертвою злочину, перша – це схильність індивідуума стати жертвою злочину, а друга – це теорія адекватної поведінки, тобто високий контроль індивідуума за власною поведінкою.

Ключові слова: вчення, жертва злочину, кримінологічна наука, теорія, віктимність, віктимна поведінка.

В статье раскрыто учение о жертве преступления через призму виктимности и виктимного поведения у криминологической науке. Обосновывается две теории быть жертвой преступления, первая – это склонность индивида стать жертвой преступления, а вторая – это теория адекватного поведения, когда у индивида высокий контроль за собственным поведением.

Ключевые слова: учение, жертва преступления, криминологическая наука, виктимность, виктимное поведение.

The article explores theory of crime victim through victim and victim behavior in criminological science. It is researched two grounded theory of becoming a crime victim, first theory deals with propensity of an individual to become a crime victim, and second theory shows adequate behavior, that is controled by a person's behavior.

Key words: theory, crime victim, criminological science, victimization, behavior victim.

Вступ. Враховуючи той факт, що злочинність в Україні зростає, криміногенна ситуація погіршується, відбувається девальвація моральних цінностей, зростає правовий нігілізм, безробіття, корупція в середовищі влади, на порядок денний стає питання розвитку кримінологічної віктимології, наукове напрацювання якої зазначає потребу у вивченні, зокрема: ймовірності стати жертвою злочину; віктимогенних факторів (детермінанти), які сприяють вчиненню злочину; поведінки жертви у конкретній життєвій ситуації; зниження ризику стати жертвою злочину; вміння жертви відшкодувати шкоду, заподіяну злочином тощо.

Кримінологічна віктимологія початково сформувалася у самостійний науково прикладний напрям саме в межах кримінологічної науки. Сьогодні предмет віктимології вчені розглядають як у широкому смислі – це наука про безпечність життєдіяльності людини [1, с. 8], так і у вузькому – це потерпілий (жертва) від злочину [2, с. 41].

Не вдаючись у наукову дискусію з цього приводу, все ж таки, слід зауважити, що ми підтримуємо думку тих учених-кримінологів, які вважають предметом віктимології «вчення про жертву злочину». Отже, жертвою злочину є людина, яка зазнала фізичної, моральної або майнової шкоди від злочину і потребує від держави спеціального захисту.

На жаль, і дотепер у кримінологічній науці не вирішеним залишається питання, що є первинним для держави – захист жертви від злочину і поновлення її у правах, або відплата злочинцю за нанесену ним шкоду вчиненим злочином.

Теоретичною основою написання статті стали праці відомих вітчизняних та зарубіжних учених-кримінологів, серед яких: О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, В.І. Полубінський, О.М. Литвинов, О.Є. Михайлов, В.Я. Рибальська, Д.В. Рівман, В.О. Туляков, Л.В. Франк, О.М. Юрченко та ін.

Постановка завдання. Метою статті є вчення про жертву злочину в кримінологічній науці. Дана проблема розглядається з позицій теорії схильності індивідууму стати жертвою злочину, а з іншого боку – теорією адекватної поведінки, тобто високого контролю особи за власною поведінкою.

Результати дослідження. Важливо засвідчити, що сьогодні є великий масив наукових напрацювань щодо вчення про жертву злочину. Саме кримінологічна віктимологія розробляє загальне вчення про жертву злочину, формує його понятійний апарат, доводить, що ймовірність стати жертвою злочину залежить від особливого феномену – віктимності. Однак нам не слід забувати, що в кримінологічній науці вчені вживають також поняття і «потерпілий» від злочину. І якщо для кримінологічної науки їх можна вважати синонімами, то для інших юридичних наук у поняття «потерпілий» вкладається дещо інше значення [6, с. 202].

Не вдаючись у дискусію, звернімося до науки психології. Серед них – В.Е. Христенко, вивчаючи психологію жертви, стверджує, що поняття потерпілий – це термін, встановлений законом, а жертва злочину не завжди може отримати статус «потерпілого», хоча фактично ним є [3, с. 22].

Отже, у віктимологічному плані, розглядаючи потерпілого як безпосередню жертву злочину, кримінологічна віктимологія виправдовує використання таких понять і вважає їх різновидами жертви.

Щодо класифікації жертв злочину, слід звернути увагу на їх розподіл у кримінологічній науці. Так, за характером поведінки їх розділяють на агресивних (тобто тих, хто ініціює конфлікти, вдається до образ, насильства тощо). Таким чином, теорія ролей дає ключ до розуміння багатьох проблем, що вирішуються у кримінологічній віктимології.

Засновник кримінологічної віктимології Д.В. Ривман запропонував таку класифікацію жертв злочину: потенційні жертви (це жертви, яким спричинення шкоди не відбулося); реальні жертви (це ті, які зазнали шкоди); латентні жертви (ті, які залишилися поза обліком статистики). Дана класифікація, на нашу думку, дозволяє виявити та дослідити взаємозв'язок окремих видів злочинів і конкретних видів жертв, виокремити фігурантів латентних жертв злочинності.

Цікавою, як нам здається, є запропонована класифікація В.І. Полубінським, який вважає, що поняття «жертва» включає дві групи осіб. До першої він відносить тих осіб, які визнані законом потерпілими, до другої – особи, не визнані законом в установленому порядку в якості таких [5, с. 4].

Серед категорій «жертви злочину» вчені-кримінологи виділяють загальносоціальні, правові та кримінологічні виміри. З позиції загальносоціального виміру жертва – це виключно фізична особа, яка внаслідок злочинного посягання, вчиненого відносно неї, зазнала або не зазнала ту чи іншу шкоду.

Жертва у правовому вимірі набуває свого статусу внаслідок злочинного посягання на неї з боку злочинця, і таке посягання спричинило моральну, фізичну або майнову шкоду. Дискусійною є проблема, кого слід відносити до жертви (потерпілого) від злочину.

З цього приводу цікавою є позиція вітчизняного кримінолога В.О. Тулякова, який пише, що вважається не лише не науковим, але й аморальним виключати рикошетних жертв

і суб'єктів злочинів без жертв із сукупності об'єктів, що охоплюються поняттям «жертва злочину» за тими підставами, що перші тільки опосередковано пов'язані зі злочинном, а інші – самі своєю поведінкою створили несприятливі наслідки, що призвели до кримінального результату [4, с. 116].

Щодо жертви у кримінологічному вимірі, то її сьогодні вчені-кримінологи розглядають з трьох позицій: перша – жертвою злочину може бути тільки фізична особа; друга – жертвою злочину може бути тільки той, хто постраждав від злочинних діянь; третя – жертвою злочину може бути особа, незалежно від визнання її кримінально-процесуальним законом в якості потерпілого.

Важливе значення у дослідженні жертви злочину є її віктимність. Саме вона у кримінологічній науці визначається, як підвищена здатність особи в силу моральних і фізичних властивостей стати за певних обставин жертвою злочину.

Ми поділяємо позицію Б.М. Головкина, що віктимність присутня не кожній людині, а тому її поведінка в конкретній життєвій ситуації жодним чином не впливає на формування злочинного посягання. Це означає, що жертвою злочину може бути будь-хто [8]. От чому, за дослідженням школи «Інтелект» більшість людей опиняються у ролі жертви не в силу їх індивідуальної віктимності, а в силу певних обставин, які її привели до цього.

Віктимність визначається, як можливість особи стати жертвою злочину в ситуації, коли такі наслідки могли б і не наступати, якби жертва проявила здоровий глузд, обережність та обачність при вирішенні тих чи інших проблем. Віктимність, на думку О.М. Джужи, – це здатність людини ставати жертвою злочину, що безпосередньо пов'язана з будь-якими особливостями особи й поведінки самого потерпілого, або виниклими на цій основі специфічними взаєминами зі злочинцем [7, с. 60].

Вважається, що віктимність має дві складові, з одного боку, її пов'язують з проблемами соціалізації особи (професійна або рольова віктимність), а з іншого – біологічне (природне) походження віктимності, яке пов'язане із фізіологічними особливостями, патологічним станом психіки особи, що суттєво підвищує її вразливість перед злочинним посяганням. У кримінологічній віктимології існує три види віктимності: індивідуальна віктимність, групова і масова віктимність. Коротко охарактеризуємо кожний вид віктимності.

Найбільш поширеною вважається індивідуальна віктимність, яка передбачає сукупність фізіологічних, психічних та соціальних ознак, які створюють певні умови і мотивують особу наражатися на небезпеку стати жертвою злочину. Отже, особа своїми діями і власною поведінкою стає об'єктом злочинного посягання. За загальним правилом індивідуальна віктимність формується до вчинення злочину, а утворюється під час виникнення конкретної життєвої ситуації. Деякі вчені вважають, що момент її виникнення та реалізація злочинного посягання може збігатися.

Однак слід мати на увазі, що віктимна ситуація виникає як результат взаємозв'язку між злочинцем і жертвою. От чому ситуаційна складова віктимності передбачає сукупність об'єктивних обставин, які підсилюють її суб'єктивні риси та ознаки. Втім злочинна складова віктимності показує, що у жертви завжди є вибір: чинити опір, покликати на допомогу, не провокувати злочинця тощо.

Групова віктимність характеризується проявами окремої категорії людей за певних обставин наражатися на небезпеку заподіяння злочинної шкоди. Наприклад, хто може стати жертвою шахраїв – будь-хто, але найчастіше – це люди похилого віку. Хто є жертвами насильства в сім'ї – дружина і діти. Серед жертв згвалтувань лідирують жінки молодого віку.

Масова віктимність за дослідженням В.В. Голіни, Б.М. Головкина, М.Ю. Валуйської та інших зумовлена рівнем фактичної злочинності в державі та інтенсивністю поширення її у різних сферах суспільного життя, криміналізацією нових суспільно небезпечних діянь (тероризм, корупція), значною частиною латентних злочинів і їх жертв, загальним станом людини у соціумі, захищеності її прав у державі [10, с. 128].

Отже, спроба державних інституцій упередити наростання негативних наслідків злочинності в країні шляхом проведення загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та

індивідуально-профілактичних заходів із метою подолання масової віктимності населення поки що істотних результатів не дали.

Отже, завершуючи дискусію щодо розуміння віктимності, ми приходимо до висновку про те, що віктимність особи – це сукупність уроджених або соціально набутих нею властивостей чи життєвих обставин, які привертають увагу злочинця та формують у нього злочинний намір вчинити злочин саме відносно даної особи.

Щодо визначення віктимної поведінки жертви, то її слід розглядати, як дії або вчинки особи в конкретних життєвих ситуаціях. Саме віктимна поведінка особи впливає на мотивацію та рішення злочинця вибрати саме її жертвою свого злочинного посягання. От чому віктимна поведінка особи в конкретних життєвих ситуаціях відіграє неоднакову роль у механізмі злочинного посягання. З одного боку, вона може викликати мотив злочину, вчинення якого взагалі не планувалося, з іншого – створює умови, які полегшують досягнення мети злочинного посягання.

У кримінологічній віктимології можна зустріти різні види класифікації віктимної поведінки особи, але якщо їх узагальнити, то за змістом її вирізняють: провокуючу, легковажну, неправомірну та суспільно корисну. За формою провокація буває пасивною й активною, легковажна полягає в надмірній довірливості стороннім людям, неправомірна виражається у порушенні закону, суспільно корисна поведінка пов'язана із виконанням службових, громадських та професійних обов'язків.

Висновок. Отже, узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що жертва злочину є центральною категорією віктимології. Саме між злочинцем і жертвою існує тісний зв'язок, що дозволяє їм змінити свої ролі в процесі конкретної життєвої ситуації. Віктимність і віктимна поведінка відіграють важливу роль у дослідженні жертви злочину, і тісно пов'язані з латентною злочинністю.

Список використаних джерел:

1. Ривман Д.В. Криминальная виктимология: учебник / Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – 8 с.
2. Франк Л.В. Виктимология и виктимность / Л.В. Франк – Душанбе: – 1972. – С. 41–43.
3. Христенко В.Е. Психология жертвы. Учебн. пособие / В.Е. Христенко – Харьков: Консум, 2001. – 22 с.
4. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы / В.А. Туляков – Одесса: Юридична література, 2000. – 116 с.
5. Полубинський В.И. Криминальная виктимология. Что это такое? – М.: Знание. 1997. – 4 с.
6. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / колектив авторів // За заг. ред. Ю.В. Баулін, В.І. Борисова. – Х.: вид-во «Кросворд», 2008. – 202 с.
7. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред. проф. О.М. Джужі. – К.: Атіка, – 2006. – 352 с.
8. Головкін Б.М. Віктимізація населення України: стан, детермінація, запобігання // Теорія і практика правознавства. – Вип. 1 (5).
9. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. – Х.: Право, 2014. – 440 с.

ЛОМАКІНА А. А.,
здобувач кафедри кримінального
права та кримінології
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.9

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ЗАГАЛЬНО-СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано сучасний стан діяльності правоохоронних органів із протидії злочинам проти інтелектуальної власності. Розроблені пропозиції щодо підвищення ефективності запобігання злочинів проти інтелектуальної власності. Запропоновані відповідні зміни до чинного Кримінального кодексу України.

Ключові слова: злочини проти інтелектуальної власності, протидія злочинам проти інтелектуальної власності, запобігання злочинам проти інтелектуальної власності.

В статье проанализировано современное состояние деятельности правоохранительных органов по противодействию преступлениям против интеллектуальной собственности. Разработаны предложения по повышению эффективности предупреждения преступлений против интеллектуальной собственности. Предложены соответствующие изменения в действующий Уголовный кодекс Украины.

Ключевые слова: преступления против интеллектуальной собственности, противодействие преступлениям против интеллектуальной собственности, предупреждение преступлений против интеллектуальной собственности.

In article it is analysed modern state of law enforcement authorities activity from counteraction to crimes against intellectual property. The suggestions are worked out in relation to increase efficiency of prevention crimes against intellectual property. The corresponding changes are offered in current Criminal code of Ukraine.

Key words: crimes against intellectual property, counteraction to crimes against intellectual property, prevention of crimes against intellectual property.

Вступ. Сьогодні злочини проти інтелектуальної власності перетворилися для суспільства на реальну небезпеку системного характеру. Завдаючи істотних збитків фінансовій системі держави та суб'єктам господарювання різних форм власності, вони суттєво загрожують економічній безпеці країни та підривають авторитет держави у цілому. З розвитком сучасних технологій і впровадженням їх у різні сфери життєдіяльності суспільство стало вкрай залежним від сталого та чітко упорядкованого способу життя. Злочинці ж, зміст діяльності яких складають посягання на інтелектуальну власність, значно активізувалися. І стримати їх наміри можна лише шляхом запобігання реалізації їх задумів.

Не викликає сумніву, що основу кримінально-правового запобігання злочинів проти інтелектуальної власності в Україні складає чинний КК України, оскільки саме він охороняє інтелектуальну власність від найбільш небезпечних посягань – злочинів. При цьому ефективність процесу запобігання злочинам проти інтелектуальної власності на сучасному етапі розвитку України повинна базуватися як на сформованій інфраструктурі національної системи охорони інтелектуальної власності кримінально-правовими засобами, так і на

доскональності його нормативно-правової бази. На сьогодні ж остання, на жаль, не сприяє ефективності запобігання злочинам проти інтелектуальної власності. На необхідність удосконалення вітчизняного законодавства у зазначеній сфері дослідниками вже неодноразово зверталася увага законодавця. Різним аспектам можливих варіантів систематизації законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти інтелектуальної власності та відповідне реформування структури Особливої частини КК України присвячені праці багатьох фахівців у галузі кримінального права. У різні часи ці проблеми ставали об'єктом дослідження Л.О. Белявського, М.С. Таганцева, А.А. Жижиленка, Г.І. Волкова, Б.З. Здравомислова, О.О. Дудорова, Н.Д. Дурманова, П.П. Андрущенко, А.С. Нерсисян, П.С. Берзіна, М.І. Хавронюка, А.М. Ковалю, В.Д. Гулкевича, О.М. Крижного, В.Б. Харченка, С.Я. Лихової та інших учених. Але всі ці питання не втратили своєї актуальності і сьогодні.

Постановка завдання. Тому метою даної статті є аналіз існуючого сучасного становища справ у сфері запобігання злочинів проти інтелектуальної власності і розробка пропозицій щодо підвищення ефективності цієї діяльності.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 3 чинного КК України вітчизняне кримінальне законодавство ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних нормах і принципах міжнародного права. Тому і кримінально-правова охорона інтелектуальної власності має базуватися на міжнародно-правових нормах. Ці норми містяться у міжнародних правових актах, ратифікованих Верховною Радою України (Мадридська угода про припинення неправдивих або оманливих вказівок походження товарів (1891 р.), Лісабонська угода про найменування місць походження та їх міжнародну реєстрацію (1958 р.), Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин (1961 р.), Договір про закони щодо товарних знаків (1994 р.), Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право (1996 р.), Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми (1996 р.) тощо), серед яких є і Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) (1994 р.), у ст. 61, зокрема, наголошується на тому, що країни-члени Угоди мають забезпечувати застосування кримінального покарання у випадках навмисної фальсифікації об'єктів інтелектуальної власності у комерційних масштабах. При цьому заходи покарання мають включати і грошові штрафи, і конфіскацію, і ув'язнення, і знищення товарів та будь-яких матеріалів або обладнання, використаних під час вчинення правопорушень. І вони повинні бути достатніми для того, щоб слугувати засобом стримування таких діянь [1].

Виходячи з цього, у вітчизняному кримінальному законодавстві слід реалізовувати нові сучасні пріоритети. Відомо, що ст. 1 КК України серед завдань кримінального закону визначає першочерговість правового забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина (а отже, прав та свобод у сфері інтелектуальної власності) порівняно з охороною інтересів держави. Тобто, виходячи із положень вже вказаної статті та ст. 3 КК України, а також із урахуванням міжнародного досвіду правового регулювання та національного законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності, кримінально-правовій охороні інтелектуальної власності повинен надаватися пріоритет, а кримінально-правовій політиці стосовно охорони інтелектуальної власності – рівень Конституції України та загальновизнаних норм і принципів міжнародного права. При цьому саме у Конституції України (ст. ст. 41 та 54) закріплюються фундаментальні права та свободи людини і громадянина у сфері інтелектуальної власності, а ратифікованими Верховною Радою України міжнародно-правовими актами на рівні міжнародного співтовариства встановлюються високі вимоги до правової охорони інтелектуальної власності. Саме цими пріоритетами і повинен керуватися кримінальний закон при встановленні кримінальної відповідальності за злочини проти інтелектуальної власності.

Вирішуючи завдання реалізації нових пріоритетів, під час удосконалення кримінального законодавства слід також обов'язково дотримуватись і принципу системності. Як відомо, норми Особливої частини КК України мають бути розміщені у кримінальному законі за певною системою і у певній послідовності. В основу цієї системи покладено розподіл її елементів залежно від родових об'єктів злочинів. На цей критерій здебільшого прямо вка-

зує найменування кожного розділу Особливої частини КК України. На жаль, доводиться констатувати, що з точки зору принципу системності кримінальне законодавство України далеке від досконалості. І таку позицію поділяє більшість фахівців у галузі вітчизняного кримінального права, які у той чи інший спосіб торкаються проблеми системності кримінального законодавства України, і неодноразово наголошували на чисельних порушеннях вимог системності у чинному кримінальному законодавстві та наявності у ньому чисельних системних протиріч [2, с. 229–230; 3, с. 157–159 та інші]. В ідеалі кримінальне законодавство повинне бути логічно завершеною, послідовною, внутрішньо єдиною і цілісною системою норм та інститутів, побудованих і функціонуючих на єдиних принципах та спільних засадах, але у реальній дійсності вітчизняному кримінальному законодавству до цього ідеалу ще далеко. Тим більше, що принципу системності не відповідають і зміни кодексу останніх років, оскільки законодавець часто є непослідовним у власних рішеннях і нерідко нехтує системним підходом під час внесення змін і доповнень до КК України.

Як наслідок, аналіз цих змін та доповнень у цілому ряді випадків свідчить про відсутність системного підходу. І яскравим прикладом дефектів системності та системного підходу законодавця як на етапі розробки і прийняття КК України (у 2001 р.), так і під час внесення до нього змін та доповнень є кримінальне законодавство про відповідальність за злочини проти інтелектуальної власності. Як уже зазначалося раніше, норми про відповідальність за злочини проти інтелектуальної власності перебувають у двох різних розділах КК України (розділі V («Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина») (ст. ст. 176 («Порушення авторського права і суміжних прав») і 177 («Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію»)) та розділі VII («Злочини у сфері господарської діяльності») (ст. ст. 203-1 («Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва»), 229 («Незаконне використання знаків для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару»), 231 («Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю») і 232 («Розголошення комерційної або банківської таємниці»)) (останні дві статті – у частинах незаконного використання або використання, а також розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю)). Щоправда, окремі автори вважають перелік статей, які містять склади злочинів проти інтелектуальної власності, не повним. При цьому у літературі інколи висловлюється думка про те, що необхідно більш уважно ставитися до ст. 420 ЦК України, яка містить перелік конкретних об'єктів правової охорони, що підпадають під поняття інтелектуальної власності. Серед них, зокрема, є і комп'ютерні програми, у зв'язку з чим, на їх переконання, необхідно віднести до злочинів проти інтелектуальної власності злочини, що містяться у розділі XVI КК України («Злочини у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку») (ст. ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1) – так звані комп'ютерні злочини [4, с. 265; 5, с. 610]. Дійсно, з точки зору цивільного законодавства комп'ютерна програма є одним із об'єктів інтелектуальної власності (ст. 420 ЦК України). Авторське право на всі види комп'ютерних програм (у тому числі в автоматизованих системах і програмних комплексах), які можуть бути виражені будь-якою мовою та у будь-якій формі, включаючи вихідний текст і об'єктний код, охороняються аналогічно авторському праву на твори літератури (ст. 433 ЦК України). У кримінальному ж законодавстві авторське право перебуває під охороною ст. 176 КК України («Порушення авторського права і суміжних прав»), тому до злочинів проти інтелектуальної власності не можна віднести так звані комп'ютерні злочини (ст. ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1), тим більше, що у них є власний родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки інформації та систем обробки інформації із використанням електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів).

Таким чином, склади злочинів, передбачених розділом XVI КК України, не належать до злочинів проти інтелектуальної власності, оскільки фігурування в якості предмета злочи-

ну будь-якого об'єкта інтелектуальної власності не завжди дозволяє віднести той чи інший злочин до злочинів проти інтелектуальної власності, як це можна зробити зі складами злочинів, викладених у ст. ст. 176, 177, 203-1, 229, 231 та 232 (останні дві статті – у частинах незаконного використання або використання, а також розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю). Підтвердження тези про те, що предмет злочину не завжди є єдиним критерієм у визначенні об'єкта злочину, простежується як на законодавчому, так і на правозастосовному рівнях. Так, законодавець, як правило, описує об'єкт злочину через особливості предмета посягання або потерпілого, ознак посягання, а також місць вчинення злочинів. У правозастосовній діяльності наявність об'єкта злочину встановлюється шляхом аналізу всіх обставин скоєного, визначення об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину: предмета злочину, способу вчинення злочину, мотиву, мети злочину тощо [6, с. 146]. Отож, комплексний аналіз Особливої частини КК України дозволяє дійти висновку, що злочини проти інтелектуальної власності, крім тих, склади яких містяться у ст. ст. 176, 177, 203-1, 229, 231 та 232 (останні дві статті – у частинах незаконного використання або використання, а також розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю), відсутні.

Одразу ж постає питання: а чи доцільне розміщення складів злочинів, які мають спільний об'єкт посягання – суспільні відносини у сфері інтелектуальної власності – у різних розділах КК України? Вважаємо, що виходячи із системного підходу до кримінального законодавства, було б правильним ті статті, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти інтелектуальної власності, розмістити в одній структурній одиниці КК України. До того ж, у кримінальному законодавстві зарубіжних країн вже існують приклади, коли статті про відповідальність за злочини проти інтелектуальної власності перебувають в одній главі або одному розділі кримінального кодексу. Так, наприклад, у Кримінальному кодексі Іспанії всі статті про відповідальність за злочини проти інтелектуальної власності містяться у главі XI «Про злочини, пов'язані з інтелектуальною власністю, з ринком і споживачами» розділу VIII «Злочини проти власності та соціально-економічного порядку». Цьому виду злочинів присвячено одразу два відділи: «Охорона інтелектуальної власності» і «Охорона промислової власності» [7, с. 87–92]. У Кримінальному кодексі Болгарії є розділ VII «Злочини проти інтелектуальної власності» глави III «Злочини проти прав громадян» [8, с. 83–84]. Глава ж XXIX Кримінального кодексу Литви має назву «Злочини проти інтелектуальної і промислової власності» [9, с. 125]. Аналогічна форма кримінально-правової охорони застосовується й у таких країнах, як Естонія, Мексика, Перу та Фінляндія. А в ряді країн кримінальна відповідальність за злочини проти інтелектуальної власності встановлюється окремими статтями з відповідною назвою (ст. 189 «Посягання на інтелектуальну власність» розділу VIII «Економічні злочини» Кримінального кодексу Грузії [10, с. 226]), ст. 31.05 «Викрадення торговельних таємниць» (посягання на комерційну таємницю) глави 31 «Викрадення» розділу 7 «Посягання на власність» Кримінального кодексу штату Техас США [11, с. 269]) та нормативно-правовими актами деяких інших держав (Вірменії, Азербайджану, Казахстану, Таджикистану, Молдови тощо).

Подібне розташування норм про кримінальну відповідальність за злочини проти інтелектуальної власності у структурі Особливої частини кримінального закону ряд учених (П.П. Андрушко, Ю.Д. Бартман, П.С. Берзін, О.О. Дудоров, О.М. Мельник, О.Е. Радутний, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк) не вважає обґрунтованим і виправданим, критично ставлячись до пропозицій об'єднати норми вказаних статей в окремому розділі, і стверджуючи, що подібні зміни не тільки не сприятимуть вирішенню будь-яких функціональних завдань, але й здатні породжувати низку додаткових питань. При цьому частина з них (П.П. Андрушко, О.Е. Радутний, М.І. Хавронюк) погоджується, що специфіка правового регулювання суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності та в силу подвійної природи об'єктів інтелектуальної власності не дозволяє віднести склади цих злочинів ані до злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, ані до злочинів у сфері господарської діяльності. Між тим на сторінках наукової літератури все частіше зустрічаються пропозиції щодо необхідності згрупувати статті, що передбачають

відповідальність за злочинні посягання на інтелектуальну власність, в одному структурному елементі КК України. Наприклад, С.Я. Лихова відзначає доцільність виокремлення у КК України окремого розділу, присвяченого охороні інтелектуальної власності, як особливої категорії правовідносин, що дозволить урахувати своєрідність об'єкта злочинного посягання. Щоправда, автори таких пропозицій у власній конкретиці не є одноголосними. Так, одні фахівці (С.Я. Лихова, П.С. Берзін, А.М. Соловйова, В.Б. Харченко) доводять необхідність виокремлення спеціального розділу про злочини проти інтелектуальної власності, інші ж (А.С. Нерсисян, О.О. Тарасова, В.С. Ковальський) виступають за включення їх до складу вже існуючих розділів КК України.

Але якщо помістити злочини проти інтелектуальної власності до розділу V («Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»), то проти цього можна обгрунтовано заперечити, що, наприклад, торговельні марки та комерційна таємниця мають більше відношення не до цієї групи прав особи, а до сфери господарської діяльності, і, у першу чергу, це стосується торговельної марки, відносно якої не закріплено право авторства, оскільки вона не розглядається як результат творчої діяльності. Якщо ж розмістити статті про кримінальну відповідальність за злочин проти інтелектуальної власності у розділі VII («Злочини у сфері господарської діяльності»), то можна почути заперечення про те, що привласнення авторства на твори науки, літератури, мистецтва, винахід тощо у своїй більшості не торкається господарської діяльності.

Аналіз же структури КК України дозволяє дійти висновку про те, що законодавець розглядає в якості родового об'єкта злочинів проти інтелектуальної власності особистість, як єдність біологічних і соціальних якостей людини (розділ V) та відносини у сфері господарської діяльності (розділ VII). У цьому ж руслі визначаються і безпосередні об'єкти цих злочинів. Зокрема, для злочинів, відповідальність за які встановлена ст. 176 КК України, — це вільне, недискримінаційне користування громадянами України, іноземцями, особами без громадянства загальноновизнаними у світі правами і свободами, закріпленими Конституцією України, а також суспільні відносини, які забезпечують певні політичні, соціальні та особисті конституційні права і свободи людини і громадянина. Таким чином, мова йде про об'єкт, який відповідає змісту розділу V. Для тих же злочинів, відповідальність за які передбачена ст. ст. 203-1, 229, 231 і 232 КК України, в якості об'єкта розглядаються: суспільні відносини з приводу здійснення нормальної господарської діяльності з виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг; група однорідних взаємопов'язаних суспільних відносин, які складаються у сфері господарської діяльності; інтереси держави і окремих суб'єктів у сфері їх господарської діяльності [12, с. 301]; система охоронюваних державою суспільних відносин, що складаються у суспільстві, орієнтованих на розвиток ринкової економіки. У цьому випадку об'єкт відповідає змісту розділу VII КК України.

Між тим, аналіз природи результатів інтелектуальної творчої діяльності, а також умов їх використання дозволяє говорити про некоректність даних підходів до об'єкта злочинів проти інтелектуальної власності. Так, не можна погодитись із твердженням про те, що порушення права інтелектуальної власності посягає на суспільні відносини, пов'язані з реалізацією свободи творчості, адже останню слід розглядати, як право кожного самостійно, без втручання держави або інших осіб, в умовах відсутності цензури створювати одноосібно або за участю співавторів, здійснювати творчу діяльність у різних галузях. Так, вчинюючи злочини, передбачені ст. 176 КК України, винна особа не обмежує будь-якою свободою творчості. А тому перебування норм про ці злочини у розділі V («Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина») КК України не може бути визнане обгрунтованим.

Подібне можна сказати і про перебування норм про злочини проти інтелектуальної власності на результати науково-технічної творчості та результати індивідуалізації товарів (послуг) і їх виробників у розділі VII («Злочини у сфері господарської діяльності»), і оцінці об'єкта цих злочинів, як об'єкта, що відповідає цьому розділу. Головною особливістю інтелектуального продукту є його необмеженість у просторі та відповідна можливість од-

ночасного використання необмеженим колом осіб. Саме вона породжує специфіку змісту правомочностей на дані об'єкти.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що система і структура Особливої частини КК України не дозволяють об'єднати склади злочинів проти інтелектуальної власності в одному з уже існуючих розділів КК України без порушення принципу системності розміщення кримінально-правових норм. Тому системний підхід залишає тільки один варіант згрупувати злочини проти інтелектуальної власності без порушення принципів побудови Особливої частини КК України – виокремити самостійний розділ. Подібне реформування Особливої частини КК України стане безумовним її вдосконаленням з точки зору законодавчої техніки, яка і покликана, насамперед, відповідати за правильність побудови та розташування статей у відповідному розділі кримінального закону за родовим об'єктом злочину. До того ж, наявність окремого розділу Особливої частини КК України і відповідного єдиного родового об'єкта посягання дозволить виробити єдиний підхід до подальшого вдосконалення як самого розділу, у тому числі шляхом додавання до нього нових складів злочинів, які посягатимуть на ті об'єкти інтелектуальної власності, яких ще не існує, так і удосконалення його окремих вже чинних статей.

Список використаних джерел:

1. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
2. Панов М.І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства / М.І. Панов // Право України. – 2012. – № 6. – С. 227–241.
3. Татаров О.Ю. Тенденції вдосконалення кримінального законодавства України / О.Ю. Татаров // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 1. – С. 155–165.
4. Богатирьова О.І., Амелін О.В. Аналіз чинного законодавства про злочини у сфері використання комп'ютерних систем та комп'ютерних мереж / О.І. Богатирьова, О.В. Амелін // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 263–271.
5. Шишка І.Р. До проблеми кіберзлочинності в Україні / І.Р. Шишка // Право та управління. – 2012. – № 3. – С. 607–618.
6. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – [2-ге вид.]. – К.: ВД «Декор», 2013. – 786 с.
7. Уголовный кодекс Испании / Под ред. и с предисл. Н.Ф. Кузнецовой и Ф.М. Решетникова. – М., 1998. – 237 с.
8. Уголовный кодекс Республики Болгария / Науч. ред. А.И. Лукашова, перевод с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс». – 2001. – 298 с.
9. Уголовный кодекс Литовской Республики / Науч. ред. докт. юрид. наук проф. В. Павилониса; предисл. канд. юрид. наук, доц. Н.И. Манцева; вступит. статья докт. юрид. наук, проф. В. Павилониса, докт. юрид. наук, доц. А. Дракшене; пер. с лит. канд. филол. наук, доц. В.П. Казанскене. – СПб.: «Издательский центр Пресс», – 2003. – 470 с.
10. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред.-ие З.К. Бичава. Вступит. статья к. ю. н. доц. В.М. Михайлова. Обзорн. статья д. ю. н., проф. О. Гамкреидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 409 с.
11. Уголовный кодекс штата Техас / Научное редактирование и предисловие канд. юрид. наук, проф. И.Д. Козочкина. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс». – 2006. – 575 с.
12. Лемешко О. М. Зміни до Кримінального кодексу України в контексті гуманізації відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності / О.М. Лемешко, Б.Б. Стрілець // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2013. – Вип. 4. – С. 293–305.

ЛЕНЬ В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального
права та кримінології
(Національний гірничий університет)

ОЛІЙНИКОВ Г. В.,

кандидат медичних наук, доцент кафедри
кримінального права та кримінології
(Національний гірничий університет)

УДК 339.194+323.285

НЕЗАКОННИЙ ОБІГ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ, БОЙОВИХ ПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН ТА ПРИСТРОЇВ, ПОВ'ЯЗАНИЙ ІЗ ПРОВЕДЕННЯМ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ

У статті розглядаються питання запобігання та протидії незаконному розповсюдженню зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв, й вчинення з ними злочинів.

Ключові слова: злочинність, латентність, рівень злочинності, вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини та пристрої, незаконний обіг.

В статье рассматриваются вопросы предотвращения и противодействия незаконному распространению оружия, боевых припасов, взрывоопасных предметов и устройств, и совершения с ними преступлений.

Ключевые слова: преступность, латентность, уровень преступности, огнестрельное оружие, боевые припасы, взрывоопасные предметы и устройства, незаконный оборот.

The article deals with prevention and combating illicit proliferation of weapons, ammunition, explosive devices, and devices, and commit crimes with them.

Key words: criminality, latentness, level of criminality, shooting-iron, ammunition, explosive objects and devices, illegal turn.

Вступ. У процесі тривалої і непрості спроби розбудови України, як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, наскрізним стрижнем постає питання захисту, перш за все, людини, як найвищої соціальної цінності, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки, що задекларовані в Конституції України [1].

Натомість і кримінальний закон забезпечує охорону життя і здоров'я людини, її власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [2].

Досліджень незаконного обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв, пов'язаного з проведенням антитерористичної операції на сьогодні в Україні обмаль.

Основою досліджень у цьому напрямку завжди будуть слугувати наукові праці таких вітчизняних вчених-правників: О. Бандурки, А. Закалюка, А. Зелінського, В. Голіни, І. Даньшина, О. Дячкіна, О. Костенка, В. Ємельянова, О. Джужи, А. Бойка, О. Литвинова, В. Ли-

голоба, В. Шакуна, Б. Головкіна, В. Батиргарєєвої, Л. Давиденка, О. Титаренка, Л. Кулик, В. Негодченка та інших.

Постановка завдання. На сьогодні, слід відверто визнати, правоохоронні органи і суди держави не завжди справляються з визначеними функціями та поставленими завданнями. Економічні негаразди, певна розбалансованість в управлінні, непрофесіоналізм (відсутність глибинного знання предмета своєї роботи, її сутності та ін.), байдужість, ігнорування, супротив, дестабілізація, неконтрольована міграція, різке зuboжіння більшості людей в Україні внаслідок відверто невдалих, руйнівних реформ та багато інших проблем є підґрунтям для живлення і зростання злочинності. Так, зростає кількість вчинених, перш за все, умисних злочинів проти життя і здоров'я особи; громадської безпеки; у сфері господарської діяльності; власності та багатьох інших. Відомі українські вчені-кримінологи стверджують, що латентність цих видів злочинів є вкрай висока. Об'єктивних і суб'єктивних причин вказаному багато, але це є тема інших окремих досліджень [3, с. 175].

Результати дослідження. Злочинний світ швидко реагує на суттєве послаблення протидії і запобігання з боку відповідних державних органів, і як наслідок – загальний рівень злочинності на території України збільшився в рази й підвищилась суттєво її латентність. Особлива актуальність цих питань простежується зараз, коли на сході країни відбувається довготривала антитерористична операція, не приймаються своєчасні і адекватні суворі та непопулярні заходи щодо локалізації злочинних правопорушень, недопущення їх розповсюдження по всій Україні. Особи з кримінальним минулим, правопорушники з Донецької, Луганської областей та їх прихильники невпинно збільшують незаконний обіг вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, наркотиків тощо. Привозять зазначене в інші області України і окремі волонтери, нацгвардійці, представники самооборони, військові, співробітники МВС, СБУ, переселенці. Вимушені констатувати, що в багатьох областях України, а це, в першу чергу, Харківська, Одеська та м. Київ, а також Запорізька, Закарпатська, Рівненська, Полтавська, де вчиняються різні злочини з використанням вказаної вогнепальної зброї та бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, а то й терористичні акти, необхідно запроваджувати більш суворі і дієві заходи протидії та запобігання. Є велика вірогідність того, що частина незаконно завезеної зброї, бойових припасів та вибухових речовин і пристроїв чекає свого часу, тобто можуть вчинятися злочини з використанням вищезазначеного, зокрема і терористичні акти або втягнення у вчинення терористичного акту, або сприяння його вчинення, або створення терористичної групи чи терористичної організації. Якщо без «терористичної» діяльності, то це вже, як мінімум, кримінальна відповідальність за ст. 262 КК України (викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних речовин або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем), ст. 263 КК України (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами) та, можливо, ст. 263-1 КК України (незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв) [4, с. 428–429], або інші злочини проти громадської безпеки, або проти власності, а то й більш тяжкі, наприклад, злочини проти життя та здоров'я особи. Впевнені, правоохоронні органи, на жаль, не володіють усією інформацією. Причини цього не нові – це непрофесіоналізм, імітація протидії і запобігання, слабкість оперативно-розшукової, агентурної роботи, байдужість та ін. Правоохоронні органи намагаються запобігти вказаному незаконному обігу та вчиненню інших злочинів, але, на жаль, у них в більшості це не виходить, в першу чергу, з вищевказаних причин, і як наслідок – страждають громадяни, отримують поранення, часто не сумісні з життям. Керівництво різних правоохоронних органів, військових довгий час зволікало, не намагалось із якихось причин поставити перед керівництвом держави питання щодо введення суворого контролю за виїздом або в'їздом на територію, тимчасово контрольовані бойовиками і російськими військами, українських громадян. Запровадження там вкрай необхідних обмежувально-фільтраційних заходів, тобто ретельної перевірки осіб та догляду автотранспорту, речей, особистий огляд тощо. Для

виявлення терористів, інших злочинців, незаконної вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин і пристроїв та інших заборонених предметів, розшукуваних речей і предметів, а також наркотиків, радіоактивних матеріалів тощо. Це було зроблено і запроваджено набагато пізніше, ніж вимагала обстановка. З великим запізненням було офіційно облаштовано кілька пунктів виїзду/в'їзду, але до цього на блокпостах ретельного догляду не було, крім того, й раніше і зараз є багато другорядних, сільських, об'їзних доріг, якими ще й досі пересуваються неперевірені особи. Залізничний транспорт, зокрема і пасажирський та його пасажирів, також ретельно не оглядалися. Зізнаємося, потік хлинув, крім звичайних громадян, дійсно вимушених переселенців, їдуть усі, від тисяч агітаторів «руського миру» до різних злочинців і глибоко законспірованих та добре підготовлених агентів, терористів тощо. Нещодавно недосконалий і неефективний спосіб видачі перепусток ще більш спростили, послабили (для зменшення черг, з'явилась альтернатива – електронна заявка на перепустку), що аж ніяк не буде сприяти надійному захисту громадської безпеки в Україні. Перевірити всіх якісно за короткий час на блокпості неможливо. Вимушені констатувати, що ситуація в державі критична. Крім відкритого збройного конфлікту на сході країни з терористами, сепаратистами, а в окремих випадках – і з іноземними військовими, на території України нам протистоїть та, на жаль, ще й досі в окремих областях держави, вдало і професійно працює розвідка, агентура сусідньої держави. Вони вчиняють тяжкі, особливо тяжкі злочини, у яких гинуть і отримують поранення громадяни, розповсюджують відповідну друковану продукцію щодо порушення територіальної цілісності України, закликають до насильницької зміни конституційного ладу в державі, вербують окремих українців, розхитують ситуацію, а саме розповсюджують неправдиву, принизливу, ганебну інформацію про українські збройні сили, правоохоронні органи, антитерористичну операцію, поширюють невдоволення у населення владою тощо. Зізнаємося, певна частина українських громадян зайняла вичікувальну позицію, можливо, байдужу. Ця частина людей може себе проявити проти України завдяки роботі агітаторів «руського миру», агентури та розвідки сусідньої держави.

Виникає питання, хтось вираховував, скільки у цей період вчинено злочинів, загинуло або отримало поранення громадян, а саме через несвоєчасні управлінські рішення і не в повному обсязі прийняті заходи, та хто буде відповідати. Більше того, впевнені, ми знову «запізнюємося», вважаємо за необхідне проводити фільтраційні заходи. Незважаючи на відсутність у правоохоронних органів досвіду фільтраційної роботи, необхідно починати «на марші». Зробити так звані «буферні» зони, а це – до Донецької, Луганської областей, прилегли райони, прикордонних Харківської, Дніпропетровської та Запорізької областей, у яких остаточно або в більшості відповідним державним органам проводити всі фільтраційні, оперативно-розшукові, агентурні та інші заходи, дотримуючись максимально норм закону навіть у цих складних умовах війни, незважаючи на їх непопулярність, незручність, певну недемократичність, але гостру необхідність. Безумовно, що необхідно виділяти певні кошти на облаштування блочних модулів для тимчасового перебування певних категорій осіб, приміщень для харчування, тимчасових відділень банків, культурно-соціального побуту, підрозділу міграційної служби, автоперевізників, можливо, волонтерів та представників певних громадських, міжнародних організацій тощо. Буде велика вірогідність того, що суттєво зменшиться в центральні, західні та інші регіони України потік «різнокольорових» злочинців, сепаратистів, їх непримирених прихильників, прибічників, агітаторів, псевдопереселенців, а також різних заборонених та вибухонебезпечних предметів тощо. Більше того, певні з вищеперелічених категорій осіб під різними приводами мігрують і до країн Європи. Слід бути готовими до того, що буде нещадна і нищівна критика з усіх боків (як завжди, ми і її програємо), але це буде краще, ніж остаточно розвалиться держава, або в ній будуть постійно підриви, вибухи, підпали, людські жертви та зростання незадоволення людей, і, відповідно, досягнення тієї мети, що прагнуть певні сусідні держави, або байдужі до всього окремі інші. Слід визнати, як це не важко, нас чекають по всій території України багаторічні, довготривалі негативні наслідки того, що зараз на тимчасово (і це також, як мінімум, надовго) окупованій території Донецької, Луганської областей діють не тільки

злочинці, а й особи, які не є правопорушниками і вважають себе громадянами республік, що вони заснували на певних територіях вказаних областей, вихована ними молодь у душі ненависті до України, її історії, традицій та європейських перспектив. Без ілюзій необхідно усвідомлювати, як буде поводити себе молодь, якій ще зі школи надають установки про «новоросію», «руський мир», їм організують зустрічі з «воїнами» цих республік, проводиться відповідна військово-патріотична, культмасова, позашкільна робота, відбувається призов до військових формувань їхніх придуманих республік тощо. Вони всі вільно пересуваються територією держави.

Настала негайна потреба у свідомому ставленні до ролі, функцій і завдань недержавних охоронних, детективних організацій в Україні та їх сучасному законодавчому забезпеченні. Це величезний, невикористаний резерв професіоналів (у більшості співробітників МВС, СБУ, прокуратури, військових у відставці) у протидії злочинності. У переважній більшості держав світу недержавні охоронні, детективні організації вдало і результативно співпрацюють із правоохоронними органами, прикордонниками (в прикордонних областях), військовими, рятувальниками, міграційними та медичними службами. Безумовно, що взаємодія правоохоронних органів із недержавними охоронними, детективними організаціями повинна бути законодавчо закріплена, ретельно виписана з певними обмеженнями щодо функцій і завдань останніх, наприклад, заборона агентурної та більшість оперативно-розшукової діяльності.

Від навали злочинності дехто пропонує населенню захищатися самотійно і надати вогнепальну зброю, особливо від злочинців проти життя і здоров'я особи та проти власності. В більшості, це корисливо зацікавлені особи, а саме: власники магазинів із продажу зброї, виробники і її постачальники, та інші представники зброярського бізнесу, представники недержавних охоронних і детективних організацій, та представники різних громадських структур, пов'язаних із правоохоронними, військовими структурами, козацтвом тощо. Такі заклики і пропозиції не є новими, вперше вони були озвучені прихильниками доволі давно. Свого часу це обґрунтовував ще В. Недригайло. Одразу зазначимо, ми категорично проти законодавчого дозволу на володіння вогнепальною зброєю населенням, зокрема співробітниками недержавних охоронних, детективних організацій тощо. Безумовно, враховуючи вищезазначені проблеми в державі, а головне, українську ментальність, культурність, рівень і тенденції психічної захворюваності населення, зниження моральності, загальнодержавних і внутрішньосімейних прогалин виховання кількох поколінь, зміни ціннісних орієнтирів, освітнього рівня, зuboжіння більшості населення України, ставлення українських громадян до закону, відповідальності, авторитету влади, вживанню алкоголю та багатьох інших питань. Впевнені, у разі законодавчого дозволу на володіння вогнепальною зброєю хоча б певним категоріям цивільного населення, вже не говорячи про дозвіл для більшості населення, у нас будуть лунати постріли щодня в різних областях України, будуть гинути невинні люди або отримувати поранення [5, с. 137–138].

Офіційно оприлюднена статистична інформація свідчить, що в Україні кількість вчинених злочинів із використанням зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв невинно збільшується. Безумовно, що більшість цієї зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв незаконно потрапляє із зони АТО [6, с. 228]. Слід враховувати, що вказана злочинна діяльність є високо латентною, тобто офіційні дані – це лише «вершина айсбергу». Фахівці практики та вчені-кримінологи стверджують, що, як мінімум, зазначена злочинна діяльність у кілька разів вища.

Висновки. Отже, сучасні вимушені тимчасові обмежувально-фільтраційні, максимально прозорі заходи, детально регламентовані, з відповідним нормативно-правовим забезпеченням та налагоджена, дійсно реальна співпраця з недержавними охоронними, детективними організаціями, свідомими українськими громадянами стануть максимально надійним кордоном для нерозповсюдження незаконного обігу вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв, а також інших видів злочинної діяльності на всій території України. Безумовно, це відбудеться разом із професійною, злагодженою роботою

правоохоронних органів, військових, державних органів на місцях, та буде доволі надійною і гарантованою запорукою, в першу чергу, суттєвого зниження рівня різних видів злочинності в Україні, а також й неконтрольованої міграції.

Список використаних джерел:

1. Конституція України (із наст. змін. та доп.) / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-ге вид., допов. – Х.: Право, 2013. – Т. 1: Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та інші. – 2013. – 376 с.
3. Лень В.В., Грищак С.В., Олійников Г.В. Окремі питання щодо запобігання злочинності недержавними охоронними організаціями та правоохоронними органами України / В.В. Лень // Право і суспільство. – 2015. – № 5. – С. 174–177.
4. Науковий коментар Кримінального кодексу України / Проф. М.Й. Коржанський – К.: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 656 с.
5. Лень В.В. Недержавні охоронні організації : питання їх функцій, вимог до співробітників та запобігання злочинності / В.В. Лень // Юридична наука. – 2015. – № 2. – С. 136–140.
6. Дячкін О.П., Лень В.В. Окремі питання запобігання незаконному обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв в умовах особливого періоду / О.П. Дячкін // Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ. – 2015. – № 2. – С. 227–233.

ЧЕРКАШИН С. В.,

студент

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.535

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОВЕДЕННЯ ДО БАНКРУТСТВА

Статтю присвячено аналізу моделей криміналізації доведення до банкрутства у вітчизняному законодавстві та законодавстві деяких зарубіжних країн.

Ключові слова: злочини у сфері господарської діяльності, злочини у сфері банкрутства, доведення до банкрутства, банкрутство.

Статья посвящена анализу моделей криминализации доведения до банкротства в отечественном законодательстве и законодательстве некоторых зарубежных стран.

Ключевые слова: преступления в сфере хозяйственной деятельности, преступления в сфере банкротства, доведение до банкротства, банкротство.

This article analyzes the patterns of criminalization of bringing to the bankruptcy in the domestic legislation and laws of some foreign countries.

Key words: crimes in the sphere of economic activity, crimes in the sphere of bankruptcy, bringing to bankruptcy, bankruptcy.

Вступ. Суспільна небезпечність злочинів, пов'язаних із питанням неплатоспроможності (банкрутством), полягає в заподіянні значної майнової шкоди кредиторам, у тому числі державі й іншим особам, та порушенні встановленого законодавством порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю. За умов ринкової економіки підприємницька діяльність існує разом з імовірністю ризику заподіяння шкоди не лише власному підприємству, а й контрагентам. Для мінімізації можливих втрат осіб, які передали учасникам ринкових відносин належні їм матеріальні блага, законодавець запровадив кримінальну відповідальність за доведення до банкрутства. Економічна криза спонукає до зростання кількості злочинів в економічній сфері. Норми чинного Кримінального кодексу України (далі – ККУ) у 2011 р. зазнали істотних змін. Зокрема, було декриміналізовано діяння, передбачені ст. 218 ККУ (фіктивне банкрутство), ст. 220 ККУ (приховування стійкої фінансової неспроможності) та ст. 221 ККУ (незаконні дії у разі банкрутства), а також запроваджено спеціальну норму про доведення до банкрутства такого суб'єкта, як банківська установа.

У роботах таких авторів, як І.Н. Бенедисюк, Н.О. Гуторова та О.О. Дудоров, віднайшла свою наукову розробку проблематика злочинів, пов'язаних із банкрутством. Незважаючи на значну кількість робіт, деякі питання залишаються дискусійними.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану кримінально-правової регламентації доведення до банкрутства.

Результати дослідження. Так, А.М. Ришелюк звертає увагу на те, що сам факт банкрутства може бути наслідком прорахунків у підприємницькій діяльності або об'єктивних причин (несприятливої економічної ситуації), що свідчить про невдачу в господарській сфері та не має бути предметом кримінально-правових відносин. [11]. Водночас у сучасних західних країнах банкрутство зазвичай розглядається як винне вчинення боржником кримінально-караного діяння, що завдає шкоди кредиторам, тобто банкрутство тлумачиться як кримінально-правовий аспект більш широкого поняття неплатоспроможності. Інакше кажучи, банкрутство – це кримінально-правова сторона неплатоспроможності [4, с. 594].

Стаття 219 ККУ встановлює відповідальність за доведення до банкрутства, тобто за умисне з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості чи в інтересах третіх осіб вчинення власником або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредиту [7, с. 335]. З економічної точки зору доведення до банкрутства характеризується фінансовим становищем боржника, за якого підприємство не мало ознак неплатоспроможності напередодні виконання укладених угод або здійснення інших дій, які відповідно до ККУ кваліфікуються як умисні дії, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності (п. 9 Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджених Наказом Міністерства економіки України від 17 січня 2001 р. № 10).

У порівняльно-правовому аспекті інтерес становлять підходи законодавства деяких зарубіжних країн до встановлення кримінальної відповідальності за умисні дії, які викликають стійку фінансову неплатоспроможність суб'єкта господарської діяльності. Наприклад, у ст. 260 Кримінального кодексу Іспанії передбачається відповідальність за оголошення себе банкрутом чи неспроможним, зупинення платежів за умови, що стан економічної кризи або неплатоспроможності були умисно викликані чи посилені боржником або особою, яка діє від його імені. Кримінальне переслідування за цією нормою здійснюється незалежно від тривалості й закінчення цивільного процесу в справі про неплатоспроможність боржника.

Частина 2 § 283 Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччина передбачає відповідальність для того, хто шляхом вчинення дій, що грубо суперечать вимогам належної господарської практики, погіршує своє майнове становище або приховує свої справжні господарські взаємовідносини.

У ст. 168 Кримінального кодексу Китайської Народної Республіки криміналізоване доведення до банкрутства державних компаній, підприємств чи державних невиробничих

одиниць, вчинене працівниками цих підприємств унаслідок повної безвідповідальності або зловживання службовим становищем, що призвело до заподіяння великої чи особливо великої шкоди інтересам держави [4, с. 606].

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 219 ККУ, варто вважати встановлений порядок зайняття господарською діяльністю в частині захисту майнових інтересів кредиторів, у тому числі фіскальних органів держави, з приводу задоволення їхніх претензій за рахунок майна боржника – суб'єкта господарської діяльності, а також передбачену законодавством процедуру відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом [4, с. 620]. У зазначеному аспекті відносини неплатоспроможності включають у себе такі взаємопов'язані складові: 1) відносини щодо запобігання неплатоспроможності й банкрутству; 2) відносини щодо ініціювання провадження в справі про банкрутство; 3) відносини, що складаються в період провадження в справі про банкрутство. Вважаємо, що в злочині, передбаченому ст. 219 ККУ, зазнають шкоди не лише інтереси суб'єктів приватного права, а й інтереси держави. Із цього постає, що до об'єкта злочину також варто віднести таку публічну складову, як фінансові відносини.

Розглядаючи диспозицію ст. 219 ККУ, можна помітити, що діяння як ознака об'єктивної сторони виражається у формі умисних дій, які призвели до стійкої фінансової неспроможності. Однак, на нашу думку, доведення до фінансової неспроможності можливе не тільки шляхом вчинення активних дій. Так, директор підприємства може умисно вживати зусиль щодо невиконання умов господарського договору, унаслідок чого може виникнути стійка фінансова неспроможність суб'єкта господарювання. Тобто суспільно небезпечні наслідки можуть спричинятися також через бездіяльність суб'єкта. Вважаємо, що діяння під час доведення до банкрутства може вчинюватись у формі як дії, так і бездіяльності, тому відповідні положення мають бути закріплені в диспозиції ст. 219 ККУ.

Діями, що викликають фактичну й заплановану самоліквідацію суб'єкта господарювання, можна вважати такі: укладення угод, які за своїм характером є явно не вигідними та збитковими, тобто таких, що завідомо передбачають менший прибуток порівняно з витратами; укладення очевидно несприятливих угод, за якими зобов'язання боржника заздалегідь мають характер сумнівного боргу, тобто щодо дебіторської заборгованості немає впевненості в тому, що її буде погашено боржником; отримання великих партій товарів, за які підприємство завідомо не здатне розрахуватись; отримання кредитів під занадто високі відсотки тощо. У вітчизняному законодавстві приблизний перелік дій, що призводять до стійкої фінансової неспроможності, не передбачається, тоді як схожа норма Кримінального кодексу Естонії наводить приблизний перелік дій, що складають об'єктивну сторону цього складу злочину (знищення, пошкодження, невмотивоване дарування або відступлення майна, розміщення майна за кордоном, прийняття на себе необґрунтованих зобов'язань, надання переваги одному з кредиторів за умови усвідомлення боржником тієї обставини, що внаслідок існуючих чи очікуваних економічних труднощів його діяння можуть завдати шкоди інтересам кредиторів).

Вважаємо за доцільне сформулювати приблизний перелік дій, які утворюють об'єктивну сторону доведення до банкрутства, на рівні відповідної постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, оскільки це значною мірою полегшить діяльність правозастосовних органів щодо встановлення об'єктивної сторони доведення до банкрутства. Як аргумент на користь того, що формулювання такого приблизного переліку, який виступатиме орієнтиром для судової практики, можливе, варто згадати п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 8 жовтня 2004 р. № 15, у якому розтлумачено зміст ст. 212 ККУ та сформульовано невичерпний перелік способів ухилення від сплати податків. Формулювання аналогічного орієнтовного переліку умисних дій, що призводять до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарювання, на рівні постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ вважаємо доцільним.

Одну зі схем умисного чи штучного банкрутства за сучасних умов можна виразити в аспекті певних етапів. Суб'єкт господарювання (майбутній банкрут) укладає з пов'язаним суб'єктом завідомо не вигідну з економічної точки зору угоду або таку, що передбачає значні неустойки, яку в майбутньому не виконує. Після укладення зазначених угод відбувається відчуження основної маси належного підприємству ліквідного майна та ініціація провадження в справі про банкрутство.

Інший спосіб доведення до банкрутства полягає в створенні штучного спору між майбутнім банкрутом і пов'язаним суб'єктом. Господарський договір, який між ними укладається, не має ознак завідомо економічно не вигідного, однак майбутній банкрут умисно його не виконує. Кредитор за договором звертається до господарського суду зі спором щодо невиконання боржником договору. Боржник визнає позов, тобто фактично правовий спір відсутній. За рішенням суду, яке набрало законної сили, майно боржника на законних підставах переходить до іншого суб'єкта.

Доведення до банкрутства також може виступати способом ліквідації свого податкового зобов'язання та як наслідок – обману держави. Сучасна практика свідчить, що неплатоспроможні підприємства – це нерідко лише форма оптимізації фінансових потоків шляхом використання інших суб'єктів господарювання. Одна з таких схем полягає в створенні на базі підприємства боржника перед бюджетом нового суб'єкта господарювання, якому передаються ліквідне майно, дебіторська заборгованість і трудові ресурси. Старе підприємство, на балансі якого залишається основна сума податкової заборгованості, виявляється не здатним її погасити та оголошується банкрутом [12]. Подібний спосіб порушення майнових інтересів кредиторів і держави має місце в практиці не лише України, а й інших держав. Так, § 1 ст. 301 Кримінального кодексу Польщі передбачає покарання боржника декількох кредиторів, який унеможливує або обмежує виплату належних їм сум шляхом створення всупереч правовим приписам нового суб'єкта господарювання й передачі йому складових частин свого майна. Водночас кримінальну відповідальність встановлено також для боржника декількох кредиторів, який доводить себе до банкрутства чи неплатоспроможності (§ 2 ст. 301 Кримінального кодексу Польщі).

З огляду на тісний зв'язок кримінально караного банкрутства з господарським правом і процесом у теорії виник спір про необхідність визнання банкрутом суб'єкта господарювання господарським судом як передумови для притягнення особи до відповідальності за ст. 219 ККУ. У Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» банкрутство розглядається як визнана господарським судом нездатність боржника задовольнити визнані судом вимоги кредиторів; тобто це юридичний факт, який встановлюється в особливій процесуальній формі [5]. Водночас у цілях притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 219 ККУ під банкрутством розуміється стійка фінансова неспроможність незалежно від постанови господарського суду про визнання боржника банкрутом. Тобто якщо робити прив'язку до постанови господарського суду під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, то діяння саме по собі, без винесення вказаної постанови, вважалось б незлочинним. За такої позиції постанова господарського суду має ретроспективну силу у визначенні ознак аналізованого складу злочину.

Таким чином, висловлено дві протилежні позиції. Відповідно до першої до кримінальної відповідальності суб'єкта може бути притягнуто лише після ухвалення постанови про банкрутство. Друга позиція спирається на те, що наявність або відсутність рішення господарського суду не вирішує питання про кримінальну відповідальність за ст. 219 ККУ та не має преюдиційного характеру. Ця позиція пояснюється тим, що для застосування норми ККУ достатня наявність умисного діяння, яке призвело до виникнення суми безспірних вимог на суму, встановлену законодавством. Рішення господарського суду матиме значення для вирішення економічних питань, пов'язаних із банкрутством. Як зазначає І.Н. Бенедисюк, відновлення платоспроможності підприємства в порядку судової процедури не може свідчити про відсутність стійкої фінансової неспроможності, а отже, і про відсутність складу злочину «доведення до банкрутства» [2]. На нашу думку, друга позиція є більш обґрунтованою та має застосовуватись у правозастосовній практиці.

Аналізоване діяння є злочином із матеріальним складом та визнається закінченим із моменту настання суспільно небезпечних наслідків, які наведено в диспозиції ст. 219 ККУ. При цьому стійка фінансова неспроможність є основним наслідком, а велика матеріальна шкода – похідним, проте для кваліфікації цього злочину необхідна наявність обох наслідків.

Диспозиція ст. 219 ККУ передбачає таку складову, як стійка фінансова неспроможність суб'єкта господарської діяльності, що передує заподіяння великої матеріальної шкоди державі чи кредитору. Зазначене формулювання вказує на те, що це не будь-яка неплатоспроможність боржника. У юридичній літературі висловлено позицію, яка полягає в тому, що стійка фінансова неспроможність передбачає нездатність суб'єкта господарської діяльності відновити свою платоспроможність протягом визначеного законом періоду після настання строку виконання грошових зобов'язань, і цього фінансового становища достатньо для порушення справи про банкрутство [6, с. 195]. У ч. 3 ст. 10 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» встановлено, що провадження в справі про банкрутство може бути порушене, якщо безспірні вимоги кредитора чи кредиторів до боржника сукупно становлять не менше 300 мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом 3 місяців після настання строку для погашення. На нашу думку, саме цей розмір заборгованості має бути визначено таким, що свідчить про стійку фінансову неспроможність.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 219 ККУ, може бути особа, яка досягла 16-річного віку та є громадянином – засновником чи учасником суб'єкта господарської діяльності або його службовою особою. Із цього постає, що не є суб'єктом фізична особа – підприємець, яка діє без створення юридичної особи. У період з 1 вересня 2001 р. до набрання законної сили Законом України від 15 квітня 2008 р. лише службова особа суб'єкта господарської діяльності або його власник може визнаватися суб'єктом цього злочину [9, с. 339].

Висновки. Таким чином, з наведеного можна зробити певні узагальнення. По-перше, доцільним є внесення змін до диспозиції ст. 219 ККУ. З наведеного було встановлено, що об'єктивну сторону складу злочину може складати не лише дія, а й бездіяльність. По-друге, для забезпечення одноманітності практики вважаємо за необхідне запровадити надання Пленумом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ роз'яснення, у якому наводитиметься перелік діянь, що утворюють об'єктивну сторону ст. 219 ККУ. По-третє, винесення господарським судом рішення в справі про банкрутство не є передумовою для притягнення особи до відповідальності за ст. 219 ККУ та не носить преюдиційного характеру під час вирішення питання про наявність у діях особи складу злочину.

Список використаних джерел:

1. Андрушко П.П. Кримінальна відповідальність за порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів (коментар до ст. 148-8 Кримінального кодексу України) / П.П. Андрушко // Юридичний вісник України. – 2001. – № 14.
2. Бенедисюк І.Н. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства / І.Н. Бенедисюк // Вісник податкової служби України. – 2000. – № 19. – С. 57.
3. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : [монографія] / Н.О. Гуторова. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
4. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : [монографія] / О.О. Дудоров. – К. : Юридична практика, 2003. – 924 с.
5. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
6. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Юрінком Інтер ; Х. : Право, 2001. – 544 с.
7. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., доп. – Х. : Право, 2013–. – Т. 2. – 2013. – 664 с.

8. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : затверджені Наказом Міністерства економіки України від 17 січня 2001 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0331-13>.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / за ред. Д.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон ; А.С.К., 2001. – 1104 с.

10. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03>.

11. Ришелюк А.М. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А.М. Ришелюк. – К. : Каннон ; А.С.К., 2001. – 680 с. ; Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика / О.О. Дудоров. – К. : Юридична практика, 2000. – 750 с. ; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Ін Юре, 2003. – 646 с.

12. Схемы уклонения от налогообложения, известные ГНАУ. Дубль 2 // Бизнес. – 1999. – № 36.

13. Тимербулатов А.Х. Защита прав кредиторов в уголовном законодательстве Австрии, ФРГ и Швейцарии / А.Х. Тимербулатов // Государство и право. – 1994. – № 3. – С. 95–100.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ПРОДАНИК І. В.,
здобувач кафедри кримінального
процесу та криміналістики
(Університет державної
фіскальної служби України)

УДК 343.132

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ СПІЛЬНИХ
СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНИХ ГРУП ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНИХ ЗЛОЧИНІВ: НА ПРИКЛАДІ
ОКРЕМИХ КРАЇН СПІВДРУЖНОСТІ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ**

У статті розкриваються окремі правові й організаційні засади створення та діяльності спільних слідчо-оперативних груп в окремих країнах Співдружності Незалежних Держав. Розглядаються положення Угоди про порядок створення й діяльності спільних слідчо-оперативних груп на територіях держав-членів Співдружності Незалежних Держав, умови безпосередньої взаємодії уповноважених органів, основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій та обмін отриманою інформацією.

Ключові слова: кримінальний процес, взаємопов'язані злочини, підслідність, кримінальне провадження, слідчо-оперативна група.

В статье раскрываются отдельные правовые и организационные основы создания и деятельности совместных следственно-оперативных групп в отдельных странах Содружества Независимых Государств. Рассматриваются положения Соглашения о порядке создания и деятельности совместных следственно-оперативных групп на территориях государств-членов Содружества Независимых Государств, условия непосредственного взаимодействия уполномоченных органов, основные направления досудебного расследования, производство процессуальных действий и обмен полученной информацией.

Ключевые слова: уголовный процесс, взаимосвязанные преступления, подследственность, уголовное производство, следственно-оперативная группа.

The article reveals some legal and organizational basis for the creation and operation of joint investigative team in some countries of the Commonwealth of Independent States. We consider the provisions of the Agreement on the establishment and operation of joint investigative task forces on the territories of the Member States of the Commonwealth of Independent States, the terms of the direct interaction of authorized bodies, the main directions of pre-trial investigation, the production of proceedings and the exchange of information received.

Key words: criminal procedure, interconnected crimes, jurisdiction, prosecution, investigative team.

Вступ. Вимоги практичної слідчо-судової діяльності постійно формують нові та корегують існуючі завдання й способи вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Широкий сенс формулювання одного з таких завдань, укладений у поняттях «раціоналізація кримінального провадження», «підвищення ефективності розслідування», є

актуальним для наукових досліджень та обговорень. Одним із способів вирішення поставлених завдань учені розглядають можливу диференціацію кримінальної процесуальної форми [1, с. 70].

Постановка завдання. Однією з проблем під час дослідження природи кримінальних проваджень є визначення особливостей зв'язку між злочинами, які необхідно розслідувати й розглядати в межах одного провадження. На особливу увагу заслуговує залежність між правильним визначенням сутності взаємозв'язку злочинів та їх кримінально-правовою оцінкою й раціональним способом здійснення кримінального провадження.

В окремих процесуальних, криміналістичних і кримінально-правових наукових роботах учених, присвячених таким проблемам, як застосування кримінального закону під час розслідування взаємопов'язаних злочинів, виділення кримінальних справ, кримінально-правове забезпечення реалізації судового акта, розглядаються основні аспекти взаємозв'язку тих чи інших злочинних діянь [2, с. 6].

Результати дослідження. Ще в 1912 р. в роботі відомого російського вченого-процесуаліста І.Я. Фойницького зазначалось, що зв'язок між кримінальними справами може мати процесуальний і матеріальний характер. При цьому під процесуальним типом зв'язку автор розумів наявність «судової зручності» для об'єднання справ. Цим поняттям охоплювались три можливі умови:

- 1) приєднання цивільного позову до кримінальної справи;
- 2) приєднання зустрічного кримінального обвинувачення;
- 3) приєднання справ про проступки в засіданні суду під час розгляду іншої справи.

Матеріальний зв'язок, на думку вченого, «корениться або в єдності злочинного діяння, багатьма особами вчиненого <...> або в єдності особи, яка обвинувачується в декількох злочинних діяннях» [3, с. 145–147]. У першому випадку науковець говорить про «об'єктивну єдність», у другому – про «суб'єктивну єдність» кримінальних справ.

С.Г. Новіков наголошує на доцільності об'єднання в одному провадженні справи щодо «декількох осіб, злочинні дії яких взаємообумовлені, хоча й не можуть розглядатись як співучасть» [4, с. 83].

С.А. Тумашов доходить висновку про те, що окреме розслідування взаємопов'язаних злочинів «може спричинити спотворення істинної картини в справі, оскільки доведеність вини одного обвинуваченого залежить від показань іншого або ж від доведеності вини інших» [5, с. 48].

У свою чергу доцільним є визначення поняття «взаємопов'язані злочини», надане російським ученим Ю.Г. Хорищенко: «Взаимосвязанные преступления – это несколько деяний, совершенных одним или несколькими лицами, подлежащие расследованию и рассмотрению в рамках одного уголовного дела в связи с единством или взаимозависимостью элементов составов соответствующих преступлений» [6, с. 36]. Проте в сучасному вітчизняному законодавстві положення про розслідування взаємопов'язаних злочинів не регламентоване.

Водночас вирішення поставлених питань є ефективним лише в комплексному підході. Умовне визначення окремих категорій злочинів зі стійким взаємозв'язком впливає як на кваліфікацію вчиненого в цілому, так і на порядок судочинства.

Імовірно, закріплюючи необхідність розслідування взаємопов'язаних злочинних діянь у межах одного кримінального провадження, законодавець не міг не припускати наявності відмінностей у механізмі утворення між ними зв'язку. Однак якщо звернутись до норм Кримінально-процесуального кодексу РРФСР 1960 р. (далі – КПК РРФСР), то можна відзначити, що вони не містили ні чіткого правила визначення зв'язку між злочинами (крім ч. 7 ст. 126 КПК РРФСР), ні регламентації порядку порушення кримінальних справ такої категорії, ні порядку їх припинення.

У ч. 1 ст. 26 КПК РРФСР конкретизувались лише критерії об'єднання справ в одному провадженні: за обвинуваченням декількох осіб у співучасті у вчиненні одного чи декількох злочинів або за заздалегідь не обіцяне приховування злочинів і недонесення про них правоохоронним органам [7].

Відповідно до змісту Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації (далі – КПК РФ) законодавець у цьому питанні залишився досить консервативним. Так, у ст. 153 КПК РФ до підстав для об'єднання справ віднесено вчинення одного чи декількох злочинів декількома особами в співучасті, вчинення однією особою декількох злочинів, а також встановлення особи, обвинуваченої в заздалегідь не обіцяному приховуванні злочинів, що розслідуються за цими кримінальними справами [8].

Привертає увагу п. 6 ч. 3 ст. 151 КПК РФ, у якому закріплюється правило підслідності зв'язку справ. Це перелік складів злочинів, що характеризується надмірною конкретністю й жорсткими межами, а також коротким поясненням, що в кримінальних справах попереднє слідство провадиться слідчими того органу, до чиєї підслідності належить злочин, у зв'язку з яким порушено відповідну кримінальну справу [8].

Дослідивши Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова (далі – КПК Молдови) та Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Білорусь (далі – КПК Білорусі), наголосимо, що законодавець виокремлює норми, які дозволяють під час досудового розслідування взаємопов'язаних злочинів здійснити об'єднання кримінальних справ.

Відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 46 КПК Молдови кримінальні справи можуть бути об'єднані у випадку, якщо в провадженні є два чи декілька злочинів, пов'язаних між собою, та об'єднання справ обумовлюється необхідністю найбільш успішного здійснення правосуддя [9].

КПК Білорусі в ч. 1 ст. 164 передбачає, що в одному провадженні можуть бути об'єднані кримінальні справи за підозрою або обвинуваченням декількох осіб у вчиненні в співучасті одного чи декількох злочинів, справи за підозрою або обвинуваченням декількох осіб у вчиненні взаємопов'язаних злочинів. Об'єднання кримінальних справ проводиться постановою органу кримінального переслідування або ухвалою (постановою) суду, у провадженні яких перебуває одна з розслідуваних чи розглядуваних справ [10].

Удосконалення засобів, методів і прийомів злочинної діяльності вимагає покращення теоретичного й практичного інструментарію боротьби з нею. Це стосується також взаємопов'язаних злочинів, розслідування яких обумовлює потребу в застосуванні заходів міжнародного співробітництва, новим і важливим серед яких є створення спільних слідчих (слідчо-оперативних) груп. Так, 1–2 лютого 2011 р. в Душанбе у Виконавчому комітеті Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД) пройшло засідання експертної групи з узгодження проекту Угоди про порядок створення й діяльності спільних слідчо-оперативних груп на територіях держав-членів Співдружності Незалежних Держав (далі – Угода).

Угода стала інструментом правового регулювання питань створення й діяльності спільних слідчо-оперативних груп на територіях сторін для розкриття та розслідування кримінальних справ, що перебувають у провадженні компетентних органів, пов'язаних із проведенням великого обсягу процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів на територіях двох і більше держав СНД. До Угоди приєдналися такі країни, як Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Таджикистан, Республіка Білорусь, Республіка Туркменістан, Республіка Казахстан, Республіка Узбекистан, Киргизька Республіка, Україна та Республіка Молдова [11].

Відповідно до Угоди «взаємопов'язаними злочинами» є злочини, які вчиняються однією чи декількома особами на територіях двох чи більше держав або які стосуються їх інтересів.

Метою Угоди є регулювання питань створення, діяльності й припинення діяльності спільних слідчо-оперативних груп на територіях країн-учасниць Угоди для розкриття й розслідування взаємопов'язаних злочинів у кримінальних справах, що перебувають у провадженні компетентних органів країн-учасниць, пов'язаних із необхідністю надання доказів або проведення процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів на територіях двох і більше держав (ст. 2 Угоди).

Основними завданнями спільно створених слідчо-оперативних груп мають бути такі:
– узгоджена діяльність компетентних органів країн-учасниць для розкриття злочинів і розслідування кримінальних справ;

- організація спрощеного порядку взаємодії (зносин);
- створення умов для оперативного обміну інформацією;
- взаємне інформування про хід виконання узгоджених дій із розкриття злочинів і розслідування кримінальних справ;
- планування дій щодо висунутих версій та їх перевірка на територіях країн-учасниць;
- організація проведення досліджень та експертиз;
- вирішення питань, пов'язаних зі зберіганням і передачею речових доказів;
- виконання доручень про проведення процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів відповідно до законодавства запитуваної держави;
- координація та взаємодія під час проведення процесуальних дій або оперативно-розшукових заходів на територіях країн-учасниць (ст. 4 Угоди) [11].

Члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Координацію їх діяльності здійснює ініціатор створення спільної слідчої групи або один із її членів. Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії виконуються членами спільної слідчої групи тієї держави, на території якої вони проводяться.

Спільна слідчо-оперативна група діє на території сторін, які її створили, на таких загальних умовах:

а) керівник групи є представником компетентного органу, який бере участь у розслідуванні від сторони, на території якої діє група. Керівник групи діє в межах своєї компетенції за національним законодавством;

б) група здійснює свої дії відповідно до законодавства тієї сторони, на території якої вона працює. Члени й відряджені члени групи виконують свої завдання під керівництвом уповноваженої особи з огляду на умови, визначені їхніми органами в угоді про створення групи;

в) сторона, на території якої працює група, вживає необхідні організаційні заходи для забезпечення її роботи тощо [11].

22–23 липня 2014 р. у Виконавчому комітеті СНД в Мінську пройшло додаткове засідання експертної групи з узгодження проекту Угоди про порядок створення й діяльності спільних слідчо-оперативних груп на територіях держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав.

21 березня 2015 р. Уряд Російської Федерації підписав Постанову № 258 «Про порядок створення та діяльності спільних слідчо-оперативних груп на територіях держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав».

1 жовтня 2015 р. постановою правління Республіки Казахстан № 809 було внесено на розгляд Президента Республіки Казахстан пропозицію про підписання зазначеної вище угоди [12].

Наразі інші країни-учасниці, які приєдналися до підписання Угоди, її не ратифікували, оскільки процесуальні, організаційні, криміналістичні засади створення й діяльності спільних слідчих груп потребують доопрацювання, розроблення відповідного алгоритму дій співробітників правоохоронних органів, формування із цих питань відомчого нормативно-правового акта, що деталізуватиме законодавчі положення.

Висновки. Таким чином, створення спільних слідчо-оперативних груп – це важливий захід міжнародного співробітництва, що потребує значних зусиль, водночас орієнтуючись на досягнення високих результатів.

Така взаємодія компетентних органів держав під час досудового розслідування взаємопов'язаних злочинів може здійснюватись у різних формах, кожна з яких має свої особливості та спрямовується на досягнення завдань кримінального провадження. Вищою формою організації взаємодії компетентних органів держав під час розслідування взаємопов'язаних злочинів є діяльність спільних слідчих груп, що дозволяє проводити не лише окремі процесуальні дії, а й тактичні операції, а також забезпечувати швидке, повне та неупереджене розслідування злочинів.

Список використаних джерел:

1. Кобликов А.С. Задачи уголовного судопроизводства и проблемы дифференциации / А.С. Кобликов // Советская юстиция. – 1974. – № 10. – С. 32–36.
2. Кузнецова Н.В. Процессуальные проблемы применения уголовного закона о множественности преступлений : автореф дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н.В. Кузнецова. – Ижевск, 2001. – 48 с.
3. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / И.Я. Фойницкий. – СПб. : АЛЬФА, 1996– . – Т. 2. – 1996. – 552 с.
4. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР / под общ. ред. и с предисл. В.А. Болдырева. – М. : Госюриздат, 1963. – 796 с.
5. Тумашов С.А. Проблемы соединения и выделения уголовных дел на предварительном расследовании : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности» / С.А. Тумашов. – Волгоград, 1998. – 241 с.
6. Хорищенко Ю.Г. Особенности уголовного судопроизводства по делам о взаимосвязанных преступлениях : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ю.Г. Хорищенко. – Екатеринбург, 2003. – 198 с.
7. Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР от 27 октября 1960 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34492.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru/popular/upkrf>.
9. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова від 14 березня 2003 р. № 122-XV [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=2>.
10. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 30 июня 2014 г. № 165-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900295#load_text_none_1.
11. Соглашение о порядке создания и деятельности совместных следственно-оперативных групп на территориях государств-участников Содружества Независимых Государств от 21 марта 2015 г. № 258 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://archive.mid.ru/bdomp/rus_new.nsf/3bc5f6a224d79aa6c3256f6a0038ec42/09933f7a8fb3b19b43257e19004f773a!OpenDocument&ExpandSection=1.
12. О внесении на рассмотрение Президента Республики Казахстан предложения о подписании Соглашения о порядке создания и деятельности совместных следственно-оперативных групп на территориях государств-участников Содружества Независимых Государств от 1 октября 2015 г. № 809 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tengrinews.kz/zakon/pravительство_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/mejdunapodnyie_otnosheniya_respubliki_kazahstan/id-P1500000809.

Трибуна зарубіжного вченого

БАРДАШЕВИЧ Я. В.,
магистр юридических наук, ведущий
специалист сектора по уголовным делам
(Витебский областной суд)

УДК 342.72/.73

**ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ПЕРИОДОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ЖИЗНИ
ДО И ПОСЛЕ РОЖДЕНИЯ КАК ОСНОВА ЗАЩИТЫ ПРАВА ЛИЧНОСТИ НА ЖИЗНЬ**

В статье рассматриваются различные варианты классификации перинатального и постнатального жизненных периодов человека в целях обеспечения гарантии государственной защиты жизни уже с момента зачатия. На основании того, что человеческая жизнь представляет собой единую комплексно целостную систему и не может рассматриваться обособленным элементом, не представляется возможным игнорирование отдельных жизненных этапов (непосредственно дородовой период). Вопрос о необходимости защиты жизни человека до момента рождения остается нерешенной проблемой в современном обществе. Ссылаясь на многообразие изученных вариантов дифференциации этапов человеческой жизни, были внесены авторские изменения относительно периодов жизни.

Ключевые слова: дородовой период жизни, послеродовой жизненный период, преждевременное рождение, дифференциация этапов жизни человека, защита жизни человека от момента зачатия и до момента смерти.

У статті розглядаються різні варіанти класифікації перинатального і постнатального життєвих періодів людини з метою забезпечення гарантії державного захисту життя вже з моменту зачаття. На підставі того, що людське життя є єдиною комплексною цілісною системою і не може розглядатися відокремленим елементом, не уявляється можливим ігнорування окремих життєвих етапів (безпосередньо дородовий період). Питання про необхідність захисту життя людини до моменту народження залишається невирішеною проблемою в сучасному суспільстві. Посилаючись на різноманіття вивчених варіантів диференціації етапів людського життя, були внесені авторські зміни щодо періодів життя.

Ключові слова: дородовий період життя, післяпологовий життєвий період, передчасне народження, диференціація етапів життя людини, захист життя людини від моменту зачаття і до моменту смерті.

The article discusses various options for classification of perinatal and postnatal periods of human life in order to guarantee protection of public life from moment of conception. Based on fact that human life is a single integrated system integrity and cannot be considered separate elements, it is not possible to ignore certain stages of life (prenatal directly). The question of need to protect human life before birth remains an unsolved problem in modern society. Referring to diversity of studied variants of differentiation stages of life, changes have been made with respect to copyrights periods of life.

Key words: antenatal life, postnatal life span, premature birth, differentiation stages of human life, protection of human life from moment of conception until death.

Введение. Жизнь человека, как формализованной в структуре личности системы познания и преобразования мира, есть высшая ценность на любом ее жизненном этапе развития, и с точки зрения морали данная аксиома не только очевидна, но и правовыми мерами утверждена, однако не каждым членом общества осознана и в полной мере воспринята. Что касается законодательства, то с момента зачатия и до трехмесячного периода развития ребенок совершенно бесправен. В отдельных случаях для проведения аборта срок не имеет значения, например, при наличии медицинских и социальных критериев. Сформировано множество концептуальных идей для решения данного дискуссионного вопроса, однако окончательный результат между представителями различных сфер деятельности так и не найден.

Постановка задания. Защищать новорожденного, и в то же время пренебрегать его же правами до рождения в связи с тем, что имеются отличительные особенности в дыхании, питании и способе адаптации, является нецелесообразным и безнравственным, так как речь идет не просто о живом существе, а о личности, находящейся на разных этапах своего развития.

Важно отметить, что дородовая и послеродовая стадии развития человека имеют некоторые схожие черты: реагирование на различные внешние раздражители; нужда в создании благоприятных условий; неспособность осознавать себя самостоятельным субъектом права; отсутствие возможности быть исполнителем обязанностей по закону; психологическая и физиологическая связь между матерью и ребенком (см. табл. 1).

До рождения ребенка все жизненно важные процессы осуществляются с помощью плаценты. Прежде всего, транспортировка кислорода из крови матери к ребенку и доставка в обратном направлении углекислого газа; к ребенку поступают все жизненно важные вещества; обеспечивается защитная функция, вырабатываются антитела, которые оказывают существенное влияние на формирование стойкого иммунитета младенца (см. табл. 1) [1].

Результаты исследования. Можно предположить, что дородовый период ребенка равноценен всем жизненным этапам, которые человек проходит после рождения, целостность жизни, дифференцированной на определенные периоды, подтверждает эту условность, так как каждый этап значим для формирования последующего, например, без стадии детства не может наступить зрелость, аналогично, и без перинатальной стадии не родится

Таблица № 1

Специфические особенности развития человека до и после рождения

Человек до рождения	Новорожденный
Не осознает себя самостоятельным мыслящим субъектом в полной мере	
Не может выступать исполнителем обязанностей по закону, такая возможность отсрочена во времени	
Реагирует на различные раздражители	
Нуждается в создании благоприятных условий развития	
Взаимообусловленная зависимость психологического и физиологического состояния матери и ребенка	
Кровь матери и ребенка не смешивается. У них могут не совпадать группа крови и резус-фактор	
Как до, так и после рождения ребенок не адаптирован к внешней среде	
Дыхание осуществляется через плаценту (легкие не участвуют в процессе дыхания)	Дыхание воздухом (легкие активизируют свою деятельность)
Единственный источник питания – плацента	Питание осуществляется как за счет молока матери, так и с помощью дополнительного искусственного питания
Жизнь может быть защищена с трехмесячного периода развития при отсутствии у женщин медико-социальных показаний к аборту	Предусмотрена ответственность в Уголовном кодексе Республики Беларусь за лишение жизни новорожденного

ребенок. Вот чем объясняется необходимость защиты жизни человека и в дородовый период его развития, так как без данного этапа человека просто не будет.

Существуют различные варианты теоретической классификации этапов человеческой жизни. Наиболее распространенный вариант – это деление на два жизненных периода без выделения стадий: перинатальный (дородовый) и постнатальный (послеродовой). Однако есть более подробные варианты разграничения этапов жизни человека, которые предполагают деление каждого периода на стадии.

Наиболее известный вариант дифференциации периодов жизни человека до и после рождения был разработан немецким акушером Э. Залингом, который указывал на существование таких дородовых периодов: антенатальный, интранатальный и постнатальный. По мере развития перинатологии временные параметры перинатального периода расширились – стали выделять перинатальное (дородовое) развитие зародыша и плода, начиная с процессов оплодотворения до двадцати восьми недель беременности. Таким образом, перинатология стала включать все периоды дородового развития человека. В настоящее время начало антенатального (дородового) периода относится к двадцать второй (двадцать третьей) неделе гестации (с массой плода в 500 грамм), так как считается, что именно с этого срока в условиях адекватной терапии родившийся малыш может выжить [2]. Данная идея была отражена в приказе-постановлении Министерства здравоохранения Республики Беларусь, Министерства статистики и анализа Республики Беларусь от 09.11.1993 № 254/75 «О переходе на рекомендованные Всемирной организацией здравоохранения критерии живорождения и мертворождения».

Перинатальный период – момент, который охватывает дородовый период развития ребенка. Данный период включает в себя: антенатальный и интранатальный периоды. А уже после рождения ребенка наступает третий период его жизни – постнатальный [3].

Антенатальный период начинается с момента зачатия и продолжается до сороковой недели беременности женщины, пока не начнутся роды. Существуют различные точки зрения относительно деления данного дородового периода. Первый вариант предусматривает две стадии – это эмбриональная и фетальная, которые разнятся в установлении однозначных сроков, характерных исключительно для начала каждой стадии. Эмбриональная стадия жизни человека начинается с момента зачатия и до двенадцати недель беременности. Установлен и иной срок данной стадии: с момента зачатия и до восьми недель беременности [4].

В эмбриональном периоде закладываются и дифференцируются ткани, формируются органы и части тела, начинает функционировать сердце, основные отделы головного мозга. Фетальная стадия подразделяется на раннюю стадию, которая длится от начала двенадцати недель беременности до двадцать девятой недели, и поздняя стадия – от начала двадцать девятой недели до начала родов [5].

Иной срок фетального периода начинается после восьмой недели и завершается рождением ребенка. Именно в это время плод становится больше похожим на человека и проявляет большую активность, начинает шевелиться, тем самым заявляя о своем существовании.

Второй вариант деления антенатального периода предусматривает более четкое разграничение жизни человека до рождения: герминативный, эмбриональный, предплодный и плодный. Итак, первая стадия – герминативный (зачаточный) период, продолжающийся около одной недели с момента оплодотворения. В это время происходят следующие процессы: после слияния гамет с редуцированным числом хромосом образуется клетка с полным набором хромосом. Она сразу начинает делиться, в результате чего к концу первой недели от оплодотворения образуется зародыш в виде пузырька диаметром один миллиметр, получивший название бластоциста. В конце первой недели бластоцист начинает погружаться в разрыхленную слизистую оболочку матки, происходит процесс имплантации. Начиная со второй недели длится эмбриональная стадия, которая завершается четвертой неделей. Именно на второй стадии и начинается развитие нервной системы, хорды, которая затем преобразуется в позвоночный столб. Третья стадия – предплодный период, который продолжается один-два месяца после оплодотворения. В этом периоде происходит формирование головы и туловища, закладываются

ся конечности, начинает регулярно сокращаться сердце, возникает кровообращение, появляются первые признаки окостенения скелета. Завершающая стадия перинатального периода – плодный этап, который продолжается от восьми недель после оплодотворения до рождения. В течение этого времени оканчивается органогенез, происходит тонкая дифференциация тканей и органов, высокое развитие нервной системы (см. рис. 1).

Третий вариант деления антенатального периода содержательно отличается от второго и первого вариантов, хотя и выявляются общие особенности. Первая стадия антенатального периода как во втором, так и в третьем вариантах совпадают – герминативная (длительность стадии колеблется до семи дней с момента зачатия). Вторая стадия получила наименование антенатального периода, период имплантации, продолжительность которого составляет девять суток (процесс внедрения зародыша в матку), такая стадия отсутствует как в первом, так и во втором предложенных вариантах классификации [6]. Третья стадия – эмбриофетальная, продолжающаяся шесть-семь недель. В первом варианте такой период включен в эмбриональную стадию дородового развития, а второй вариант дифференциации этапов жизни человека, именуемый предплодной стадией, начинается двумя неделями ранее и завершается неделей позже (месяц–полтора) в сравнении со сроками, предложенными в третьем варианте [7].

Завершающая стадия – фетальная, которая начинается раньше (с девятой недели беременности), в сравнении с первым вариантом предложенной классификации, где этот период составляет двенадцать недель. Фетальный период во втором варианте именуется как плодная стадия, которая имеет место быть лишь с восьмой недели беременности. Подытоживая проанализированные данные, следует подчеркнуть, что завершающая стадия по срокам беременности женщины раньше всех начинается во втором предложенном варианте классификации – два месяца с момента зачатия. Ближе к такой периодизации стоит третий вариант, предусматривающий начало фетальной стадии развития всего лишь одной неделей позже. Первый вариант классификации предполагает более поздние сроки начала завершающего этапа дородовой жизни человека, которые составляют три месяца [8].

Существует четвертый вариант деления антенатального периода, который предусматривает всего лишь три стадии: предзародышевая (с момента зачатия и до двух недель беременности); эмбриональная (с третьей–восьмой недели беременности до девятой недели) и плодная (с девятой недели беременности и до момента родов).

Рис. 1. Дифференциация периодов жизни человека до и после рождения

Из четырех предложенных вариантов классификации дородового периода следует отметить третий вариант, в котором предлагается более конкретная дифференциация развития жизни человека до момента его рождения.

С момента начала родов наступает интранатальный период, который продолжается до момента пережатия ребенку пуповины (до 24 часов). Этот этап жизни человека включает в себя: начало родовой деятельности, непосредственно сам родовой процесс и окончание родовой деятельности – рождение ребенка. Продолжительность родов зависит от ряда обстоятельств: возраста, подготовленности организма женщины к родам, размера плода и других факторов.

Средняя продолжительность нормальных родов у первородящих составляет девять-двенадцать часов, у повторнородящих – семь-восемь часов. Бывают и стремительные роды, когда ребенок рождается значительно быстрее, – у первородящих продолжительность родов составляет три часа, у повторнородящих – два часа. Быстрые роды проходят приблизительно от двух до шести часов. В медицине выделяют три периода родов в зависимости от их продолжительности: I период: восемь-одиннадцать часов у первородящей; шесть-семь часов – у повторнородящей; II период: первородящие – около часа; повторнородящие – полчаса; III период: от пяти до пятнадцати минут, но не более получаса [9].

Особенность интранатального периода представлена тем, что данный этап жизни человека носит более короткий временной характер продолжения в сравнении, например, с дородовым периодом (перинатальным), который предполагает приблизительно девять-десять месяцев развития и послеродовой период (постнатальный), продолжительность которого – от момента рождения и максимально до девяноста (ста двадцати) лет.

Постнатальный онтогенез начинается с момента рождения ребенка. Развитие отдельных органов человека проходит неравномерно. Вскоре после рождения наиболее интенсивно растут конечности. Верхний отдел корпуса тела, шея и особенно голова растут медленнее. В постнатальном онтогенезе наиболее интенсивно нарастает масса аппарата движения, а рост других органов и головного мозга происходит намного медленнее [1].

Постнатальный период, как и дородовой период, подразделяется на ряд стадий, которые отличаются тем, что человек, уже освободившись от внутриматочного пространства, приспосабливается к внешним условиям, когда через генетически обусловленный контур, отраженный в материи (теле), реализуются возможности воплощения духовной составляющей: собственных задатков, развитие имеющихся и формирование новых способностей, их постоянное совершенствование. Послеродовой период развития предусматривает двенадцать стадий:

- 1) новорожденный (месяц с момента рождения);
- 2) грудной возраст (год с момента рождения);
- 3) раннее детство (1–3 года);
- 4) первое детство (4–7 лет);
- 5) второе детство (8–12 лет для мальчиков и 8–11 лет для девочек);
- 6) подростковый период (13–16 лет для мальчиков и 12–15 для девочек);
- 7) юношеский возраст (17–21 год для юношей и 16–20 для девушек);
- 8) зрелый возраст, первый период (22–35 лет – для мужчины и 21–35 лет – для женщины);
- 9) зрелый возраст, второй период (36–60 лет – для мужчин и 36–55 лет – для женщин);
- 10) пожилой возраст (61–74 года – для мужчины, 56–74 года – для женщины);
- 11) старческий возраст (75–90 лет);
- 12) долгожители (свыше 90 лет) [1].

В конечном итоге жизнь человека после рождения, проходя стадии развития, завершается его смертью.

Данная классификация не является окончательным результатом периодизации жизни человека, так как существует множество других вариантов разграничения жизненных этапов его развития. Рассмотренная классификация предполагает три периода человеческой жизни: перинатальный, интранатальный и постнатальный, которые взаимосвязаны между собой. Перинатальный период способствует наступлению интранатального периода, а последний период является завершающим из этапов дородовой жизни человека.

Выделяется и такая дифференциация этапов жизни человека, которая начинается с антенатального периода, после наступает неонатальный период и перинатальный. Антенатальный период начинается с момента зачатия и продолжается до момента родов. Затем формируется следующий период – послеродовой, получивший название неонатальный, подразделяющийся на следующие стадии: раннюю (семь дней после рождения) и позднюю (с седьмого по двадцать восьмой день после рождения). Перинатальный этап выступает пе-

реходным элементом от антенатального периода к неонатальному, поскольку включает следующий срок: от двадцати восьми недель – до родов и семь дней после родов [8].

На основании анализа многообразия сформированных точек зрения предлагается несколько видоизмененный авторский вариант дифференциации периодов жизни человека, касающийся наименований и сроков дородового и послеродового периодов. Жизнь человека до и после рождения предлагается подразделить следующим образом: перинатальный период (который включает в себя антенатальный, интранатальный, неонатальный) и постнатальный периоды (включающий в себя двенадцать стадий) (см. рис. 2).

Перинатальный, означающий околородовой период, срок которого традиционно устанавливается с двадцать второй или двадцать восьмой недели беременности [2]. Автор, будучи приверженцем абсолютистского подхода в определении социально-правового положения человека до рождения, считает, что этот срок следует исчислять с момента зачатия. Человек до рождения проходит: антенатальный период, интранатальный период (во время родов) и, непосредственно, рождение ребенка, с момента которого наступает постнатальный (послеродовой) период.

Антенатальный период длится с момента зачатия и до рождения человека. Такой этап включает четыре стадии: герминативный, период имплантации, эмбриональный и плодный [7].

Герминативный – этот период длится около семи дней от момента зачатия до момента имплантации оплодотворенной яйцеклетки. Период имплантации длится приблизительно от семи до десяти дней, выделяют ранний и поздний периоды имплантации. При раннем периоде имплантации внедрение зародыша в стенки матки осуществляется на шестой-седьмой день, а при поздней имплантации данный срок увеличивается до десяти дней.

Эмбриональный период развития начинается сразу же после завершения периода имплантации от двух до восьми недель. За этот срок у ребенка наблюдается развитие мозга, глаз, ушей, носа, губ, языка и печени, зачатки зубов и костей, происходит распространение чувствительности на остальные части тела.

Плодный период занимает время от восьми недель (после оплодотворения) до рождения. В течение этого времени завершается органогенез. На девятом месяце ребенок полностью сформирован и посылает гормональный сигнал организму матери, требующий окончания беременности. В этот момент длина плода приблизительно составляет пятьдесят сантиметров с массой тела три килограмма двести пятьдесят граммов (в зависимости от особенностей развития указанные данные могут быть выше или ниже того) [9].

Постнатальный период включает в себя неонатальный период. Именно на этом жизненном этапе начинается послеродовой период развития человека, который подразделяется на две стадии: ранний – семь дней после рождения, и поздний – с седьмого дня по двадцать восьмой день после рождения.

Большое количество вариантов классификации дородового и послеродового периода жизни существует и в связи с тем, что природа не терпит однообразия, она

Рис. 2. Авторский вариант дифференциации периодов жизни человека до и после рождения

богата своей разносторонностью и тем неповторима. По этой причине и жизнь каждого живого существа совершенна и необычна уже сама по себе.

Каждый человек проходит дородовой и послеродовой периоды развития, но данные этапы индивидуальны для каждого случая, установленные сроки носят условность в связи с тем, что у одних процесс развития протекает быстрее, у других – медленнее или останавливается вовсе в силу тех или иных причин, что ведет к гибели живого организма. В этом и проявляется теоретическая особенность, которая объясняет сложность выявления однозначного утверждения относительно того, что та или иная позиция является исключительно верной. В равной мере с такой же уверенностью нельзя дать четкий ответ: когда человек родится (на седьмом, восьмом, девятом или десятом месяце беременности женщины), когда достигнет пика своего духовного развития (в период детства – в отношении гениев, или значительно позже за счет накопленного опыта и выработанного трудолюбия) и когда он умрет.

Послеродовой период, общепризнанный на международном уровне, не претерпел никаких изменений, автором был поддержан вариант деления жизненных этапов на двенадцать стадий, начиная с момента рождения и завершая стадией старения. Однако достаточно дискуссионным является вопрос относительно того, какой жизненный момент (старение или смерть) будет считаться завершающим этапом в постнатальном периоде. Логично, что жизнь человека прекращается смертью в то время, как при общепризнанной дифференциации послеродового периода последняя двенадцатая ступень оканчивается стадией долгожительства. Автор весь жизненный период человека определяет, начиная с момента зачатия и завершая смертью, согласно чему рациональнее предусмотреть тринадцатую стадию, которой завершался бы жизненный цикл человека.

Дифференциация жизни человека на определенные периоды была приведена автором для того, чтобы подтвердить целостность такого явления, как жизнь человека. Сколько бы интервалов не включала в себя человеческая жизнь, она должна быть защищена всецело, а не частично. Согласно медицинским данным следует, что с биологической точки зрения жизнь человека начинается с момента зачатия, проходя определенное количество периодов и стадий своего развития.

Парадоксальным является то, что в юридической сфере сформированные законодателями правовые нормы противоречат естественной природе при определении правового положения человека до рождения. В соответствии со статьей 27 закона Республики Беларусь «О здравоохранении» от 16 июня 2014 г. № 164-З [10] зафиксирован трехмесячный срок беременности, с которого обеспечивается защита жизни человека до момента рождения (при отсутствии медицинских и социальных показаний, при которых прерывание беременности может осуществляться и после трехмесячного срока). Если буквально следовать смыслу содержания статьи закона, следует признать, что жизнь человека начинается лишь с трех месяцев после оплодотворения, а до этого периода (когда, очевидно, идет развитие человека) как его самого, так и его защиты в правовом поле просто нет, что отражает всю абсурдность сложившейся ситуации. Это не только не добавляет чести праву, но и отрицает моральную основу его реализации.

Несмотря на общепризнанную классификацию жизненных периодов человека, следует признать ее условность в силу наличия фактов, противоречащих установленным стандартам. Например, в мире не единичны случаи, при которых дети, рожденные раньше установленного срока, выживали. Согласно статистическим данным Всемирной Организации здравоохранения установлено, что за последние двадцать лет увеличилось количество преждевременных родов. Из ста тридцати миллионов каждый десятый ребенок на Земле рождается преждевременно. Больше число таких родов приходится на Азию, Африку, Северную и Латинскую Америку – восемьдесят пять процентов, и примерно шесть процентов преждевременных родов случаются в Европе. Статистика также демонстрирует тот факт, что большинство недоношенных детей выживают в развитых странах, в отличие от стран Азии и Африки [11]. Например, в 1989 года в медицинском центре университета Лойолы появилась на свет двадцати семинедельная новорожденная весом в 280 граммов. В этом же

медицинском центре в 2004 году при помощи операции кесарева сечения родились двадцати шестинедельные близнецы. На момент рождения вес одной новорожденной составлял 244 грамма при росте двадцать четыре сантиметра, а вес ее сестры-близнеца – 563 грамма. Обеим девочкам была сделана операция по лазерной коррекции зрения, нарушения которого являются распространенной проблемой среди недоношенных детей. Потребовалось примерно три с половиной месяца, чтобы близнецы соответствовали медицинским нормативам. Но их дальнейшее развитие привело к их полному соответствию психофизиологической норме.

В США (штат Флорида) 24 октября 2006 года при помощи кесарева сечения родилась двадцати двухнедельная девочка, вес которой составлял 284 грамма при росте двадцать пять сантиметров. Только после шестимесячного пребывания младенца в инкубаторе вес возрос до 1 килограмма 800 граммов. Состояние ребенка стабилизировалось, однако наблюдались отклонения в функционировании почек и легких [12].

Еще один удивительный случай произошел в 2011 году. Женщина в Германии родила дочь на двадцать первой неделе беременности. Рост малышки составлял 28 сантиметров, а вес – 460 граммов. По общим медицинским критериям ребенок, рожденный на таком сроке, не имеет возможности выжить из-за недостаточного развития легких, сердца и головного мозга, однако данную ситуацию можно рассматривать в порядке исключения. Для реабилитации девочке потребовалось пять с половиной месяцев, чтобы окрепнуть и подготовиться к самостоятельной жизни без постоянного присмотра медиков. Спустя пять месяцев родившийся ребенок достиг нормы медицинского соответствия в физиологическом плане: веса трех с половиной килограммов при росте пятьдесят сантиметров. Профессор Рейнальд Репп, директор педиатрической клиники, где новорожденная девочка проходила реабилитацию, с уверенностью заявляет о полноценности данного ребенка, который будет расти и развиваться наравне со своими сверстниками, рожденными после девяти месяцев беременности.

Исходя из примеров, можно утверждать, что физическое и психологическое развитие преждевременно рожденных детей практически не отличается от развития детей, рожденных в установленные сроки, что подтверждает необходимость их равнозначной защиты со стороны государства. Если и пятимесячный малыш способен выжить, то имеет смысл начать оберегать его жизнь не с момента появления на свет, а с зачаточного состояния, что будет наиболее справедливо и разумно.

Приведенные данные еще раз подтверждают тот факт, что все существующие варианты классификации носят абстрактный характер в силу различных непредвиденных обстоятельств, которые могут произойти, например, ускоренный процесс родового развития (или сложившаяся любая неблагоприятная ситуация), на основании чего возникнут преждевременные роды. В таком случае приходится отступать от традиционной периодизации жизненных циклов человека, принимая во внимание нестандартные ситуации, которые очередной раз обосновывают необходимость выработки ответственного отношения к жизни человека в целом, независимо от этапов развития, на котором он находится.

Выводы. По материалам статьи следует, что пренебрежение жизнью ребенка на родовом этапе необоснованно. Аргументируя такого рода суждения, можно привести следующие доводы относительно того, что если не создать человеку надлежащую защиту жизни до рождения, то позже уже будет некого защищать (или в будущем придется защищать других от такого человека). Лицемерно создавать систему правовой защиты жизни человека, действие которой для начального этапа его развития сведено к нулю, в чем и заключается проблема отсутствия как целостности, так и полноты несистемного решения этого вопроса на уровне современного общества. Недопустимо выборочно и произвольно осуществлять защиту лишь отдельных этапов жизни человека в то время, как она представляет собой единую комплексно целостную систему.

Список использованных источников:

1. Научно-информационный журнал «Биофайл». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://med-info.ru/content/view/1290>.
2. Перинатология. Перинатальный период. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://med-info.ru/content/view/1290>.
3. Колгушкина Т.Н. Основы перинатологии. Москва, 2007. – 320 с.
4. Малеина М.Н. О праве на жизнь // Государство и право. – 1992. – № 12. – 56 с.
5. Оксфордская иллюстрированная энциклопедия. – М.: Прогресс, 1999. – 388 с.
6. Электронный словарь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://med-info.ru/content/view/1290>.
7. Периоды родов и их течение. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://med-info.ru/content/view/1290>.
8. Неврология. Полный толковый словарь. А.С. Никифоров. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://med-info.ru/content/view/1290>.
9. Развитие человеческого зародыша по неделям. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://med-info.ru/content/view/1290>.
10. О здравоохранении: Закон Республики Беларусь, 10 июля 2012 г. № 426-З. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://med-info.ru/content/view/1290>.
11. Всемирная организация здравоохранения: «Каждый десятый ребенок рождается недоношенным». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://med-info.ru/content/view/1290>.
12. Недоношенные дети: рекорды выживания. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://med-info.ru/content/view/1290>.

ЗМІСТ

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АНДРІЄВСЬКА О. В. ФОРМАЛЬНІ ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ.....	3
БАЙРАЧНА Л. К. ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ ЯК ІМПЕРАТИВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ.....	8
БІЛЕЦЬКА А. М. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СУДДІВ.....	14
ДЕМ'ЯНЕНКО І. В. ПРОБЛЕМИ НАВАНТАЖЕННЯ НА МІСЦЕВІ ЗАГАЛЬНІ СУДИ ЯК ОСНОВНУ ЛАНКУ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	19
НЕСТЕРОВИЧ В. Ф. ПОСТМОДЕРНІ НОРМАТИВНІ ПІДХОДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ВПЛИВУ ГРОМАДСЬКОСТІ НА ПРИЙНЯТТЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ.....	24
ПОДКОВЕНКО Т. О. СТАНДАРТИ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ ВІДПОВІДНО ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД....	30
СЛОБОДЯНИК Т. М. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ДЖЕРЕЛА МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	36
ТОРЯНИК В. М., СІТАЛО А. І. ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ А. ШОПЕНГАУЕРА НА ДЕЯКІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА	42

ЦИВІЛІСТИКА

ВАЛІГУРА К. Ю. «МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬСТВА» ЯК ОЦІНОЧНА КАТЕГОРІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	46
ДРОГОЗЮК К. Б. СУЧАСНІ ДЖЕРЕЛА ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ.....	52
КОВАЛЬЧУК А. М. ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ ЗА ПРАВОМ НА ОБОВ'ЯЗКОВУ ЧАСТКУ У СПАДЩИНІ.....	64
ЛУЗАН Т. Л. СПЕЦИФІКА ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ, У СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ.....	72
МЕЛЬНИК Я. Я. РЕЖИМ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЙОГО ДОКТРИНА ЯК ПРАВОВА МАТЕРІЯ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ.....	78
НІМАК М. О. СПЕЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ В СПРАВАХ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	83

САМІЛИК Л. О., КОРБУТ Л. П. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СУБ'ЄКТ ПРАВА», «ОСОБА», «СУБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН», «УЧАСНИК ВІДНОСИН».....	89
---	----

ЮРКЕВИЧ Ю. М. КОМАНДИТНІ ТОВАРИСТВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	94
--	----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ГРУДНИЦЬКИЙ В. М. ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДІВ ЗЛОВЖИВАННЯ МОНОПОЛЬНИМ (ДОМІНУЮЧИМ) СТАНОВИЩЕМ.....	100
---	-----

ПАНЬКОВА Л. О. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО ПОСТАЧАННЯ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ.....	106
--	-----

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КОЛОСОВ І. В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ПРО ТРУДОВІ СПОРИ: ПРОБЛЕМИ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ.....	112
---	-----

СИДОРЕНКО А. С. ОБ'ЄКТИВНІ ПІДСТАВИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ.....	119
--	-----

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ЛЮБЧИЧ А. М. КЛАСИФІКАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕДУРНИХ НОРМ В АГРАРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....	125
--	-----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ГЛУХОВЕРЯ В. А. ОКРЕМІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	131
--	-----

ДЕМБІЦЬКА С. Л. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС ЯК ВИД ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ.....	136
--	-----

ДУБАС Т. В. РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН...142	
---	--

ЗБІНСЬКИЙ Є. Ф. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПОДАТКОВОЇ ТАЄМНИЦІ УКРАЇНИ: ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ.....	149
--	-----

КАЙДАШЕВ Р. П. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	155
--	-----

КОРОЛЬОВ Ю. О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КООРДИНАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ УКРАЇНИ.....	160
---	-----

КОСТЕНКО О. В. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ У РОБОТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ.....	166
ЛЕВЧЕНКО О. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ГЕОДЕЗІЇ, КАРТОГРАФІЇ ТА КАДАСТРУ ЯК СУБ'ЄКТА НАДАННЯ БЕЗКОНТАКТНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ.....	171
СІРЕНКО А. М. СТАДІЇ УКЛАДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ДОГОВОРІВ.....	177
УСТИМЕНКО Є. В. ПРИНЦИП АДЕКВАТНОСТІ В ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНИХ САНКЦІЙ.....	181
ЧЕНШОВА Н. В. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ Й ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН.....	187
<i>ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА</i>	
БОГАТИРЬОВ І. Г. ВЧЕННЯ ПРО ЖЕРТВУ ЗЛОЧИНУ В КРИМІНОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ.....	194
ЛОМАКІНА А. А. ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ЗАГАЛЬНО-СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	198
ЛЕНЬ В. В., ОЛІЙНИКОВ Г. В. НЕЗАКОННИЙ ОБІГ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ, БОЙОВИХ ПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН ТА ПРИСТРОЇВ, ПОВ'ЯЗАНИЙ ІЗ ПРОВЕДЕННЯМ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ.....	204
ЧЕРКАШИН С. В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОВЕДЕННЯ ДО БАНКРУТСТВА.....	208
<i>КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА</i>	
ПРОДАНИК І. В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ СПІЛЬНИХ СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНИХ ГРУП ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНИХ ЗЛОЧИНІВ: НА ПРИКЛАДІ ОКРЕМИХ КРАЇН СПІВДРУЖНОСТІ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ.....	214
<i>Трибуна зарубіжного вченого</i>	
БАРДАШЕВИЧ Я. В. ДИФФЕРЕНЦІАЦІЯ ПЕРІОДОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ДО И ПОСЛЕ РОЖДЕНИЯ КАК ОСНОВА ЗАЩИТЫ ПРАВА ЛИЧНОСТИ НА ЖИЗНЬ.....	219

НОТАТКИ

ПРАВО 1 • 2016
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 27.01.2016 р. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 21,01. Ум. друк. арк. 26,97. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпропетровськ, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42